T. C.
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
Araştırma ve Siyaset Planlama
Genel Müdürlüğü

TÜRKİYE DIŞ POLİTİKASINDA 50 YIL

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARI

(1939 - 1946)

T. C.
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
KÜTÜPHANESİ

T.C.
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
KÜTÜPHANESİ
Ayniyat No:...13840.....
Yer No:.....

940.53
DIŞ

D.N.
1458

İÇİNDEKİLER

SAVAŞ YILLARI

I — İNGİLTERE VE BALKANLAR . . . . . 1 — 46

— İkinci Dünya Savaşı başlangıcında Müttefik stratejisi

— Balkanların takviyesi için Türkiye'nin işbirliğinin aranması

— İtalya'nın durumu ve Türkiye'nin alması istenen politik tedbirler

— Sir S. Cripps'in Türk-Sovyet bağlantılarını takviye için arabuluculuk teşebbüsleri

— Almanların Romanya'ya girişi ve Yunanistanı tehdit edişleri karşısında İngiltere'nin Türkiye'den almasını istediği tedbirler

— Sovyet tutumu

— Türkiye'nin savaşa girmemek için gösterdiği sebepler

— İngilizlerin siyasi hareketlerle askeri planlamayı bir arada yürütmemekte ısrarları

— İngiliz askeri heyetiyle görüşmeler

— Churchil'in mesajı ve İnönü'nün cevabı

— Amerikalı Albay Donovan'ın temasları

— Eden ve General Dill ile Ankara'da yapılan görüşmeler

T. C.
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
KÜTÜPHANESİ

II — ALMANLARIN BALKANLARA İNİŞİ VE ETKİLERİ . . . . . 47 — 83

— Bulgaristan'ın kazandığı stratejik önem

— Türkiye'nin 1939'danberi Balkanları takviye gayretleri

— Sovyetlerin Türkiye aleyhine Bulgaristan'la alâkası

— Sobolyef olayı

— Türk-Bulgar beyannamesi

— Almanların Bulgaristan'a girişi üzerine Sovyetlerin Türkiye için yayınladıkları tebliğ

— Dr. Aras'ın bir Türk-Sovyet ittifak antlaşması yapılması için Dışişlerine teklifi ve Saraçoğlu'nun cevabı

— 1940-41'de Türk-Sovyet bağlantıları

— İngiliz-Sovyet anlaşma teşebbüsleri ve Türkiye

— Sir S. Cripps'in yeniden arabuluculuk teklifleri

— Türk-Sovyet bildirisi

— Sir Knachbull Hugessen Türk-Sovyet bağlantılarının iyileşmesi için teşebbüs almayı telkin ediyor

— Almanya'nın Rusya'ya saldırısı

— Sovyet ve İngiliz notaları

III — SSCB VE BALKANLAR . . . . . 84 — 95

— Türkiye ve Sovyet Tutumu

— Almanların Balkanlara inişi ve Sovyet politikası

— Sovyetlerin Almanlara ve İtalyanlara pazarlık teklifleri

— Almanların-Türk Sovyet bağlantılarını bozmak için yayınladıkları belgeler

IV — TÜRK - ALMAN DOSTLUK VE TARAFSIZLIK ANLAŞMASI . . . . . 96 — 120

— Hitler'in İnönü'ye ilk mesajı
— İngilizlerle temas
— Hitler, Büyükelçi Gerede'ye savaş planlarını anlatıyor
— Saracoğlu'nun Kıbrıs'ta Eden ve General Dill ile temasları
— Türkiye'ye Sovyet bildirisi
— Ribbentrop Sovyet tehdidi tehlikesini istismara çalışıyor
— Hitler'in ikinci mesajı
— Von Papen Türkiye'den Alman kuvvetleri için geçiş hakkı istiyor
— İnönü-Von Papen görüşmesi
— Sir Hugessen ile görüşmeler
— İngiltere, Türkiye'nin bitaraflık tahaddünün Rus-Alman savaşına inhisar ettirilmesini istiyor
— Türkiye bir Sovyet - Alman anlaşmasından çekiniyor
— Eden Almanların hem Sovyetler hem Türkiye ile görüştüğü kanısında
— İngiltere tarafsızlık antlaşmasına mutabakatını veriyor
— Antlaşma projesi üzerinde Von Papen'in şiddetli baskıları
— İnönü'nün Hitler'e mektubu
— Antlaşma Türkiye'nin istediği esaslarda yapılıyor

V — RUS - ALMAN SAVAŞI TÜRKİYE . . . . 121 — 150

— Alman tehlikesinin gittikçe artması karşısında Sovyet tepkileri

— Sovyetler İngiltere ile yaptıkları anlaşmadan Türkiye'ye bilgi vermiyorlar

— Seefalke gemisi dolayısiyle Sovyet protestosu

— İran'ın işgali dolayısiyle Türkiye'ye İngiliz-Sovyet garantileri

— Eden'in Moskova ziyareti: Stalin 12 Ada ile Bulgaristan Trakya'sındaki bazı arazinin Türkiye'ye verilmesini teklif ediyor

— İngiliz-Sovyet Antlaşması

— Almanların Kafkaslara ilerleyişi ve Türk-Sovyet bağlantılarının gerginleşmesi

— Açıkalın-Molotof görüşmesi

— Molotof Türkiye'nin bitaraflığından şikayetçi

— Churchill'in yeni planları

— Casablanca Konferansı ve Türkiye

— Churchill Adana konferansından Stalin'e bilgi veriyor

— Stalin Türkiye'nin tarafsızlığından hoşnut değil

— Bildiri tasavvuru

— Sovyetler teşebbüsü Türkiye'den bekliyor

— Açıkalın-Molotof görüşmesi.

VI — I. KAHİRE GÖRÜŞMELERİ . . . . . 150 — 177

(Menemencioğlu - Eden Görüşmeleri)

— Müttefiklerin Türkiye'den savaşa girmesi talepleri

— Eden'in Moskova temasları

— Sovyetler, Türkiye'nin kararını Türk-Sovyet dostluğu gereğince almasını istiyorlar

— Menemencioğlu'nun şartları

— Konferans sonrası gelişmeler

— Amerikan stratejik düşüncesinin tesirleri

— Menemencioğlu Vinogradov'la görüşüyor

— I. Kahire Konferansı ve Türkiye : Müttefik askerî stratejisi, görüş ayrılıkları ve Türkiye'den kesin olarak savaşa girmesini istemek kararı

— Stalin Türkiye'den şüpheleniyor

— "Sıcak su limanları"

VII — 1943 YAZINDAN İTİBAREN MÜTTEFİKLER STRATEJİSİNDEKİ GELİŞMELER . . . 178 — 186

— Afrika ve Stalingrad zaferlerinin etkileri
— Amerikan Stratejik düşüncesinde Sovyetler
— İtalya harekâtı
— Amerikan Genelkurmayı Ege veya Balkan harekatına karşı çıkıyor
— Churchill yeniden Türkiye'nin savaşa girmesini istiyor.
— Amerikan kuşkuları
— Moskova Konferansı
— Litvinof'un olup-bittisi

VIII — II. KAHİRE GÖRÜŞMELERİ . . . . . 187 - 219

(Tahran Konferansı)

— İnönü'nün Kahire'ye gitmek için öne sürdüğü şart

— Roosevelt özel uçağını gönderiyor

— Roosevelt İnönü'nün ileri sürdüğü hazırlık şartını makul görüyor

— İnönü ile Roosevelt'in özel görüşmesi

— Churchill'in hiddeti

— Roosevelt ayrılıyor

— Nihai İngiliz teklifleri ve Churchill'in ısrarı

— İnönü hiçbirşeyi kesinlikle kabul etmiyor

— İngiliz Askeri heyeti

— Menemencioğlu İngilizlerin kararı yanlış tefsir ettiklerini ve işi olup bittiye getirdiklerini söylüyor

— Menemencioğlu-Hugessen mektup teatisi

— Askeri Heyet ansızın ayrılıyor

— Türk-İngiliz bağlantılarında buhran

— Krom meselesi

— Türkiye'ye baskı için İngiliz Amerikan işbirliği

SAVAŞ SONU VE TÜRKİYE

I — TÜRK - ALMAN BAĞLANTILARININ KESİLMESİ . . . . . 220 — 238

— Türk-Alman bağlarının kesilmesine doğru

— Vinogradov-Menemencioğlu görüşmeleri

— Türkiye Balkanlarda Sovyetlerle işbirliği aramakta devam ediyor

— Açıkalın - Vinogradov görüşmeleri; anlaşma ümitleri

— Sovyetlerin kesin ön şartları: Türkiye derhal savaşa girmelidir

— Görüşmeler sonuçsuz kalıyor

— Hugessen'in bildirisi

— Amerikan-İngiliz teşebbüsleri

— Saracoğlu-Steinhardt görüşmeleri

— Saracoğlu'nun şartları

— Sovyetler ilgisizliklerini belirtiyor ve İngiliz Amerikan siyasetini tenkid ediyorlar

— Türkiye Almanya ile bağlantılarını kesme kararı alıyor

— Saracoğlu İngilizlerin, bilhassa Balkanlar konusunda, Türkiye'den faydalanmadıklarını söylüyor, İngiliz tutumunu tenkit ediyor

— Malzeme ve savaş planı münakaşası bahane mi gerçek mi?

II — 1 AĞUSTOS 1944'den POTSDAM'a KADAR TÜRK - SOVYET BAĞLANTILARI . . . . 239 - 316

1946 Yılında Boğazlarla ilgili Sovyet notaları

— Türkiye'yi kendi başına bırakma siyaseti
— Büyükelçi Baydur'un temasları
— Churchill'in nüfuz yüzdeleri : yeni pazarlıklar
— Yalta'da Türkiye
— Büyükelçi Sarper Molotof'la görüşüyor
— Molotof "Japon İmparatorunun hukukundan" şikayetçi
— Sovyetler yine bir Türk teklifini incelemeye hazır
— Sarper tahlilleri Beklenen adım : Molotof Dostluk Anlaşmasını feshediyor : "iyileştirme"nin anlamı
— Eden'in tavsiyeleri
— Sarper-Vinogradov görüşmeleri
— Vinogradov Karadeniz güvenliği anlaşmasını olumlu karşılıyor
— Sarper'e verilen talimat
— Molotof-Sarper görüşmeleri
— İngiliz ve Amerikalılarla temaslar
— Amerikan tereddüdü
— Potsdam'ı bekleyiş ve konferans
— Amerika ile temaslar
— Başkan Truman'ın su yolları hakkındaki beyanatı
— Boğazlar hakkındaki Amerikan önerileri
— Boğazlar ile ilgili Sovyet-Türk notaları

1 — Cumhuriyetimizin 50, Yıldönümünün kutlanmasına bir katkı olmak üzere yapılan, "Elli Yıllık Türkiye Dış Politikası"na ait yayınların İkinci Dünya Savaşı Yılları ile ilgili kısımlarını ihtiva eden bu cildin büyük kısmı ALİ HİKMET ALP tarafından hazırlanmıştır. "İngiltere ve Balkanlar" ve "Türk-Alman Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması" bahisleri ÜSTÜN DİNÇMEN tarafından derlenmiştir. Süha Umar çalışmalara yardımcı olmuştur. Sekreter Ayşe Baran, Erhan Üstündağ, Nebiye Özen taslak ve metinlerin yazılmasında gayret göstermişlerdir.

Metinler, Araştırma ve Siyaset Plânlama Genel Müdürlüğü Araştırma Dairesince verilen nihai şekli ile yayınlanmıştır.

2 — Yukarıdaki açıklamadan anlaşılacağı veçhile, Cumhuriyetimizin 50. Yıldönümü vesilesiyle özel bir inceleme mahiyetinde hazırlanan bu kitapta yer alan mütalealara, Dışişleri Bakanlığının görüşlerini yansıtan beyanlar niteliği atfedilemiyeceği tabiidir.

3 — İncelemenin amacı tarihî olayların bütününü ele almaktan ziyade, Türkiye'nin savaş yıllarındaki dış politikasının düşünülüş ve uygulanışı hakkında belgelere dayanan aydınlatmalarda bulunmak olduğundan, tarihî olayların kronolojik olarak inşası yoluna gidilmeyerek, konular, çeşitli devletler ve sorunlar açılarından tertiplenmiştir. Fakat olaylar zincirini gözden kaçırmamak için gerektiğinde ilgili konulara atıflarda bulunulmuştur.

Bu sebeple, bir yandan bazı tekerrürlere, diğer yandan da bağışlanacağı umulan eksikliklere rastlanabilecektir.

Bahislerin tertibini, vukua gelen olayların bizatihî tarihî öneminden ziyade, o tarihlerde gerektirdiği diplomatik faaliyetin yoğunluğu geniş ölçüde etkilemiştir. Bazı ahvalde, diplomatik faaliyetlerin günü gününe takibi gerekmiştir.

4 — Olayların yaşandığı ve diplomatik faaliyetlerin cereyan ettiği günlerin havasını, bunlara katılanların şahsiyet ve üslubunu aksettirebilmek için belgeler ve metinlerdeki bazı hatalar, yabancı kelimeler vb. aynen muhafaza edilmiştir.

5 — Uzun metinler halindeki belgelerin mahiyeti hakkında açıklamalarda bulunulmuştur. Bazı ahvalde, tırnak içinde zikredilen kısa mütaleaların sahipleri de, esasen okunan metinden kolayca istihraç edilebilir durumdadır.

Ö N S Ö Z

Bu ciltte, İkinci Dünya Savaşı'nın zor günlerindeki dış siyasetimiz incelenmektedir.

Bu amansız ve büyük ölüm kalım savaşında, dost ve düşman devletler, maruz bulundukları tahribatın, tehlikelerin ve izledikleri amaçların kesif zorunlukları altında, siyasî ve askerî plânlarını uygulamağa çalışmakta idiler.

Türkiye, savaşa katılan ve katılmayan bütün devletlerin hesaplarında bilinen önemine uygun bir yer tutmakta, tabiî olarak, evvelemirde, bu devletlerin kendi menfaat ve ihtiyaçları bakımından faydalı gördükleri çeşitli amaçlar taşıyan tazyikler, vaatler ve tehditlerle karşılaşmakta idi.

Daha Eylül 1939'da, hemen savaşın çıkması akabinde, İngiltere ve Fransa Başbakanlarının katıldığı Yüksek Savaş Konseyinde, Türkiye'de "kara, hava ve deniz üsleri kurulması" düşünülüyordu. (*)

İtalya'nın savaşa katılmasının ertesi günü, İngiltere ve Fransa Büyükelçileri, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterini ziyaretle, Türkiye'nin derhal :

1 — İtalya ile ilişkilerini kesmesini,

2 — Genel seferberlik ilân etmesini,

3 — Deniz ve Hava üslerini Müttefiklerin istifadesine açmasını

4 — İtalya'ya savaş ilân etmesini, talep ediyorlardı. (*)

İngiltere ve Türkiye ile, Almanlarla anlaşmalara dayanan dostluk bağları bulunan Sovyet Rusya'nın ilişkilerini iyileştirmeğe çalışan Moskova'daki İngiltere Büyükelçisine, 1 Temmuz 1940'da Stalin:

(*)Sir Dlewellyn Woodward, British Foreign Policy in the Second World War, Cilt I, ss. 1-27.

(*) 13 Mart 1940 tarihli mülâkat zaptı.

"Türkiye ile ilişkiler düzeltilebilir . . . Ancak, Boğazların kontrolu sorununa bir düzen verilmelidir. " diyordu. (*) Moskova Büyükelçimiz Haydar Aktay, bu vesile ile, "İngilizlerin Ruslarla anlaşmak için Boğazlar meselesini köprü olarak kullanmaları" ihtimaline dikkati çekiyordu. (*)

Kasım 1940'da Berlin'de yapılan Molotof-Ribbentrop görüşmelerinde, Molotof, "Boğazlar sözleşmesinde Sovyetler lehine değişiklik" üzerinde duruyordu. (*)

Kasım 1940'da, Sovyetlerin, Bulgarlara, "Avrupa Türkiye'si üzerinde Bulgar emellerinin gerçekleşmesine yardım edeceklerine dair bir muhtıra verdikleri" bilahare Bulgaristan sefiri tarafından Türkiye Dışişlerine resmen bildiriliyordu. (*)

Moskova'daki Almanya Büyükelçisi Schulenburg Alman Hariciyesine gönderdiği 26 Haziran 1940 tarihli telgrafta, Molotof'un İtalya Büyükelçisi Rosso'ya, "Sovyet Hükümeti Batum'a bir Türk tehdidini azaltmak durumundadır . . . bu hareketle ilgili olarak Alman ve İtalyan menfaatleri korunacaktır" dediğini yazıyordu. (*) İtalya'yı Türkiye üzerine davete benzeyen bu konuşmalar Türkiye'nin Sovyetlerle ilişkilerini geliştirmek için çaba harcamakta olduğu günlere rastlamakta idi.

Aralık 1942'de Kahire'de Türkiye ve İngiltere Dışişleri Bakanları arasında yapılan görüşmelerde Numan Menemencioğlu, şöyle serzenişte bulunuyordu :

"Siz bize savaşa girmemiz hususunda üç defa yalnış telkinde bulundunuz. Bunların herhangi birini kabul etmiş olsaydık neticede siz büyük zararlar görürdünüz. 1940'da İtalya ilânı harp edince muharebeye gir dediniz. Ya kabule kendimizi mecbur addedeydik; İşin encamı ne olurdu? 1941'de Yugoslavya için aynı şeyi yaptınız. (Burada İngiltere Büyükelçisi Sir Knatchbull Hugessen atılarak) hayır o zaman harbe giriniz demedik dedi. Ya ne dediniz diye sordum. Yugoslavya Hükümetini mukavemete sevk için blöf yapınız dedik, dedi. Ben gülmeye başladım. 1941'de kuvvetinin en yüksek derecesinde bulunan Almanya cenuba doğru sarkarken blöf yapmak teklifi har-

---

(*) İngiltere Büyükelçiliğinin 13. 7. 1940 tarihli muhtırası

(*) Bu konuda : Adı geçen eser s. 505 ve dv.

(*) Beddie and Sonntag, Nazi-Soviet Relations 1939-1941, s. 234 ve dv.

(*) Menemencioğlu'nun 30 Ocak 1942 tarihli mülâkat zaptı.

(*) Nazi-Soviet Relations 1939-1941, s. 161 ve Max Beloff, Soviet Foreign Policy, Cilt II, s. 336

be girmek teklifinden de daha güzel. Benim delilimi takviye ettiniz. Teşekkür ederim cevabını verdim. . . Sıkışan bir tümen kumandanının şaşkınlıkla kuvvetlerini sağa sola dağıtarak delik tıkamağa uğraşması kabilinden olan bu hareketler o zamanki çok müşkül vaziyetinizde belki sizin için kabili içtinap olmayan birer hata teşkil edebilirdi. Bugün ise üstün mevkide ve kuvvet içinde iken aynı hatayı irtikap ediyorsunuz... Bütün bunlar meydanda iken harbe girmezseniz size malzeme vermek adeta imkânsız olur sözlerinizle bir dairei faside içine girdiğinizi anlamıyor musunuz? Siz malzeme vermedikçe biz harbe giremeyiz. Harbe girmedikçe de siz malzeme vermezsiniz. Ne akılane hareket değil mi? dedim" (*)

Türkiye, savaş ilanından beri siyasi bakımdan yerini tesbit etmiş bulunuyordu. Bundan önceki ciltte belirtildiği gibi, Türkiye tarafından 1935 yılından itibaren barışın korunması amacı ile Sovyet Rusya-Türkiye-Fransa-İngiltere ittifak zincirinin kurulması için çaba sarfedilmiştir. Bu çabalar başarılı olamamıştır.

Savaş içinde Türkiye, sorumluluk ve tehlikeleri deruhte etmeğe hazır olmuştur. Ancak şu veya bu devletin hesap veya plânında tali bir yer almak istememesi tabii idi. Türkiye, savaşa girmek için açık şartlar ileri sürüyordu:

1 — Memleketin Alman taarruz ve bombardımanlarına karşı müessir savunmasının gerektirdiği hazırlık plânı yapılması,

2. — Müttefiklerle birlikte bir strateji ve işbirliği plânı yapılması,

3. — Güvenlik ve menfaatleri açısından siyasi şartların sağlam esaslara bağlanması.

Yukarıdaki bu üç ilkenin bu gün NATO ittifakının işleyişine temel olan ilkeler olduğuna bilvesile değinmek yerinde olur. Üçüncü nokta ile ilgili olarak şu hususu belirtmelidir: Türkiye savaşa girmek için, evvelemirde, toprak bütünlüğüne, aynı safta savaşa girecek devletler tarafından riayet edileceğinin anlaşmalarla teminini gerekli görüyordu. Halbuki, Tahran mülâkatında Churchill Staline şunları söylemekte idi: "İngiliz Hükümeti (savaşa girmek hususunda) üç devletin davetine icabet etmediği takdirde, bunun Türkiye için ve bilhassa Boğazların statüsü ile ilgili olarak, çok ciddi siyasi ve arazi sonuçları olacağını ileri sürmeye kadar gidecektir." (*)

(*) Numan Menemencioğlu'nun İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony-Eden ile mülâkat raporu.

(*) F. R. of the U. S. Conferences at Cairo and Teheran s. 536.

DIŞİŞ... KÜTÜPHANESİ

Türkiye'nin savaşa girmesi meselesinin müttefiklerle uzun tartışma konusu olduğu malumdur. Türkiye yukarıda anılan esaslarda ısrar etmiştir. Zaman zaman tartışma şiddetli safhalar göstermiştir. 18 Aralık 1943 tarihinde, Hükümet kararı olarak İngiltere Büyükelçisine yapılan bir bildiride, "Şunu size katiyetle tasrih etmek isterim ki, Türk milleti ve Hükümeti bir emri vaki ve kasden yapılmış tahriklerden mütevellit bir vaziyet zuhurunda harbe sürüklenmeyi hiç bir veçhile kabul etmeyecektir. Reddetmenin bütün netayicine rağmen böyle bir harbi reddetmekte tereddüt etmeyecektir" deniliyordu. (*)

22 Aralıkta durum daha açık olarak anlatılıyordu : "Zaman kaybeden sizsiniz. Yalnız bir notaya sarılarak en mantıkî mütalaaları kabule yanaşmayan yine sizsiniz. . . Size en dostane zihniyetle en samimi olarak şunları tekrar edeceğim : Türkiye harbe girmek için söylediği sözde tamamen samimidir . . . Türkiye hiçbir emri vaki kabul etmez ve buna karşı behemahal reaksiyonda bulunur." (*)

Bilindiği gibi, 1944 başında Türkiye'deki İngiliz askerî heyeti ayrılmış, İngiltere ve Amerika Türkiye'ye karşı bazı tedbirler almışlardır.

Amerikan büyükelçisi Harriman'a, Vişinski 30 Temmuz 1944'de Türkiye'nin "şimdi kendi kaderine terkedilmesini" söylüyordu. (*) Harriman şu mütalaada bulunuyordu : "Bu siyaset ile Sovyetler sulh masasında Türkiye'ye karşı herhangi bir borçları olduğunu tanımadan Türkiye'nin hareketlerinden mümkün olan faydayı sağlama imkânını elde edeceklerdir."

Savaş içinde, Almanya'nın Türkiye ile ilgili faaliyet ve baskıları duraksamadan devam ediyordu. Bunlara ilerideki bahislerde teferruatiyle yer verilmiştir. Almanların bütün Avrupaya hâkim ve Sovyetlerle dost olduğu ve karşılarında İngilizlerden başka bir kuvvetin bulunmadığı bir sırada, İnönü'nün, 12 Mart 1941 tarihinde Hitler'e gönderdiği cevabî mesaj Türkiye'nin Almanya karşısındaki tutumunu açık olarak belirtmektedir :

(*) Numan Menemencioğlu ile İngiltere Büyükelçisi arasında 18.12.1944 tarihli görüşme zaptı.

(*) 22 Aralık tarihli görüşme zaptı.

(*) a.g.e., s. 193.

". . . Türkiye, arazisine ve tamamiyetine, şu ve bu devletler gurubu arasındaki siyasî-askerî kombinezonlar zaviyesinden bakamaz ve masuniyeti olan mukaddes haklarının herhangi bir yabancı memleketin zaferi bakımından mütalaa olunmasını kabul edemez. İşte bu sebepledir ki millî toprağına vaki olacak her tecavüze karşı koymağa azimlidir.

. . . Müteyakkızane nöbetine eskisi gibi devam edecek olan Türk ordusunun, Reich Hükümeti, Cumhuriyet Hükümetinin bu vaziyetini tebdile mecbur kılacak kararlar itihaz etmedikçe, Alman kıtalarına karşı aynı hattı hareketi muhafaza eyliyeceğini ben de ekselânslarına temin etmek isterim."

Savaş sonu, bilindiği gibi, Türkiye bakımından çetin ve zor meseleler getirmiştir. 7 Haziran 1945 tarihinde Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e, Molotof şunları söylüyordu : "1921 tarihli muahede Sovyetlerin zayıf oldukları bir zamanda aktedilmiş ve bir takım arazi değişiklikleri meydana getirmiştir. Evvelemirde bu meseleyi düzeltmek lâzımdır."

Sarper, bu sözlerle Türkiye'nin Doğu hudutlarında bazı değişiklikler mi yapılmasını kastettiğini sorunca, Molotof, "Evet. Haksızlıkların tamirini kastediyorum." cevabını vermiştir. (*)

Sovyetlerle ilişkilerimizin savaş sonu devresindeki cereyan seyri teferruatı ile malumdur.

Yukarıda, savaş yıllarında Türkiye'nin karşılaştığı meseleleri belirtmek bakımından birkaç misal zikredilmiştir. İlerideki bahislerde bu konular ve bu hususlar ile ilgili belgeler yer almaktadır.

Savaş yıllarındaki Türkiye dış politikası hakkında, yabancı ve yerli yayınlarda, resmi, gayrıresmî belgelerde, anılarda vs. çeşitli açılardan iddialar ve görüşler ortaya atılmıştır. Bu, tabiî bir şey olmakla beraber, zıt menfaatlerin ve bir çok bilinmeyenin hüküm sürdüğü dış siyaset alanında, kolayca gözden kaçabilen koşullar ve gerçeklerin doğru olarak değerlendirilmeleri büyük önem taşır.

Bu cildin, söz konusu devreye ait bazı yanlış ve eksik bilgileri düzeltecek veya tamamlayacak, kısaca, konuyu daha geniş bir surette aydınlatacak unsurları getirebilmiş olması ümid edilmektedir.

(*) Moskova Büyükelçiliğinin 7 Haziran 1945 tarihli Molotol-Sarper mülâkatına dair raporu.

SAVAŞ YILLARI: I
İNGİLTERE VE BALKANLAR

II Dünya savaşının başlamasından sonra, bekleneceği gibi, stratejik mulâhazalar ön plâna geçmiş ve hem Müttefiklerin, hem de Türkiye'nin politikası buna göre şekillenme yoluna girmiştir. Bilhasa bir taraftan Almanların, diğer taraftan Sovyetlerin Balkanlara girmesi ile hareketli bir devre başlamıştır. Bu devirdeki dış politikamızın daha iyi anlaşılabilmesi için, Strateji ve politika konularında Müttefiklerin, zaruri olarak kısa valeli olacak, karar ve teşebbüslerine de gerektiğinde kısaca değinilecektir.

İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından sonra, bilhassa Güney Doğu Avrupa'da takip edecekleri siyaseti tesbit için, İngiltere ve Fransa Başvekillerinin de iştiraki ile, Yüksek Harp Konseyi, 12 Eylül ile 22 Eylül 1939'da müteaddit toplantılar yapmıştır. Bu toplantılarda, Alman tecavüzüne mukavemet edebilecek bir Balkan Blok'unun kurulmasının temenniye şayan olduğu kararlaştırılmakla beraber, takip edilecek siyasetin tesbitinde, İtalya'yı tahrik etmeden neler yapılması gerektiği hususunda iki Hükümet temsilcileri arasında bir görüş ayrılığı belirtmişti. Daladier'ye göre, Alman ordularının Akdeniz'e ve Boğazlar'a sarkmasını önlemek için Müttefikler Selânik veya İstanbul'da kuvvet bulundurmalıdırlar. Chamberlain'e göre ise, Selânik iyi bir üs vazifesi göremiyeceği gibi, Balkan ülkelerinden birinde bulundurulacak Müttefik kuvveti, bizatihi tarafsız bir Balkan Blok'u fikri ile de tenakuz teşkil edecektir Ayrıca bu iki yerden Mütefiklerin faydalanabilmesi büyük ölçüde İtalya ve Türkiye'nin tutumuna da bağlıdır. Neticede Roma ve Ankara nezdinde diplomatik kanallardan istikşâfi temaslar yapılması kararlaştırılmıştır. Mutasavver Balkan Blok'unun kurulmasında en büyük rolü Türkiye'nin oynayacağını düşünen Müttefikler, bu sıralarda Moskova'da Sovyetler ile görüşmeler yapan Saracoğlu'na, Stalin'in henüz imzalanmamış olan Türk - İngiliz - Fransız İttifakı ile ilgili olarak yapmış olduğu tadil tekliflerine rıza göstermenin en iyi yol olduğuna karar vermişlerdir. Müzakerelerin akamete uğramasını

Sovyetler Birliği'nin Almanya ile Balkanlar üzerinde bir anlaşma yapmış olabileceği şeklinde değerlendiren Mütefiklerde bir Balkan Blok'u kurma fikri kuvvet kazanmıştır (*).

Yüksek Harp Konseyi'nin 17 Kasım'daki üçüncü toplantısında Daladier, Türkiye veya Trakya'da cephane depolarının kurulması ve bu bölgelerde kara, hava deniz üsleri kurma hazırlıklarına girişilmesi fikrini ortaya atmıştır. Chamberlain, buna taraftar değildir. Türkiye'nin tarfsız kalması halinde bu cephanelik ve üslerden faydalanılamıyacağını ve mevcut harp malzemesi sıkıntısı karşısında bunlardan Batı cephesinde istifade olunmasını telkin etmiş, Yüksek Harp Konseyi bu toplantısında herhangi bir karara varamamıştır.

Yüksek Harp Konseyi'nin 19 Aralık 1939'da yaptığı dördüncü toplantıdan evvel, konuyu kendi aralarında tetkik eden İngiliz Hükümeti ve Genel Kurmayı, Türkiye ve Irak'ın kendileri için Balkan ülkelerinden daha önemli olduğunu, İtalya'nın tarafsızlığı sağlanmadan Türkiye ve Yunanistan'a yardım etmelerinin çok müşkül olacağı ve esasen Almanya'nın Balkanlarda bir taarruza girişmek için kâfi derecede kuvvetli olduğu neticesine varmışlardır. 19 Aralık 1939 toplantısında Daladier'nin, Balkan ülkelerine yardım için Müttefiklerin hazırlıklara girişmesi fikrini yeniden ortaya atması üzerine Chamberlain, bu konuda önce Mütefiklerin niyetlerinin İtalya'ya duyurulmasını ve İtalya'nın göstereceği tepki üzerine bir karara varılmasını teklif etmiş, neticede, İngilizlerin fikri kabul olunmuş ve Roma'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine'in İtalyan Hariciye Nazırı Ciano nezdinde gayri resmî bir teşebbüste bulunması ve Balkan Bloku'nun kurulmasında en büyük rol Türkiye'ye düşeceği için, bu konuda ilk adım olarak, Türk Hükümeti'nin işbirliğinin sağlanması hususunda itifak hasıl olmuştur (*).

Yüksek Harp Konseyi'nin bu kararının İtalyanlar'a bildirilmesi konusunda İngiltere bir müddet herhangi bir teşebbüste bulunmamıştır. 24 Aralık 1939'da Fransız Büyükelçisi Ciano ile yaptığı mülâkatta bu konuya temas etmiştir. Ciano, İtalya'nın Balkanlara karşı ilgisiz kalamıyacağını, ancak Müttefiklerle işbirliği konusunun nazik bir mesele olduğunu belirtmekle yatinmiştir. İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine de 29 Aralık'ta Ciano ile yaptığı görüşmede meseleyi açmış, Ciano 9 Ocak 1940'da İngiliz Büyükelçisine, Musolini'nin Balkan meselesini müzakere etmeye henüz hazır olmadığını bildirmiştir.

(*) British Foreign Policy in the Second World War. Sir Dlewellyn Woodward. Cilt. 1- Sahife 27.

(*) A.g.e. Cilt 1. Sahife 29

Bunun üzerine Müttefikler İtalya'nın herhangi bir durumda hareket serbestisini muhafaza etmek istediği ve bu sebeple müzakereye yanaşmadığı kanaatine varmışlardır. Dolayısiyle, İtalya'nın da zımnî muvafakatı ile bir Balkan Bloku kurulması konusu böylece kapanmış oluyordu (*).

Ancak, Mihver ülkelerin Balkanlara sarkmalarını önlemek ve Balkan ülkeleri arasında dayanışma yaratmak için İngiltere ve Fransa, 1940 baharında Belgrat, Atina, Bükreş ve Ankara'da diplomatik faaliyetlerde bulunmağa karar vermişlerdir (*).

Ankara'daki İngiltere Büyükelçiliği 15 Nisan 1940'da Dışişlerine bir şifahî tebliğ tevdi etmiştir. Bunda, Dalmaçya sahillerinde emeller besleyen İtalya'nın, Batı cephesinde Mütefikler müşkilâta maruz kaldıkları takdirde, Yugoslavya'ya karşı tecavüze geçebileceği belirtilerek, (Her halde İngiltere Hükümeti vaziyeti Türk ve Fransız Hükümetlerile birlikte mütalea etmeği ve Yugoslavya'ya karşı bir İtalyan taaruzu halinde takib edilecek hareketi hattını tetkik etmek üzere kendilerile fikir teatisinde bulunmayı son derce arzu etmektedir.) denilmekte idi.

İngiliz şifahî tebliğine tarafımızdan verilen 24 Nisan 1940 tarihli cevapta, Türk Hükümetinin, "Yugoslavya'ya karşı İtalyan müdahalesi ihtimalini İngiltere ve bizzat Türkiye için her türlü ahdî vecibe haricinde mütalea ile iktifa eylediği" hususu belirtildikten sonra şöyle devam olunuyordu: (*)

"Yugoslavya'nın mülkî tamamlığının ihlâli Türkiye'yi lâkayıt bırakamaz; zira böyle bir ihlâl keyfiyeti bütün Müttefiklerin ve onların harbi sevkü idare icablarına sıkı sıkıya bağlı olan Balkan yarımadası emniyetini tehlikeye sokacak mahiyettedir.

Bu birinci nokta üzerinde bilhassa dikkatli bulunmakla beraber Cumhuriyet Hükümeti, Müttefiklere tahmil edilen harbin zaferle nihayetlenmesine ve binaenaleyh hali hazır konjonktüründe başlıca düşmana karşı kat'i hareket hizmetinde İngiliz-Fransız potentiel'inin tam olarak muhafazasına en büyük alâka gösterdiğini tebarüz ettirmeği lüzumlu addeyler.

Almanya gibi mühim bir düşmana karşı bilcümle iktisadî, askerî ve ruhî vasıtalarla mücadele edilirken ve hareket initiative'i bu düşmanın elinden alınmadan evel İtalya'ya karşı harbe girme meselesi,

---

(*) A.g.e. Cilt 1 - Sahife 30.

(*) The Foreign Policy of Soviet Russia, Nax Beloff, Cilt 2 Sahife 322

(*) Bilindiği gibi, Balkan Paktı, sadece Balkan hudutlarını garanti etmekledir.

nihaî zaferden ibaret olan asıl gaye muvacehesinde melhuz Alman-İtalyan teşriki mesaisinin muhtevi bulunduğu kuvvet ve zaaf unsurlarının tayini maksadiyle, inceden inceye tetkik edilmelidir.

Her ikisi de aynı derecede mühim olan bu iki düşünce mevzuu, meselenin halli için elde gayet geniş takdir unsurlarının bulunmasını istilzam eylemekte ve bunların fikdanı dolayısiyle Hariciye Vekilince bu mevzular hakkında daha vazih bir fikir beyanına imkân görülmemektedir."

Bu cevabımız üzerine İngiltere, 29 Nisan 1940'da, üç devletin Genelkurmay temsilcilerinin derpiş edilen ihtimal karşısında alınacak tedbirler hususunu tetkik etmelerini lüzumlu gördüğünü ve Türk Hükümeti de bu görüşe katıldığı takdirde toplantı yer ve tarihinin bildirilmesini istemiştir. Bunun üzerine İngiltere'ye "Devlet ve Hükümeti angaje etmemesi şartile Erkânı Harbiyeler arasında konuşulmasını kabul ettiğimiz" bildirilmiştir.

Aradan geçen iki hafta zarfında, İtalya'nın çok yakın bir gelecekte harbe gireceğinin anlaşılması üzerine Fransız - İngiliz ve Yugoslav Büyükelçilikleri 16 Mayıs 1940'da Saracoğlu'nu ziyaretle birer şifahî tebliğ tevdi etmişlerdir.

Fransız şifahî tebliği :

"Paris'ten alınan askerî ve diplomatik mahiyetteki haberler Mussolini'nin memleketini Almanya'nın yanında harbe sokmak hususundaki kararından artık şüpheye aslâ mahal bırakmamaktadır. bu belkide artık bir gün meselesidir. Bu takdirde biz 19 Ekim 1939 tarihli Üçlü Paktın ikinci maddesinde derpiş olunan ihtimal karşısında bulunuyoruz ve Türkiye'nin, İtalya'nın Fransa ve İngiltere'ye müteveccih bir taarruzu karşısında mütefiklerine iktidarındaki bütün yardım ve muaveneti vereceğinden şüphe etmiyoruz.

Demek oluyor ki Türkiye'nin icabında istihzaratına gizli bir mahiyet vererek vakti gelince mütefik vecibelerini ifa edebilmek üzere süratle hazırlanması lazım gelmektedir.

Ayni zamanda İtalya'nın müttefik Devletler aleyhine harbe girmesi takdirinde şarkî Akdeniz havzasında derhal ne gibi mukabil hareketlerde bulunulabileceğini tetkik etmek üzere, yine müstacelen, uç Devlet Genelkurmaylarının mümkün olduğu kadar süratle temasa geçmeleri lâzımdır.

Nihayet, Türkiye'nin itihaz edeceği hareket tarzı Yugoslavya ve Yunanistan'ın alacakları vaziyet üzerine çok müessir olacağından, Türkiye Hükümetinin Yugoslav ve Yunan Hükümetlerini maksatları

hakkında tenvir ederek bu iki Hükümeti kendisininkinin aynı bir vaziyet almağa sevk için bütün gayretini sarfetmesi icap eylemektedir."

İngiliz şifahî tebliği :

"Muhtelif menbalardan alınan son haberler, İtalya'nın bir hareketine veya harp ilân etmesine intizar lâzımgeldiğini göstermektedir. Bu müdahale fırsatı Hollanda ve Fransa'ya karşı yapılan Alman taarruzunun neticelerine bağlı gibi görünmektedir.

Bu sebepten dolayı Büyük Britanya Hükümeti Akdeniz'de munzam tedbirler ittihaz edegelmektedir.

Büyük Elçi bu şartlar tahtında İtalya'nın hareketi halinde alınacak tedbirler hakkında İngiltere Hükümetinin Türkiye Hükümetile biran evel anlaşmak hususuna atfettiği büyük ehemmiyeti Türkiye Hükümetine bildirmek için talimat almıştır. Binaenaleyh Büyük Britanya Hükümeti Türkiye Hükümetinin Başkumandanlar arasında vukubulacak müzakerelerin 20 Mayıs 1940 tarihinden daha evvel yapılmasını temin edebileceğini ümit eylemektedir.

Türkiye Hükümeti ittihaz ettiği hususi ihtiyati tedbirlerin mahiyeti hakkında mümkün olan bütün izahatı Büyük Britanya Hükümetine vermek lutfunda bulunursa, Büyük Britanya Hükümeti bundan çok bahtiyar olacaktır.

Ayni zamanda Büyük Britanya Hükümetinin istihbaratını teyit veya nakzeden bütün malumatın kendisine bildirilmesi de büyük ehemmiyeti haizdir."

Fransız ve İngiliz Şifahî tebliğleri ertesi günü cevaplandırılmış ve Genelkurmaylar arasındaki müzakerelere katılmak üzere Mareşal Çakmak'ın 18 Mayıs 1940'da Beyrut'a hareket edeceği, Beyrut toplantısını müteakip Hayfa'ya geçeceği bildirilmiştir. Şifahî tebliğ olarak 17 Mayısta İngiltere ve Fransa Büyükelçiliklerine ayrı ayrı verilen bu cevabımızda, Yunanistan ve Yugoslavya nezdinde gerekli gayretlerin gösterilmesi luzumuna bizim de kani olduğumuz ve bu sebeple Yugoslavya Hükümetince 16 Mayısta aynı konuda yapılmış olan teşebbüse cevaben Balkan Paktı Genelkurmay temsilcilerinin derhal Atina'da toplanmasını teklif etmiş olduğumuz kaydediliyor.

Nitekim, Ankara'daki Yugoslav Büyükelçisi Choumenkovitch, 16 Mayıs 1940'da Yugoslavya'nın İtalya veya Almanya tarafından tecavüze uğraması halinde "Balkan memleketlerinin emniyetinin ne suretle temin edilmesi lâzım geldiği" hususunda Türk Hükümetinin

görüşünü sormuş (*) ve kendisine cevaben Saracoğlu tarafından, "mukabili aynen Yugoslavya tarafından verilmek şartiyle askerî bir anlaşmaya varmanın mümkün olduğu" ifade ile, Balkan Paktı Daimi Konseyi'nin son Belgrat toplantısında alınmış olan karar gereğince en kısa zamanda Genelkurmay temsilcileri arasında Atina'da istişarelere başlanmasına hazır olduğumuz bildirilmiştir (*).

Aynı mahiyette Atina ve Bükreş'de de temaslar yapan Yugoslavlara, Metaksas, Yunanistan'ın, mukabili Yugoslav Hükümeti tarafından verilmek şartile, Yugoslavya'ya askeri yardımda bulunmağa hazır olduğunu, Müttefiklerin, şayet karşı taraf taarruz etmezse, Balkanlara müdahale etmek niyetinde bulunmadıklarına emin olduğunu ve Belgrat'ta kararlaştırılan toplantının bir an evvel yapılmasının zaruri olduğunu söylemiştir. Yugoslavlara aynı mealde cevaplar veren Gafenco'da Belgrat'ta yapılmasına karar verilen Genelkurmaylar toplantısının münhasıran Yugoslavya'nın geciktirme taleplerinden dolayı o vakte kadar yapılmamış olduğunu hatırlatarak, bu toplantının yapılmasına Romanya'nın da taraftar olduğunu bildirmiştir.

İtlya'nın Balkanlara sızmasını önlemek için Türkiye, Yugoslavya ve Bulgaristan tarafından girişilen teşebbüsleri Sovyetler Birliğinin desteklemekte olduğu da, bu sıralarda Belgrad'da bulunan Sovyetlerin Sofya Elçisi Lavrentief tarafından Yugoslav Hükümetine duyuruluyordu (*).

Ankara'daki Yugoslav Büyükelçisi 31 Mayıs 1940'ta Dışişlerine şu bilgiyi veriyordu : "İtalya Hükümeti Belgrad'a vaki resmi bir müracaatında İtalya'nın, Fransa ve İngiltere ile harbe girdiği takdirde, Balkanlarda sulhun devam ve muhafazası arzusunda bulunduğunu ve İtalya'nın Yugoslavya aleyhinde hiçbir "aspiration"u ve tecavüz niyetleri mevcut olmadığını, keza İtalya'nın Yugoslavya'dan da kendisine karşı tehditkâr bir tavır almamasını beklediğini, aksi takdirde İtalya'nın Almanya, Macaristan ve Bulgaristan'la birlikte Balkanlarda harekete geçeceğini bildirmiştir." (*)

Ankara'da da ayni mahiyette bir müracaat yapılıp yapılmadığını soran Büyükelçiye, böyle bir müracaatın bize yapılmamış olduğu söylenmiştir. Ancak, derhal Sofya Büyükelçimize talimat gönderilerek, Bulgar Hariciye Nazırından bu bilginin Bulgaristan'la ilgili kıs-

---

(*) **Yugoslav Büyükelçiliğinin 16.5.1940 tarihli Muhtırası.**
(*) **16.5.1940 tarihli Mülâkat Proseverbali.**
(*) **A.g.e. Cilt 2, Sahife 322**
(*) **31.5.1940 tarihli Mülâkat Proseverbali,**

mı hakkında ne düşündüğünü sorması bildirilmiştir. Bulgar Hariciye Nazırı Büyükelçimize, bu konuda herhangi bir bilgisi olmadığı gibi, Bulgaristan'ın büyük devletlerle hiç bir anlaşması da olmadığı söylemiştir. Büyükelçi Şevki Berker'in bu mülâkat ile ilgili intibaları şöyledir :

"Nazır meseleyi cali denilecek bir sükun ile karşılayarak İtalya'nın Bulgaristan hesabına böyle bir söz söylemiş olmasını ilk defa duyan bir adamın hisedeceği hayret ve heyecan eserini göstermediği gibi bu sözün nasıl söylenebildiğini anlamağa teşebbüs edeceğine dair hiç bir ifadede dahi bulunmadı."

"Ötedenberi Almanya'ya meyletmiş olan Bulgaristan'ın Fransa'daki son muvaffakiyetler üzerine Almanya sayesinde emellerine kavuşacağı ümidi artmış olacağı derkâr olduğundan, ileride Almanya ve İtalya ile birlikte komşularından bir takım arazi almak için, galibiyet ihrazına kadar Balkanlarda muvakkat bir sukünun devamını iltizam etmesi ve bu itibarla Yugoslavya'nın meflûç bir halde kalmasını temenni etmesi kendi hesabına ihtiyatlı ve mantikî bir hareket olur."

1 Haziran 1940'da İngiliz ve Fransız Büyükelçileri Saracoğlunu ziyaret ederek İtalya'nın her an harbe girmesi ihtimali ve Yugoslav tebliği hakkında konuşulduktan sonra Büyükelçiler, İtalya harbe girdiği takdirde Türkiye'nin seferberlik ilân etmesini ve daha şimdiden bu fikri Balkan devletlerine de telkin ederek, bu devletlerin de aynı durumda seferberlik ilan etmelerini temine çalışmasını istemişlerdir (*).

Dışişleri Bakanlığından Atina, Belgrat ve Bükreş Büyükelçiliğimize talimat gönderilerek aşağıdaki sözleri bulundukları ülkenin Hariciye Nazırına okumaları ve alacakları cevapları bildirmeleri istenmiştir.

"Gün geçtikçe İtalya'nın harbe girmesi ihtimali artmaktadır. Böyle bir hadisenin tahakkuku günü her türlü fena ihtimalleri karşılayabilmek için Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'nın müştereken bir seferberlik ilân etmeleri için şimdiden mutabık kalmamızda bir faide görmezmisiniz?"

Moskova Büyükelçimize gönderilen bir telgrafta, İtalya'nın harbe girmesi halinde bizim kısmî seferberlik ilân etmemizin zaruri olacağından ve bu tedbirin Sovyetlerle hiç bir alâkası olmayacağından Sovyet Hükümetinin haberdar edilmesi bildiriliyordu.

(*) 1.6.1940 tarihli Mülâkat Proseverbali.

Saracoğlu, Atina ve Belgrat nezdinde yaptığımız teşebbüsten ve Bulgar Hariciye Nazırı Popoff'un Büyükelçimize söylediği vaki sözleriden İngiliz ve Fransız Büyükelçilerini haberdar etmiş. İngiltere ve Fransa Türk teklifini desteklediklerini Yunan ve Yugoslav Hükümetlerine bildirmişlerdir.

İngiliz Büyükelçisi 11 Haziran 1940'da Dışişlerine müracaat ederek, Türk teklifinin Yunanistan ve Yugoslavya tarafından kabul edilmesi halinde Bulgaristan'ın endişelerinin de zail olacağını belirtmiş, ve Türkiye'nin, İtalya harbe girerse, üç ülkenin seferberlik yapacaklarını ve Bulgaristan'ın hakiki menfaatinin Balkan dayanışmasında olduğunu Bulgar Hükümetine bildirmesini istemiştir. (*) Ancak, o gün İtalya'nın İngiltere ve Fransa'ya karşı Almanya'nın yanında harbe girdiği öğreniliyordu.

Diğer taraftan, Londra'da İngiliz Hariciye Nazırı Lord Halifax 1 Haziran 1940'da Büyükelçimizi kabul etmiştir. Aras, bu konuda Türkiye'nin İhtiyatla hareket etmesi gerekeceğini ve Lord Halifax tasvip ettiği takdirde, Hükümetine, tarafsızlığını devam ettirip ettiremiyeceği hususunda Bulgaristan nezdinde teşebbüste bulunulmasını ve cevap alındıktan sonra da Yugoslavya ve Yunanistana tutumlarının ne olacağının sorulmasını telkin edeceğini söylemiştir. Lord Halifax cevaben bunun oldukça vakit alacağını ve bu arada Türkiye'nın tutumu hakkında bazı çevrelerde tereddütler hasıl olmasından çekindiğini bildirmiştir (*).

İtalya'nın harbe girmesinin ertesi günü İngiliz Büyükelçisi yanında Fransız Büyükelçisi olduğu halde, Dışişleri Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu'nu ziyaret ederek Üçlü Muahedenin ikinci maddesinin uygulanmaya başlamasını ve bu cümleden olmak üzere Türkiye'nin derhal :

1 — İtalya ile ilişkilerini kesmesini,

2 — Genel seferberlik ilân etmesini,

3 — Deniz ve hava üslerini istifadelerine açmasını,

4 — İtalya'ya harp ilân etmesini; talep etmişlerdir. İki Büyükelçinin diğer talepleri arasında, Türkiyenin Montreux Mukavelenamesinin 21 nci madesini uygulayarak Boğazlarda gereken tedbirleri alması, Türkiye'deki İtalyanları "interner" etmesi ve İtalyan bayrağı taşıyan, ya da İtalya'ya ait veya İtalya'dan gelen emtia yüklü tarafsız vapurların hareketlerine mani olması da sayılıyordu (*).

(*) İngiltere Büyükelçiliğinin 11.6.1940 tarihli Muhtırası.

(*) British Foreign Policy in the Second World War. Cilt I. Sahile 245

(*) 11.6.1940 Tarihli Mülâkat Proseverbali.

Fransa'nın Alman taarruzu karşısında çökmek üzere olduğu sıralarda yapılan bu teklife uyarak harbe girmemizin makul hiç bir izahı olamayacağını düşünen Hükümet, İngiltere ve Fransa'nın bu talebine menfi cevap verilmesini kararlaştırmış ve 13 Haziran 1940'-da Saracoğlu anılan Büyükelçileri davet ederek kendilerine şu cevabı vermiştir (*).

"Hariciye Vekili, İtalya'nın harbe girmesi üzerine, Büyük Britanya ve Fransa Büyükelçileri tarafından Hükümetleri namına yapılan teşebbüsü ve telkinleri Hükümete arza müsareat etmiştir.

İşbu teşebbüs ve telkinleri dikkatle tetkik ettikten sonra, Cumhuriyet Hükümeti, Üçlü Muahedenin ikinci maddesinin bilâkaydı şart tatbikinin bugünkü ahvalde Türkiye'yi Sosyalist Sovyetik Cumhuriyetler Birliği ile müsellâh bir ihtilâfa sevk edebileceği kanaatine varmıştır. Binaenaleyh, Hükümet bu Muahedenamenin asli cüzünü teşkil eden iki numaralı protokolün hükümlerine istinad etmeğe karar vermiştir."

Saracoğlu'nun İngiliz ve Fransız Büyükelçileri ile mülâkatının elçiliklere tamimen bildirildiği telgrafta bu konuda şu bilgiler de verilmektedir :

"Bu konuşma bidayeten heyecanlı olmakla beraber yavaş yavaş itidal dahiline girmiş ve müttefik Elçiler ittifak Muahedesine merbut ikinci Protokolün bütün Muahedeye şamil olduğunu ve Türkiye'nin bu Protokola istinaden vermiş olduğu cevapta haklı olduğunu kabul etmişlerdir.

Elçiler Türkiye'yi muharebeye sürüklemiyecek mahiyette yapılacak bazı şeyler olup olmadığını, kat'ı münasebet ve alış verişi kesmek gibi ikinci derecede ehemmiyetli iyilikleri yapıp yapmıyacağımızı sormuşlardır. Telkinlerini harbe sürükleyecek mahiyette gördüğümü bu mahiyette olmayan iyilikler olursa memnuniyetle yapacağımızı söyledim ve nihayet ilâve ederek Müttefiklerin galebesini istediğimizi ve bunun için daima yardımda bulunacağımızı, yalnız bu yardımların bizi Rusya ile harbe sürükleyici mahiyette olmaması lâzım olduğunun söyledim. Teşekkür ettiler.

İtifak Muahedesinin mer'i olduğunu ve Türkiye'nin bu muahedeye merbut 2.No'lu Protokoldeki hakkını kullanmakta olduğunu üç kişi müşahade ettik ve ayrıldık.

(*) 13.6.1940 tarihli Muhtıra.

Üç saat sonra İngiliz sefiri ziyaretime geldi ve aramızda şu muhavere cereyan etti :

Bu sabah biraz asabi konuştuk. 2.No.'lu Protokoldeki hakkınızı kullanmak tamamen size aittir. Ancak biz bu hakkın kullanılamayacağına o kadar inanmıştık ki, bu sabah ki cevap üzerimizde derin tesir yaptı. (*) Onun için daha bir iki sual soracağım. Bize verdiğiniz cevap bugünkü şartların ve hallerin istilzam ettiği cevaptır. Bu şartlar değişirse Türkiye de kararını değiştirebilir, Binaenaleyh cevabınız bugünkü ahvale uygun muvakkat bir cevaptır, değil mi? Ben cevaben : evet tamamen böyledir.

Cevabınıza rağmen üç dört sınıfı silâh altına almakta olduğunuzu söylüyorsunuz. Bu işi çok aleni yapmazmısınız? Ben cevap verdim : Yaparız.

Ne de olsa cevabınız manevi ve siyasi noktadan ağır bir tesir yapacaktır. Bu tesiri mehmaemken izale için muvafık bulacağınız ve mutabık kalacağımız bir beyanname neşredemez miyiz? Ve bu hususda Londra'dan gelecek telkinatı bekleyemez misiniz? Ben cevaben : maalmennuniye beklerim dedim. Sefir teşekkür ederek ayrıldı. İhtimal ki müttefikler ile mutabık kalacağımız bir beyannameyi bir iki gün içinde ilân edebileceğiz."

Bahis konusu aleni beyanat için tarafımızdan uygun bir vesilede [illegible] üzere İngiltere ve Fransa'ya şu taslak teklif olunuyordu :

"1 — İtalya'nın İngiltere ve Fransa'ya karşı harbe girmesi üzerine, Cumhuriyet Hükümeti, bu hususta Müttefik Hükümetlerle mutabık kalarak, gayri muharip vaziyetinde kalmayı kararlaştırmıştır.

2 — İlâve etmeliyim ki bu kararımız Üçlü Muahedenamenin hükümlerine uygundur ve Türkiye, Fransa ve Büyük Britanya arasında mevcut taahhütlerin aynen baki olduğu hususu ittifakla müşahade olunmuştur."

Londra'da Harp Kabinesinin 14 Haziranda yaptığı toplantıda izahat veren Lord Lalifax Türkiye'nin bu tutumuna, Fransa'nın çökmeye yüztutmuş olmasına ilâveten, İtalya ve Almanya'nın ısrarı ile Sovyetler Birliğinin Türkiye'yi tehdit etmesinin sebep olabileceğini söylüyor, (*) ancak Türkiye'den Roma'daki Büyükelçisini geri çekmesinin talep edilebileceği fikrinde olduğunu da ilâve ediyordu.

(*) İngiliz kaynaklarına göre Müttefiklerin niyeti bu Protokolü gizli tutmaktı. Fakat Protokolün mevcudiyeti Türkiye tarafından açıklanmıştır.
Bak. A.g.e. Cilt 1 Sahife 26.
(*) A.g.e. Cilt 1. Sahife 246.

Neticede İngiliz Büyükelçisi 16 Haziran 1940 tarihli bir mektup tevdi ederek, Türkiye'nin Roma Büyükelçisini geri çağırmasını, Ankara'daki İtalyan Büyükelçisini sınır dışı etmesini ve diplomatik ilişkilerin kesilmesi halinde mutad olan sair tedbirlerin alınmasını talep etmiş ve bu şartlar yapılacak aleni beyanatta "İtalya'nın İngiltere ve Fransa'ya karşı harbe girmesi üzerine, Cumhuriyet Hükümeti, Müttefikleri ile mutabık kalarak, şimdilik gayri muharip bir vaziyet almayı kararlaştırmıştır." cümlesinin tarafımızdan kullanılmasına muvafakat edeceklerini, ancak bizim teklifimizin ikinci paragrafının kendilerince kabule şayan olmadığını bildirmiştir.

İngiliz Büyükelçisinin bu tebligatına tarafımızdan aşağıdaki cevap hazırlanmıştır:

"..... Şeraiti hazıra dahilinde Cumhuriyet Hükümeti 2. No'lu Protokolün kendisine bahşettiği hakkı istimal etmek mecburiyetinde idi. Türkiye Hükümeti 2. No'lu Protokolün üç taraflı Muahedeye ilâvesini daha bidayette mucib gösteren tehlikeyi nazarı itibare almaksızın bir ihtilâfa sürüklenmekten ictinap arzusundadır.

Cumhuriyet Hükümeti şuurlu bir karar ittihaz edilmeden evvel bazı jest ve vaziyetlerin neticesi olarak bilvasıta yollarla bu ihtilâfa sürüklenmekten tevakki etmeyi ister.

İşte bu sebepten dolayıdır ki, azizim Büyükelçi, İtalya ile aramızdaki siyasi veya ticari münasebatın inkitaına dair olan noktai nazarınıza iştirak benim için mümkün değildir.

Fakat halen harp halinde bulunan bu Devlet tarafından açık bırakılan gayri muharip mevki ve tavrını almaya gelince, bu vaziyetin tamamiyle Müttefikler lehinde olması için Türkiye hiçbir şeyi deriğ etmiyecektir, ve etmemektedir de. Hükümetin silâh altına almış olduğu kuvvetler Müteffiklere, muhasematın ilk devresinde İtalya'nın Almanya'ya yaptığı muavenete müşabih bir yardım temin edecek mahiyettedir.

Bir kat'ı münasebat tedabirinin faydası bana daha ziyade hayalî görünür, bilhassa aynı devrede İtalya'nın Almanya'nın müttefiki olduğunu bildikleri halde İngiltere ile Fransa ne bu devletle ticaretten hali kalmışlar, ne de onunla siyasî münasebetlerini katetmişlerdi.

Hayatî vaziyet ve menfaatlerin tam bir anlayışı daima üç memleketimizi birbirine bağlıyan dostluk ve ittifakın temelini teşkil etmiştir. Aynı anlayışın ısbatıyladır ki yine birçok ahvalde hiç şüphesiz müracaat edeceğimiz mütekabil itimadınızın semerelerini istikbalde iktitaf edebilmemiz mümkün olacaktır."

Ancak, Almanya'nın Fransa'da şüratle gelişen askeri harekâtı karşısında bu mektup İngiliz Büyükelçisine tevdi olunmamıştır. 18 Haziranda Saracoğlu, İngiliz Büyükelçisine teklifine uygun bir beyanat yapmağa hazırlandığımız bir sırada Pétain'in mütareke talep ettiği haberinin gelmiş olduğunu, bu durum karşısında bu beyanatı iptal etiğimizi, zira artık "Müttefikleriyle mutabık kalarak" cümlesini kullanmamıza imkân kalmadığını, ancak "şimdilik gayri muharip bir vaziyet almak" kelimelerini yine de kullanabileceğimizi söylemiş ve İtalya ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi ve buna bağlı diğer tedbirlerin alınması yoludaki tekliflerini de, bu tedbirlerin savaşa sebep olabileceği gerekçesi ile, kabul edemiyeceğini belirterek, yine de İtalya ile olan ticareti engellemek için elimizden geleni yapacağımızı da ilâve etmiştir (*).

İngiliz Büyükelçiliğine 21 Haziran 1940'da Londra'dan gelen talimatta yapılacak beyanata "Müttefikleriyle mutabık kalarak" kelimeleri yerine, "Büyük Britanya ile mutabık kalarak" kelimelerinin geçirilmesi yolunda Türk Hükümetine telkinde bulunması bildirilmiş, (*) ancak, Türk Hükümeti, yapılacak beyanatta İngiltere'ye herhangi bir atıf yapılmamasının ve Türkiyenin savaş dışı durumunun geçici olduğuna dair bir telmihde de bulunulmamasının daha uygun olacağı kararına vararak, neticede T.B.M.M.nin 26 Haziran tarihli oturumunda Başvekil Refik Saydam tarafından aşağıdaki beyanat okunmuştur.

"İtalya'nın harbe girmesi üzerine hadis olan vaziyeti Cumhuriyet Hükümeti etrafiyle tetkik etmiş ve Üçlü Muahedenin cüz'ü mütemmimi olan 2 numaralı protokol hükmünü tatbike karar vererek icabeden tebligatı yapmıştır. Buna nazaran Türkiye halihazırdaki gayri muhariplik vaziyetini muhafaza etmektedir.

Memleketimizin emniyeti ve müdafaası için bir taraftan askerî hazırlıklarımıza devam etmekle beraber, diğer taraftan her zamankinden fazla uyanık durmak mecburiyetindeyiz.

Her türlü tahrikten ictinap eden dikkatli vaziyetimizin memleketimiz için olduğu kadar etrafımız için de sulhün muhafazasına hadim olacağını ümid etmekteyiz."

Bu beyanatı İngiltere, Türkiye'nin tam bir tarafsızlığa kaydığı şeklinde tefsir ediyorsa da, daha tatmin edici bir beyanat yapılması için ısrar etmemiştir. (*) Zira, Fransanın Almanya tarafından safdışı

(*) A.g.e. Cilt 1. Sahife 246.
(*) A.g.e. Cilt 1. Sahife 247.
(*) A.g.e. Cilt 1 Sahife 247

bırakılmasından sonra İngilizler o sıralarda, Türkiyenin tarafsızlığının, kendi açılarından büyük stratejik önemini ve Türkiye istekleri üzerine o tarihlerde savaşa girmiş olsaydı, bu hareketini Almanya ve İtalya'nın üzerine saldırısını, ayrıca Sovyetlerin de bazı toprakları, "önleyici mahiyette" ilhakını davet edebileceğini, İngiltere'nin Türkiye'ye çok az bir yardımda bulunabileceğini, buna karşılık Türkiye'nin çöküşünün ise manevi olduğu kadar stratejik pek çok tesirleri olacağını düşünmüşlerdir (*).

İngiltere'nin Balkanlar'da tarafsız bir blok kurma imkânının artık ortadan kalktığı 1940 yılı Haziran ve Kasım ayları arasında, Türkiyenin tarafsızlığının önemi daha da çok anlaşılıyordu. Harbin hemen başlarında böyle bir blokun kurulması imkânları İngilizler ile Fransızların ortak desteğine olduğu kadar İtalya'nın da bunu engellememesine sıkısıkıya bağlı idi. Şimdi ise Fransa savaştan çekilmiş, buna karşılık İtalya Mütefikler aleyhine savaşa girmişti. Bu durumda Balkan ülkeleri, herhangi bir saldırıya karşı koyma imkânları olmadığı için, tahrik edici hareketlere girişmekten kaçınmakta idiler (*).

Türkiye'nin tarafsız kalma kararında temel etkenlerin Sovyetler Birliğinden ciddi olarak çekinmesi olduğunu düşünen İngiliz Hükümeti, bu çekingenliği yaratan sebeplerin ortadan kaldırılması halinde, Türk Hükümetinin tutumunu değiştireceği kanısına varmıştı. Haziran ayının sonlarında Sovyetler Birliğinin Besarabya'yı Romanya'dan istemesi ve Romen Hükümetinin Sovyetlerin bu isteklerini kabul etmesine karşı, İngiliz garantisinden tek taraflı olarak vazgeçmesi ortaya yeni bir durum çıkarıyordu. İngiltere, Sovyetlerin bu hareketini, Almanya ve İtalya'ya danışılmadan tamamen savunma amacile yapılmış bir hareket olduğu ve aslında Sovyetlerin kendilerinin de Mihver kuvvetlerinin Balkanlara inmesinden endişe duymakta oldukları yolunda yorumluyordu (*).

Diğer taraftan, Sovyetlerin fırsattan faydalanarak askeri durumlarını sağlamlaştırmalarının ve güneye sarkmalarının, müttefiklerden herhangi bir yardım ümidi kalmadığı için, Türkiye'yi Mihver ülkelerine doğru itebileceğinden de endişe ediyorlardı (*).

(*) A.g.e. Cilt 1. Sahile 503.

İşte bu sıralardadır ki, Moskova'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Stafford Cripps, Stalin'in 1 Temmuz 1940'da kendisine, Sovyetlerin

---

(*) A.g.e. Cilt 1. Sahife 502.

(*) A.g.e. Cilt 1. Sahife 503.

(*) Harpten sonra yayınlanan Alman vesikaları bu inancın tamamen yanlış olduğunu ortaya koymuştur. Bak. Beddie and Sontag, Nazi Soviet Relations. 1939 - 1941.

Balkanlarda daha fazla ilerlemeğe niyetleri olmadığını, ancak Türkiye'den çekindiklerini (*) ve Türk - Sovyet ilişkilerinin iyileştirilmesi konusunda İngiltere'nin yardımını memnunlukla karşılayacaklarını söylediğini Londra'ya bildirmiştir. İngiltere bu imkânın bir kere denenmesinin faydalı olacağı kanısına varmıştır. Bir Türk - Sovyet işbirliği sağlanırsa, Almanların Balkanlara ve Karadenize inmelerini olduğu kadar, Türkiyenin de Sovyet baskısı nedeni ile Almanya'ya yanaşmasının önlenebileceği düşünülmüştür. Bu konuda Sovyetlerle görüşmeye girişmesinin ayrı bir faydası da Stalinin söz ve niyetlerinin samimiliğinin ortaya çıkması olacaktı.

Bu düşüncelerle İngiliz Hükümeti 22 Haziran 1940'da Ankara'daki Büyükelçisine bir Türk - Rus işbirliği imkânları hakkında Türk Hükümeti nezdinde sondaj yapmasını bildirmiştir. Sir Knatchbull-Hugessen 24 Haziran tarihli cevabında, Almanya ve İtalya'yı, Balkanlar ve Karadeniz dışında tutmak bakımından Sovyetler Birliği ile ortak çıkarlarının bulunduğunu Türkiye'nin kabul ettiğini, ancak, Rus - Alman ilişkilerinin gerçek mahiyetini bilemediklerinden ve esas itibariyle Sovyetler Birliğini itimada şayan görmediklerinden, kendilerinden Sovyet Hükümetine bir teklifte bulunamayacaklarını fakat Sovyetler tarfından gelecek bir teklifi inceleyebileceklerini ifade etmiştir (*).

Bunun üzerine Londra'dan gelen 11 Temmuz 1940 tarihli talimatta, Sir K. Hugessen'e İngiliz Hükümetinin, niyetlerinin ne olduğunu Sovyetlerden öğrenmesine Türkiye'nin rıza gösterip göstermeyeceğini sorması ve İngiltere'nin Monterux Konvansiyonu ile Türkiye'nin sahip olduğu özel haklardan vazgeçmesi konusunda Sovyetlere herhangi bir telkinde bulunamayacakları gibi, Sovyetlere de özel bazı haklar verilmesi görüşünde olmadıklarını Türk Hükümetine bildirmesi istenmiştir. Bu talimatın bir sureti de Moskova Büyükelçilerine gönderiliyordu (*).

Ancak 11 Temmuz 1940'da İngiliz Büyükelçisi, Numan Menemencioğlu ile yaptığı görüşmede (*) bu konuda fazla bilgi vermemiştir. Menemencioğlu'nun "Stalin - Cripps mülâkatından ..... anlattığı küçük parçaya ilâve edeceği bir şey olup olmadığını" sorması üzerine

---

(*) İngilizler, Sovyetlerin Türkiye'den çekindiği yolunda Stalin'in beyanlarına inanmamışlardır. Ancak, buna benzer sözlerin Molotof tarafından da sık sık tekrarlanmasından, Türkiye'den değil. Türkiye'nin Almanya ile anlaşmasından çekinmekte oldukları anlamı çıkarılabilir.

(*) A.g.e. Cilt 1. Sahife 504.

(*) A.g.e. Cilt 1. Sahife 505.

(*) 11.7.1940 tarihli Mülâkat Proseverbali.

Sir. K. Hugessen cevaben, "Ben o malümatı Strictement secret işaretini taşıyan bir telgraftan mezun olmadığım halde çıkararak vermiştim. Ve verdiğim zaman bu tecavüzün mesuliyetini üstüme alarak sizi o kadar olsun tenvir etmek lüzumu katısini duymuştum. Henüz Hükümetim, nezdinizde icap eden "démarche" için bana mezuniyet vermedi. Alır almaz bittabi geleceğim" demiştir. Büyükelçinin "Information" kelimesi yerine "démarche" kelimesini kulanması Menemencioğlunun dikkatini çekmiştir. Bu görüşme bitip ayrılırken İngiliz Büyükelçisi şu sözleri ilâve ediyor : "Her halde Stalin sizin hakkınızda fevkalade dostane sözler söylemiş. Balkanlardaki işinin bittiğini, Türkiye'den isteyeceği bir avuç yer olmadığını ve münasebatı en sıkı şekline koymak arzusunda bulunduğunu söylemiş. Bittabî, Stalin - Cripps mülâkatı esnasında Boğazlardan da konuşulmuş. Ancak bizim kanaatimiz, Boğazlar işi uzun sürecek bir mevzu olduğundan, bugünkü vaziyet ve hakikatler üzerine münasebetleri tanzim etmek lâzım olduğu merkezindedir. Her halde talimat alınca sizinle daha etraflı görüşürüm."

Londra'nın yukarıda anılan 11 Temmuz 1940 tarihli talimatını İngiliz Büyükelçisi sonunda 13 Temmuz'da yazılı olarak Dışişlerine bildirmiş ayrıca Stalin'in 1 Temmuz 1940'da Sir S. Sripps'e söylediklerini kapsayan bir notu da tevdi etmiştir. Buna göre Stalinin Türkiye ile ilgili olarak Sir S. Cripps'e söyledikleri şunlardır (*).

"Türkiye ile ilişkiler düzeltilebilir. Sovyetler Birliği İngiltere Hükümetinin bu amaçla yapacağı yardımını hazla karşılayacaktır. Sovyetlerin, ne Karadeniz'de, ne de Karadeniz Boğazında Türkiye aleyhine düşmanca herhangi bir harekette bulunmak konusunda hiç bir düşünceleri yoktur, ancak Boğazların kontrolü sorununa bir düzen verilmeli ve bütün Karadeniz Devletleri buna katılmalıdır. Bu sorun çözümlenmedikçe Türkiye ile ilişkiler tam manasile memnunluk verici olamaz. Sir. S. Cripps'in meselenin Türkiye ile yeniden tartışılmasının hayırlı olacağını telkin etmesi üzerine, Stalin İngiliz Hükümeti bu amaçla harekete geçerse memnun olacağını bildirmiştir."

Üç gün sonra İngiliz Büyükelçisi Dışişlerine Stalin-Cripps görüşmesi hakkında ek bilgiler veren bir not daha bırakıyordu. Buna göre, Stalin, Almanya ve İtalya'nın bir saldırısı karşısında Balkan devletlerinin direnmekte ortak çıkarları olduğunu kabul ile, bu takdirde herşeyin Türkiye'ye bağlı olduğunu ve aynı şekilde Balkan işlerinde istikrarın Türkiye'ye düşeceği fikrini ifade ediyordu. Alman-

---

(*) İngiltere Büyükelçiliğinin 13.7.1940 tarihli Muhtırası.

ya'nın Türkiye'ye saldıracağını sanmadığını söyleyen Stalin, Türkiye ile ilişkilerini "fena değil" diye ifade ederek, Türkiye'nin hangi istikamete fırlayacağını tahmin etmenin güç olduğunu da ekliyordu (*).

Bu bilgilerin verilmesinden sonra İngiliz Büyükelçiliğince Türk Hükümetinin görüşünün sorulduğu kısım aynen şöyledir:

"Binaenaleyh yukarıdaki maruzatı Türk Hükümetinin ittilaına vazetmek ve kendisinden İngiliz Hükümetinin, Sovyet Hükümetinden bu meseleler hakkında noktai nazarının daha mufassalan tavzihini istemesine muvafakat edip etmediğini sormak hususunda talimat almış bulunuyorum. İngiliz Hükümetinin katiyyen, Türk Hükümetinden Montreux Mukavelenamesile elde ettiği haklardan feragat etmesini veya Sovyet Hükümetine hususi haklar bahşeylemesini telkin niyetinde olmadığını, Türk Hükümetine işbu tebliği yaparken, gayet açıkça izah etmek hususunda da emir aldım. Aynı zamanda İngiliz Hükümeti Montreux Mukavelenamesi mucibince kendisine temin edilmiş olan hakların herhangi bir hususunda feragat etmeği de kabul edemez."

Diğer taraftan İngiliz Büyükelçisi Londra'ya gönderdiği bir telgrafta Türkiye ile Rusya arasında savaşın gerektirdiği durumlara inhisar etmek şartıyla "ad hoc" bir anlaşma sağlanamazsa İngiltere'nin karşısında yine Boğazlar meselesinden başka birşey çıkmayacağı kanısında olduğunu bildiriyordu. Sir. S. Cripps de Sovyetlerin Türkiye'ye verecekleri garantiye karşılık Montreux Mukavelenamesinde bazı değişikliklerin yapılmasını kabul etmedikleri müddetçe bu meselenin ortaya atılmasına karşı olduğunu Londra'ya bildirmiş ve Sovyetlerin karşısına belirli teklifler ile çıkılmasını, aksi takdirde Sovyet-

---

(*) Bu sözleri gayet ilgi çekici olmakla beraber Stalin'in gerçek gayesini ifade ettiğini söylemek güçtür. Saracoğlu'nun 1939 Ekiminde yaptığı görüşmelerin neticesiz kalmasında Alman rezervinin büyük roloynadığı malûmdur ve Molotof bu olmadan anlaşmayı yapamıyacaklarını bildirmiştir. Halbuki Sovyet - Alman ilişkileri Almanların vaktiyle ileri sürdükleri taleplerden şimdi vazgeçebileceklerini gösterir bir istikamette gelişmemiştir. Buna karşılık Sovyetler, Boğazlar mukavelesinde kendilerine özel çıkarlar sağlanmasını Almanlara kabul ettirmişlerdir. Almanya'nın Türkiye'ye saldırmayacağından da emindirler. Bu durumda, ilk safha olarak, sırf Boğazlar üzerinde bir anlaşmaya Almanların fazla ısrar etmiyeceklerini tahmin etmiş olabilirler. Fakat Sözlerinin sonunda da kapalı olarak belirttiği gibi Stalin'in asıl gayesinin, Türkiye'nin ne Almanlarla ne de İngilizlerle işbirliğinde fazla ileri gitmemesini temin olduğu söylenebilir. Zira, her iki halde de muharip devletlerin Sovyetlere çok nazik bir kanatlarından Yanaşmaları tehlikesini yaratacaktır. Sovyetler için Boğazlar üzerinde üsler de dahil olmak üzere, özel haklar tanınmasının yerini alabilecek en iyi hal çaresi, Türkiye'nin tam taraflsızlığını korumasıdır ve 1940 yılında Sovyetlerde yapılan temaslar hep bu nokta üzerinde dönmektedir. Bu hususa ayrıca değinilecektir.

lerin istekleri karşısında varılabilecek çıkmazın sadece Almanya'nın işine yarayacağını söylemiştir.

İngiliz Hariciyesi tarafından 16 Temmuz 1940'da Sir. S. Cripps'e gönderilen cevapta, İngiliz Hükümetinin Stalin'in sözlerine dayanarak Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında tavassutta bulunmaya karar verdiği, bunun Stalin'in niyetlerini açığa çıkarmak bakımından da fayda sağlıyacağı, Türkiye'nin zararına olabilecek herhangi bir tertibe yanaşmak niyetinde olmadıkları ve Stalin'in taleplerinin kabul edilebilir bulunmaması halinde bunun açıkça kendisine söylenebileceği ifade olunmuş ve her halde bu meselenin ortaya atılıp atılmamasının Türk Hükümetinin arzusuna bağlı olduğu ilâve edilmiştir (*).

Bu arada Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Dışişlerine, Sovyetlere verilmek üzere Hükümeti tarafından hazırlanan aşağıdaki cevap taslağını tevdi etmiştir.

a) Sir Stafford Cripps ile 1 Temmuz 1940'da vaki görüşmesinde Mösyö Stalın tarafından Türk-Sovyet münasebetlerine yapılan telmihler Majeste İngiltere Hükümeti tarafından itina ile tetkik edilmiş ve bu Hükümet de Türk Hükümetinin reyine müracaat eylemiştir. İngiliz Hükümeti Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki münasebetlerde tedrici bir salâhın husulüne imkân nisbetinde himmet etmek hususunda bittabi çok büyük bir arzu beslemekte ve bu gayeye erişmek için Sovyet Hükümeti nezdinde arzı tavassuta tamamile amade bulunmaktadır. Aynı zamanda İngiliz Hükümeti, Mösyö Stalin'in telmih ettiği "Boğazlar Kontrolü"nün hem gayet güç hem de gayet mudil bir mesele olduğunu vuzuhla tebarüz ettirmek ister. Bununla beraber Kraliyet Hükümeti bu hususta Sovyet Hükümetinin ileri sürmeği münasip telakki edeceği her teklifi tetkike amadedir.

b) Montreux mukavelenamesinin, Boğazlar rejiminin devamlı temeli olarak muhafazası icap etmekle beraber Sovyet Hükümeti, yapılacak her teklifin Kraliyet Hükümetince, zamanın şartları ışığında her türlü kast ve tasmimden ari olarak mütalâa edileceğine emniyet hasıl ederek, bu rejimin Son Teşrin 1941'de yeniden tetkikini istemekte serbesttir.

c) Kraliyet Hükümeti kendi kanaatince, bu meselenin en vaitkâr surette ele alınması tarzının bir Alman, İtalyan veya Alman-İtalyan daimi tecavüz tehdidi karşısında Boğazlar emniyetini teminde müşterek menfaatleri olduğunun Sovyet ve Türk Hükümetlerince,

(*) A.g.e. Cilt 1. Sahile 505.

belki İngiliz Hükümetinin de teşriki suretile müşahadesi imkânında mevcut bulunduğu mütalâasındadır.

Kraliyet Hükümeti, Türkiye'nin yukarıdaki (b) fıkrasını nazarı itibare almakla beraber, Sovyet Hükümetile bu tarzda münasip bir anlaşmayı derpiş etmeğe mütemayil bulunduğunu tahmin için sebeplere malik bulunmaktadır.

d) Sovyet Hükümeti bu hareket noktasını netice vait eden müzakerelere imkân verecek mahiyette telâkki eder mi?

e) Sovyet Hükümetinin Montreux mukavelenamesi çerçevesi dahilinde, bu mevzua mahsus muvafık bir anlaşma akdine matuf başka telkinleri var mıdır?

Türk hükümetine verilen bu metinlerin incelenmesinden sonra İngiliz Hükümetine verilmek üzere tarafımızdan hazırlanan cevap taslağı şöyledir :

"1 — Türkiye'nin, Türkiye - Sovyet münasebetlerinin inkişafına ve keza Birleşik Krallığın S.S.C.B. ile beslediği münasebetlere büyük bir kıymet vermekte olduğu İngiltere Hükümetince esasen malûmdur.

2 — Türkiye Hükümeti Boğazlar meselesinin, Türkiye'nin hükümranlığı, siyasî istiklâli ve emniyeti çerçevesi dahilinde kalmak şartile muvassalaları Boğazlardan yapılan Karadeniz sahildarı Devletlerin hususi vaziyetini hesaba katan bir telâkki ile tetkik mevzuu olabileceğini sanmaktadır.

3 — Bu mülâhazalara verilen şekillerden birini teşkil eden Montreux Mukavelenamesi, bizzat kendi bünyesinde tadil prensibini muhtevi olmak itibariyle, hiç şüphesiz lâyetegayyer değildir.

4 — Binaenaleyh, Türkiye tam hükümranlık, tam siyasi istiklâl ve emniyet endişelerini kâmilen hesaba katmayan bir uzlaşmayı kabule kattiyen mütemayil bulunmadığına göre, Cumhuriyet Hükümeti Sir Stafford'un mevzua Türkiye Hükümetini karıştırmamak ve meselenin esası hakkında münakaşalara girişmemek suretiyle Sovyet Hükümetinin görüş tarzını intiknah maksadile icabeden sondajlarda bulunmasında mahzur görmemektedir."

Ancak İcra Vekilleri Heyetinin 17 Temmuz tarihli toplantısında, ele alınan bu cevap tasarısının üçüncü madesinin fazla vadedici bir hava taşıması sebebiyle metinden olduğu gibi çıkarılması kararlaştırılmıştır.

İngiliz Büyükelçisini 19 Temmuz 1940'da davet eden Saracoğlu yazılı cevabımızı kendisine bildirmeden önce, "Hükümetinin Boğazlar meselesi üzerinde çok hassas olduğunu, bu meseleye teması sevmediğini ve fakat büyük Müttefikimizin siyasi faaliyetini teshil etmek ve bir Türk - İngiliz - Sovyet müzakeratını imkân dahilinde mümkün kılmak için vaki olan İngiliz müracaatına sıkı kayıtlar ve şartlar dahilinde Cumhuriyet Hükümetinin nihayet müsbet cevap vermeğe karar verdiğini" söylemiştir. Sir.K.Hugessen verdiğimiz metni okurken 3 ncü maddedeki cümle üzerinde durarak, bu noktada bir az fazla ileri gidilmiş olmak tehlikesini gördüğünü söylemesi üzerine Saracoğlu Menemencioğlu,nu yanına davet ederek metni beraberce İngiliz Büyükelçisinin yaptığı uyarının ışığında yeniden incelemişlerdir.

Bu cümlenin mâna bakımından yanlış anlamaya sebep olması ihtimali yüzünden metinden tamamen çıkarılması kararlaştırılmış neticede, İngiliz Büyükelçisine verilen metin yukarıdaki 1 ve 4 ncü maddelerden ibaret kalmıştır. İngiliz Büyükelçisi Londra'ya Türk Hükümetinin, bir taahhüt altına sokulmaması şartile, İngiliz Hükümetinin Moskova nezdinde sondajlar yapmasına karşı olmadığını bildirmiş ve pek muhtemelen, kendi ikazı ile metinden çıkarılmış olan üçüncü madedeki cümlenin vermiş olabileceği intibâ ile, Türk Hükümetinn, Alman ve İtalyan saldırısına karşı Boğazların korunması için ad hoc bir kompromi'ye yanaşabileceğini belirtmiştir (*).

Bu arada Sir S. Cripps bir taraftan Boğazlar konusunda bir taviz verilmeden, Türk - Rus yakınlaşmasına yardımcı olunamayacağı görüşünde ısrar ettiğini Londra'ya bildirirken, diğer taraftan da Moskova Büyükelçimiz Haydar Aktay'ı sık sık ziyaret ederek beraberce hareket etmelerini telkin ediyordu. Haydar Aktay Ankara'ya gönderdiği bir telgrafta, Sir. S. Cripps'in Moskova'daki faaliyetlerinin ihtiyatla karşılanması gerektiği fikrinde olduğunu izah ile, "İngilizlerin Ruslarla anlaşmak için Boğazlar meselesini köprü olarak kullanmaları ehemmiyetle nazarı mülâhazaya alınacak bir noktadır" diyor ve hattı hareketinin nasıl olması gerektiği konusunda talimat istiyordu.

Moskova Büyükelçimize cevaben gönderilen talimatta "İngilizlerin bizce malûm olan, fakat bizim haricimizde cereyan ederek sırf bir sondaj mahiyetinde olduğunu bize beyan ettikleri faaliyetlerine Zatı Devletlerinin dahi temaşager kalması matlubdur." deniyordu.

(*) A.g.e. Cilt 1. Sahife 506.

Ankarada Sir. K. Hugessen'in Haydar Aktaya bu konuda talimat verilmeyişi ile ilgili bir sorusuna da, 'Bu sondajın bizim haricimizde cereyan etmesinin matlub bulunduğu, Büyükelçimize müphem veya mufassal malumat vermenin mahzurlu olacağı ve şimdilik kendisini işe karıştırmamanın müreccah" olduğu yolunda cevap verilmiştir. (*) Sir K. Hugessen. 30 Temmuz'da Menemencioğlu'nu ziyaret ederek Aktay'ın Sir. S. Cripps ile işbirliği yapması konusunu tekrar açmış, bu mülâkat esnasında Menemencioğlu, İngiliz Büyükelçisinin Londra'ya bizim kendisine verdiğimiz cevap dışında bazı telkinlerde de bulunmuş olduğunu sezerek. bu konu üzerinde durmuştur.

Bu mülâkatın proseverbali aşağıda aynen verilmiştir.

'İngiltere B. Elçisi dün (30 Temmuz 1940) ziyaretime geldi. Moskova görüşmeleri hakkında bana dedi ki :"

— Cripps, Büyük Elçinizin bu hususta çok kapalı durduğunu, halbuki kendisile teşriki mesai etmeği lüzumlu ve faideli gördüğünü Londraya yazımış. Ben bu husta noktai nazarınızı esasen Londra'ya bildirmiştim. Acaba bir az daha yakınlık temini mümkün olmaz mı?

— Büyük Elçiye geçen defa kendisine şahsen söylemiş olduğum noktai nazarı, yani Haydar Aktay'ın bu sondaj faaliyeti haricinde kalması fikrini Hükümetin de tamamen tasvip ettiğini ve Moskova'ya keyfiyeti bildirdiğimi, mahaza bütün Elçilerimize olduğu gibi Haydar Aktay'a da vermiş olduğunuz umumi talimat İngiltere mümessillerile daima temasta bulunmaları ve açık kalble görüşmeleri merkezinde olduğundan esas meseleye tealluk etmemek şartile Büyük Elçimizin Sır Stafford Cripps'i tecrübesinden istifade ettireceği ve precédure hakkında müdavelei efkârdan da geri kalmıyacağı tabîi bulunduğunu söyledim. Ve şu sözleri ilâve ettim :

— Haydar Aktay gerek burada gerek bizzat Hariciye Vekilinden Moskovada Boğazlar meselesi üzerindeki büyük hassasiyetimizi dinlemiş ve bu meselenin ileri geri pazarlıklara mevzu teşkil edemiyeceği talimatını almıştır. Bugün bu talimatı değiştirmeğe hiç bir sebep mevcut değildir. Şu halde İngiliz refikinin Boğazlar hakkında sözlerini dinlemekle iktifa etmesini ve talimatına uygun düşmiyecek mütâalalardan tevakki etmesini tabiî görmelidir.

Büyük Elçi sözlerimi tasdik etti.

(*) 24.7.1940 tarihli Mülâkat Proseverbali.

Umumi olarak tarzı ifadesinde bazı ihtiraz ve tereddütlerin emareleri seziliyordu. Beraberce çıkarmış olduğumuz cümleye bir kaç defa işaret etti. Bunu Londra'ya bildirmemiş olduğunu söyledi. Londra'nın Cripps'e bazı talimat verdiğini anlatmak istedi. Fakat ne olduğunu söylemedi. Velhasıl açılmak isteyip de açılamıyan bir halini gördüm. İsrar edemedim. Ayrıldık.

Biz az sonra muhaveremizi olduğu gibi Başvekile arzettim. İngiltere B. Elçisini tekrar davet ederek meseleyi kurcalamak ve ifadatına daha ziyade vuzuh verdirmeğe çalışmak muvafık olacağını emir buyurdular.

Bu sabah (31 Temmuz 1940) Sir Hugessen'i Knatcsbull-Hugessen'i davet ettim. Ve kendisine dedim ki :

Dünkü görüşmelerimizde bazı tereddütler sezer gibi oldum. Ankara'da şimdi yalnızım. Çok mühim bir iş olan bu meseleyi daha sarahatle görmeğe muhtacım. Tensip ederseniz mütekabil ifadelerimizin bir tekrarını yapalım, ta ki ben Cripps'in Moskova'da ne yapmakta olduğunu ve ne yapmak istediğini anlıyabileyim."

Büyük Elçi gülümsedi. Kendisinin düşüncelerinde ve kanaatlerinde ve bunlara müstenit olan ifadatında hiç bir ihtiraz olmadığını, fakat bir ihtiraz mevcudiyeti hakkındaki görüşümün de bir hakıkata tevafuk etmekte bulunduğunu söyliyerek Londra, Moskova ve Ankara arasında cereyan eden muhaberatın filvaki bazı noktai nazar tehalüfleri göstermekte bulunduğunu ilâve ve bu ayrılıkları şöyle izah etti :

"Sizinle mutabık kalarak bildiğiniz cümleyi çıkarmıştık. Fakat ben Londra'ya bunu bildirmemekle beraber bana tevdi ettiğiniz Communication Orale'nin sonuna işaret ettim ve bunlar mahfuz kalmak şartile Türkiye'nin bir teklifi tetkike riza göstermesi mümkün olduğunu yazdığınız cümlenin mefhumu muhalifindeki mana ile tebarüz ettirmeğe lüzum gördüm. Londra Cripps'e verdiği talimatta Montreux mukavelesinin tadiline ne Türkiye'nin ne de İngiltere'nin katiyen muvafakat etmiyeceklerini bildirmiş ve Sovyet Hükümetinin Boğazlar üzerinde bir düşüncesi olup olmadığını bu çerçeve dahilinde istizana kendisini memur etmiş, Cripps bu talimata itiraz ediyor. Ve bazı suggestion'lar yapıyor. Ben itirazını muhik suggestion'ları bir az ileri buldum. Filvaki Londra'nın verdiği bu sert çerçeve içinde bir sondage yapmağa imkân yoktur. Cripps ise Haydar Aktay ile yürümek istiyor ki sizin noktai nazarınıza muhalif olduğu kadar bence de namevsimdir. Cripps'in telkinatından ben bir kaç noktayı bazı tadilâtla muvafık gördüm. Hükümetime, bu noktaların Cripps'e bildirilmesi tensip edildiği takdirde evel emirde Türkiye Hükümetinin bu

hususta muvafakatini istihsal etmek ve hiç değilse kendisini peşinen haberdar etmek lâzımgeldiğini de hatırlattım. Cevap alınca gelip görüşeceğim. Şimdiden söyliyebilirim ki benim muvafık gördüğüm suggestionlar şunlardır :

1. Türkiye bu sondage safhasında tamamen hariçte kalacak ve görüşmeler İngiltere'nin mesuliyeti altında cereyan edecektir.

2. Montreux Mukavelesinin 29 uncu maddesi Türkiye Hükümetinin işaret etmiş olduğu tam siyasi istiklâl, hukuku hükümranî ve emniyet kadrosu dahilinde kalınmak şartile bir şekli hal olarak irae olunabilecektir.

3. Şimdiden Türkiye ile Sovyet Rusya arasında ikili ad hoc bir anlaşma zemini aranabilecektir."

— Büyük Elçiye bunlar üzerinde şimdilik mütalâa serd etmiyeceğimi ve görüşmeğe geldiği vakit daha esaslı müdavelei efkârda bulunabileceğimizi söyledikten sonra sordum ki:

"Üçüncü madde ile Montreux'un 20 ve 21 inci maddelerini istihdaf ediyorsunuz, öylemi?"

— Müsbet cevap verdi.

— Bunun üzerine ikili bir anlaşmayı şahsen hoş görmediğimi ve 20 ve 21 inci maddelerin bir itilâf zemini olabilmesi için bu akşam evinde ve rahat bir zamanında şu bir kaç ihtimali depiş etmesi ricasında bulunduğumu bir az latife ederek söyledim:

a) Türkiye Sovyet Rusya ile hali harpte bulunur veya 21 inci maddenin derpiş ettiği bir tehlikei harbe onun tarfından maruz kalırsa;

b) Türkiye Karadeniz'in diğer bir sahildarile hali harpte olursa;

c) Türkiye bir Akdeniz Devleti ile haliharpte olursa;

d) Türkiye bir Akdeniz Devleti ile hali harpte iken bu Akdeniz Devleti bir Karadeniz sahildarile müttefik olur, Türkiye'de diğer bir Akdeniz Devleti ile ittifak halinde bulunursa.

Daha bir çok misalleri verilebilecek olan bu ihtimallerde Türkiye'nin 20 ve 21 inci maddelerle haiz olduğu serbestii hareketin takyidi ve aynı zamanda da kendi hukuku hükümranisi, istiklâli siyasisinin ve emniyetinin muhafazası nasıl telif edilebilir? dedim.

Büyük Elçi Gülmeğe başladı ve kendisine kâbuslu bir gece hazırladığımı ifade etti. Ayrıldık."

Menemencioğlu'nun İngiliz Büyükelçisi ile yaptığı bu görüşmeden sonra, Sır. Hugessen tarafından evvelce verilmiş olan İngiltere'nin Sovyet Hükûmetine vereceği tebligat projesi hakkındaki görüşumüzün adıgeçene bildirilmesinde faide görülmüştür.

Menemencioğlu'nun 9 Ağustos'ta Sir K. Hugessen'e verdiği cevapta, bahsekonu proje muhtevasının İngiliz Büyükelçisi ile Saracoğlu ve Menemencioğlu arasında yapılan görüş teatisinin çerçevesini aştığı ve bu sebeple Türk Hükümetince kabul edilmiyeceği belirtilerek bu konuda Saracoğlu tarafından 19 Temmuz'da İngiltere Büyükelçiliğine verilen cevabımızdaki hususların esas olarak kabul edilmesi lüzumu hatırlatılmıştır.

Diğer taraftan, Moskova Büyükelçimiz istişarelerde bulunmak üzere Ankara'ya çağrılmıştır. Haydar Aktay'a gönderilen telgrafta, "Sizinle görüşmeği şu esnada çok faideli görüyoruz. Hariciye Komiseri Muavinini ziyaret ederek kısa bir zamanda gelip gidebilmek için en uygun yol hakkında fikrini sorunuz ve bu vesile ile Türkiye-Sovyet münasebetlerini iyi bir yolda inkişaf ettirmek ve bunlara matlub olan hareketi vermek için bir düşündükleri varsa Hükümetimize bu hususta malûmat vermek için sizi tenvir etmesini iltimaz ediniz," deniyordu.

İngiltere Büyükelçisi Londra'ya çektiği 16 Eylül tarihli telgrafında, Saracoğlu'nun, bir Balkan Antantı kurulması konusunda Sovyet Hükümeti ile temas etmesi hususunda Haydar Aktay'a talimat vermeği düşündüğünü bildirmiştir. Sir. K. Hugessen'e 21 Eylül'de Londra'dan gelen talimatta, tasarlanan Türk teklifinin Sovyetlerce Türkiye'nin zayıf olmasının bir neticesi olarak yorumlanmasına meydan bırakılmaması şartile, Balkan Antantı konusunda Sovyetler Birliği'nin işbirliğinin aranmasına itirazları olmadığı, ancak Balkan ülkelerinin Sovyetlerden çekinmeleri sebebiyle, bu işi sadece Türkiye'nin organize edebileceği kanısında oldukları kaydedilmiştir. Yine aynı talimatta Sir. K. Hugessen'den, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisinin Sovyet Hükümetine Sadabat Paktının bir üyesi olan İran'ın geleceği ile Türkiye'nin yakından ilgili olduğunu söylemesini Saracoğluna telkin etmesi isteniyordu. İngiliz Büyükelçisi Saracoğlu'nun bu telkinleri esas olarak olumlu karşıladığını ve Balkan Antantının yeniden canlandırılması işini sadece Türkiye'nin yapabileceği görüşüne de katıldığını, ancak, Türk Büyükelçisinin İran'a herhangi bir atıfta bulunamayacağını ifade ettiğini bildirmiştir. (*)

(*) A.g.e. Cilt I. Sahife 507.

Moskova'ya 8 Ekim'de dönen Aktay'ın Molotov'u 17 Ekim'de gördüğü anlaşılmaktadır. Bu görüşmeden sonra, Aktay'ın Sir S. Cripps'e anlattıklarına göre Molotov, Türklerin Trakya'da yaptığı hazırlıklardan memnunluk göstermiş ve hazırlıkların İtalya'nın Yunanistan'a saldırmasını önleyeceği kanısında olduğunu ve Romanya'ya Almanların askeri birlik gönderecekleri hakkında kendilerine bir iş'ar gelmediğini söyliyerek, Sovyet Hükümetinin Türkiye'ye dost ve sadık olduğu hususunu teyit etmiştir. Molotov bu görüşmede Boğazlar konusuna hiç temas etmemiştir.

Sir S. Cripps 30 Ekim'de Londra'ya, Mihver ülkelerinin Sovyetlere Boğazlarla ilgili bir teklifte bulunmuş olduklarını haber aldığını bildirerek İngiliz Hükümetinin geçici bir tavizde bulunması için Türkiye'yi ikna etmesini istemiştir. Ancak, Londra 2 Kasım tarihli cevabında Sovyetlere cazip bir teklifte bulunması hususunda Türk Hükümeti ikna edilebilirse dahi, Sovyet Hükümetinin Almanya'dan korkusu sebebiyle, bu teklifi kabul edeceğinin çok şüpheli olduğunu bildirmiştir. İngiliz hariciyesi Sovyetler için Boğazlarda bir deniz üssü teklifinin dışında bir teklifin cazip geleceğine inanmamaktadır.

Bu teklifin Türk Hükümetince reddedileceğine ise muhakkak gözü ile bakılabilirdi. Herhalde gerek böyle bir teklif, gerek harp sonrası nizamı görüşülürken Boğazlar konusundaki görüşlerinin nazarı itibara alınacağına dair bir vaad veya telkin, Türk Hükümetinin tasvibi olmadan yapılamazdı. (*)

Ancak, "Rusları İngiltere tarafına celp için çare ararken Boğazlar meselesini fazla kurcalamağa başlamış olan Sir S. Cripps," bu defa Londra'ya başka bir teklifte bulunuyordu. Bu yeni teklifine göre, Sovyetler Birliğinin tek başına veya Romanya ile birlikte Tuna mansabının kontrolünü ele geçirmesi halinde, Türkiye, Tuna'dan Sovyet ve Romen savaş gemileri dışında diğer savaş gemilerinin geçişinde kendisine danışılması halinde, Türkiye'nin de Türk savaş gemileri dışında diğer savaş gemilerinin Boğazlardan geçişinde Sovyetlere danışmayı kabul ettiğini Sovyetler Birliğine bildirecekti. Londra'ya yapmış olduğu bu teklifi Moskova Büyükelçimize de bildiren ve bu teklifinin kabulü halinde Sovyetlerle Almanların aralarının açılacağı kanısında olan Sir S. Cripps'e cevaben Aktay, "teklifinin Türkiye Hükümetince sureti katiyede reddedileceğinden emin olduğunu ve Boğazlar meselesinin şu veya bu maksat için pazarlık mevzuu yapılmasına Türkiye'nin muvafakat edemiyeceğinin katı bir hakikat olarak kabulü lâzım geldiğini" söylemiştir. Nitekim, An-

(*) A.g.e. Cilt 1. Sahife 507.

kara'dada İngiliz Büyükelçisine Boğazlar ile ilgili olarak Sovyetlere herhangi bir teklif yapılmasını Türk Hükümetinin çok tehlikeli addettiği, zira bu takdirde Mihver ülkelerinin daha cazip tekliflerle ortaya çıkmalarının umulabileceği, bildirilmiştir.

Sir S. Cripps'in son teklifi de İngiliz Hükümetince uygun karşılanmamıştır. Gerek adıgeçene, gerek Sir. K. Hugessen'e gönderilen 7 Kasım 1940 tarihli telgarfda, Sovyetlerin Tuna mansabını ele geçirebilmelerinin veya bu hususta arzulu olduklarının şüpheli olduğu, bu takdirde dahi Almanların Köstence'de denizaltı üssü kurabilecekleri ifade ile Foreign Office'in bu konunun ortaya atılmaması hakkındaki Türk görüşüne katıldığı zira Türkiyenin vereceği çok büyük tavize uygun nisbette bir avantaj sağlayabileceğinin bilinmediği belirtiliyor ve nihayet yapılacak bu teklif karşısında Sovyet Hükümetinin tutumunu değiştireceğinin de şüpheli olduğu ilâve olunuyordu.

Neticede İngiliz Hükümeti, Sir. S. Cripps'e bu konunun bir daha kendisi tarafından açılmamasını, Sovyetlerce açılması halinde de sadece isteklerinin ne olduğunu öğrenmesini bildirmiştir. (*)

İngiltere, bir taraftan Moskova'daki Büyükelçisi aracılığı ile bir Türk-Sovyet yakınlaşması temin etmek ve böylelikle harbe girmek için Sovyetler Birliğinden yana Türkiye'nin emniyet duymasını sağlamak düşüncesi içindeyken, diğer taraftan Ankara Büyükelçilerine 18 Ağustos 1940'da talimat göndererek, muhtemel bir İtalyan-Yunan harbinde, Türkiye'nin Yunanistan'a yardım etmesi imkânlarını ihtiyatlı bir lisanla araştırmasını bildiriyordu. (*)

Saracoğlu'nu 20 Ağustos'ta ziyaret eden Sir K. Hugessen, almış olduğu talimata dayanarak Hükümetinin, İttifak muahedesi gereğince, Türk Hükümeti ile istişarede bulunmak istediğini söylemiş, Saracoğlu cevaben, "aramızda mevcut İttifak Mukavelesinin hükümlerine tevfikan her vakit istişareye hazır olduğumuzu" söylemekle beraber, "henüz basın tartışmasından daha ileri gittiği iddia edilemiyecek bir Yunan İtalyan anlaşmazlığı için siyasi bir istişâreyi fazla erken bulup bulmadığını" Büyükelçiye sormuştur. Sir K. Hugessen, "Ben de biraz fazla erken buluyorum. Fikrime göre konuşmalara devam ederiz. ve böylece yavaş yavaş hadiseler ile beraber hakiki istişareyi yapmak için hazırlanmış oluruz" demiştir. Bundan sonra İngiliz Büyükelçisi Saracoğluna devamlı olarak İtalya'nın Yunanistana karşı giriştiği askeri hazırlıklar hakkında bilgi vermiştir.

(*) A.g.e. Cilt 1. Sahife 471.

(*) A.g.e. Cilt 1. Sahife 513.

Sir K. Hugessen, Saracoğlunu 26 Ağustos'taki ziyareti esnasında ise, "bu defa, İtalya'nın harbe girmesi münasebetile yapmış oldukları gibi Muahedenin üçüncü maddesinin tatbikini istemek suretile sert ve haşin bir talepte bulunmıyacaklarını, o günkü taleplerine vermiş olduğumuz cevabı bugün tamamile haklı bulduklarını" söyliyerek, istişare konusu olarak bazı istekler ileri sürmüştür. Ancak, bu isteklerinin hepsinin birden yapılmasını istemediklerini, sadece bu konular üzerinde konuşarak bir karara varmayı arzu ettiklerini ilâve etmiştir.

Saracoğlu cevaben, "İtalya'nın Yunanistan ile muharebeye girişmesi üzerine Cumhuriyet Hükümetinin nasıl bir karar alacağını şimdiden kestirmenin müşkül olduğunu, bundan maada böyle bir intimal üzerinde şimdiden alınmış bir kararın mevcut olmadığını ve esasen böyle bir kararın alınması için kâfi sebepler görmediğini" söylemiş ve İngiliz Büyükelçisinin :

"a) İngilizlere karşı daha hayırhahane, İtalyanlara karşı daha aleyhtar davranmamız talebini;

Zaten Politikamızın, vaki olan talebi ötedenberi tatmin eder mahiyette bulunduğu, bu hususta ne dostların, ne düşmanların ve ne de bitarafların en ufak bir şüphesi olmadığı, politikamızın bu seyrinin istikbalde de değişmiyeceği, bu madde ile talep edilen işin verilmiş, yapılmış ve bundan sonra da verilecek ve yapılacak bir iş olmakta devam edeceği,

b) Filo ve tayyarelerinin karasularımız veya bazı Türk toprakları üzerinde uçmalarına müsamahakâr davranmamız talebini;

İtalya ile vaki olacak çarpışmalarda Türk topraklarının ve Türk karasularının kullanılmasına hiçbir lüzum ve zaruret olmadığı kanaatinde bulunduğumuz ve şayet böyle hareketler vaki olursa protesto edeceğimiz,

c) İtalyan tebaasını kovmamız talebini;

İtalyan tebaasını kovacak olursak bundan en ziyade İngilizlerin müteessir olacağı, çünkü Türkiye'de mevcut İtalyan tebaasının 1200'ü bulmadığı, bu rakamın içinde 1100 den fazlasının yahudi, asıllı olduğu,

d) İtalyan tebaasını kovmamız mümkün olmadığı takdirde, şüpheli İtalyanları iade etmemiz talebini,

Esasen bunu her zaman ve her millet için yapmakta olduğumuz, bu hususta daha sıkı hareket edeceğimizden emin olmaları gerektiği,

e) İtalya ile münasebatı kat etmemiz talebini,

Münasebatı kat etmenin harbe doğru ilk adımı atmak demek olduğunu, harbe girmeğe karar vermeden bunu tatbike imkân görmediği,

f) İtalya'daki Sefirimizi geri çekmemiz talebini;

Sefirimizi geri çekmenin, kendilerinin ve bizim istifade etmekte olduğumuz havadis membalarından kendimizi mahrum etmek olacağı ve böyle bir işin yapılmasını, kârdan ziyade zarar vereceğine göre, makul bulmadığı," yolunda cevaplandırmıştır. (*)

İki gün sonra tekrar gelen İngiliz Büyükelçisi, Londra'dan istişare meselesi hakkında bir telgraf aldığından bahisle, "İtalya ile Yunanistan arasındaki ihtilâf müsellâh bir çarpışmaya müncer olduğu takdirde, Türkiye'nin alacağı karar her ne olursa olsun, bugünden, böyle bir ihtilâfa karşı Türkiye'nin lâkayt kalamıyacağına ve hattâ harp fiiline iştirak edeceğine İtalya'yı inandırıcı bir şekilde hareket etmek iktiza etiğini" belirtmiş ve "Lord Halifax'ın bundan büyük faideler umduğunu" ilâve etmiştir.

Saracoğlu cevaben, "Esasen bugünkü durumun Lord Halifax'ın arzusunu tatmin eder mahiyette bir durum olduğunu, alelumum matbuatımızın bu hususta almış olduğu sert vaziyetin âleme ve İtalyanlara malûm olduğunu ve hattâ bir gazetecimizin bu takdirde harbe iştirak edeceğimizi sarahaten yazmış bulunduğunu" belirtmiş ve "Görüyorsunuz Lord Halifax'ın arzuları izhar edilmeden evvel tatmin edilmiş bir haldedir" diye ilâve etmiştir. (*)

Sir K. Hugessen Saracoğlu ile yaptığı temaslar neticesini Londra'ya bildirmiş ve Türk Dışişleri Bakanının bağlayıcı olmayan cevaplar verdiğini ve Trakyada büyük bir ordu bulunduran Türkiye'nin böylelikle Balkan Antantı içindeki görevlerini Yunanistan ve Yugoslavya'nın yaptığından daha çok yerine getirdiği kanısında olduğunu ifade ederek, askerî techizat bakımından çok noksan olan Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Yunanistan'a doğrudan doğruya askeri yardımda bulunmıyacağı gibi İngiltere'den, Fransızların söz vermiş olduğu, Fakat çökmesi nedeni ile yerine getiremediği kısım da dahil olmak üzere, daha fazla askerî malzeme isteğinde bulunacağı ve bu durumda Türkiye'nin savaşa girmesinin kendileri için bir avantaj teşkil etmeyeceğini ifade etmiştir. Yine İngiliz Büyükelçisinin görü-

(*) **26.8.1940 tarihli Mülâkat Proseverbali.**

(*) **28.8.1940 tarihli Mülâkat Proseverbali.**

şüne göre, savaşa girecek bir Türkiye'nin meşguliyetinden, Boğazlar ile ilgili istekler ileri sürmek bakımından Sovyetler faydalanabileceklerdi.

Konuyu inceleyen İngiliz Hükümeti 23 Ağustos 1940'ta, Türkiye'den "Hayırhah bir tarafsızlık'tan başka bir istekte bulunulmamasını ancak Büyükelçilerinin Türk Hükümetinden İtalya'yı saldırıdan alakoyacak mahiyette açık bir beyanat talep etmesini kararlaştırıyordu. (*)

Türkiye'nin savaşa girmesini istemiyeceklerini İngiliz Büyükelçisi bu vesile ile Saracoğluna, şöyle açıklamıştır :

"İtalya'nın harbe girmesi üzerine Mukavelenin 3. ncü maddesine tevfikan Fransız Sefiri Massigli ile beraber Türkiye'nin bir sıra tedbirler almasını ve harbe girmesini talep etmiştik. Siz birkaç gün sonra Türkiye'nin, 2 numaralı Protokolun verdiği hakkı istimal etmek kararında olduğunu bildirdikten sonra Üçlü bir beyanname ile Türkiye'nin harp haricinde kalmasının 3 müttefik tarafından verilmiş kararın icabı olduğunu ilân etmek teklifinde bulunmuş idiniz. Bu teklifiniz Massigli'yi yerinden oynatmış ve ona, münfail ve sert, hayır, hayır cevabını verdirmişti. Ben biraz daha sakin olmakla beraber Massigli'nin söz ve tavrına iltihak etmiştim. Böyle müşterek bir beyanname hakkında o zamanki teklifinizin çok makul olduğunu bilâhare anladık.

Bugün Hükümetimin talimatına tevfikan size şimdiden söylerim ki, şayet yeni bir harp çıkar ve Türkiye bu harbe iştirak etmezse, bu ademi iştirakin iki devletin müştereken aldıkları karar icabı olduğunun mutabık kalacağımız şekilde bir müşterek beyanname ile neşir ve ilânına taraftarız" (*)

Sir K. Hugessen 16 Eylül 1940'da Dışişlerine gelerek İngiliz Hükümetinin açık beyanat isteğini Saracoğluna açmış ve "Londra'nın bir İtalyan Yunan harbini halâ büyük mikyasta varit görüğünü ve Londra'nın kanatine göre, tıpkı Romanya'da yapıldığı gibi Axe Devletleriyle beraber hareket eden Sovyetlerin Türkiye'yi tehdit ederek, İtalya karşısında yalnız kalacak olan Yunanistan'ı, "Concession" a sevk edeceklerini ve yine Londra'nın kanaatine göre bir Sovyet tehdidi karşısında dahi Türk-Yunan tesanüdü bırakılmayacak olursa, İtalya'nın da bir sergüzeşte atılmıyacağını" Söyledikten sonra, "Benim ve Hükümetimin ricası, ileride vereceğimiz karar ne olursa ol-

---

(*) A.g.e. Cilt 1. Sahife 513

(2) 5.9.1940 tarihli Mülâkat Proseverbali.

sun, harp patlayıncaya kadar Türk-Yunan tesanüdünü gösteren beyanat ve yazıları eksik etmemenizdir" demiştir.

İngiliz Büyükelçisine Saracoğlu'nun cevabı şöyledir : "Türk milleti tehdide gelmez. Ciddi bir tehdit bizi derhal harbe sevk eder. Türk-Yunan tesanüdünü gösteren sözlere ve yazılara gelince, makül gösterecek fırsatlar zuhur ederse, bunları da yapacağız." (*)

Türk-Yunan dayanışması hakkında Türk Hük!metince bir beyanat yapılmasını kabul etiği için Lord Halifax tarafından 19 Eylül 1940'da Saracoğluna bir teşekkür telgrafı göndermiştir.

Saracoğlu yapılacak beyanat için en uygun zamanın 29 Ekim olacağını söylemiştir. Çünkü Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılışı vesilesile Türk Hükümetinin yapacağı böyle bir beyanat, ağırlık taşıyacaktı.

İtalya 28 Ekim 1940'da Yunanistan'a saldırdığı vakit sözkonusu beyanat yapılmamış bulunuyordu. Ayrıca, İtalya'nın saldırısı halinde Türkiye'nin izleyeceği siyaset ile ilgili olarak yayınlanması tasarlanan müşterek Türk-İngiliz beyannamesi üzerinde iki Hükümet arasında varılmış bir anlaşma da mevcut değildi.

İtalya'nın Yunanistan'a saldırısından sonra, İngiltere, Türkiye ile ortak bir beyanname neşrinin, Bulgaristan'ı saldırıya katılmaktan alıkoyacağı cihetle, yine de faydalı olacağını belirtmişti. Saracoğlu Sir. K. Hugessen'e cevaben, Bulgaristan'a diplomatik kanallardan açık ihtarda bulunduğumuzu ve Yunanistan'a saldırmalarının Türkiye'yi de savaşa sokacağını bildirdiğimizi ifade etmiştir. Saracoğlu ayrıca, Türkiye'nin Yunanistan'a yapabileceği en iyi yardımın Bulgar ordusunu hareketsiz bırakmak ve böylelikle Yunanistan'ın Trakya'daki ordusunu Arnavutluk cephesine çekmesini sağlamak olacağını söylemiştir.

Yunanistan'la ilgili olarak, Cumhurbaşkanı İnönü 1 Kasım 1940'da T.B.M.M. 'ni açış konuşması sırasında şunları söylemiştir :

"Son zamanlarda harp harekâtı bazı yeni vesilelerle dikkate şayan inkişaflar gösterdi. Sükün ve selâmeti bizim için çok ehemmiyetli olan emniyet sahamızın içinde dostumuz ve komşumuz Yunanistan maalesef bugün harbe sürüklenmiş bulunuyor. Bundan doğan vaziyeti müttefikimiz İngiltere Hükümetile müştereken tetkik ve mütalea etmekteyiz."

(*) 16.9.1940 tarihli Mülâkat Proşeverbali.

Bu arada Hitler ve Mussolini 4 Ekim'de Brenner Geçiti'nde buluşmuşlardır. İngilizlerin istihbaratına göre Brenner Mülâkatında, İngiltere'nin istilâsının ilk bahara ertelenerek, faaliyetlerin Akdeniz'e temerküz ettirilmesi ve ayni zamanda Süveyşe ve Cebelütarık'a yönelmiş bir saldırıya geçilmesi kararlaştırılmıştı. Yine İngiliz gizli servislerinin bu toplantı hakkında elde ettikleri bilgilere göre, Alman ve İtalyan liderleri, Almanya'nın Balkanlar'da Süveyşe karşı, İtalya'nın da donanması ile Akdeniz'de harekete geçmesi konusunda uyuşmuşlardı. Uygulanacak saldırı plânları ise şu şıkları ihtiva ediyordu :

a) Karadeniz'de Romen limanlarının ele geçirilmesi,

b) Rusya'nın tesirsiz hale getirilmesi;

c) Türkiye ve Yunanistan'a karşı önce siyasi alanda başarı kazanılmadığı takdirde, askeri alanda harekete geçilmesi. (*)

Diğer taraftan, Romen ordusunun reorganizasyonuna yardımcı olmak bahanesi ile Alman birliklerinin 7 Ekim 1940'da Romanya'ya girmiş olmasını İngilizler, Brenner kararlarının uygulanmasında atılan ilk adım olarak değerlendiriyorlardı. (*)

Bunun üzerine, Sir K. Hugessen 16 Ekim'de Saracoğlu'nu ziyaret ederek yukarıdaki bilgileri ileterek bu konuda Türk Hükümetinin görüşünü sormuştur. Saracoğlu cevaben, Almanların Balkanlarda harekete geçmelerinin beklenebileceğini ve amaçlarının Romen petrollerini kontrol altına aldıktan sonra, doğrudan ya da Boğazları ele geçirmek suretile Sovyetler Birliğine ve Türkiye'ye karşı girişecekleri askeri harekâtı kolaylaştırmak olabileceğini ifade etmiş ve Türkiye'nin Alman tehditlerine boyun eymiyeceğini belirtmiştir. (*) Bakanlar Kurulunun da tasvibi alındıktan sonra tutumumuz ertesi günü yazılı olarak İngiltere Büyükelçiliğine şöyle bildiriliyordu : (*)

'Türkiye üzerinden geçerek Mısır'a karşı hareket yapmak teşebbüsünde bulunulursa, Türkiye'nin "ceder" etmesi asla mevzubahs değildir. Cebren böyle bir harekete kıyam ederlerse, bütün memleket bütün vesaiti ile müdafaa olunacaktır. Böyle bir müdafaada Filistin ile Türkiye arasında karadan da arızasız bir muvasala şarttır. Onun için daha harekâtın bidayetinde Suriye yollarının İngilizler ve Türkler etrafından işgali icab eder.

(*) İngiltere Büyükelçiliğinin 15.10.1940 tarihli Muhtırası.
(*) A.g.e. Cilt 1. Sahife 514.
(*) A.g.e. Cilt 1. Sahife 515.
(*) 17.10.1940 tarihli Muhtıramız.

Türkiye üzerinden geçerek Alman istilâsına karşı harekâtta hava müdafaası maddeten ve bilhassa manen mühüm rol oynacaktır. Bu sebeple İngiliz hava ordusunun yardımı bilhassa çok kıymetlidir.

Denizden de, daha seferin ilk gününden itibaren, müşterek harekâta lüzum olacaktır.

Türkiye'nin harbe girmesile, İttifak Muahedesinin icabı olan diğer yardımların İngilterece temin olunacağını tabii addederiz."

İngiliz Büyükelçisinin Saracoğlu'nun sözlerinin kendisi üzerinde çok iyi bir tesir bıraktığını Londra'ya bildirmesine rağmen, İngiliz Hükümeti Türkiye'nin tutumundan fazla bir memnunluk göstermemiştir. Türkiye'nin o sıralardaki siyasetinde Yugoslavya ve Bulgaristan'ın tutumlarının önemli bir rol oynacağı belli idi. Türk Hükümeti, bu iki Balkan ülkesinin Almanyanın Balkanlara yönelmiş bir hareketi karşısında nasıl davranacaklarını bilmeden, İngilizlerin arzusu icabı bir davranışta bulunamazdı. Almanların Yunanistan'a girebilmeleri için, ya Yugoslavya da Bulgar arazisinden geçmeleri gerekliydi. Böyle bir durumda, gerek Yugoslavya'nın gerek Bulgaristan'ın Almanların geçiş taleplerine ne cevap vereceği belli değildi. Yugoslavlar Alman birliklerinin kendi topraklarından geçişine izin vermeyeceklerini İngilizlere bildirmişlerdi. Ancak Alman orduları sınırlarına gelince izin vermemekte devam edebilecekleri kati değildi. Nitekim, Bulgar Kralı Boris'in de 1940 Kasım ayı ortalarında Berchtesgaden de Hitler ile buluşmasından sonra, Türkiye'nin bu komşusunun davranışının da ne olabileceği üzerinde dikkatle durulması gereken bir konu idi.

Londra'dan Kasım ayı sonlarına doğru Sir. K. Hugessen'e gelen yeni bir talimatta, esas olanın Türkiye'nin en kısa zamanda savaşa girmesi olduğu, ancak bu safhada Türk Hükümetinden sadece Yunanistan'a karşı vaki olabilecek bir Alman veya Bulgar saldırısı halinde Türkiye'nin de savaşa gireceğinin açık bir şekilde bildirilmesinin istenmesi ifade olunuyordu. Türkiye'nin Yugoslavya ile istişare etmesini isteyen İngiliz Hükümeti Alman orduları Bulgar topraklarına girer girmez Türkiye'nin harp ilân etmesi gerektiğine kani olduklarını kaydediyordu.

Bu talimat üzerine Londra'ya yazdığı cevapta Sir K. Hugessen, Türkiye'nin savaşa girmesinin kendilerine bir avantaj sağlamayıp, bilâkis bir yük tahmil edeceği görüşünde ısrar etiğini belirtiyor, ve esasen Türk Hükümetinin de, Selânik'in Almanlar veya Bulgarlar tarafından işgalinin, kendileri bakımından arzedeceği tehdidi yavaş

yavaş anlamaya başladığını ilâve ediyordu. Yine bu cevabında İngiliz Büyükelçisi, Almanların Yugoslavya'ya girmeleri halinde Türkiyenin hareketsiz kalacağı, Bulgaristan'a girmeleri halinde de Türkiye'nin harekete geçme ihtimalinin % 70'den fazla olmadığı kanısında bulunduğunu bildiriyordu (*).

Bu arada Almanlar da teşebbüse geçmişlerdir.

Berlin'den yeni dönmüş olan Alman Büyükelçisi Von Papen 23 Kasım 1940'da Saracoğlu'na Türk basınının Alman aleyhdarı yayınından şikâyet ve İstanbul'da sıkıyönetim ilânı sebebiyle hayretini belirttikten sonra, İngiltere'nin bir kışkırtması olmazsa, Almanya'nın, İtalyan Yunan savaşında seyirci kalacağını söylemiştir. Von Papen, ayrıca, Türk - Sovyet ilişkilerindeki gerginliğe de değinerek bunun da Berlin'den geçirilerek çözümlenebileceğini belirtiyor ve Cumhurbaşkanı ile görüşme ricasında bulunuyordu. (*) İki gün sonra Menemencioğlu'nu da ziyarete gelen Papen aynı şeyleri tekrarlayarak, Türk Sovyet ilişkileri konusunu yine açmıştır. (*) Görüşmenin bu kısmı aynen aşağıdadır :

"Von Papen — Vekilinize söyledim ki, Ruslarla münasebatınızın iyi olmasını isteri[illegible] da münasebat bildiğimize nazaran, sizin söylediğiniz gibi iyi değildir.

Menemencioğlu — İki devlet arasındaki münasebatın normal ve iyi olmasını hangi criterium'a istinad ettireceğiz? Eğer Sovyet ricalinin sözleri ve teminatı ise, Türkiye-Sovyet münasebatı bugün iyidir. Bu iki memleket arasındaki münasebetlerin iyi olup olmaması Almanya tarafından constater edilecek ise, bunun "mesure"üne vakıf olmadığım için, bittabi söz söyliyemem.

Von Papen — Kabul edeyim. İşte o iyi münasebetlerin daha iyi olmasını da istiyoruz. Fakat Türkiyenin Sovyetlerle münasebetlerinin iyileşmesi Berlinden geçerek vaki olabilir. Bu ciheti tasrih etmek lüzumunu hissediyorum.

Menemencioğlu — Gidilecek yolu intihap etmeden evvel, varılacak yeri tayin etmek lâzım gelir. Berlin yolunu tutunca, Sovyet münasebatında nereye vasıl olacağız ki, iş yol intihabına kalsın. İyi münasebetler ise mevcuddur. Daha iyisi için, Reisicumhurun nutkunda söylendiği gibi, biz Türk-Sovyet münasebatını politika ivicac-

---

(*) A.g.e Cilt I. Sahife 517.

(*) 23.11.1940 tarihli Mülâkat Proseverbali.

(*) 25.11.1940 tarihli Mülâkat Proseverbali.

ları haricinde başlı başına bir unsur telâkki ediyoruz. Onun yolu doğru yoldur ve bir yerden geçmeğe ihtiyacı yoktur.

Von Papen - Her halde, kanaat getiriniz ki Sovyetler'le samimî ve sıkı münasebet yapabilmek için, bizim vasıtamız sizin için en emin ve en seri yolu teşkil eder.

Menemencioğlu - Teşekkür ederim. Yol haritama kaydedeyim", diyerek güler."

29 Kasım 1940'da Cumhurbaşkanı tarafından kabul edilen Papen Dışişleri Bakanı ve Genel Sekreterine söylediği sözleri tekrarlayarak Almanya'nın kendi çıkar alanında öngördüğü yeni düzeni Türkiye'nin reddetmemesi halinde, Almanya'nın da Türkiye'ye her türlü "assurance" ve "assistance"ı vermeğe hazır olduğu söylemiş ve bu isteklerinin Türk-İngiliz İttifakına aykırı olmadığını ve buna aykırı herhangi bir şey istemediklerini eklemiştir (*).

İnönü'nün "Bulgaristan'ın harbe girmesinin, Bulgaristan'ın Almanya ile veya yalnız Yunanlılara hücum etmesinin veya Almanya'nın Bulgaristan ile Bulgaristansız ve Bulgaristan'dan geçerek, Yunan-İtalyan harbinde İtalyanın yardımına koşması bizim için tehlikenin tahakkuk etmesi olur," sözlerine cevaben Papen bunun bahiskonusu olmadığını, Almanya'nın bu savaşa yabancı kalacağını belirt[illegible], ancak bunun İngiltere'nin bir Selânik cephesi kurmaması şartına bağlı olduğunu da ifade etmiştir. Görüşmenin sonunda İnönü Papen'e, değinmiş olduğu konular hakkında Hükümet kararının kendisine bildirileceğini söylemiştir.

O sıralarda Ankara'da bulunan Berlin Büyükelçimiz ile de bir görüşme yapan (*) Von Papen adıgeçene, Cumhurbaşkanına söylediklerinin yanlış anlaşılmamasını ve sözlerinden Almanya'nın Türkiye'yi himayesine almak istediği anlamının değil, bir karşılıklı saldırmazlık Paktı veya tebliği anlamının çıkartılması gerektiğini belirtmiştir.

Neticede, Von Papen'e Hükümet adına verilen cevapta, Selânik cephesi kurulmadığı takdirde Almanya'nın İltayan - Yunan savaşına karışmamak hususundaki tutumunu memnunlukla kaydettiğimiz, Sovyetler ile aramızda çözümlenmesi gereken pürüzler olmadığı, Almanya'nın yeni Avrupa düzeni deyiminin açık ve seçik olmadığı, bu sebeple lehde veya aleyhde bir tutum alamıyacağımız, ancak savaşın

---

(*) 29.11.1940 tarihli Mülâkat Proseverbali.

(*) 18.12.1940 tarihli Mülâkat Proseverbali.

Balkanlara doğru genişlemesini istemeyen Almanya'ya karşı Türkiye'nin de aynı hisleri taşımakta olduğu, bunun için iki Hükümetin temas ve görüşmelerde bulunmasının faideli olacağı yolunda cevap verilmiştir.

İşte bu sıralardadır ki, İngiliz Genelkurmayı Selânikte bir hava üssünün kurulmasının savaşın gelecekteki gelişmeleri bakımından çok faydalı olacağına karar vermiştir. Çünkü, böylelikle, Selânikteki üslerden havalanacak uçaklar, Arnavutluk limanlarına ve İtalya'ya karşı olduğu kadar, Almanların Balkan ülkelerinden güneye doğru sarkmalarına ve Romanyadaki petrol kuyularına karşı da kullanılabilecekti. Bu düşüncelerle İngilizler Aralık ayı sonunda Yunan Hükümetine başvurarak, Selânik'te üs kurulması isteğini öne sürüyorlardı. General Metaxas bu teklifi 'prensip olarak' kabul etmekle beraber böyle bir teşebbüsün Almanya'yı bir saldırıya tahrik edeceğini, önce İtalya'nın yenilgiye uğratılmasının daha uygun olacağını ve Selânik yerine bu üssün meselâ bir adada kurulmasının daha yerinde olacağını söylüyordu. İngilizlerin teklifini Yugoslav Hükümeti daha da olumsuz karşılıyordu. Bu teklifin gerçekleşmesi halinde Almanların Balkanlara inmesinden başka bir fayda sağlanmayacağı görüşünde olan Yugoslavlar, böyle bir tahrik neticesinde Almanlardan gelebilecek geçiş isteğine karşı koymayacaklarını Yunanistan'a bildirmişlerdir. Bunun üzerine Yunanistan 18 Ocak 1941 de İngiltere'ye, böyle bir üssün kurulması halinde gelecek destek kuvvetinin Almanları tahrik etmeye yetecek kadar büyük olacağı, ancak bir Alman saldırısını önlemeye yetecek derecede kuvvetli olmayacağı kanısında bulunduklarını ifade ile İngiliz birliklerinin ancak Alman kuvvetlerinin Tuna'yı geçmeleri ya da Bulgaristan'a girmeleri halinde gönderilmesini arzu ettiklerini bildirmişlerdir.

Yunan Hükümetinin Selânik'e İngiliz kuvvetlerinin gelmesini istememesi karşısında İngiltere, Almanya'nın Yunanistan'a saldırmasını önlemek için Türkiye ile Yugoslavya'nın işbirliği yapmalarına daha çok önem vermeğe başlamıştır. (*)

Ocak ayının başından itibaren İngiliz Büyükelçisi, Almanların Balkanlardaki harekât ve niyetleri hakkında Dışişlerine aralıksız bilgi vererek bir taraftan Alman tehdidinin gün geçtikçe yakınlaştığını belirtmeğe çalışıyor, diğer taraftan da Almanların geçiş isteklerine direnme hususunda 'Yugoslavya Hükümetinin vaziyetinin pek kati' olduğunu ifade ederek iki Hükümetin işbirliği yapmalarını istiyordu. Bununla ilgili olarak Türk Dışişleri Bakanını 12 Ocak 1941

(*) A.g.e. Cilt 1. Sahife 522.

de ziyaret eden adıgeçenin, 'Türkiye'nin Yugoslavlar ile bir karar ve hareket birliği yapması icap edeceği' yolundaki sözlerini Saracoğlu, Bunu bundan evvel tecrübe ettik. Yugoslavlar yan çizdi ve nasihat verdiler şeklinde cevaplandırmıştır. Ancak Sir K. Hugessen, "Yugoslavların bu defa böyle bir karar ve hareket için daha müsait bulunduklarını" belirterek Hükümetinin, Türk Hükümetine şu üç telkinde bulunduğunu söylemiştir. (*)

1 — Türkiye İtalya'ya harp ilân etsin,

2 — Türkiye Yugoslavya ile, olmadığı takdirde yalnız olarak, Alman kıtaatının Bulgaristan'dan veya Yugoslavya'dan geçmesini harp sebebi addedeceğini alâkadarlara bildirsin.

3 — Bulgaristan'dan geçecek Alman ordularına karşı Bulgar Hükümeti ne tavır takınırsa, Türkiye'den geçecek İngiliz Kuvvetlerine karşı Türkiye'nin de aynı tavrı takınacağını ve deniz ve hava üslerini İngilizlerin emrine terk edeceğini Bulgaristan'a bildirsin. Ancak bu üçüncü telkinin şahsı adına yapılmış olduğunu ifade eden Büyükelçi daha sonra bu telkini Londra'nın uygun görmediğini belirtmiştir. Aynı günlerde Yunanistan Büyükelçisi de Saracoğlunu ziyaret ederek General Metaxas'ın muhtemel bir Alman hareketine mani olacak tedbirlerin alınması ve siyasi faaliyet gösterilmesi arzusunu iletmiştir.

Sir K. Hugessen ile 16 Ocak 1941 tarihli görüşmesini Saracoğlu şöyle anlatıyor : (*)

'Son hafta içinde ve muhtelif vesileler ile İngiliz sefirini her gün iki üç defa gördüm. İngiliz sefiri her temasta Türkiye'nin hemen harbe girmesini, veyahut Almanların Yugoslavya veya Bulgaristan'dan geçmelerinin harp sebebi telâkki edileceğinin şimdiden açık ve kat'i ifade ile ilân edilmesini aldığı talimata tevfikan istemekte devam etti. Esasen bir çok devlet merkezlerindeki İngiliz ateşemiliter, müsteşar ve sefirlerinden Başvekil Çörçil'e kadar her İngiliz aynı şeyi bizden ve mümessillerimizden ısrarla istemekte devam ettiler. Benim, bu temaslarda, 'talebin cevabı Hükümet tarafından verilecektir.' demekle beraber bu İngiliz talebinin makul ve mülayim görülmeyen cepheleri üzerinde ileri sürdüğüm mütalealar üzerine, İngiliz Sefiri daha yumuşak bir tavır alıyor, fakat Müteakip temasta aynı İngiliz talebini aynı şiddet ve ısrarla tekrar ediyordu. Nitekim, Bulgar Sefirine yapılmak için tarafımızdan hazırlanmış olan teklifi

---

(*) 12.1.1941 tarihli Mülâkat Proveserbali.

(*) 16.4.1941 tarihli Mülâkat Proseverbali.

okuyan İngiliz sefiri, bu teklifi çok makul ve gayet iyi bulduğu halde müteakip temasta, 'Türkiye yalnız bu teklifi yapmakla iktifa ederse bu teklif iyi değildir; fakat bir taraftan bu teklifi yaparken, diğer taraftan Almanların Bulgaristan'dan geçmesini bir harp sebebi addedeceğini bildirirse, bu teklif pek mükemmel bir teklif olur', dedi. Bu defa, bu mevzu etrafında konuşurken Sefir, 'son aldığımız bir habere nazaran, şayet Almanya Balkanlara inmek kararını verecek olursa, bu kararını Türkiye'yi mümkün olduğu kadar endişeye sevk etmiyecek bir şekilde tatbik edecektir; o suretle, Alman orduları Bulgaristan'ın şimali garbisinden inerek ve Sofya'nın altından geçerek İtalya-Yunan harbi üzerinde müesir olmağa çalışacaklardır'. dedikten sonra, Yugoslavlar ile konuşarak evvelâ Türkiye ve Yugoslavya arasında, badehu, Türkiye, Yugoslavya, Bulgaristan ve Yunanistan arasında bir karar ve hareket birliği yapılması için çalışmak tavsiyesinde bulundu ve Almanya'nın Bulgaristan'dan geçmesi halini bir harp sebebi olarak şimdiden ilân etmek lüzumunda yeniden ısrar etti.'

İngiltere Büyükelçisi tarafından 12 Ocak 1941'de yapılmış olan taleplere cevabımızı bildirmek üzere Sir K. Hugessen'i yanına davet eden Saracoğlu ile adıgeçen arasında yapılan görüşme şöyle cereyan etmiştir : (*)

'İngiltere Hükümeti tarafından sorulan iki suale, hükümetçe tekarrür eden cevapları vermek için İngiliz Sefirini Hariciye Köşküne davet ettim. Mülâkat iki buçuk saat kadar sürdü-Sefir oturur oturmaz kendisine aynen şu sözleri söyledim :

'Tarafınızdan vaki olan iki suale müsbet bir cevap vermek imkânına malik olmadığım için müteessirim-Vaziyeti ve telkinlerinizi inceden inceye mütâlaa ve tetkik eden Hükümet gerek İtalya'ya karşı harbe girmenin ve gerek Almanya'nın Bulgaristan'dan geçmesini bir harp sebebi addedeceğimizi bildiren beyanat yapmanın halihazırda faideli ve ameli bir solution teşkil etmediğine kani olmuş ve benim size bu yolda bir cevap vermekliğimi kararlaşdırmıştır. Buna mukabil Hükümet İngiliz teklifine tebean Yugoslavlar ile bir karar ve hareket birliği yapmak için teşebbüse geçmek ve çalışmak vazifesini Hariciyeye tevcih etmiştir. Yarından itibaren işe başlanacaktır, bittabii işin safahatinden haberdar edileceksiniz'.

'Sofya Elçimizin Bulgar Harbiye Nazırı ile yapmış olduğu Midye-Enes hattı hakkındaki mülâkatını anlattım. Bundan sonra da

(*) 19.1.1941 tarihli Hülâkat Proseverbali.

Moskova Elçimizden almış olduğumuz telgrafı hülâsa ettim. Bu telgrafta Haydar Aktay, Türkiye bir muharebeye tutuştuğu takdirde harp mes'ut devam ettiği müddetçe Sovyetler müttefikimiz gibi hareket edeceklerdir. Harp kötü bir safhaya girdiği takdirde ise, aynı Ruslar hasmımızın müttefiki gibi hareket edeceklerdir kanaatını izhar etmektedir. Bunlardan sonra Sefire şunları söyledim : 'Benim kanaatıma göre, son günlerde Mısıra çıkarılmış olan motorize bir fırkanın yepyeni olan malzemesi bize verilecek ve bu malzeme Trakya'ya nakledilecek olursa, Türkiye tarafından yapılacak herhangibir beyanatın tesirinden bin kat daha fazla tesir yapacak bir iş yapılmış olur'.

Bundan sonra Sefir söze başlıyarak :

'İkimiz Türk - İngiliz ittifakının iki amelesiyiz. Bunun memleketlerimiz için faideli olacağına kani idik ve el'an kani olmakta devam ediyoruz. Onun için eğer ikimizden birisi müşkil bir vaziyet içine düşerse, diğerinin ona yardım etmesi lazımdır ve iki memleketin menfaati icabıdır. Bu ancak açık yürekli konuşmakla yapılabilir. Biz sizden İtalya harbe girdiği zaman harbe girmenizi istedik. Bu talebimizin mevsimsiz ve faidesiz bir talep olduğunu ispat etmekte filvaki zaman gecikmedi. Bu böyle olmakla beraber muhadelerin temelinin İtalya ile harp olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

İtalyanlar ile Yunanlılar harbe tutuşdukları vakit biz daha ziyade size ayak uydurduk. Bilâhare Bulgaristan'dan Alman askerinin geçmesine karşı Bulgar Hükümeti nezdinde diri ve sert bir teşebbüs yapmanızı istedik. Filvaki siz bu teşebbüsü yaptınız ve istediğimiz manayi ifade eden cümleleri söylediniz, fakat bu teşebbüs sert ve diri bir teşebbüsten ziyade bir aşk mektubuna benzedi. Bundan sonra son iki suali sorduk. Bu sualler de bugün tarafınızdan menfi cevaplarla karşılanıyor. İtiraf ederim ki bütün bunlar benim vazifemi kolaştıran işler değildir. Mes'ul makamlar ve adamlar nezdinde hiç bir şuphem ve endişem olmamakla beraber, tek tük bazı sesler ve meselâ Atina daki İngiliz Sefiri Türk-İngiliz ittifakının İngiltereye ne menfaat temin etiğini sormaktadırlar. Ben bugüne kadar tarafınızdan vaki olan redlerin dayandığı sebepleri uzun uzadıya izah ederek, bunların makul ve mantıkî olduğunu göstermeye çalıştım ve muvaffak oldum. Bundan sonra da bu istikamette çalışacağım ve eminim ki muvaffak olacağım - Yalnız siz de bana bu defa biraz daha fazla yardım etmelisiniz dedikten ve yardım vadini benden aldıktan sonra; Bu defa vaki olan iki sualimize menfi bir cevap veriyorsunuz. Bu defa cevabın menfi olması bundan evvel şayet Almanlar Bulgaristandan

geçecek olursa, bu geçişin bir harp sebebi teşkil edeceği hakkında söylenmiş olan sözü geri almak manasını tazammun etmiyor değilmi? diye sordu.

Ben "bu geçiş, içinde bulunduğu şartlara ve zamana ve hadisatın tekâmülüne ve bizi alâkadar eden Devletlerin hareket tarzlarına bağlı olmazmı?" suali ile mukabele ettim.

Sefir, böyle mukabele etmeyiniz. Londra'da fena tesir yapar. Ben sizden yardım istiyorum. Vaktiyle siz bu sözü şahsen bana verdiniz, ve Bulgaristana bizim talebimiz ile ilânı aşk mahiyetinde yapmış olduğunuz ve bana da bildirdiğiniz teşebbüste, şayet Bulgaristan harbe bulaşacak olursa, bu Türkiye için otomatik harptir, demek suretiyle, bu sözü ayrıca teyid etmiş oldunuz.

Ben Sefire cevaben, bu istikametteki politikamızda değişmiş hiç bir şey yoktur, dedim. Sefir memnun oldu.

Bundan sonra Sefir cevabımızın ikinci kısmı üzerinde memnuniyetini ifade edici bir çok teşekkür cümleleri söyledikten sonra cevabınız menfidir, fakat vaktiyle Bulgaristanda yaptığımız teşebbüs ve bana söylediğiniz sözler ve cevabınızın son kısmı beni kâfi derecede müsellah bir hale getirmiştir. Bunlar ile cevabınızın menfi kısmının hazmedileceğine eminim dedi."

Bu görüşme hakkındaki izlenimini Saracoğlu şu şekilde ifade ediyor:

"Bir Aralık İngiliz Sefiri, İngiliz Hava Vis Mareşali ile konuştuğunu, Arnavutlukta Yunanlılara yardım için en iyi hava yolunun Selânik-Arnavutluk yolu olduğunu ve fakat Yunan Hükümetinin İngiliz hava kuvvetlerine Selânik'de bir hava üssü veremediğini, Çünkü Selânik'de İngilzlere böyle bir üs verildiği takdirde, bunu Almanların bir harp sesebi addeeceklerini Yunanistan'a bildirmiş olduklarını söyledi. Bundan sonra kendi kendime, ihtimal ki Metaxas bu yüzden Yunanlılar ile Almanlar arasında çıkacak bir harbe Türklerin iştirakinin temini şartile Selânik de bir hava üssü verebilirim demiştir ve son ingilz talebinin de menşe'i bu olabilr diye düşündüm."

Diğer taraftan, bu görüşme ile ilgili olarak Londra'ya bilgi veren İngiliz Büyükelçisi, (*) aşağıdaki şıkların gerçekleşmesi halinde Türkiye'nin savaşa gireceği hususunda Saracoğlu'nun kendisini temin etiğini bildiriyor:

(*) A.g.e. Cilt 1. Sahife 522.

i) Türkiye, herhangi bir devlet tarafından doğrudan doğruya tecavüze uğradığı takdirde,

ii) Bulgaristan veya Bulgar arazisinden geçen Almanya Yunanistan'a saldırdığı takdirde,

iii) Selânik tehdide uğradığı takdirde.

Ancak yukarıda, bu konu ile ilgili proseverbalden çıkarılan sözkonusu görüşmede, Saracoğlu'nun böyle bağlayıcı mahiyette sözler söylememiş olduğu görülmektedir.

Bu mülâkat ile ilgili olarak kaydedilmesi gereken bir husus da şudur: Önceleri İngilizler, bizim askeri harekât plânları ile siyasi kararları ahenkleştirmek gerektiği yolundaki görüşlerimizi kabule pek yanaşmamakta idiler, İngilizlerin nazarında esas olan alınacak politik kararlar idi ve teknik bir iş olan askeri koordinasyon ise bu kararların ışığında, uzmanlar arasında kolayca kararlaştırılabilirdi. Oysa bu görüşme esnasında İngiliz Büyükelçisinin, bu defa şimdiye kadarki görüşlerinden ayrılan bir tutumla, birinci derecede ilgili olan Yunanistan'ın dahi Almanları tahrik eder korkusu ile üs vermemesine değinmesi, buna karşılık Türkiye'yi harbe davet etme talimatını yerine getirmek zorunda kalışı yani siyasi konular ile askeri konular arasındaki yakın ilşkiyi zımnen kabul etmesi dikkat çekicidir. Bu sözlerine İngilizlerin Mısır'da o zaman için serbest kalan tank ve kamyonlarının bize devri hususundaki istediğimizin sebep olduğu düşünülebilir. Herhalde, Sir. K. Hugessen, gelecek toplantının, Ankara'daki İngiliz Askeri Heyeti Reisi General Marshall'ın ve hattâ mümkün olduğu takdirde İnönü'nün de katılması ile yapılmasını istiyordu. Saracoğlu'nun, "Şimdilk Président'ı rahat bırakalım ve toplantıyı aramızda yapalım," cevabı üzerine sözkonusu, mülâkatın 22 Ocak 1941'de yapılması kararlaştırılmıştır.

Türkiye'nin harbe girmesini sağlamak için İngilterenin bütün 1941 Ocak ayı boyunca yapmış olduğu ısrarlı tekliflerin ve baskının bir devamı mahiyetinde olan bu toplantının proseverbali aynen aşağıdadır: (*)

"Aramızda daha evvel takarrür ettirildiği veçhile bugün saat üçte İngiliz Sefiri, İngiliz askeri hey'eti Reisi General Marshall ve ben toplandık, konuşma iki saattan fazla sürdü. Konuşmanın ilk safhalarında gerek Sefir, gerek General Türkiye'nin aleni bir beyanat yaparak Bulgaristan'dan geçecek ordulara karşı harp ilân edeceğini alenen

(*) 22.1.1941 tarihli Mülâkat Proseverbali.

bildirilmesini, bu olmadığı takdirde gerek Bulgaristan, gerek Almanya nezdinde ayni manada sıkı ve sert tebligatta bulunulmasını yine istediler. Hatta bu def'a bununla da kalmadılar, daha ileri giderek infiltration halinde Bulgaristan'a inecek olan Almanlara karşı'da aynı muamelenin yapılmasını istediler.

Ben cevaben bütün bu suallerin cevaplarını Hükümet kararı olarak İngiliz Sefirine bildirmiş olduğumu söyledim ve böylece bu mebhasta yeniden uzayıp gitmesi ihtimali olan talepleri bir kere daha durdurdum.

Bundan sonra General, Almanların Romanya'daki hazırlığı ne olursa olsun, üç aydan evvel bir harekete girişemiyeceklerini, önümüzdeki devrede daha ziyade Bulgaristan'ı Romanyalılaştırmağa çalışacaklarını, ondan sonra da, yine Türkiye'ye inmiyerek Yunanistan üzerine yürüyeceklerini, orada işleri bittikten sonra belki Romanyalıları ve Bulgarları da beraber alarak, Türkiye'ye saldıracaklarını, Boğazları elde etikten ve böylece Sovyetleri çevrilmiş bir vaziyette kıpırdayamıyacak bir hale koyduktan sonra, uzun veya kısa bir müddet münhasıran İngilizler ile muhabereyi idame ettirecek bir hale geleceklerini söyledi ve bütün bunlara mani olmak için de, sözlerinin bir çok yerlerinde, Türkiye'nin Almanlara karşı daha işin ilk safhalarında harp ilân edeceğini söylemek suretiyle bu oyunu bozması lâzım geldiği kanaatında bulunduğunu söyledi. Ben cevaben şayet Almanların böyle bir kararları mevcut ise onlar bu karardan Türkiye'nin herhangi bir sözile vazgeçmezler. Vazgeçeceklerinden emin olsam, böylebir sözü söylemekte tereddüt etmem. Yalnız bu söz söylenir ve Almanlar da hazırlıklarında devam eder ve harekete geçerlerse, o vakit iki ihtimalden birisi hakikat olacaktır. Ya verdiğimiz söze binaen veya verdiğimiz söze tebaan harp ilân edeceğiz veyahutta hiç bir şey yapmıyarak yerimizde oturacağız. Harp ilân ettiğimiz takdirde, Bulgar ovalarında hareketli bir manevra harbi yapacağız veyahut hudutlarımızda veya hatlarımızda düşmanı bekliyeceğiz. Dediğiniz gibi veya dediğiniz istikamette Alman hareketleri vuku bulacak olursa hadiselerin inkişaflarında ve diğer Devletler ile olan münasebetlerine göre harbi ilân etmek veya ilân etmemek hakkı hıyarını Cumhuriyet Hükümeti elinde tutmak kararındadır. Askerlerimizle vakı olan temaslarınızdan Bulgaristan ovalarında manevralı bir harbe girişmek istidadının mevcut olup olmadığını anlamış olacaksınız. Burası sizce malum olduktan sonra, şimdiden Almanların herhangi bir şekilde Bulgar topraklarına ayak basmalarını harp sebebi olarak ilân etmenin ve hatta bu vaki olursa harp ilân etmenin ne faidesi olacağını sordum. General cevap vermedi. Uzunuzadıya düşündük-

ten sonra cebinden bir harita çıkardı ve masanın üstüne serdi ve söze başlayarak "doğrusunu isterseniz, dedi, Romanya'dan ve Bulgaristan'dan geçerek Türkiye'ye ve hattâ Yunanistan'a harp açmak kolay bir şey değildir. Almanların böyle bir işe girişmeleri kuvvetli bir ihtimal altındadır, denilemez. Buna nazaran, selâniğe inmek isteyecek bir alman kuvveti Bulgaristan'ın şimali garbisinden başlayan (Struma) çayı vadisini takibe mecburdur. Hatta bu vadideki şimendifer hattıda dar hatlı bir şimendifer hattı olduğu için üç fırkadan fazla bir kuvveti ne nakledebilir ve nede besliyebilir. Bukadar bir kuvvete karşıda sadece bugün orada mevcut bulunan Yunan fırkaları dahi mukavemet edebilir. O halde Balkanlar için bir Alman tehlikesi mevcut olmamak lâzım gelir. Fakat Almanlar böyle yapmıyacaklardır. Almanlar bu vadinin sağına ve soluna sivil, teknisyen, muallim ve saire sıfatları altında bir çok adam yığnakları ve aylarca çalışarak ziraat alât ve edevatı gibi bir çok malzeme yığnakları yapacaklardır ve bir gün bütün bunlara harekete geçirerek Selânik'te Yunan kuvvetlerini ezmeğe çalışacaklardır. İşte, böyle bir hareketi his olunduğu anda durdurmak ve bozmak icap eder. Elyevm, Almalar Bulgaristan'ın bir çok yerlerine dinleme postları yerleştirmişlerdi. Bunlar karşı sizin ve bizim bir diyeceğimiz yoktur. Çünkü bunlar müdafaa silahlarıdır. Fakat bu vadide toplar, traktörler, tanklar gibi Alman taarruz silâhları tahşidine başlanırsa bunlara karşı hazırlıklı bulunmak lâzımdır."

Ben Generale kıymetli askeri mütalâalarından istifade ettiğimi ve bu mütalâayı Erkanıharbiyemize bildireceğimi söyledim. Ayağa kalktılar ve ayrılırken General "şimdi General Wavel'e bir telgraf çekeceğini ve kendisine Türklerden hiç bir vait alamamış olduğunu ve Türklerin kanaatına göre herhangibir vaidin kendilerinden koparılabilmesi için onları daha ziyade ikdar ve teçhiz etmek icap edeceğini ve bunun yapılmasının zaruri olduğunu söyledikten sonra Ankara'dan bir vait alamamakla beraber bütün Türk Subaylarının ve Devlet adamlarının açık yürekle ve kardeşçe konuştuğunu, bütün Türkiyenin İngiliz davasile izdivaç etmiş olduğunu, Türklere inanmanın ve onları ikdar ve teçhiz etmenin tamamen yerinde ve riyazi bir zaruret olduğunu yazacağım ve bu davayı sıkı bir şekilde takip edeceğim" dedi.

Ben cevaben, "General bu telgrafınız sadece hakikatı ifade edecektir. Dedim, ayrıldık."

Aralarında istişarelerde bulunmayı prensip olarak hem Türkiye'nin, hem Yugoslavya'nın kabul etmesine rağmen, o ana kadar iki Hükümet arasında görüşmelerin henüz başlamamaş olması, ve di-

ger taraftan, Almanya'nın, açık bir saldırı şıkkı yerine, Bulgar Hükümetinin zımmî muvafakatı ile, Bulgaristan'ı "infiltration" metodları ile ele geçirmek istediklerinin anlaşılmış olması sebebiyle Churchill doğrudan doğruya İnönü'ye şahsi bir mesaj göndermeye karar vermiştir. Ancak, İngilz Başvekilini bu mesajı göndermeye sevkeden esas saikin, Almanların Bulgaristan'a bu şekilde sızma yolu ile yerleşmesinin harbe girmemek hususunda Türkiye'nin eline yeni bir koz vereceğinden çekinmesi olduğu anlaşılmaktadır.

Churchill. 31 Ocak 1941 tarihli mesajında Almanların Bulgaristan'da vaziyetlerini her geçen gün tahkim ettiklerini, kısa bir zaman sonra, bonbardıman tehdidi altında şartlarını Türkiye'ye dikte edebileceklerini, böylelikle mukavemet görmeden Selânik'i ele geçirip, Yunanistan'da ve Yunan adalarında hava üsleri kuracaklarını, bu durumda da Türkiye ile Orta Doğu'daki İngiliz Kuvvetlerinin münakalesinin tehlikeye girmiş olacağını, hattâ İngiliz Filosunun İzmir limanından istifade etmesine imkân kalmıyacağı gibi, Çanakkale boğazının girişini de Almanların kapatacağını ifade ile Almanların Bulgaristan'da askeri havaalanları kurmakta tatbik ettikleri metodun aynını bizim de uygulayarak, Türkiye'de İngiliz hava üslerinin kurulmasına müsaade etmemizi talep ediyordu. Churchill'in kanaatine göre, böylelikle, hem Türkiye'nin müdafaası sağlanmış, hem de Romanya'nın petrol bölgesine hücum imkânları kazanılmış olacaktı. Ayrıca, Bakü de, İngiliz uçaklarının menzili içine girmiş olacağından, Sovyetler Almanya'ya dolaylı yardım yapmaya dahi tereddüt edecekleri gibi, Almanların da Yunanistan'a taarruzu önlenmiş olacaktı.

Churchill yine mesajında Türkiye'ye bu maksatla derhal onfiloluk bir hava kuvveti ile yüz adet uçaksavar topu vermeyi ve ilk kademeyi teşkil edecek askeri personeli sivil olarak göndermeyi teklif ediyordu.

Bu mesajla ilgili olarak 2 Şubat 1941'de Dışişlerine gelen İngiliz Büyükelçisi, mesajı şahsen Cumhurbaşkanına iletmek istediğini söylemiş ve Saracoğlu'nun mesaj hakkındaki fikrini sormuştur. Saracoğlu cevaben, evvelce sormuş oldukları iki sual üzerine meselenin Hükümetçe uzun uzadıya tetkik edilmiş olduğunu ve neticede menfi cevap verildiğine nazaran bu yeni tekliflerine de müsbet bir cevap verileceğini ümit etmediğini söylemiştir. Büyükelçinin, 'şimdiye kadar her talebimizi red ettiniz-Allah aşkına bu defa olsun topyekûn red cevabı vermeyin', sözüne cevaben de, 'filvaki şimdiye kadar bir kaç red cevabı verdik, Bunların hepsi birtek red cevabı teşkil eder-o da şudur : Siz bizim harbe girmemizi veya bizi behemehal harbe

sürükleyecek şeyler yapmamızı istiyorsunuz. Biz de aynı mahiyetteki bu taleplere karşı menfi cevaplar veriyoruz. Hakikatte red bir tanedir ve kaç defa sorulursa sorulsun yaptığımız şey aynı cevabın tekrarından ibarettir,' diyen Saracoğlu'nun bu mülâkat hakkındaki intibaı şöyledir : 'Şayet biz kıtaları ve askerleri bertaraf eden bir cevap vermekle beraber malzemeyi ve bazı mütehassısları istediğimizi tebarüz ettirecek olursak red cevabımızı birazcık hafiflemiş addedecektir.' (*)

Churchill'in mesajı o sırada İstanbul'da bulunan Cumhurbaşkanı'na ulaştırılmıştır. Bunun üzerine İnönü Başvekil Saydam'a 3 Şubat 1941 tarihli aşağıdaki telgrafı göndermiştir.

'Çörçil'in mesajını dikkatle okudum. Türkiyeye müteveccih âcil bir tehlikeyi tasvir eden delilleri ve buna karşı tesirli çareleri yoktur. Umumî vaziyette aid endişeleri yerindedir. Fakat buna mukabil Türkiye'yi bir an evvel harbe tutuşturmak suretile bulunan tedbirler bizim için karşılıksız, lüzumsuz ve takatımız haricinde bir riskdir. Her halde yeni bir vaziyet mütalâası ve yeni bir teklifidir ki her taraf mütalâa olunmadan ve vaziyet kâfi derecede açılmadan göze alınamaz. Hülâsa cevabımız menfidir. Şimdiden dostane ve nazikane bir cevap hazırlamak muvafıktır. Bize vermeği taahhüd ettiği topları ve tayyareleri yeni vaziyetin karşılığı olarak düşünmek anlaşılmaz bir şeydir. Belki cevabımızın (askeri vaziyet ve icapları mütahassıslar arasında konuşulmuştur. Biz Balkan cephesinin emniyeti için Türkiyeye yapılması lâzım olan yardımları 1939 ilkbaharından itibaren göstermekte teahhur etmedik. İki sene zarfında elde ettiğimiz neticeler ve müştereken bağlanan taahhüdlerin bile bugünkü durumu parlak değildir. Mesaj yeni bir teklifi ortaya sürmekdedir.) mealinde esasları ihtiva etmesi hatıra gelebilir.'

İnönü, 6 Şubat 1941'de kabul ettiği İngiliz Büyükelçisine, Churchill'in mesajındaki esaslı talebi kabule şayan görmediğini, Türkiye'nin harbe girmesinde bir faide de görmediğini, ve harbe girmedikçe de ne bugün ne de yarın İngiliz silâhlı kuvvetlerinin Türkiye'ye girmesine müsaade edemiyeceğini ve esasen böyle bir talebin aramızdaki İttifak Muahedesinde yeri bulunmadığını belirterek Churchill'in mesajında bahsettiği Türkiye'yi biran evvel teçhiz etmek husu üzerinde ısrar etmiş ve 'bir taraftan evvelce aramızda tesbit edilmiş olan 25 milyon İngiliz liralık malzemenin gecikmiş olan teslimatını tesri etmek, diğer taraftanda Türkiye'yi daha kuvvetli bir hale koymak için bunun haricindeki teçhizat ve malzeme-

(*) 2.2.1941 tarihli Mülâkat Proseverbali.

nin Türkiye'ye teslimi hususunda genişlik ve sürat göstermek icabeder,' demiştir. Churchill'in mesajına da bu yolda yazılı bir cevap verilmiştir.

Churchil'in İnönü'ye mesaj gönderdiği 31 Ocak 1941'de Amerikalı Albay Donovan Türk yetkilileri ile görüşmeler yapmak için Ankara'ya gelmiştir. Amerikan Bahriye Nazırı Knox'un yakın arkadaşı ve Başkan Roosevelt'in de özel temsilcisi niteliğini taşıyan Albay Donovan daha önce de Yunanistan ve Bulgaristan'a uğramıştı. Bu seyahati, İngiltere'nin Bulgaristan, Yugoslavya ve Türkiye'nin katılması ile Hitler'e karşı bir direnme cephesi kurma yolundaki projesini desteklemek amacı ile yapan Donovan, Ankara'da Başbakan, Dışişleri Bakanı ve diğer Türk yetkilileri ile yaptığı görüşmelerde, Amerika'nın İngiltere'ye elinden gelen bütün yardımı yapmağa kararlı olduğunu, aynı şekilde Hitler'e direnecek bütün ülkelere de bu yardımın yapılacağını, söylemiştir. (*)

Ancak Amerikan yardımının gelmesi için en aşağı altı ay gerektiği bilindiğinden Balkan ülkelerinin, sınırlarında bekleyen Alman kuvvetlerini tahrik edecek tertiplere girmeyecekleri aşikârdı. Donovan Balkan ülkelerini bir araya getirecek yegâne çare olarak Başkan Roosevelt'in işe karışarak bu ülkelerin Hükümetlerine birer şahsî mesaj göndermesini tavsiye ediyordu.

Başkan Roosevelt, 14 Şubat 1941'de Refik Saydam'a gönderdiği mesajda Mihver devletlerinin herhangi bir isteğinin kabul edilmesinin yeni isteklere yol açacağını hatırlattıktan sonra, saldırıya karşı direnecek ülkelerin Kiralama ve Ödünç Verme Kanunundan faydalandırılacağını belirtmiştir. (*)

Bu mesajı şahsen Refik Saydam'a veren Amerikan Büyükelçisi Murray, Washington'a gönderdiği 18 Şubat 1941 tarihli telgrafında, Saydam'ın kendisine, Türkiye'nin tutumunu açıklamak için şu sözleri söylediğini bildiriyordu : "Türkiye baştanberi Büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri'ninkinin aynı olan amaç ve ideale bütün kalbi ile kendisini bağlamıştır ve savaşmak zorunda bırakılsa dahi bu tutumu değişmeyecektir. Yeterli askeri malzemesi olmayışından ötürü, bütünü ile bir savunma savaşından başka bir hareket yapamayacak olan Türk ordusunun muhtemel bir saldırıya karşı bütün gücü ile hazır durumda bulunması ortak amaca en iyi şekilde hizmet etmektedir." (*)

(*) **The Undeclared War, 1940 - 1941. Langer and Gleason, Sahife 399**

(*) **Foreign Relations of the U.S. 1941 Cilt 3. Sahife 815.**

(*) **A.g.e. Cilt 3. Sahife 818.**

"Bu gayretlerin sonunda Türk Hükümeti, Türkiye'nin A.B.D. ve İngiltere'nin ideallerini tam olarak desteklediğini, fakat buna rağmen herhangi bir taahhüde girişmeyeceğini" bildirmiştir. (*)

Diğer taraftan, Almanların Bulgaristan'a sızma hareketlerine hız vermeleri ve Bulgaristan'ın da Türkiye ile bir çatışmaya girişmemek arzusu karşısında Türkiye ile Bulgaristan 17 Şubat 1941'de ikinci defa olarak aralarında dostluk ve iyi komşuluk esaslarını öngören bir beyanname neşretmişlerdir.

Almanya'nın Balkanlarda ilerlemesini durdurabilmek için Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında bir hareket birliği kurmak ve böylelikle Türkiye'yi en kısa zamanda savaşa sokmak fikrinden henüz vazgeçmemiş olan İngiltere Hükümeti, 26 Şubat 1941'de Dışişleri Bakanı Anthony Eden ve İmparatorluk Genelkurmay Başkanı General Sir John Dill'i Ankara'ya göndermiştir. Başbakan Refik Saydam, Dışişleri Bakanı Saracoğlu ve Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın iştiraki ile yapılan görüşmelerde, İngilizler, Alman kuvvetlerinin Bulgaristan yolu ile Yunanistan'a saldırması ihtimalinin çok kuvvetli olduğuna işaretle, bu durumda kendilerinin ellerindeki bütün imkânlarla Yunanistan'a yardım edeceklerini belirtmişler ve Türkiye'nin de Almanya'ya harp ilân etmesinin uygun olacağını söylemişlerdir. Kendilerine cevaben, Almanların Boğazları ele geçirmek amacı ile Türkiye'ye saldırmalarının da aynı derecede ihtimal dahilinde olduğu ve bir Alman saldırısı halinde Sovyetlerin de Kafkas cephesinden Türkiye'ye saldırmalarının beklenebileceği, teçhizat bakımından esasen çok zayıf bir durumda olan Türk ordusunun Alman saldırısını tahrik etmesinde bir mana bulunmadığı, ancak saldırı halinde Türkiye'nin kendisini korumaya azimli olduğu anlatılmıştır.

İngilizler, Türkiye harbe girmezse bunun Yunanistan, Amerika ve İngiliz kamuoyu üzerinde olduğu kadar, hareketlerini geniş ölçüde Türkiye'ye göre ayarlayan Yugoslavya üzerinde de çok kötü bir etkisi olacağını söylemişlerdir. Türk tarafı, İngiltere'nin isteği üzerine Yugoslav Hükümeti nezdinde teşebbüse geçilmiş olduğunu, önce Yugoslavların kaçamak bir cevap vermekle yetindiklerini ve aradan bir ay geçmiş olmasına rağmen henüz kesin bir cevap alamamış olduklarını belirterek, yine de Yugoslavya ile ortak bir harekete geçmeğe hazır bulunduklarını bildirmiş ve Türkiye'nin savaşa girmemek gibi bir niyeti olmadığını, ancak bunun en uygun zamanda yapılmasının ve Türk savaş potansiyelinin daha sonraya

---

(*) Olaylarla Türk Dış Politikası (1919 - 1965 Sahife 166.

saklanmasının Müttefiklerin de yararları gereği olduğunu söylemiştir. Sonunda Türk ordusunun desteklenmesine devam olunması ve Kuzey Afrika'da ele geçen İtalyan savaş malzemesinin Türk ordusuna verilmesi olanağının araştırılması kararlaştırılmıştır.

27 Şubat 1941'de yayınlanan ortak bildiride, iki Hükümetin Türk - İngiliz İttifakına tam bağlılıkları ve bütün sorunlar üzerindeki siyasetlerinde tam uyuşma gördükleri belirtilmiştir.

Eden ve General Dill ile Ankara'da yapılan görüşmelerden sonra Dışişlerinden Elçiliklere gönderilen genelgede Türkiye'nin durumu özetleniyordu.

"1. Siyasetimizde ve kararlarımızda hiçbir değişiklik yoktur.

2. Müdavelei efkâr en geniş şeklinde vaki olmuş ve hattı hareketimizin değişmesini müstelzim bir talep veya tavzihi muktazı ihtilâfı efkâr kaydedilmemiştir.

3. Aramızdaki çok samimî teati efkârlar ve her hususta müşahade kılınan mutabakattan İngiliz ricalinin memnun olarak döndükleri kanaatindeyiz. Bu ziyaret neticeleri bizim için de faydalı ve memnuniyetbahş olmuştur."

SAVAŞ YILLARI: II
ALMANLARIN BALKANLARA İNİŞİ VE ETKİLERİ

Bulgaristan'ın II Dünya Savaşı öncesindeki "revizyonist" tutumuna ve komşularından isteklerine değinilmişti. Savaşın başlaması ile Bulgarların emellerini gerçekleştirmek için Almanya safına geçmekte tereddüt etmiyeceği beklenmekte idi. Gerçekte, Bulgaristan'ı böyle bir yoldan alıkoyan iç ve dış sebepler hareketlerini kısıtlamıştır.

Balkan siyaset sahnesinin karışık unsurları ve çok taraflı bağlantılarının burada ayrıntılarıyla belirlenmesine imkân yoktur. Fakat Bulgarların davranışlarını kısıtlayıcı unsurlar olarak, Sovyet Rusya'dan korkuları, Balkan Paktı dolayısıyla, Türkiye-Yunanistan ve Romanya'nın kurdukları ortak cepheden çekinmeleri, Balkan Paktı ile yaptıkları anlaşma ve özellikle Türkiye ve İngiltere'nin savaşın yaklaşması ile Bulgaristan'ın en fazla ilgilendiği Dobruca meselesinde Romanya ile aracılık yapmaya kadar giden yatıştırıcı siyaseti sayılabilir. Almanların "hayat sahası" gibi belirsiz siyasi sloganlarla ortaya atılan emellerinin yarattığı kararsızlık ve Bulgaristanın iç çekişmelerinin ve nihayet Balkan Paktı üyeleriyle yaptıkları 31 Temmuz 1938 Selânik anlaşmasının etkileri de unutulmamalıdır. (*)

Sırası geldikçe değinileceği gibi, savaş boyunca zaman zaman artan gerginliklere rağmen Türkiye ile Bulgaristan teması hiç kesmemişler ve Bulgarlar sık sık Trakya üzerinde hiçbir emelleri olmadığını tekrarlamışlardır. Almanların Balkanlara girmesi ile durumu gittikçe güçleşen ve Dobruca'yı da Almanlar sayesinde alması sebebiyle zorunlu olarak artan ölçüde Alman tesiri altında kalan Bulgaris-

---

(*) Sözleşme'nin en önemli hükmü tarafların «her birinin aktetmiş oldukları itilaflar mucibince her ne suretle olsun kuvvete müracaattan istinkâf etmeği taahhüt ettiklerini ve kendilerine müteallik hususatta Nöyyi muahedenamesinin dördüncü kısmında münderiç ahkâm «askeri, bahri ve havai maddeler» ve keza 24 Temmuz 1923'de Lozan'da imza edilmiş olan Trakya hududuna dair olan mukavelenamede münderiç ahkâmı tatbik etmekten vaz geçmegi taahhüt» etmiş olmalarıdır.

tan'ın daha sonra en büyük tasası harp dışı kalabilmek olmuştur. Tabiatıyla bu siyaset Türkiye'nin de tutumuna uymakta idi.

Diğer taraftan, Yunanistan'a ve Sovyetlere saldıracak bir Almanya için Bulgaristan'ın temini şarttı. Sovyetler bakımından da Boğazlar bölgesinin hem Müttefiklere hem Almanlara karşı temini, yani Sovyetler aleyhinde kullanılmaması için Bulgaristan'ın stratejik önemi büyüktü. Bu sebepten, Sovyetlerin alâkası, hem Almanlarla müttefik oldukları devrede, hem de onlara karşı savaştıkları devrede değişik şekillerde devam etmiştir. Ancak, harbin başlarında Bulgarları kendi taraflarına çekmek için kozları fazla değildir. (*) Bulgaristan Dobruca'yı 1940 Ağustosunda Alman aracılığıyla aldıktan sonra Sovyetlerin teklif edilebileceği fazla bir şey kalmamıştı. Fakat bir taraftan Bulgar Komünist partisinin, diğer taraftan Alman tarafları elemanların baskısı altında, bir hayli sarsıntıdan sonra nihayet Üçlü Pakt'ı imzalamıştır ve önce sivil kıyafette gelen Alman askerleri Mart 1941'den itibaren resmen Bulgaristan'a girmişlerdir.

1940 Sonbaharında, Bulgaristan'ın Sovyet politikasındaki önemli yerine geçmeden önce, Bulgaristan'ı tercihan Balkan Paktı çerçevesinde diğer Balkanlılara yanaştırılması için bilhassa Türkiye'nin giriştiği teşebbüsleri çok kısa olarak gözden geçirmek faydalı olacaktır.

Saracoğlu, Bulgarların Balkan paktına girmelerine en büyük engel olan Dobruca sorununu çözümlemek için 1939 Nisanında ciddi teşebbüslere geçmiştir.

Gafenco'nun İstanbul'a gelişinde Saracoğlu, Dobruca işine değinerek Bulgarların memnun edilmesi gereğini ileri sürmüştür. Gafenco'nun cevabı olumsuz ise de, itirazı eskisi kadar kesin değildir. Saracoğlu, bu suretle hiçolmazsa "meseleyi külfetsizce konuşabilmek adetinin" yerleşmiş olduğunu kaydediyor. Bulgar sınırının düzeltilmesi için Balkan devletlerinin ortak kararı veya ilgili iki devlet dışındaki Balkan devletlerinin hakemliği ile çözümlenmesi şartıyla Bulgaristan'ın Balkan Paktına girmeye yanaşıp yanaşmıyacağını soruşturması için Sofya Elçiliğine talimat verilmiştir.

(*) Bulgaristan'da halkın çoğunluğu kültür yakınlığı dolayısıyla Almanlardan çok Sovyetlerden yanadır. Oldukça kuvvetli bir komünist partisi de mevcuttur. Fakat Kral ve rejimin değişmesinden zarar görecek sınıflarla Bulgaristan'ın revizyonist emellerini ancak Politik düzen değişikliği yapacağını ilân eden Almanlar'la işbirliği sayesinde gerçekleştirebileceğini düşünenlerde çoktu.

Bulgar Başvekili, Yugoslavya'nın "bloke bir halde korku içinde" olması sebebiyle Balkan Paktının tam bir hayatiyete malik addedilemiyeceğini" belirttikten sonra, "Almanların böyle bir hareketi tahrik olarak telâkki edeceklerini" söyler. Elçi Şevki Berker'in izlenimlerine göre, Başvekil "Almanya'ya karşı bir cephe almış zannını verebilecek en ufak bir hareketten bile tevakki etmek" istemektedir.

Saracoğlu, teklif ettiği anlaşma formülünden Romanya Hariciye Nazırına da bilgi vermiştir. Gafenco sınır değişikliği için şimdilik bir taahhüde girmemek şartıyla, teklifi şahsen kabul ettiğini, fakat önce Krala sorması gerektiğini ve kesin cevabın hareketinden sonra Elçimize bildirileceğini söylemiştir.

Saracoğlu bu def'a teşebbüsünü Londra B.E'miz Aras aracılığıyla yeniletmiş, Talimatında Gafenco'nun son verdiği cevap ile, Bükreş'te, Londra'ya gitmeden önce verdiği cevabın birbirine uymadığını kaydetdikten sonra, Aras'dan Gafenco ile aynı konuyu görüşmesini istemiştir.

Gafenco bu sefer de Aras'a "esasa muarız olmadığını, ancak evvelemirde Bulgarlardan emin olmak lâzımgeldiğini ve Romanya'ya dönerken Belgratda tevakkuf edeceğini ve orada tenevvür ettikten sonra Belgrad Elçimizle konuşacağını, binaenaleyh bu bapta konfirmasyon'a intizar edilmesini" söylemiştir. Aras'ın verdiği bilgilere bakıldığında, Berlin temaslarının tesiri altında kaldığı anlaşılan Gafenco'nun Almanların ve Macarların emelleri ve muhtemel teşebbüsleri hakkındaki değerlendirmelerinin pek iyimser olduğu görülmektedir. (*) Bu iyimserlik Rumenleri muhtemelen, bir kriz halinde dahi Bulgar isteklerini önliyebilecekleri ve durumun Bulgaristan'ın Pakta alınması için bir fedakârlığı haklı gösterecek kadar ciddi olmadığı düşüncesine sevketmiştir.

Diğer taraftan Bulgarlar da Almanya'nın harp istemediğine inanmış görünmekte veya o görünüşü vermek istemektedirler. Bulgar Başvekili Nisan 1939'da Elçimiz Ş. Berker'e Dobruca işinden başka komşularından bir istekleri olmadığını tekrarlıyordu. Berker'e göre Batı Avrupa matbuatının Balkanlarda bir blok teşkili için Bulgaristan'ın tatmininden bahsetmesi ve Yugoslavya'nın durumu dolayısıyla Balkan Paktının sarsıntıya uğramasından cesaretlenen Bulgarlar durumlarının kuvvetlendiğini hissetmektedirler ve talep-

---

(*) Gafenco, Almanya'nın taleplerini bir harbe girmeden halletmeyi tercih edeceğini, faaliyetini Danzig ve müstemleke işine temerküz ettireceğini söylemekte, Italya'yı da «Bahrisefid metalibini teyiden orda bir harekete sevke» çalışacağından bahsetmektedir.

lerini tam elde etmeden pakta girmemek için kesin karar almışlardır.

Bulgarların doğrudan doğruya Türkiye ile ilgili tutumlarına gelince, esas itibarıyla Bulgar Başvekili'nin Mart 1939 ortalarında Türkiye'ye yaptığı ziyarette tutumları belirmiştir. Bu görüşmelerde Bulgar Başvekiline, Alman ve Macarların Romanya'ya saldırmaları halinde, Bulgaristan'da Dobrucaya girerse, Türkiye'nin Bulgaristan'a karşı harekete geçeceği kesinlikle anlatılmış, fakat Bulgaristan anlaşmazlıkların sulh yoluyla çözümlemeyi seçerse yardım edileceği bildirilmiştir. Savaşın Balkanlara girmemesi için gayret göstereceğini belirten Köseivanof "Türkiye ile konuşmadan, anlaşmadan hiçbir badireye atılmayacağına" söz vermiştir. (*)

1940 sonlarına doğru ve bilhassa 1941'de, Almanya'nın Balkanlara inmesi ve bilhassa Yunanistan'la Boğazlara yöneltileceği görünüşünü veren askeri harekât hazırlıklarının artışı, Bulgaristan'ın gittikçe Mihver'e doğru kayması, hem Türkiye ve Müttefikleri, hem de Sovyetler tarafından endişe ile takip edilmektedir. 13 Ocak 1940 tarihli, hudutlardaki kuvvetlerin çekilmesine dair anlaşmadan bir yıl sonra yayınlanan 17 Şubat 1941 tarihindeki Türk - Bulgar saldırmazlık beyannamesi artık Bulgaristan'ın Üçlü Pakt'a, yani Alman cephesine iyice kaymasından sonra gelmekle beraber son gelişmeler karşısında, iki memleketin karşılıklı durumlarını belirlemesi ve bilhassa, Bulgaristan'ın Türkiye'ye karşı bir harekete vasıta olmasını önliyecek bir havanın geliştirilmesi bakımından önemli olmuştur.

Bulgaristan'ın gerek Türkiye, gerek Sovyetler bakımından stratejik öneminin her iki memleketi de, Bulgaristan'ın siyasi tutumu ile yakından ilgilenmeye zorlayacağı şüphesizdir. 1940 - 41 yılı olaylarının gelişimi ve ananevi olarak bölge dışı sayılan, fakat şimdi savaşçı olarak Balkanlarda görünen Almanya'ya kayması ve isteklerini bu memleketin koltuğundan elde etmeyi seçmesi Bulgaristan'ı büsbütün şüpheli bir memleket durumuna sokmuştur. Türkiyenin Balkan Paktı dolayısıyla, Bulgaristan'ın hedef tuttuğu veya tutmak ihtimali olduğu devletlere karşı taahhütleri vardır ve gerektiğinde kuvvet kullanacağını Bulgaristan'a bildirmiştir. Buna karşılık müsbet sahada yapabileceği, Dobruca meselesinin çözümlenmesinde aracılık yapmaktan ileri gidemezdi ve görüldüğü gibi, bu da Rumenlerin davranışı yüzünden bir sonuç vermemiştir. Almanların Romanya'ya nüfuzundan sonra bu konudaki teşebbüs imkânı tamamen Mihver tarafına geçmiştir. Sovyetlerin ise, Türkiye'ye göre daha

(*) Dış temsilciliklere yapılan tamim.

geniş olanakları vardır. Ekim 1939'da Türk - İngiliz Fransız anlaşmasının imzalanmasından sonra, Sovyetler Bulgaristan ile daha çok ilgilenmektedirler. 1939'da Türkiye Bulgaristan'la Romanya arasında arabuluculuk yapmaya çalışırken, Sovyetler de hemen aynı tarihlerde kendi yönlerinden teşebbüslerde bulunmuşlardır. Bulgar-Sovyet bağlantılarının Sovyetlerin istedikleri yönde ilerlememesi ve, Sovyetlerin Almanlardan daha çok çıkar vaadetmelerine rağmen Bulgaristan'ı kendi taraflarına çekememelerinde Bulgaristanın iç siyaset tercihlerinin tesiri büyüktür. 1940 Ekiminden 1941 ortalarına kadar olan devrede Sovyet siyasetinin hedefinin, temkinli bir şekilde Almanların Balkanlara inmesini önlemek olduğu genellikle kabul edilmektedir. Fakat gerek olayların sırası, gerek yaptıkları teşebbüsler, Sovyetlerin bu fırsattan yararlanıp, Boğazlar gibi bazı sorunları da çıkarlarına uyacak bir şekilde değiştirme olanaklarını da açık bulundurmak istediklerini ve Bulgaristan'a bu amaçla da yanaşdıklarını göstermektedir.

Bu bakımdan hadiselerin düğüm noktası her halde Narkomindel'in Genel Sekreteri Sobolyev'in Sofya'ya gönderilmesinde toplanmaktadır. Sobolyev'in ziyareti Almanya'da olduğu gibi Türkiye'de de kuşku ile karşılanmıştır. Ziyaretin, 10-15 Kasım 1940 tarihlerinde Molotof'un Berlin'e ziyaretinin hemen ardından, 25 Kasımda yapılmış olması ayrıca ilgi çekicidir. (*) Berlin görüşmeleri hakkında bilgi isteyen ve özellikle, Türkiye ile ilgili konuların görüşülüp görüşülmediğini soran Büyükelçi Aktay'a Sovyet Hariciyesinin temsilcilerinin verdikleri cevapları, Saracoğlu "Afaki oldu ve bilhassa bize taalluk eden hiçbir kelime söylenmedi." şeklinde nitelenmektedir. (*) Keza, Subolyev'in misyonu hakkında da, ne Dekanozof, ne de Vişinski tatmin edici bir cevap vermemişlerdir. Nihayet Aralık 1940 ortalarında Aktay Molotof'tan randevu isteyerek Sobolyev meselesini sormuştur. Molotof Sobolyev'in görevini şöyle anlatıyordu :

"Sovyetler, Türklerin Bulgarlara hücum edeceği kanaatında oldukları ve Bulgarların da aynı kanaatta olduklarını tahmin ettikleri cihetle, Balkanlarda sulhun muhafazası için Bulgar kralından Sovyetlerin vereceği garantiye ihtiyacı ve Sovyetler ile mütekabil bir yardım mukavelesi akdine taraftar olup olmadığını istifsar etmek ve Sovyetlerin bu hususta müzakereye amade olduğunu beyan lüzumunu hissetmişler. Bulgar kralı da cevaben vaziyet salah bul-

---

(*) Molotof-Ribbentrop ve Molotof-Hitler görüşmelerinde Molotof ısrarla, Bulgaristan'a Sovyetlerin garanti vermesini teklif etmiştir.

(*) Sovyetler bu anlaşmalar hakkında hiçbir bilgi vermemişlerdir.

duğundan teklif edilen garantiye ihtiyaç olmadığı cevabını vermiştir."

Molotof'un Türk - Bulgar bağlantılarını, Türkiye'nin Bulgaristan'a saldırmasına varacak bir derecede gergin göstermesi gerçeğe uymamaktadır. Kral Boris'in gittikçe Alman taraftarlığı Türkiye'de endişe yaratmaktaysa da, mesele daha çok Almanya'nın niyetlerinden doğan bir tehditle ilgili idi ve Türkiye'nin (Dobruca meselesi halledildikten ve Romanya'ya karşı yükümlülüğü kalktıktan sonra) Bulgaristan'a saldırması için bir sebep yoktu. Molotof'un, Berlin görüşmelerinde sık sık Bulgaristan'a garanti vermekten sözetmesi (ve Almanlardan önce Bulgaristan'ın bunu isteyip istemiyeceğinin bilinmesi gerektiği yolunda bir cevap alması), daha sonra 25 Kasım 1940'da Bulgaristan'la karşılıklı yardımlaşma paktı yapmayı ve Boğazlarda üs verilmesini Almanlara karşı bir şart olarak ileri sürmeleri o zamanki Sovyet Stratejisinde Bulgaristan'la Boğazların bir arada düşünüldüğünü göstermektedir. (*)

(*) Bulgaristan ve Türkiye konusunda Alman-Sovyet görüşmelerini gözden geçirmek faydalı olacaktır.

Almanya'nın ansızın (Macar ve Rumen talepleri üzerinde prensip anlaşması sağladıktan sonra) Romanya'ya garanti vermesi Sovyetler üzerinde şok tesiri yapmıştır. Schulenburg Romanya garantisinden ve Bulgar isteklerinin de karşılanacağından Molotof'u haberdar etiğinde, kendilerine danışılmamasının saldırmazlık paktındaki müşavere maddesine aykırı olduğu cevabını almıştır. (Bak. Nazi-Soviet Relations, 1939-41, s. 180-181.

12 Kasım günü Ribbentrop-Molotof görüşmelerinde, Ribbentrop, Rusya için denize tabii açılma yolu olarak güneye dönmesinin faydasından söz eder. Molotof, hangi denizden sözettiğini sorduğunda, İran Körfezi ve Arap Denizini söyler. Ayrıca, Türk Selirine, Türkiyenin yavaş yavaş tarafsız bir duruma gelmesinden memnun olacaklarını ve Türkiye üzerinde bir emelleri olmadığını söylediğini belirten Ribbentrop, Türkiye'den geçen yolu Sovyetlere açığı yukarı kapatmıştır ve azami tavizi, yeni bir Boğazlar rejiminde Sovyetlere bazı ayrıcalıklar tanınmasından öteye geçmemektedir. Ayrıca, Türkiye'ye karşı siyasetin Rusya, İtalya ve Almanya tarafından birlikte tesbiti ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünün ortak garantisi de, Türkiye'yi Sovyetlerle karşı karşıya bırakmıyacaklarını göstermiştir.

Aynı gün Hitler de aşağı yukarı aynı şeyleri teyid etmiş İngilizlerin Selâniğe bir tehdidi dolayısıyla Balkanların önemine değinmiştir. Buna karşılık Molotov, Rusya'nın Karadeniz'de Romanya, Bulgaristan ve Türkiye'deki çıkarlarından bahsetmiştir. 13 Kasım günü yapılan görüşmelerde Hitler yine Sovyetlerin yayılma alanı olarak Asya'yı göstermektedir. Molotof ise Balkanlar üzerinde durmakta, Romanya'ya verilen garanti ve Almanya'nın Tuna siyasetinden hoşnutsuzluğunu belirttikten sonra, kapalı bir şekilde sözü tekrar Boğazlar meselesine aktarmakta ve Sovyetlerin Boğazlar Bölgesine yakın bir devlet olan Bulgaristana garanti vermesi konusunda Hitlerin fikrini sormaktadır. Hitler sadece Boğazlara değinerek Montreux'nün Sovyetler yararına değiştirilmesini düşündüklerini söyler. Molotov tekrar Bulgaristana garanti konusunu sorar. Hitler önce Bulgaristan'ın böyle bir garantiyi isteyip istemediğini bilmek icap ettiği ve sonra İtalyanlara danışması gerektiğini söyler. Hitlerin konuşmalarından, Boğazlar sözleşmesinin Sovyetler

yararına değiştirilmesinden başka bir taviz vermeğe yanaşmadığı ve Bulgaristan garantisi konusundan hoşlanmadığı görülmektedir. Buna rağmen Molotov ısrarla aynı konuya gelerek gayelerinin «Boğazlar yoluyla bir saldırıdan korunmak ve bu konuyu Türkiye ile halletmek» olduğunu ve «Bulgaristan'a verilecek bir garantinin durumu hafifleteceği»ni, Rusya'nın Boğazlar yoluyla Karadenizde bir saldırıya karşı yalnız kağıt üzerinde değil «gerçek olarak garanti elde etmek» istediğini ve bu konuda «Türkiye ile bir anlaşmaya varabileceklerine inandığını» söyler. Molotov hiç olmazsa Bulgaristan garantisi konusuna dönerek, bu ülkenin iç rejimine dokunmayacaklarını, üstelik Bulgarlara Ege'den bir mahreç sağlamaya hazır olduklarını söyler. Hitlerin değişmez cevabı Bulgarların bu garantiyi isteyip istemedikleri ve İtalyanlara danışmak lüzumudur. (Bak. Nazi-Soviet Relations, 1939-1941 : S. 234-241.)

Aynı gün Molotof'la yaptığı görüşmede Ribbentrop daha açık konuşur. Boğazlar konusunda 4 memleketin anlaşacakları bir gizli protokol yapılabileceğini, İtalyanlarla da görüştüğünü söylüyor. Fakat Molotof işi böyle geçiştirmek niyetinde değildir. Boğazlar üzerinde gerçek garantiler istediklerini; ve Bulgaristan'dan başka Romanya ve Macaristan'la dahi ilgilendiklerini söyler. (Aynı kitap. S. 247-250)

Hitler'in görüşmelerden memnun kalmadığı, Musoliniye yazdığı 28 Kasım tarihli mektubunda, Rusların dikkatini Balkanlardan Doğu'ya çevirmekteki güçlüklerinden bahsetmesinden anlaşılmaktadır. (Bak. Max Beloff A.g.e. Cilt II. S. 353. 3 sayılı dip notu)
Anlaşılan, Bulgaristan'a garanti meselesinde ne Almanlar ne de Sovyetler vakit (kaybı istemiyorlar.) Molotov'un ayrılmasından iki gün sonra Kral Boris Berlin'e gelmiş, fakat Üçlü paktı imzalamamıştır. Sobolyev 25 Kasımda Sofya'da Kral Boris'i ziyaret ederek bilinen Sovyet tekliflerinin yapmış, fakat Romanya'daki Alman yığmağından, Alman taraftarı elemanlardan çekinen Kral bunları kabul edememiştir. Yine de Molotov, 25 Kasımda Alman Büyükelçisine bildirdiği üçlü pakta giriş şartları arasında Türkiye ve Bulgaristan'ı unutmamakta ve Bulgar cevabı alınmış gibi hareket etmektedir :

1 — Coğrafi bakımdan Sovyetler Birliğinin Karadeniz sınırlarına güvenlik alanı içinde bulunan Bulgaristan'la Sovyetler Birliği arasında bir karşılıklı yardımlaşma paktı yapılarak Sovyetlerin Boğazlardaki güvenliğinin gelecek iki-üç ay içinde sağlanması ve uzun süreli kira ile Çanakkale ve İstanbul Boğazları menzilinde Sovyet kara ve deniz kuvvetleri için bir üs kurulması şartlarıyla;

2 — İran Körfezi genel istikametinde Batum ve Batum'un güneyindeki alanın Sovyetler Birliğinin emellerinin (aspirations) merkezi olarak tanınması şartıyla». Almanlar bu Sovyet tekliflerine cevaplarını Molotof'un soruşturmalarına rağmen hiç bir zaman bildirmemişlerdir.

Sobolyef'in temasları hakkında epey bilgi mevcuttur. (Konu üzerinde çok durulmuş olmasının bir sebebi de, Aktay'ın bu konuda Molotof ile yaptığı görüşme sırasında Türk-Sovyet münasebetlerinin tekrar söz konusu edilmiş olmasıdır.) Nisan 1943'te Bulgar Başvekil Bakanı Vasilyef bir nutkunda şunları söylüyor : «..... Bulgaristan Hükümeti Sobolyef'in tekliflerine kendisini kaptırmış olsa idi, bunun neticesi memleketimiz için meş'um olacak idi. Sovyet diplomatının tekliflerini reddettik. Zira, Baltık devletlerinin teşkil etiği misal gözümüzün önünde durduğu gibi, kendisile aramızda dostluk paktı bulunan Türkiye ile harbetmek de istemiyorduk. O Türkiye iledir ki, aramızda ne bizi ayırack bir ihtilâf, ne taksim edilecek birşey vardır. (Sofya Elçiliğinin Nisan 1943 tarihli telgrafı)

Sovyetler bu ithamları 13 Nisan 1943 tarihli Izvestia gazetesinde çıkan bir makale ile reddetmişlerdir; Makalede özellikle «Sovyet Rusya, Türkiye'nin son 25 senedenberi bilâ inkıta Sovyet Milleti ile iyi komşuluk münasebatı idame ettiğini unutmaz» dendikten sonra, Bulgaristan'ın da son 25 senedir Sovyetlerin düşmanları meyanında bulunduğu da hatırlatılmaktadır.

Bir karşılıklı yardımlaşma paktının imzalanmasının Almanların Güneye inmesine karşı faydasından başka, Bulgaristan vasıtasıyla Boğazların tecridi ile, üs temini için Türkiye üzerinde fiili bir baskı imkânı da sağlamış olacaktır. Sovyetlerin Bulgarlara yaptığı teklifin bu kadar basit olmadığı daha sonra anlaşılmıştır. Bulgarların 1942 yılında Menemencioğlu'na verdikleri bir belgede Sovyet teklifleri şöyle gösterilmekteydi :

1 — Sovyetler, Bulgarların Trakya üzerindeki emellerine yardıma hazırdırlar.

2 — Sovyet - Bulgar çıkar Birliği karşısında Sovyetler, geçen seneki tekliflerini tekrarlıyarak (*) Bulgaristan'ın yalnızca Batı Trakya değil, Doğu Trakya üzerinde emellerine yarıyacak bir yardımlaşma paktı yapmaya hazırdırlar.

3 — Türkiye'den Bulgaristana bir tehdit veya saldırı geldiğinde Sovyetler Bulgarlara her türlü vasıta ile yardım edecekler ve Avrupa Türkiyesi üzerinde emellerinin gerçekleşmesine yardım edeceklerdir. (*)

Sovyet teklifleri 1941 Ocağında bir Bulgar yetkilisi tarafından daha teyid edilmektedir. Bulgar Bakanlarından olan bu ilgili Sofya Elçimiz Şevki Berker'e "..... Almanlardan ne Bulgaristan'a ne de Türkiye'ye karşı tehlike geleceğini, zira bunların Boğazlar üzerinde bir emelleri olmadığını ve halbuki Bulgaristan ve Türkiye'nin fazla korkmaları lâzım gelen devletin Rusya olduğunu ifade ile Rusların Bulgaristan'a Midye - Enez hattını teklif ettikleri ve bu tekliften maksatları Bulgaristan ile Türkiye'yi birbirine düşman ederek Boğazlara inmek ve Boğazların hinterlandı olan Bulgaristan'ıda Baltık Devletlerine çevirmek olduğunu" söylemiştir. (*)

Sovyetlerin bu teşebbüslerinde kullandıkları ikinci bir delil de, Bulgaristan'a Alman kuvvetleri girdiği takdirde Selânik ve Boğazların Müttefikler tarafından işgal edileceğidir. Almanların verdiği

---

(*) Bulgar Sefiri, Sobolyev'in tevdi etiği kaydıyla verilen bu muhtırada, Sovyetlerin 1939'da da buna benzer bir teklif yaptıkları zikredilmektedir. Sefir, Menemencioğlu'nun sozusu üzerine, «hatırladığına göre, geçen yıl (1939) yazılı, açıkca kesin bir teklif almadıklarını, sadece Moskova'daki sefirlerine sözlü bazı teklifler yapıldığını hatırladığını» söylemiştir.
Menemencioğlu'nun 3 Ocak 1942 tarihli mülâkat notu.

(*) 25 Kasım 1940 tarihli Fransızca metin Bulgar Sefiri tarafından verilmiştir.

(*) Sofya Elçiliğinin Ocak 1941 tarihli telgrafı.
Bulgar Komünist partisinin Sobolyev misyonu hakkında dağıttığı propaganda belgeleri de aşağı yukarı Sobolyev'in verdığı muhtıradakileri tekrarlamaktadır.

cevap, Bulgaristana karşı alâkanın Yunanistan'da Müttefiklerin bir köprübaşı tutmalarına engel olmak gayesini güttüğü, düşmanca bir hareket görmedikleri takdirde Türk arazisinin bütünlüğüne riayet edecekleri ve Montreux mukavelesinin Sovyetler lehine tadilini tanıdıklarına göre Sovyet menfaatlarını çiğnemedikleri şeklindedir. (*)

Diğer taraftan İngilizler de, 1940 Temmuzundan itibaren, İtalya'nın harbe girişinden doğan yeni durum gerekçesiyle Türkiye'nin Balkanlarda teşebbüsler almasına, hiçolmazsa Mihver'e karşı tutumunu bazı belirtiler ve beyanlarla açıklamasını istemektedirler. Romanya'da durumun kritikleşmesinden sonra, İngiliz sefiri, 16 Eylülde, "Londra Hükümetinin son hadiselerden sonra Bulgarları da ihtiva eden yeni bir Balkan Anlaşması faaliyetinin mevsimi olduğu kanaatında bulunduğunu, Bulgarlara Akdenizde iktisadi bir base verilecek olursa Bulgarların müsbet sahada faaliyete iştirak etmesi ihtimali olduğunu beyan" etmiştir. (*) Saracoğlu, Bulgarların emellerinin bundan çok daha fazla olduğunu Köseivanof'la yaptığı görüşmeye dayanarak anlatmıştır. Kasım ve Aralık 1940'da ise işler çok daha ilerlemiş, Balkanlıların müşterek cephe kurmak olanaklarının pek az olduğu daha kesinlikle belirmeye başlamıştır.

Sobolyev'in görevinin başarısızlığına rağmen Sovyetler, Bulgaristanı temin ve Alman cephesine kaymasını önlemek için teşebbüslerine devam etmişlerdir. Kasım 1940'da Macaristan ve Romanya'nın Üçlü Pakt'a girmeleriyle ve Romanya'daki Alman yığınaklarıyla Bulgaristan üzerindeki Alman - Sovyet rekabeti iyice artmıştır. Ancak Sovyetlerin, Bulgaristana doğru Alman ilerlemesinden aynı derecede endişe duyan Türkiye'nin İşbirliğini aramamaları ilginçtir. Molotov ve yardımcısı Dekanozov, "Sovyetlerin emniyet sahaları" olan Boğazlar ve Bulgaristan'da yabancı askeri kuvvetler bulunmasını düşmanca bir hareket olarak karşılayacaklarını Almanlara bildirmekle iktifa etmişlerdir.

1941 Şubat başında Sovyetler Sobolyefi tekrar Sofya'ya göndermişlerdir.

Aynı günlerde Bulgar Komünist partisi de tekrar Sovyetlerle bir yardımlaşma paktı yapılmasını istemektedir. Böylece, Sobolyev'in Kasımda yaptığı teklifleri tekrarladığı söylentileri ortaya çıkar (*) Diğer taraftan, Türkiye ile Bulgaristan arasında, Bulgaristan'ın talebi üzerine, 17 Şubat 1941 tarihli beyanname'ye varan

---

(*) Bu kısımdaki vesikalar için Bak. Nazi-Soviet Relations, 1939-1941, S. 264-74

(*) Saracoğlu'nun İngiliz Sefiri ile 16.9.1940 tarihleri mülâkatı.

(*) Bak. Max Beloff, A.g.e S. 362

görüşmeler yapılmaktadır. Türk - Bulgar Saldırmazlık beyannamesi bilhassa İngiltere'de, Balkan paktını Bulgaristan'ın da katılması ile canlandırma teşebbüsü gibi gösterilmiştir. (*)Buna karşılık Saracoğlu beyannameyi "mütevazi bir eser" olarak nitelemektedir. (*) Türk basınında ise, bu beyanname, bizim bakımımızdan Bulgaristan'ın belirsiz siyaseti karşısında duyulan endişe, Bulgaristan bakımından ise Trakya'da aldığımız askeri tedbirlerden Bulgaristan'ın duyduğu endişeler ve nihayet, Bnlgaristanın tutumumunun sarahate kavuşturulması için bir teşebbüs olarak nitelenmektedir.

1925 anlaşmasının teyidi olan bu beyanname genel stratejileri bakımından ne Müttefikleri ne de Sovyetleri tatmin etmiştir ve birinciler Türkiye'nin Bulgaristana karşı etken bir tutuma girmesini ister ken Sovyetler tamamen hareketsiz kalmasını istemekte idiler.

Amerika Sefiri Macmurray 21 Şubat 1941 tarihli raporunda, Menemencioğlu'nun Türk - Bulgar Beyannamesini, Sovyetlerin Sobolyef Misyonu ile yaptıkları teşebbüse bağladığını belirtmektedir. Sovyet teklifleri Bulgarlarca kabul edilmemekle beraber, Türkiye, Bulgarlarla anlaşmak lüzumunu hissetmiş ve Alman ilerlemesine karşı Balkanları takviye etmek isteyen İngnltere'den teşvik görmüştür. (*)

17 Şubat 1941 tarihli Türk - Bulgar bildirisinin yayınlanmasından sonra Büyükelçi Aktay, Parti Kongresi ile meşgul olan Hariciye Komiseri Molotof yerine Vişinski ile görüşmüştür. Vişinski, önceleri Bulgaristan'la Türkiye arasında pakt yapmak fikriyle hareket etmekte iken, neticenin bu kadar mütevazi olmasının sebebini sormuştur. Aktay bunun, Bulgarların Almanları tahrik etmeme endişesinden ileri geldiğini söylemiştir. Vişinski ayrıca, bu anlaşmanın İngilizlerle aramızda bir hoşnutsuzluk yaratıp yaratmadığını öğrenmek istediğinden Aktay, bu anlaşmanın İngilizleri müteessir edebileceği ihtimalini ilk defa duyduğunu belirtmiştir.

Aktay, Sofya'ya Sobolyev heyeti gibi bir heyetin gönderilip gönderilmediğini sorduğunda, Vişinski bu yoldaki söylentilerin doğru olmadığını belirtmiş ve vaziyetin çok karışık olduğunu eklemiştir. (*)

(*) 15 Şubat 1941 tarihli Times gazetesi

(*) A.Ş. Esmer'in 19 Şubat 1941 tarihli Ulus'daki makalesi, F.R. Aktay'ın makalesi.

(*) Foraing Relations of the United States, 1941, Volume III.P.821.

(*) Max Beloff Sobolyev'in Şubat başlarında tekrar Sofya'ya gittiğini yazmaktadır. (Bak. A.g.e. S. 362)

Aktay bir telgrafında Moskova'da böyle bir haber işittiğini fakat ihtimal vermediğini bildirmektedir.

Aktay izlenimlerini şöyle vermektedir :

"A — Sovyetler, Türk - Bulgar anlaşmasına Almanların Balkanlara inmesine mani olacak bir mahiyette olmaması sebebiyle büyük bir kıymet atfetmemektedirler.

B — Burası, Türk - Bulgar anlaşmasının İngiltere ile aramıza bir nifak sokmuş olduğu fikrindedir.

C — Vaziyetin vahim ve muğlak olduğunu Rusların bize söylemeleri bizi fazla teyakkuz davet içindir.

D — "Vakti gelince Sovyetler menfaatlerini müdafaa etmesini bilecektir" cümlesi Vişinski'nin zatı mülâhazası değil ise pek manidardır ve Rusların Balkanlara ve dolayısıyla Boğazlara gösterdiği ciddi alâkayı tebarüz ettirmek ..... manasına matuf olsa gerektir."

Vişinski'nin 20 Şubat 1941 günü Balkan durumu için söylediklerinin doğruluğunda şüphe yoktur. Zira Bulgaristan ve Yugoslavya Üçlü Paktı imzalamaya doğru gitmektedir. 1 Martta Sovyetler antlaşmayı imzalayan Bulgaristan'ın tutumunu resmen protesto etmişlerdir. Bulgaristan'dan sonra, Yugoslavya'nın tutumu daha da nazikleşecektir. Artan Alman baskısı sonunda (Almanlar kesin taleplerini muhtemelen Naib Prens Pol'ün 5 Martta Hitler'le görüşmesi sırasında yapmışlardır.) 25 Martta Yugoslavya 3.lü paktı imzalamıştır. 26-27 Martta yapılan Hükümet darbesi, Hariciye Nazırı Nincic'in, bunun tamamen bir iç hareket olduğunu ve Yugoslavyanın tarafsız kalacağını açıklamasına rağmen, Almanların hoşuna gitmemiştir. (*) Sovyetler Yugoslavlara, Belgrad maslahatgüzarları vasıtasıyle bir saldırmazlık paktı ve bir de askeri mukavele teklif ettikleri halde, Yugoslav heyeti Moskova'ya geldiğinde tekliflerinin klasik bir saldırmazlık paktı şekline dönüştürüldüğü görülmüştür. (*)

Yugoslavya ile Sovyetler arasında bir saldırmazlık paktı yapılacağını Molotov, 4 Nisan 1941 akşamı Schulenburg'a bildirmiş ve itirazla karşılaşmıştır. Molotov, bu itirazları kabul etmemiş ise de, ertesi gün Yugoslav delegeleriyle görüşen Vişinski, bir yanlışlık olduğunu, ek bir askeri anlaşma yapmaya niyetleri olmadığını söylemiştir. Bütün gün süren görüşmelerden sonra Sovyetler sonunda anlaşmaya bir harp halinde dostca bağlantıların devam edeceği

---

(*) Hitler, fevkalâde kızmış ve daha sonra Yugoslavya'nın ezilmesinin Türkiye'yi de durduracağını söylemiştir.

(*) Bak. Max Beloff, A.g.e. Cilt II, S. 367.

yolunda bir hüküm koymaya razı olmuşlar ve 5-6 Nisan gecesi anlaşma imzalanmış, fakat aynı gecenin sabahı da Almanlar Yugoslavya ve Yunanistanı işgale başlamışlardır.

Sovyet'lerin Türkiye'yi tecrid ve Bulgaristan üzerinde ısrar politikaları ise Bulgaristan ve Yugoslavya'nın Üçlü Paktı imzalamaları kesinleşinceye kadar devam etmiş ve Sovyetler ne Türkiyeyi desteklemek, ne de Türkiye, Yugoslavya ve Bulgaristan arasında bir dayanışma havasını cesaretlendirmek için hiç bir şey yapmamışlardır. Aksine, Bulgarlara Türkiye ve Yunanistan sırtından yaptıkları teklifler bölücü yönde olmuştur.

Sovyetler, ancak 22 Mart'ta Türkiye'nin bir üçüncü memleketle münasebetleri bozulduğu takdirde Türkiye'yi müşkül bırakacak hareketlere girişmiyeceklerini bildirmişlerdir. Sovyetlerin bu hareketi, nihayet Balkanlarda durumu takviyeye yanaşacakları şeklinde tefsir olunmuş ise de, gayelerinin doğrudan doğruya Türkiye'yi desteklemek olduğu çok şüphelidir. Bir kere, yapılacak olanın en azını, onu da İngilizlerin aracılığı ile yapmışlardır. Aramızdaki 1925 anlaşması esasen en azından bunu amirdi. Diğer bir deyimle, Sovyetlerin saldırmazlık paktını teyidleri, Balkanlardaki planlarının tamamen suya düşmesi ve Almanların Boğazlara sokulmasının bir gerçek haline gelmesinden sonra yapılmıştır. Tabiatıyla, Almanlardan çok Sovyet niyetlerinden çekinmeye başlayan Türkiye için bu büyük bir ferahlık yaratmış, fakat kaybolan eski güveni hiçbir şekilde yerine getirememiştir. Boğazlar üzerindeki düşüncelerinden vazgeçmediklerini ise sonraki hadiseler gösterecektir.

1941 Şubatında Türkiye'nin tutumu ve özellikle Türk - Sovyet bağlantılarının durumu bakımından, Londra Büyükelçisi T.R. Aras'ın, Sovyetlerle bir karşılıklı yardım paktı yapılması teklifi üzerinde Saracoğlu'nun Şubat 1941 tarihiyle Aras'a gönderdiği uzun tegraf ilgi çekicidir :

Aras, 1941 Ocak ayında savaşın vardığı duruma ve Almanların Balkanlara yaklaşmış olmasına bakarak, Sovyetlerin, 1939 Ekimindeki tutumlarından farklı olarak, şimdi bir yardımlaşma paktı yapmaya müsait olabileceklerini, Sovyetlerin Londra Büyükelçisi Maisky'ye de, tamamen kişisel düşüncesi olarak bu konuyu açtığını ve tepkisinin olumsuz olmadığını belirttikten sonra, tasarladığı anlaşma hakkında şu ayrıntıları vermektedir :

"Görüldü ki, Boğazlar ve saire gibi hiçbir meseleye hacet ve temasa lüzum olmıyarak umumi mahiyette karşılıklı bir assistance muhadesi yapmak mümkündür. Rusya'nın Almanya için ihtirazi

kayıt koymaması muahedenin esasını teşkil edeceğinden buna varmak için Türkiye'nin de hiçbir devlet yararına ihtirazi kayıt koymaması icap ediyor. Bir de bu muahedenin Asya'ya dahi, yani daha doğrusu Japonya'ya da şamil olması başlıca bir menfaat teşkil ediyor. İran ve Afganistan için ayrıca makbul bir cümle bulmak kabildir. Ve zaten böyle birşey her iki tarafın menfaatine ve o devletlerle akdetmiş oldukları mevcut muahedelere uygun düşer.....Fakat yeni assistance muahedesinin yeni esası iki taraftan birine Avrupa ve Asya'ya vukubulacak herhangi bir taarruzu diğerinin kendisine taarruz edilmiş gibi addederek müdafaa muharebesine iştirakini tasrih ve temin etmek olacaktır.... Bu hususta (yani ihtirazi kayıt olmaması hususunda) İngiltere'nin muvafakatını almak lâzım gelir. Churchill'in Başvekil ve Eden'in Hariciye Nazırı olduğu bugünkü Hükümet, bu mevzuu eyi anlar zannındayım."

Saracoğlu Aras'a Şubat 1941 tarihli cevabında, böyle bir anlaşmanın gerçekleşme olanaklarını araştırırken gözönünde tutulacak şu olayları sıralamaktadır :

1) Berlin'e Molotof'un seyahati : Berlin'de Türkiye ile ilgili konuların görüşülüp görüşülmediğini '..... öğrenmek için Sovyet hariciyesini temsil edenler nezdinde teşebbüslerde bulunuldu. Aldığımız cevaplar afaki oldu ve bilhassa bize taallük eden hiçbir kelime söylenmedi.

Bunun üzerine ben burada Sovyet Sefirine Moskova'da Berlin mülâkatı hakkında Sefirimize bazı izahlar verilmiş olduğunu ve bu verilen izahların bizimle alâkası olmadığını, asıl öğrenmek istediğimiz şeyin Berlin konuşma mevzularında Türkiye'ye taallük eden herhangi bir konuşma yapılmıştır? Yapılmış ise nedir? diye sordum. Sovyetlerden bilmek istediğimiz şey bundan ibaretti. Bu sualimize bu güne kadar bir cevap verilmedi.

2) Tuna Komisyonu azasından Sobolyef'in Sofya'ya gönderilmesi, bizim Bulgarlarla o tarihteki temaslarımız.

İşbu memurun gönderilmesi sebebi ve bu seyahat hakkında deveran eden şayialar hakkında malumat almak üzere Hariciye Komiser Muavinlerinden Dekanozof ve Vişinski'ye müracaat eden Büyük Elçimize bir ara muhtasar cevablar verildikten sonra Molotof tarafından kabul edilen Sefirimize Sovyet Başvekili, Sobolyef'in vazifesini şöyle izah ediyor :

Sovyetler, Türklerin Bulgarlara hücum edeceği kanaatında oldukları ve Bulgarların da aynı kanaatte olduğunu tahmin ettikleri

cihetle Balkanlarda sulhün muhafazası için Bulgar Kralından Sovyetlerin vereceği garantiye ihtiyacı ve Sovyetler ile mütekabil bir yardım mukavelesi akdine taraftar olup olmadığını istifsar etmek ve Sovyetlerin bu hususta müzakereye amade olduğunu beyan lüzumunu hissetmişler. Bulgar Kıralı da cevaben vaziyet salah bulduğundan teklif edilen garantiye ihtiyac olmadığı cevabını vermiş. Bu cevab üzerine Sovyetlerin Bulgaristan'a yapmış oldukları teklifi aramızdaki muahede hükümlerine mugayır gördüğümüz için sefirimizin vasıtasıle yeniden Molotof'tan aramızdaki muahedenin meri olup olmadığını ve meri ise Bulgarlara yapılan Sovyet teklifinin bu muahede ile nasıl telif ettiklerini sorduk. Molotof Sefirimize aramızdaki muahedenin meri olduğunu, Bulgarlara yapılan teklifin bir temas ve istimzaçtan ibaret olduğu cevabını vermiştir.

Bu iki izahın tam manası alınabilmesi için muhim bir Bulgar devlet adamının vermiş olduğu bir haberi buraya kayıd ediyorum. Bu habere göre Bulgarlara yapılan Sovyet teklifleri içinde Bulgaristanın Midye-Enez hattına kadar genişlemesine Sovyetlerce muvafakat edilmiştir.

3) Molotof'un Sobolyef'in Sofya görüşmeleri için Aktay'a bilgi vermek için yaptığı konuşma vesilesiyle ortaya atılan bazı sualler :

Molotof, Haydar ile mülâkatlerinden birinde ve dostane bir hava içinde Türkiyenin Bulgaristana yaptığı teklif hakkında malumat istemiştir ve Sefirimiz tarafından bu malümat Ankaranın verdiği talimata tevfiken müteakip bir mülâkatta kendisine verilmiştir. Bu mülâkattan bir kaç gün sonra ziyaretime gelen Sovyet Sefiri Hükümetinden aldığı talimata atfen 'Sefiriniz Molotofla konuşurken Türkiyenin bilhassa Balkanlarda ve Karadeniz havzasında ve Bulgaristanda Rusyanın rızası olmaksızın bir action yapmayacağını" söylemiştir. Bunu siz de Hükümetiniz namına teyid edermisiniz? diye sordu, ben de cevaben Haydar Aktay'ın bu sözleri politikamızın iç yüzünü bildiği için ve biz de her hangi bir istikamette taarruz, hareket "action" fikri olmadığını bildiği için söylemiş bulunacaktır dedikten sonra mademki benden Hükümet namına bir teyid istiyorsunuz, Hükümetle konuşduktan sonra size cevabını veririm dedim. Sefirin şahsi mütalaamı israr ile sorması üzerine de şahsen, bittabi bir taraflı bir taahhüt mevzubahis olamaz, karşılıklı olmak veya bulunmak şartile böyle bir teminatın gayri mümkün olmadığını söyledim. Keyfiyetin Hükümetçe tetkik ve tezekkürünü müteakib nezdime davet ettiğim Sovyet Sefirine 28.12.1940 tarihinde bize Sovyet Hükümetinin sorduğu suale berveçhizir cevabı okudum. Aynen

derç etti ve demekki Türkiye Hükümete sorduğumuz suale bir sual sormak suretile indirect bir tarzda cevap veriyor dedi, ben de evet dedim, Sefir cevabımızdan Haydar Aktay'ın Molotof'a yaptığı beyanatı yapmaya autorisé olmadığı manasını çıkarabilirmiyiz diye sorması üzerine, ben de eğer sualiniz Haydar'ın Molotof'a yapmış olduğunu söylediğiniz beyanatı Ankaranın talimatına müstenid olup olmadığını bilmeye matuf ise bilinizki Haydar'a böyle talimat verilmemiştir, eğer Haydar'ın beyanatından Türkiye'nin herhangi bir taarruz ve action yapmayacağı manası çıkarılıyorsa bu mana günün hakikatlerine ve Türkiye'nin politikasına uygundur cevabını verdim.

Sefir ile bu görüşme 28.12.1940 tarihinde vukubulduğuna nazaran aradan bir buçuk aya yakın bir müddet geçtiği halde Sovyetler tarafından hiç bir ses çıkmamıştır."

Saracoğlu, bu üç hadiseden çıkardığı neticeleri de şöyle özetliyor:

"4) Şu arzedilen vakıalardan çıkan manayı hülâsatan tekrar etmek lâzım geldikçe görülürki : Sovyetler sırtımızdan işleyerek Bulgarları hem aleyhimize tahrik ve hem de tahriklerine daha ziyade bir cazibe vermek için arazi bile teklif etmiş olsalar gerektir. Berlin'de Türkiye aleyhine bir şey görüşülmediğini bir türlü tasrih veya temin etmekten ictinap etmişler ve nihayet sordukları çapraşıklı ve müşevveş bir suale tarafımızdan gayet dostane verilen cevap ve mukabil teklifi cevabsız bırakmışlardır. Bu son olarak da telgrafınızda mevzu bahis buyurulup Maiski'nin çok iyi ve zamanında bir hareket telakki ettiği Moskova'ya esliha mübayaası için bir heyet gittiği şayiasının Sovyetlerce ajanslar ile adeta hale ve istikbale şamil olarak kat'i ve manidar bir şekilde tekzibidir.

Bizim görüşümüze göre, Sovyetler suya ve sabuna dokunmaksızın iki muharip tarafın yorgun ve yıpranmış bir hale gelmesini istiyorlar ve bu hal hasıl oluncaya kadar da hadiselerin kendilerine uzaktan veya yakından bulaşmasını istemiyorlar. Bilhassa Fransız ordusu ortadan kalktıktan sonra Sovyet ordusu kıtada kendisini yalnız hissetmekte ve Almanya'ya karşı daha dikkatli davranmak lüzumunu idrak etmektedir. Romanyanın Almanlar tarafından işgaline karşı durmak şöyle dursun bu hususta herhangi bir siyasi faaliyet dahi göstermemiş olması mümasil ve müşabih vak'alarda dahi başka türlü hareket etmeyeceğine en (*) kuvvetli delildir. Denile-

(*) Almanlar Bulgaristan'a girdiklerinde Sovyetler fazla müşahhas bir tedbir alamamışlardır ve almalarına imkân da yoktu.

bilirki Sovyetler kendi hesaplarına uygun bir gün gelinceye kadar, yani Alman ordularından doğan korkuları aşağı yukarı bertaraf oluncaya kadar gün kazanmak politikasından başka herhangi bir şey yapmıyacaklardır. Bilâkis o gün gelinceye kadar zuhur edecek fırsatlardan istifade ederek şimalde yaptıklarına mümasil işler yapmaları ihtimal dahilindedir.

Bu noktalar ve bilhassa Sovyetlerin açıkca bu teşebbüse matuf olması kolaylıkla kabul edilebilecek olan son tekzibi gözönünde bulundurulacak olursa, telgrafınızda his ve ihsas ettiğiniz Sovyet temayülatını buradaki zaviyeden görmek kabil olmadığı cihetle ihtisasatınızı takviye eden başkaca mesnetler varsa tenvirimizi rica ederim. Maiski tarafından size açıkca ve kat'i bir lisanla bu hususta bir teklif getirilmediği ve bunun her hangi bir suitefehhüme meydan verecek bir ciheti olmadığı tarafınızdan katiyetle tesbit olunmadıkça bundan sonra bir daha kendisine bu meseleden bahsetmemeniz tavsiye olunur."

Saracoğlu'nun belirli noktalara dayanan bu değerlendirmesi, Türkiye'nin Sovyet - Alman savaşına kadar olan devredeki Sovyet politikası üzerinde kuruntulara kapılmadığını gösterdiği gibi, Alman saldırısını takip eden yıla hangi hava veya en azından, Sovyetlerin Balkanlarda Alman ilerlemesine karşı önemli hiçbir şey yapmıyacakları yolunda, Sovyet davranışlarının yarattığı belirsizlik, Türkiye'yi Müttefiklerle ve Almanya ile olan ilişkilerinde de çok dikkatli olmaya zorlamıştır. Almanya'nın Bulgaristan'a girip Türkiye'ye komşu olmasından sonra Alman niyetleri bakımından ortaya iki ihtimal çıkmıştır : Almanların Boğazları işgal ederek veya geçiş hakkı isteyerek Orta-Doğu'ya doğru ilerlemeleri veya Balkanları emniyet altına aldıktan sonra Rusya'ya saldırmaları. Dış temsilciliklere gönderilen bir genelgede bu ihtimaller incelenmekte ve ikincisinin daha muhtemel olduğu belirtilmektedir. Diğer bir deyimle, Balkanlardaki Alman tahşidatının Rusya'yı hedef tuttuğu tahmin edilmiştir. (*)

(*) Bu tahminin Sovyetlerden sakınılmadığı da görülmektedir. Moskova B.E'nin Ocak 1941 tarihli telgrafında şu ifadeler dikkati çekmektedir :

«.... Evvelki gün kendisini ziyarete giden Ateşemiliterimize Erkânı Harbiyei Umumiye İstihbarat Müdürü de (Romanya'daki) tahşidatı vakıanın İngilizler tarafından Selâniğe yapılması muhtemel bir ihraç hareketini önlemek maksadına matuf olması ihtimalinden bahsetmiştir. Ataşemiliterimizin bunun gayri varid olduğunu ileri sürmesi ve tahşidatı vakıanın ya Şarka yani Rusya'ya veya Cenupta muayyen bir bölgeye müteveccih olabileceğini izah eylemesi üzerine de müdiri mümaileyh Rusya'nın Almanya ile dostane münasebatta bulunduğunu ve binaenaleyh ilk ihtimalin gayri varid olduğunu söylemiş ve ikinci ihtimal üzerinde fazla durmaktan çekinmiştir.....»

Aktay, Rumenler ve Macarlar tarafından çıkarılan bu türlü haberlerin Türk basınında da yayınlanmasının «Sovyet mahafilinde hayret ile karşılandığını ve buna iyi nazar ile bakılmadığını» da kaydetmektedir.

İstihbarat raporları ve Hitler'le Von Papen'in teminatları dışında, bu hükme varılmasının en akla uygun sebebi, Türkiye'nin diğer Balkan memleketlerinin aksine sonuna kadar direneceğinin Almanlarca bilinmesi ve Anadolu'nun işgalinden sonra uzayacak ve dar bir alandan geçecek Alman askeri ikmal yollarını kanatlardan (gerek Karadenizden gerek Akdenizden) tehlikeye açık olacağıdır. Almanların ya Rusya'ya, yada Türkiye'ye yayılacağı şeklinde oldukça açık bir şekilde beliren bu ihtimallere rağmen Sovyetlerin Türk savunmasını siyaseten veya maddeten desteklemek için hemen hemen hiçbirşey yapmamaları Türkiye'nin direnme gücü bakımından cesaret kırıcı olmuş ve Almanlarla anlaşmaya adeta itmiştir. Tabiatıyla, Alman saldırısından sonra, Sovyetler bu durumun sonucu olan Türk - Alman saldırmazlık paktını (*) (kendileri çok daha alâsını 1939'da yapmış olmalarına rağmen) kötü gözle göreceklerdir. (*)

Alman saldırısından sonra Sovyet Politikasının yeni şartlara çabuk uyarak dostluk Antlaşması ile bağlı olduğu ve İngiltere'nin de müttefiki olan Türkiye'ye karşı tutumunun kısa zamanda değişmesi beklenirdi. Gerçek böyle belirmemiş, Sovyet politikasında Türkiye'ye itimad telkin edilecek gösteriler geç ve genellikle müphem olmuş, daha sonra da Türkiye'nin harbe girmemesinin etkisi de eklenince bütün harp yılları boyunca devam eden bir soğukluk girmiştir. Bunu gidermek için girişilen teşebbüsler ve niçin başarılı olamadıkları ilerde görülecektir.

Sovyet - Alman harbinden önceki devreyi daha iyi görebilmek için Saracoğlu'nun sözkonusu telgrafında sayılanlardan, Türk - Sovyet bağlantılarının durumunu gösteren aşağıdaki unsurlar ile bu telgraftan sonra ortaya çıkan iki hadise üzerinde kısaca durmak faydalı olacaktır.

a — Molotof'un Berlin seyahatinde konuşulanlar.

b — Terentieff-Saracoğlu görüşmesi, veya Aktay-Molotof görüşmesi sırasında, Aktay'ın bazı sözleri üzerinde Karadenizde muhtemel karşılıklı taahhütler konusunda sondajlar.

(*) Olayların akışını bozmamak için Türk-Alman Saldırmazlık Paktı ayrı bölümde incelenecektir.

(*) Kalinin'in itimadname takdim merasiminde Sarper'e söyledikleri ilginçtir. Moskova B. E. Kasım 1944 tarihli telgrafı. Kalinin «.... bu durumun mesuliyeti münhasıran Almanlara ait değildir. Alman Faşistlerini sempatize eden bitarafların da bu mesuliyette hisseleri vardır.» dedikten sonra Türk gazetecilerini Alman Sempatizanlığı ile itham etmektedir.

c — Sobolyef olayı.

d — 25 Mart 1941 tarihli Türk - Sovyet deklarasyonuna varan olaylar.

Bunlardan, Sobolyef olayı üzerinde oldukça ayrıntılı bilgi verilmişti.

Aktay'ın sözleri üzerine, Sovyet Sefiri Terentief'in soruşturmaları ve ona verilen cevap da, Saracoğlunun telgrafında yeter derecede açıklanmıştır. Sadece Sovyetlerin Karadeniz bölgesinde kendi emniyetleri için hiçbir risk almaksızın, Almanları kırmaksızın Türkiye'de tek taraflı bir taviz koparmak peşinde olduklarına, değinmekle yetinilecektir.

Molotof'un Berlin seyahatında konuşulanlar konusu ise, aradaki güven havasını kısıtlayıcı unsurlardan birisi olması sebebiyle daha ayrıntılı olarak gözden geçirilecektir.

Moskova Büyükelçimiz Haydar Aktay, Berlin görüşmelerinden sonra gönderdiği Ocak 1941 tarihli raporunda, Moskova'daki haberler ve Sovyetlerin muhtemel tutumları hakkındaki görüşlerini belirtmektedir. Raporun başlıca noktaları şunlardır :

1 — Dolaşan söylentilere rağmen, "Balkanlar ve dolayısile Boğazlar hakkında Almanlar ile Sovyetler arasında bir anlaşma yoktur. (*) . . . Sovyetler Almanlar tarafından Balkanlara yapılacak taarruza, böyle bir hareketi hoş görmemekle beraber, bir taraftan korku ve diğer taraftan da zuhuru muhtemel fırsatlardan istifade ümidiyle seyirci kalacaklardır.

2 — Bir Alman taarruzu halinde "Rusların herhangi bir müdahalesine ümit bağlamıyarak vukuu muhtemel Alman taarruzunu önlemeğe çalışmak ve bu mümkün olmadığı takdirde şiddetli mukavemete hazırlanmak" zorunluluğuna inanmakta ve tarafımızdan gösterilecek başarılı bir dayanmanın Sovyetlerle çok iyi karşılanacağını belirtmektedir.

3 — Ruslarla yeni bir temasa geçilmesi (İngiliz Sefirinin tavsiyesine rağmen) mevsimsizdir. "Sovyet Sefiri vasıtasıyla tarafı devletlerinden yapılan son teklifin cevapsız bırakılması" da buna delildir. (*) "Bir de bu bapta yapacağımız herhangi temas teşebbüsü za-

---

(*) Aktay'ın bu hükme istihbaratına dayanarak değil, muhakeme yoluyla vardığı daha sonra gönderdiği telgraflardan anlaşılmaktadır.

(*) Aktay büyük bir ihtimalde Saracoğlu-Terentief görüşmelerini kasdetmektedir.

afa hamledilecek ve esasen **bize karşı dostane hissiyat beslemekten çok uzak olan Molotof ve arkadaşlarının** Cumhuriyet Hükûmetine gayri kabili kabul tekâlif serdine kapı açacaktır."

Sovyetlerin, hem de son dakikada, Bulgaristan ve Yugoslavya gibi Alman pençesi altına girmesi gün meselesi haline gelmiş memleketlerle anlaşmaya çalışması, buna karşılık çok daha müsait olan Türkiye' ile anlaşmaya yanaşmaması Büyükelçinin de dikkatini çekmekte ve belirli bir stratejik politik düşünceye göre hareket etmek istedikleri şüphesini yaratmaktadır.

Aktay, Molotof'un Berlin ziyareti inandırıcı bilgi alamadığı Vişinski'den sonra Dekanozof ile de görüşür. (*) Dekanozof'a göre ". . . . görüşmeler esnasında yalnız Alman-Sovyet münasebatına ve iki memleket arasında mevcut mukavelatın tatbikine ve Alman-Sovyet münasebatının tevsiine ait mesail hakında konuşulmuştur. Bazı ecnebi matbuatının yazdığı gibi menfaat mıntıkalarının taksimi, Sovyetlerin üçler misakına duhulü mevzuubahis olmamıştır. Berlin'de hiçbir mukavele imza edilmediği gibi böyle bir teklif karşısında da kalınmamıştır." Dekanozof'tan Berlin görüşmeleri hakkında tam ve doğru izahat vermesi beklenemezdi. Buna rağmen, Aktay, Moskova diplomatik çevreleri ve Alman Sefirinin bazı diplomatlara söylediklerine bakarak, Balkanlar ve Boğazlara dair hiçbir anlaşma olmadığı neticesine, doğru olarak, varmaktadır. Tabiatıyla, anlaşma olmamasının Sovyet isteklerinin aşırılığından ileri geldiğini ve üçlü anlaşmaya girmek için 26 Kasım'da bildirilen Sovyet şartlarının halâ cevapsız kaldığını bilemezdi.

Aktay'ın Kasım 1940 tarihli telgrafında "bizi alâkadar eden hususat hakkında en selâhiyatdar bir ağızdan tamamen mevsuk olarak" verdiği, Balkanlar hakkında anlaşma olmadığı yolundaki haberlerde ise, Sovyetlerin Boğazlar konusunda ne istedikleri belirtilmediği için durum olan bitenin tamamen tersine aksettirilmektedir. Bu haberler Ankarayı da tatmin etmediği için Aktay'a bizzat Molotof'dan bilgi istemesi için talimat verilmiştir. Molotof Dekanozof'un söylediklerine ilâve edilecek hiçbirşey olmadığını söylemiş Aktay'ın ifadesiyle "bizi alakadar eden hususata temas edilip edilmemesi keyfiyetine katiyen" yanaşmamıştır. Sovyetlerin sulh taraftarlığına

---

(*) Dekanozof Berlin görüşmelerinde hazır bulunmuştur.

dair umumi ifadelerden sonra Von Papen ile yapılan görüşmeler hakında izahat istemiştir. "Bunun üzerine talimatı devletleri dairesinde . . . anlattım. (*)

"Çok alâka ile dinledi ve müşarünileyh verdiğimiz cevaptan pek memnun oldu; ancak Türkiye, Sovyetler münasebatı hakkındaki Papen'in ifadesini iğbirarla müterafık bir tebessümle karşıladı ve Almanlar acaba Türkiye'nin bizimle anlaşmadan ve bizim malümamatımız olmadan birşey yapmıyacağını bilmiyorlar mı; bu cihet Von Papen'e izah olunmadı mı? tarzında garip bir sual sordu. Kendisine böyle bir şeyden haberim olmadığını, ancak Türkiye Cumhuriyeti Politikasının anahtarlarından biri Rusya ile iyi geçinmek olduğundan ve Rusya'ya gelecek her fenalıktan Türkiye'nin ve Türkiye'ye gelecek her fenalıktan da Rusya'nın müteessir olacağı keyfiyetinden haberdar olmaları icap ettiğini söylemekle iktifa ettim. (*)"

Basın haberleri ve istihbarat yanında Molotof'un Berlin görüşmeleri hakkındaki sözlerinin hakikatle ilgisi olmadığına işaret eden önemli iddialardan birisi, Türkiye ile bir saldırmazlık paktı peşinde olan Hitler'den gelmiştir. İnönü'nün cevap mesajını götüren Berlin Büyükelçimiz H. Gerede'ye Hitler "Boğazlarda, İstanbul'da Türkiye'-

---

(*) Saracoğlu-Von Papen görüşmesi, 23 11 1940 tarihli mülâkat proseverbali :
«b) (Saracoğlu) — Sefir Hazretleri, ben buraya sizin ağzınızdan (Almanya'ya göre Türkiye ile Rusya arasındaki «animosité» ancak Berlin'den geçerek bertaraf edilir» yazmışım, doğru mu? dedim.
Sefir cevaben, okadar katiyetle değil, evvela bana göre Von Papen'e göre ve zan edersem demek istedim. Saniyen evvelâ bizimle birşey yaparsanız onlarla iş çok kolay olur, demek istedim. Çünkü Türkler ile Sovyetlerin arasının fena olması biz Almanlar için hiçbir faidesi yoktur. ....
... Ben kendisine, bizde Sovyetlere karşı bir animosité yoktur, onlar size Berlin'de bize karşı herhangi bir animosité'leri olduğunu mu söylediler, dedim. Sefir cevaben, hayır ama biz aranızın iyi olmadığını sanıyoruz, dedi.»
Aynı Konuda Menemencioğlu da Von Papen'a şunları söylüyor «İki devlet arasındaki münasebatın normal ve iyi olmasını hangi criterium'a istinad ettireceğiz? Eğer Sovyet ricalinin sözleri ve teminatı ise, Türkiye-Sovyet münasebatı bugün iyidir. Bu iki memleket arasındaki münasebetlerin iyi olup olmaması Almanya tarafından «Constater» edilecekse bunun «mesure»üne vakıf olmadığım için, bittabi söz söyliyemem....
Daha iyisi için, Reisicumhurun nutkunda söylediği gibi, biz Türk-Sovyet münasebatını politika ivicacları haricinde başlı başına br unsur telâkk edyoruz. Onun yolu doğru yoldur ve br yerden geçmeğe ihtiyacı yoktur» 25 Kasım 1940 tarihli mülâkat proseverbali.
Talihin bir cilvesi olarak, bu sözlerin söylendiği gün, Molotof da Moskova'daki Alman Büyükelçisine, Sovyetlerin üçlü pakta giriş için mukabil tekliflerini bildirmiş ve bunlar arasında Boğazlardan uzun müsaade ile üs verilmesini zikretmişti. Bak. Nazi-Soviet Relations S. 258

(*) Saracoğlu-Terentief görüşmesi konusuna atıf yapılmamaktadır.

nin mevcudiyeti Alman siyasi menafii iktizasından bulunduğunu, Sovyet Rusya'nın Üçler Paktına girmek için Karadeniz Boğazında üs talep eylediğini fakat kendisinin Molotof'a şiddetle red cevabı verdiğini ve Rusların Bulgaristan'a da garnizonlar göndermek istediklerini . . ." söylemiştir (*)

Hitler 2 Haziran 1941'de, Almanya'nın Rusya'ya saldırdığı gün verdiği nutukta Molotof'un pazarlığını aşağı yukarı aynı sözlerle açıklamıştır.

Aradan 5 gün geçtikten sonra Sovyet idarecileri (*) 27 Haziran'da Tass vasıtasıyla "Sovyetlere karşı bu iftiraların şiddetle reddedildiği" şeklinde kısa bir yalanlama yapmışlardır.

25 Mart 1941 tarihli Türk-Sovyet Deklarasyonuna varan olaylar. Sir S. Cripps'in arabuluculuk teşebbüslerine ve İngilizlerin 1940 Kasımında Sovyetlerle yapmaya çalıştıkları anlaşma projesinin müzakereleriyle bağlantılıdır.

Hatırlanacağı üzere, Sir S. Cripps'in aracılık teşebbüsleri, "Sovyet idarecilerine yapacağı bildirinin Sir H. Knatchbull-Hugessen ile Saracoğlu ve Menemencioğlu arasındaki ihzarî görüş teatilerinin çerçevesini aştığı" düşüncesiyle, son verilmesi ve Sovyetlerden gelecek bir teşebbüse göre hareket edilmesi 9 Ağustos 1940 tarihinde İngiliz Sefirine bildirmişti. Sir Stafford Cripps, Aktay'la yaptığı konuşmalarda, Almanların ve İtalyanların Sovyetlerle anlaşmak üzere olduklarından Müttefiklerin daha önce davranması gereği üzerinde durmakta ve 'Molotof'un Türkiye ve İran hakkında nutkunda yapmış olduğu imaların bu hususta derhal faaliyete geçmeleri için Berlin ve Romayı teşci edecek mahiyette olduğunu" belirtmekte idi. (*) Cripps'in, Molotof'un söylediklerini yorumlama şekli, ne Ankara'nın, ne de Sir K. Hugessen'in görüşlerine uymamaktadır Kasım'da, Cripps, Sovyetlere yapmayı tasarladığı ve Hükümetinin tasvibine

---

(*) Berlin B.E'nin Mart 1941 tarihli yazısı. Hitler'in söyledikleri 1946'da yayınlanan Alman arşivlerindeki bilgilere büyük ölçüde uygundur.

(*) Harbin başlaması ile Stalin'in bürosuna kapandığı ve 22 Haziran 3 Temmuz tarihleri arasında devlet işlerine karışmadığı söylenmiştir.

(*) Moskova B.E'nin Ağustos 1940 tarihli telgrafı

arzettiği İngiliz-Sovyet anlaşma projesi hakkında Aktay'a bilgi vermiştir. Cripps proje özetinin 5. maddesinde Türkiye'yi enfazla ilgilendirebilecek şu hususu derpiş etmiştir :

"5 — (İngiltere) Rusya'nın cenup kısmına ve bilhassa (Baku) mıntıkasına harekâtta bulunmayacağını taahhüt edecektir." Cripps 17 Kasımda Aktay'a projesinin Hükümeti tarafından tasvip edildiğini söylemiş fakat 5 gün beklemesine rağmen Molotof'tan randevu almaya muvaffak olamamış ve sonunda projeyi Vişinski'ye vermeye mecbur kalmıştır. Vişinski, Bu görüşmeden sonra 26 Kasım akşamı Cripps'i tekrar çağırarak proje üzerinde uzun izahat almıştır. Vişinski'nin üzerinde en çok durduğu "Muharebeden sonra cihan vaziyetinin yeni nizamı hakkında Sovyetlerle istişare olunacağı ve diğeri de Sovyetler aleyhine bir ittifak yapılmayacağı" keyfiyetleridir.

Aktay'ın, bu görüşmelerden çıkardığı sonuç şudur : ". . . . Sovyetlerin İngiltere teklifini cazip bulduklarında şüphem yoktur. Ancak, umumî vaziyetin hangi taraf lehine teveccüh ettiğine kanaat getirmedikçe katî bir karar alarak ciddi müzakereye girişeceklerine ve mevzuubahis mukaveleyi imza edeceklerine şimdiden ihtimal verilemez. Maamafih teklifi vakiin reddi cihetine gidilmeyip üzerinde işlenmeye başlaması bizim için memnuniyete şayan bir hatve telâkki olunabilir." Bilahare, Aklay, Cripps'in, Vişinski'nin soularına verdiği cevabın Hükümetince uygun görüldüğünü söylediğini "Boğazlar hakkında bu sırada Rusların hassasiyetini tatmin edebilecek bazı vaitlerde bulunmak faydalı olacağı mülâhazası ile bu hususta dün telgrafla müracaat etmiş olduğunu" söylediğini, kendisinin "bu hususta Hükümetince bu meseleye temas olunması katiyen arzu edilmediği" şeklinde konuştuğunu belirttikten sonra şahsî görüşü olarak "Mihver devletlerinin bu sırada Boğazlar hakında Ruslara teklifte bulunduklarına ve Rusların da bu mesele etrafında şüpheye dair herhangi bir harekete tevessül ettiklerine dair hiçbir haber" işitmediğini belirtmiştir. Aktay, Cripps'in niyetlerinden güven duymamakta ve Sovyetlere kabul edemiyeceğimiz, sonunda hem İngiltere, hem Almanya, hem de Sovyetlerle anlaşmazlığa sebep olacak teklifler yapmasından endişelenmektedir.

Sir S. Cripps'in, Sovyetlere teklif ettiği anlaşma tasarısını daha çekici yapmak için Boğazlar gibi bir iki maddede tavizle süslemek istediği anlaşılmaktadır. (*) Fakat Londra, genel bir anlaşma gerçekleşmeden Sovyetlere açıktan menfaat sağlamak sonucunu verebilecek bu gibi teşebbüslerin tehlikelerini müdrikti.

Anlaşmadan önce Baltık memleketlerinin statüsünü tanıtmak için uğraşan Maiski'ye, önce esasta anlaşılmasını, sonra (kendi deyimiyle) "teferruat" üzerinde görüşülebileceğini bildiren Londra'nın, Boğazlar meselesinde de aynı şekilde davranması beklenirdi ve gerçekte de öyle olmuştur. Aktay, Kasım 1940 tarihli telgrafında, Lord Halifax'ın ".... yukarıda maruz teklife mukabeleten, Mösyö Cripps'e verdiği cevapta Rusların en hafif yapacakları teklif Boğazlarda bir üssü bahrî talebi olacağı cihetle buna meydan verilmesini muvafık görmediğini ve esasen İngiltere Hükümeti müttefiki olan Türkiye'nin muvafakatı olmadan bu gibi tekliflerde bulunamayacağını" bildirdiğini söylemektedir. Cripps sonunda, Boğazlar konusunda resmi bir teklif yapamamıştır. Yapsa idi, bunun Sovyetleri Almanlardan "ayırmak" için etkili olacağı da şüpheliydi. Bu, 11 Kasım 1940'da, Cripps'in Vişinski ile yaptığı görüşmenin umumi havasından da görülmektedir. "Vişinski-İngiliz projesine yakında cevap verileceğini, ancak

---

(*) İngiliz Kaynakları bu hususu açıklıkla belirtmektedir.

«Sir S. Cripps'in görüşü, Montreux Sözleşmesinin şu veya bu şekilde değiştirilmesini ihtiva etmedikçe, Rusya'nın Türkiye ile bir anlaşma yapmaya yanaşmasına imkân olmadığı yolundaydı. Aynı zamanda, belirli tekliflerimiz olmadan Ruslara yanaşmamamızı, aksi halde müzakereleri çıkmaza sokacak teklifler yapabileceklerini düşünmekte idi. Türk Hükûmeti, kendilerini taviz taahhüdüne sokmamaya dikkat etmemiz şartıyla, Ruslarla görüşmemiz konusunda isteksiz değildi. Saracoğlu bir ad hoc (yani sırf Almanya'ya karşı işbirliği şeklinde) tertibi olanaksız görmüyor idiyse de, Foreign Office, Rusları, Türkiye'nin kabul edemiyeceği şartlar dışındaki şartlarla bir anlaşma yapılmasına ikna etmenin pek az ihtimal dahilinde olduğu görüşündeydi. Bu durumda, S.S. Cripps'e bir daha Sovyet Hükûmetine meseleyi açmaması, eğer onlar açarsa ne istediklerini açıkça belirtmelrini talep etmesi yolunda talimat verildi. (Bak British Foreign Policy in the Second World War. Vol I.S. 471). Aynı kaynaklar, İngilizlerin de, Türkiye'nin ihtiyatsız bir adımının sadece Almanya ve İtalya tarafından tecavüzle değil, Sovyetlerce de «ihtiyatî ilhak»la karşılanabileceğine inandıklarını göstermektedir. (Bak. A.g.e. S. 502)

İngilizleri Türk-Sovyet bağlantılarından düzelmesinden şu faydaları beklemektedirler.

a) Türkiye, İngiltere safında harbe girmek için ittifak protokolünün Sovyet Rezervi maddesini öne sürdüğünden, Türk-Sovyet anlaşması hem Türkiye'yi hareketsiz vaziyetten çıkaracak hem de müstakbel İngiliz-Sovyet anlaşması için köprü olacaktır.

b) Anlaşma, Rus korkusu yüzünden Türklerin Almanlara yanaşmasını önleyecektir.

Bunu sağlarken de şu iki hataya düşmemek istemektedirler:

a) Türkiye'nin kabul edemiyeceği şartların ortaya atılmasına sebep olmak,

b) Boğazların, İngiltere dışarıda bırakılacak şekilde Sovyet kontrolüne girmesi sonucunu verecek teşebbüslere yol açmak. (Bak. A.g.e. S. 502-506)

Sovyet Hükümeti teklifi mezküru bir türlü anlayamadığını ve ne sebeple yapılmış olduğuna hayret eylediğini söylemiş ve bu sırada mükâlemesine hafifmeşrebane bir şekil vererek gülümsemek istemesi üzerine İngiltere sefiri kendisine gülümsememesini ve meselenin ciddî olması hasebiyle böyle bir hale katiyen müsaade edemiyeceğini ihtar mecburiyetinde kalmıştır. (*)"

Bu konuda Büyükelçi Aktay şunları söylemektedir :

.....İngiliz projesi üzerinde artık görüşmek imkânının münsebib olduğunu arzetmiştim. Bu mükâleme bu hususdaki tahminimi teyid eylemektedir. Maamafi Sovyetlerin her hareketi daima meşhuluyet ve müphemiyet içersinde cereyan ettiğinden İngiltere-Sovyetler münasebatının alacağı şekil hakkında kat'i bir karar vermek ancak Molotof'un Berlin ziyaretinden sonra mümkün olabilecektir". (*)

Birkaç gün sonra, Londra radyosunun, İngiliz tekliflerini açıklaması (*) Aktay'ın ifadeleriyle 'buradaki İngiltere sefirini çok müşkül ve nazik bir duruma düşürmüş olduğundan sefiri müşarünileyh keyfiyeti yukarıda arzettiğim şekilde tahriren Hariciye Komiserliğine bildirmeye mecbur kalmıştır. İngiltere sefiri, Sovyetlerin bu vaziyet karşısında, İngiliz projesine ileride görüşülmesi ümidini verecek açık kapılı bir cevap vermeleri ihtimali kalmadığı fikrindedir."

Anlaşma'nın yeniden ele alınabilmesi için artık Almanların Rusya'ya saldırısını beklemek icap edecektir. Fakat, Sir S. Cripps, anlaşmayı gerçekleştirememiş ise de, anlaşmanın ön şartlarından biri olarak gördüğü, Türk-Sovyet münasebetlerinde, mütevazi ve Zahiri de olsa bir başarı elde etmiştir.

(*) Sovyetlerle yapılan bu müzakerelerde tatbik edilecek taktik konusunda S. Cripps ile Hükûmeti arasında görüş ayrılığı vardır. Özellikle, S. Cripps'in ısrarlı fakat tavizli tutumu Foreign Office tarafından, İngiltere'nin sıkışık durumunda ve korku içinde olduğu intibaını vereceği düşüncesiyle tasvip edilmemektedir.

Bir İngiliz - Sovyet yakınlaşması konusunda Cripps'in Halifax'a gönderdiği mektupta Alman tehlikesi karşısında Sovyetlerin emniyet düşüncelerini anlatırken Türkiye ile ilgili olarak söyledikleri dikkati çekmektedir:

«Boğazlar meselesi de bir diğer unsurdur. Ruslar şüphesiz Karadenizin kapanması sonucunu verecek olan, Türkiye'ye karşı bir alman taarruzu tehlikesinden son derecede kaygılanmışlardı ve bu hususta Türkiye'nin yardımına güvendiler.

Almanlar Çin'e ve değişik bir ölçüde Türkiye'ye Sovyet yardımının devamına itiraz edemezlerdi....» (Bak. British Foreign Policy in the II World War. S. 499)

Cripps, Aktay'la konuşmalarında ise Sovyetlerin bizim yardımımıza güvendiği gibi ifadeler kullanmamıştır.

(*) Moskova Büyükelçiliğinin Kasım 1940 tarihli telgrafı.

(*) Bu açıklamanın sebebi olarak Maisky'nin mezkûr teklifi bir Amerikalı gazeteciye duyurmuş olması gösterilmiştir. Bak. British Foreign Policy in the Second World War.

1940 sonları ve 1941 başlarında, Romanya'daki Alman yığınaklarının artması üzerine ortaya çıkan siyasî durum ve İngilizlerin teşebbüsleri ayrı kısımda gözden geçirilmişti. S.S. Cripps Ocak'ta, Haydar Aktay'a tekrar, Türk-Sovyet münasebetlerinin geliştirilmesi lüzumundan bahsetmiştir. Aktay, Saracoğlu - Terentief görüşmesinden sonra, havanın müsait olmadığının anlaşıldığı kanaatındadır. Şubat'ta Vişinski ile yaptığı görüşme de cesaret verici değildir. Üstelik Ocak 1941'de Sobolyef'in tekrar Sofya'ya gönderildiği söylentileri çıkmıştır. 20 Şubat görüşmesinde Vişinski daha çok Türk-Bulgar anlaşması ile ilgilenmektedir ve bu anlaşmanın "İngiltere ile aramıza bir bürudet sokmuş olduğu" fikrindedir. "Vaziyetin vahim ve muğlak olduğu", "vakti gelince Sovyetler menfaatlerini müdafaa etmesini bileceklerdir" gibi sözler söyler. Aktay, bu arada, Bulgaristan'ın üçlü pakta girmesi ve Sovyetlerin bir tebliğile Bulgaristan'a yaptığı ihtarı ele almaktadır :

"Harp Boğazlara yaklaştıkça Kremlin'de yavaş yavaş bir asabiyet husule geldiği"nin hissedildiğini belirterek, bildiri üzerine "hattı hareketimize uygun bir istikamete doğru girmeğe başladığı hissini veren Sovyet Hükümetinin" iHtler'in İnönüye bu sırada gönderdiği telgraftan haberdar edilmesinin yakınlaşma için bir vesile olabileceğini düşündüğünü ifade etmektedir.

Sir S. Cripps'e, ısrarla üzerinde durduğu arabuluculuk konusunda bir imkân, Eden'in Türkiye'yi ziyareti sırasında (28 Şubat) nihayet verilmiş gibi görünüyor. Filhakika, Ankarada bulunan ve Eden'in dönüşünden bir gün sonra Saracoğlu'nu ziyaret eden Cripps konuyu "Sovyetler hakkında ne düşünüyorsunuz? Sovyetlerin Türkler hakkında ne düşündüklerini tahmin ediyorsunuz?" sorularıyla açar. Saraçoğlu verdiği cevapları şöyle anlatmaktadır :

'Ben cevaben, Sovyet hükümetinin uzun sürecek bir muharebenin devamı esnasında ele geçireceği fırsatları bir taraftan istismar etmekle beraber, diğer taraftan da uzun harbin tevlit edeceği ıztıraplardan ve yorgunluklardan kezalik azami derecede istifade etmek için hazırlanmak politikasını takip ettiğini ve zaman zaman kâh sağa, kâh sola temayül göstermek suretiyle politikasını tatbika çalıştığını zannettiğimi ve nihayet Finlandiya harbinin sertliği ve bilhassa Fransız ordusunun yıkılmasından sonra Avrupada yalnızlığını ve zafını hissetmiş olan Sovyetlerin Almanya'ya karşı seslerini yükseltmek imkânını gaip etmiş olduklarını ve Almanya yorgun bir hale düşünceye kadar uysal bir politika takip edeceğine kani kani bulunduğumu, Almanların Karadenize inmelerine ses çıkarmamış olan Sovyetlerin bundan sonra da Almanların herhangi bir hareket-

lerine de ses çıkarmıyacaklarına emin olduğumu söyledikten sonra, sualin asıl bize taallük eden kısmına geçerek, Türkiye harbe girmedikçe Sovyetlerin Türkiye'ye karşı bir harekete geçmeye cesaret edemiyeceklerini, şayet Türkiye harbe girer ve harp talii Türkiye için mesut bir inkişaf gösterirse, Sovyet Hükümeti bu mesut inkişafla muvazi olarak Türkiye'ye karşı dost, bitaraf ve adeta müttefik muamelesi yapacaklarını zannettiğimi, ve fakat harp talihi Türkiye için fena neticeler verecek olursa, Sovyetlerin Polonya'ya karşı tutmuş oldukları yolu, Türkiye'ye karşı da tutmaları ihtimalinin çok olduğunu söyledim, M. Cripps bu mütalâalara az çok iştirâk eder göründü."

Moskova Büyükelçimiz Haydar Aktay, Cripps "seyahatinden ve memleketimizde hasıl ettiği intibalardan çok memnun avdet etmiştir." Şeklinde bilgi verdikten sonra, ilgilinin Moskova'ya döndükten sonra Vişinski ile yaptığı görüşmede 'bizi alâkadar eden çok mühim meselelere temas edilmiş" olduğunu haber vermiştir.

Cripps'in görüşmelerinin neticesi kısa zamanda belirir : Vişinski, 9 Mart akşamı Aktay'ı davet ederek şu tebliği, Rusça metin halinde kendisine vermiştir.

"Bu kerre Türkiye'den avdet eden İngiltere Sefiri Cripps'in Hariciye Komiser Muavini Vişinski delâletiyle Sovyet Hükümetine vâki beyanatından Türkiyenin her hangi yabancı bir devlet tarafından tecavüze maruz ve topraklarını silâhla müdafaaya mecbur kaldığı takdirde Sovyet Birliğinin de Türkiye'nin işbu müşkil vaziyetinden bilistifade kendisine tecavüz edeceğinden korkduğu anlaşılmaktadır. İşbu rivayetin Sovyetler Hükümetinin vaziyetine tevafuk etmediğini ve bilakis şayet Türkiye herhangi bir yabancı devlet tarafından hakikaten tecavüze maruz kalır ve mülki tamamlığını silâhla müdafaaya mecbur olursa Sovyetlerle arada mevcut ademi tecavüz misakına istinaden Türkiye'nin Sovyetler Birliğinin tam bir compehension ve bitaraflığına güvenebileceğini Başvekil ve Hariciye Komiseri namına beyana memurum."

Aktay, Vişinski'nin sözlerine mukabele ederek, bir Sovyet tecavüzü beklememelerine rağmen Hükümetinin memnuniyetini belirtmiş ve "İşbu déclaration'un yaşadığımız tarihi anlarda vuku bulmuş olması Hükümetim nezdinde fevkalâde memnuniyeti mucip olacak ve esasen dostane olan münasebatımızda yeni bir devrenin ilk kademesini teşkil edecektir" demiştir.

Aktay'ın açıkça, Türk Hükümetinin bu vesileyi fırsat yaparak daha yakın bir münasebata girişme arzusunu belirtmiş olmasına karşılık Vişinski'nin verdiği cevap şudur :

"Vişinski işbu izahatına cevaben derhal : Déclaration Sovyetler Hükümetinin komşu Türkiye'ye karşı olan vaziyetini sarahaten göstermektedir dedi ve beyanatından memnun görünür bir tavır aldı." (*)

Neticede bir deklarasyon yayınlanması hususunda mutabakata varılmıştır. Deklarosyon şöyledir :

'Türk - Sovyet Deklarasyonu

Ankara : 25 (A.A.)

Türkiye ve Sovyet Hükümetleri, bugün Ankara'da Türkçe ve Moskova'da Rusça olarak aşağıdaki tebliği neşretmişlerdir :

Bugünlerde Sovyet ve Türkiye Hükümetleri arasında bir deklarasyon teatisi yapılmıştır.

Türkiye harbe girmeğe mecbur olduğu takdirde Sovyetlerin Türkiye'nin müşkülatından istifade ederek kendisine hücum edeceklerine dair ecnebi matbuatta çıkan haberler üzerine ve bunlarla alakadar bir istifsar dolayısile Sovyet Hükümeti atideki hususatı Türkiye Hükümetine bildirmiştir :

1 — Bu gibi haberlar Sovyet Hükümeti vaziyetine kat'iyen tevafuk etmemektedir.

2 — Şayed Türkiye hakikaten duçarı tecavüz olur ve topraklarını müdafaa için harbe girmeğe mecbur kalırsa o zaman Türkiye, Sovyetler ile arasında mevcut ademi tecavüz misakına istinaden Sovyetler Birliğinin tam "Compréhension" ve bitaraflığına güvenebilir.

Bu beyanat dolayısile Türkiye Hükümeti Sovyet Hükümetine samimi teşekkürlerini beyan etmiş ve Sovyet Rusya'nın da böyle bir vaziyete duçar olduğu takdirde Türkiye'nin tam "Compréhension" ve bitaraflığına güvenebileceğini bildirmiştir." (*)

(*) Bu tarihlerde Moskova'da Yugoslavlarla müzakerelere başlandığını yani Rusların, Almanya'nın hiç hoşuna gitmiyecek bir ikinci anlaşma teşebbüsüne daha giriştiğini (Bulgaristan'dan sonra) hatırlamak yerinde olacaktır.

(*) Vişinski'nin şifahi tebliğinin yayınlanmasın tarafımızdan teklif edilmiş ve Sovyet Hariciyesi Aktay'a bir metin vermiştr. Sovyet metnnde, Ankara'nın uygun görmediği iki husus vardır :

a) Türkiye savaşa girdiği takdirde Sovyetlerin Türkiye'ye saldıracağına dair Ankara'da haberler dolaştığı. İtiraz üzerine Sovyetler Ankara yerine «ecnebi matbuatta çıkan haberler» ibaresinin konmasını kabul etmişlerdir.

b) «ve bunlarla alâkadar bir istifsar dolayısıyla» ibaresinin tarafımızdan bir istifsar yapıldığı zannı verebileceği, hakikat böyle olmadığına göre, bu ifadeyi değiştirecek başka ilâveler teklif edilmiştir. Sovyetler bu değişiklikteklifilerimizi kabul etmemişler tebliği olduğu gibi neşretmişlerdir. Bu bildiri olayı Sovyetlerin Türkiye'ye ve Almanya'ya karşı takip ettikleri siyasete işaret eden ilginç bir örnektir.

Sir C. Sripps'in, bu Sovyet bildirisini büyük bir ilerleme ve başarı olarak görmesine karşılık, ne Ankara'nın ne de Londran'ın aynı görüşte olmadıkları anlaşılmaktadır. Saracoğlu 3 dış temsilciliğe gönderilen, telgrafında olayları özetledikten sonra şunu da belirtmektedir.

"Ajanslarda görmüş olacağınız bu metnin ilk kısmındaki istifsar keyfiyeti yukarıdaki izahattan da anlaşılacağı veçhile tarafımızdan yapılmış değildir. Deklarasyon Sovyet Hükümetince kendiliğinden yapılmış ve Hükümetimizce de aynen mukabele edilmiştir."

Sir S. Cripps, Foreign Office'e "...Türkiye'nin (Sovyet tebliğine) dostça bir cevap vermesini de daha sarih olarak Rus yardımını istemesini" telkin ediyordu. Fakat Foreign Office, Rus tebliğinin fazla birşey ifade etmediği görüşündedir. "Tebliğin ifadeleri, kesinlikle saldırıya uğramadan Türkiye'nin kendisini korumak amacıyla dahi harbe girmesi halini dışarda bırakmıştır ve anlayış ve tarafsızlık vaadi bir yardım sözü görüşünü vermiyor. Önceki görüşmeler böyle bir garantinin bedelinin çok yüksek olduğunu gösterdi. Türk Hükümeti-biraz güçlükle-bildirinin yayınlanmasını sağlıyabildi karşı teminat verdi ise de, bunların Rus politikasında bir değişme anlamına geldiğine hükmettirecek bir sebep yoktu." (*)

Nisan 1941'de Cripps, Sovyet - İngiliz anlaşması için yeni bir teşebbüs yapmıştır. Vişinski'ye verdiği uzun muhtıra'da, özellikle Sovyetlerin Almanya'ya harp malzemesi göndermesinin başlıca sorun olduğu kaydedilmekte, Sovyetlerin İngiltere'ye, hiçolmazsa Almanya'ya stratejik maddeler göndermemek şeklinde yardımda bulunmasının mantıkî olduğu ifade edilmektedir. Cripps bu teşebbüsüne bir cevap alamamıştır. Bu arada, Eden'in Maisky ile görüşmesinden de bir sonuç çıkmamıştır. Eden bu konuşmada, hiçolmazsa Türkiye gibi dostlarına harp malzemesi yardımı yapmalarının mümkün olduğunu belirtmiştir. Gerek Maisky, gerekse Vişinski'nin istedikleri, müzakereden önce İngilizlerin, Sovyetlerin Baltık memleketlerini işgallerini tanımalarıdır. Eden ise, daha geniş münasebet esasında anlaşmadan tek taraflı taviz vermeye niyetli olmadıklarını bildirmiştir.

Churchil, S. Cripps'in uzun bir muhtara'da derlenen görüşleri hakkında şunları yazıyor :

(*) A.g.e S. 602 Foreign Office'in bu görüşü, Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girebilmesine karşı Sovyet engelinin devam etmekte olduğuna inandıklarını göstermek bakımından önemlidir.

"Bütün bunlar, göndermek zahmetine değer şeyler gibi görünmüyor. Onlar (yani Sovyet Hükümeti' tehlikeleri pek alâ bildikleri gibi yardımlarına ihtiyacımız olduğunun da farkındalar. Bu kuvvetleri hükümlerini icra etmeye bırakırsak, sevgimize inandırmak için telâşlı gayretlerden elde edeceğimizden çok fazlasını sağlarız. Bunlar hem zaaflar olarak görülüyor, hem de kendilerini olduğundan daha kuvvetli zannetmelerini teşvik ediyor. Şimdi, tarafımızdan hesaplı bir istiğna göstermenin ve tasalanmayı da onlara bırakmanın zamanıdır. Herşeyden önce, Amerikalıları da, bundan huylandırmayalım." (*)

Bu görüşlerle mutabık olan Eden, 26 Nisan'da Cripps'e verdiği talimatta, İngiltere'nin Baltık meselelerini genel anlaşmanın bir parçası olarak gördüğünü, genel anlaşma için bir istek göstermemelerinden, Almanya'ya karşı temel politikalarında bir değişiklik yapmaya henüz kararlı olmadıklarının anlaşılmakta olduğunu belirtiyor.(*)

Mayıs ortalarında Alman baskısının artması üzerine, Sovyetlerle anlaşma sorunu, aynı zamanda Türkiye'yi destekleme bakımından tekrar söz konusu olacaktır. Yugoslavyan'ın çöküşü ve İngilizlerin Yunanistan'daki başarısızlıklarından sonra, Irak'daki Hükümet darbesi dolayısıyla, Almanların Türkiye müsaade etsin etmesin Türkiye'den geçeceği yolunda Foreign Office'e gelen haberler daha da kuvvetlenmiştir. Yukarıda da görüldüğü gibi Türkiye'nin endişesi, bu güç devrede kendi sırtından bir Alman - Sovyet anlaşması yapılması ihtimalidir. Von Papen da tatlı-sert teşebbüslerine devam etmektedir. İngiliz Hariciyesi, Almanların, hem Türkiye'nin, hem de Sovyetlerin birbirlerinden güvensizlik duymalarından faydalanarak ikisini ve zayıflatma siyaseti güttükleri kanaatındadır. (*) Bunun önlemek için de en iyi çarenin, Türkiye'nin Sovyetlerle aracısız açık teması olduğunu telkin etmektedir.

Sir Knatchbull-Hugessen'in, 14 Mayıs 1941'de Dışişlerine verdiği uzun bir muhtırada, Sir S. Cripps'ten alınan bilgilere göre son zamanlarda Türk - Sovyet bağlantılarının iyileşmekte olduğu ve Tür-

---

(*) Bak. A.g.e. S. 607-611. Bu tarihlerde, Amerika'da, İngilizlerin Rusya ile küçük Avrupa devletlerinin sırtından tavizlerle anlaşabilecekleri söylentileri dolaşmaktadır.

(*) Bak. A.g.e. S. 611.

(*) Bak. A.g.e. S. 582

kiye'ye karşı daha müsait davranabilecekleri kanısını veren bazı belirtiler sayılmakta (*) ve esas itibarıyla şu fikirler geliştirilmektedir.

"a) Sovyetler, bir Alman tecavüzü halinde Türkiye'nin kendilerine müsait davranacaklarından şüphe edebilirler.

b) Bunu önlemek için Sovyetler nezdinde teşebbüste bulunmak, ortak savunma harekâtı olanaklarının görüşülmesini teklif etmek yerinde olabilir. Herhalükârda, Sovyetlerin gerçek niyetlerinin öğrenilmesi için tek olmasa dahi en iyi çare bu olabilir ve bir sonuç çıkmasa bile hiçbir kayıp da olmaz.

c) Böyle bir işbirliği gerçekleşemezse bile, bunun başarısızlığının Türk Hükümetine yüklenemiyecek şekilde hareket edilmesine İngiliz Hükümeti büyük önem vermektedir.

d) İngiltere, Türk - Sovyet yakınlaşmasının, İngiliz - Sovyet yakınlaşması için bir köprü olması ihtimalini her zaman memnuniyetle karşılamıştır."

17 Mayıs 1941 günü, İngiliz Sefirine tarafımızdan yapılan sözlü bildiride ise, Von Papen'in Cumhurbaşkanı ile görüşmesi hakkında bilgi verildikten sonra, Türk Hükümetinin görüşleri şöyle özetlenmektedir.

"a) Almanlarla Ruslar arasında görüşmeler olduğu veya olmak üzere bulunduğu, ayrıca, Rusların Almanlarla anlaşmaya eğilimleri olduğu yolunda haberler ve belirtiler vardır. (*)

Böyle bir anlaşma bazı memleketlerin ve bu arada Türkiye'nin sırtından yapılabilir.

b) Bu durumda Türk - İngiliz antlaşmasının dokunulmazlığı şartıyla, Türkiye'nin, görüşmeye Sovyetlerden daha hazır olan Almanya ile temasa geçmesi, niyetlerini öğrenmesi ve tehlikeyi atlatmaya çalışması, hem Türkiye'nin hem de İngiltere'nin yararınadır.

c) Türkiye'nin vereceği azami taviz, bir Rus - Alman harbi karşısında tarafsızlık sözüdür."

(*) Sir Hugessen'un saydığı belirtilerden hiçbiri fazla politik önemde görünmüyor: İsveçten Türkiye'ye sevkedilen bazı mallara transit müsaadesi verilmesi, Büyükelçilik memurlarından bazıları için beklenen vizelerin verilmesi Büyükelçinin sayabildiği tek somut belirtilerdir.

(*) Bu sırada ya bir anlaşma, ya da tam bir kopma olacağı tahminleri çoğunluğun düşüncesidir. Ticaret anlaşması Almanlar yararına genişletilmiştir.

Eden, 2 Haziran 1941 günü Sovyet Sefiri Maisky ile tekrar görüşmüştür.

Sir S. Cripps'in H. Aktay'a verdiği bilgiye göre Maisky Eden'den Türk - Alman görüşmeleri hakkında bilgi istemiş, Eden de "Türkiye Hükümetinin bu bapta müzakerat hakkında İngiltere'ye muntazaman malümat verdiğini ve Rusya Hükümeti de cereyanı halden beraberdar olmak istiyorsa keyfiyeti doğrudan doğruya Türkiye Hükümetinden sorabileceğini" söylemiştir. Bunun üzerine Maisky'nin böyle bir sualin Türkiye'nin hoşuna gitmeyeceğini ve Hükümetinin de böyle bir harekette bulunmayacağını ifade etmesi üzerine Eden "arzu ederseniz bu bapta size izahat verilmesi mümkün olup olmadığı hakkında Türkiye nezdinde bir sondaj yapalım" demiştir. Sovyet Sefiri biraz düşündükten sonra böyle bir tavassutta bulunmaya lüzum olmadığını beyan ve bunun yapılmamasını rica etmiştir." (*) Aktay'ın bu teşebbüslerden çıkardığı sonuç İngilizlerin de bir anlaşma için Ruslara taviz vermeleri tehlikesinin varolduğu şeklindedir. Aktay, özellikle, Cripps'in şahsî teşebbüslerinde ileri gittiğine inanmakta, örneğin Stalin'le 1 Temmuz 1940 günü yaptığı görüşmelerin ağırlık merkezinin Türkiye olmasına rağmen bunun ancak birkaç ay sonra, Londra'ya gönderdiği mektubu kendisine göstermesinden sonra ortaya çıktığını, aynı fikri gerek Molotof'a gerek Vişinski'ye verdiği mektuplarda ileri sürdüğünü "bundan maksadı da Rusları kendi taraflarına celb için zararımıza bazı cazib tavizat temini mümkün bulunduğu hissini vermek olduğunda şüphe olmadığını" belirtmektedir.

9 Haziran 1941 günü, İngiliz Büyükelçisi Sir. Knatchbull-Hugessen'e, Türk - Sovyet bağlantıları konusunda gayet geniş bilgi ve bunları özetleyen uzun bir muhtıra tevdi edilmiştir. Muhtırada, Berlin görüşmeleri, Sobolyef olayı, Türk - Bulgar görüşmeleri, Molotov - Aktay görüşmesinin yorumlanması, 25 Mart 1941 tarihli Türk - Sovyet tebliği konuları teker teker ele alınmaktadır.

Bunlar arasında sadece bir madde, evvelce temas olunmayan bir konudur : İtalyan - Yunan savaşının başlaması üzerine (28 Ekim 1940) H. Aktay'a, Dışişlerinden, Türkiye bir saldırıya uğrarsa kendini savunmaya kararlı olduğundan böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi halinde Sovyetlerin nasıl ne ölçüde yardım yapabileceklerini sorması yolunda talimat verilmişti. Sovyetler buna, suali pek iyi anlayamadıkları, zira askerî veya başka türlü yardım konularında iki memleketi bağlayıcı bir anlaşmanın mevcut olmadığı şeklinde

(*) Moskova Büyükelçiliğinin Haziran 1941 tarihli telgrafı.

cevap vermişlerdir. Bu tutum, İtalya'nın Yunanistan'a saldırmasıyla Antlaşma'daki "Sovyet-rezervi"ni harekete geçirişimizi de izah etmektedir.

Sovyetlerin yalanlamalarına rağmen, gerek Bulgarlara yaptıkları duyulan teklifler, gerek Almanlarla ileri sürülen pazarlıkları harp yılları içinde Türk - Sovyet bağlantılarında normal olarak beklenen güven havasına hiç de yardımcı olmıyacaktır.

Sovyetleri Almanlardan ayırma ve 1940'da (ve kısmen 1941 başlarında), Sovyetlerle İngilizler arasında bir anlaşma sağlama tasavvurunun bir parçası olarak ve Türk - Sovyet bağlantılarının düzelmesini, bir köprü telâkki eden Sir Stafford Cripps'in başarısız teşebbüsleriyle aynı amaçla yapılmış denemeleri bu şekilde incelenmiş oluyor. Almanyanın Sovyetlere saldırması ile durumun (1939 Sovyet - Alman anlaşmasında olduğu gibi) kökten değişmesine rağmen bunun Türk - Sovyet münasebetlerinde gözle görülen etkileri olmamıştır. Diğer bir deyimle, 1939 Türk - Sovyet müzakerelerinin başarısızlığına sebep olan unsurların çoğunun ortadan kalkmasına ve bu müzakerelerin varsayımı olan İngiliz - Sovyet ittifakının, hiçolmazsa yakınlaşmasının gerçekleşmesine rağmen, Türk - Sovyet bağlantıları elle tutulur bir gelişme gösterememiştir. Hatta, Sovyetlerin Almanya'ya karşı savaşçı durumu yeni bazı kuşkular da getirmiştir, ki bunların başında bir Sovyet - İngiliz anlaşmasının Türkiye aleyhine unsurlar taşıyabileceği gelmektedir.

1941 baharında, büyük bir ihtimalle Cripps'in teşebbüslerinin duyulmuş olmasının da etkisiyle (*) Reuter Ajansında, yabancı basında ve özellikle Alman tarafları kaynaklarda İngilizlerin Sovyetlere tavizler verdikleri yolunda haberler çıkmıştır. Alman - Sovyet harbinin başladığı gün Çörçili'n radyoda verdiği nutukta da "geçen büyük harbin kazanılmasında büyük hizmetler ifa etmiş olan Rus-

---

(*) Cripps'in Sovyetlerle temaslarının zaman zaman İngiliz basınına sızması ile İngilizlerin ve Sovyetlerin çok müşkül durumlarda kaldıkları bilinmektedir ve bu teşebbüsünün de duyulmuş olmasına hayret edilmemelidir. Hatta, Crips'in Sovyetlere verdiği anlaşma projesinde olduğu gibi basına intikal etmesi gibi durumlar olmuştur. Porcign Office'in kanaatınca bu «hesaplı sızmalar»ın mesulü çok defa bizzat Maisky veya onun dostlarıdır.

ya'nın payını alamamış" olduğunu söyleyen ve bu hususlaki hatıraları tazeliyen cümle (*) Ankara'da büyük hassasiyetle karşılanmıştır.

Saracoğlu 26 Haziran 1941 günü İngiliz Sefiri ile yaptığı görüşmede Çörçil'in sözleri üzerindeki (*) düşüncelerini şöyle özetlemektedir : "umumi harpte payını alamıyan Rusya'nın bu defaki harp dolayısıyla hatırlanması, bu payı Boğazlardan başka bir yerde görmenin maddeten mümkün olmadığını söyledim.... Finlandiya, Baltık, Polonya, Romanya'nın toprakları zaten Rus toprakları olduğu için, ona verilecek pay herhalde Almanya, İsveç ve Norveç payı değildir. Muharebenin devamı esnasında yapılan muahedenin derpiş ettiği paydır ki, bu da Türkiye'nin sırtından ödenecek paydır.

. . . . . .

Sefir cevaben başta söylediği gibi derhal tekit ederek izahat isteyeceğini söyledi. Ben bunun üzerine Sefire Çörçil'in söylemiş olduğu o nutkun hiç akıllı bir nutuk olmadığını, çünkü besbedava İngiliz safında muharebe etmek için vaziyet almağa mecbur olan Sovyetlere Çörçil'in vaitlere kalkışması, borç ödemeğe çalışması, bütün Sovyet davasını sırtına alması herhalde makul bir hareket değildir, dedim.

İki gün evvel nutuktan gurur duyduğu hissolunan Sefir, bu nutkun akıllı bir nutuk olmadığını benimle beraber kabul etti. Ayrıldık. (*)

O tarihlerdeki belgelerin incelenmesi Çörçil'in sözlerinin belki biraz genişçe tefsiri ile büyük hassasiyet gösterilmesinin, sözlere atfedilen önemden çok bu sözlerin sarfedildiği zamanla ilgili olduğu izlenimini vermektedir. Zaman bakımından özellik de bütün bunların, Türk - Alman saldırmazlık paktının hemen ardından gelmiş olmasıdır. Ayrı bölümde görüleceği gibi, İngiliz ve İngiltereye taraftar

---

(*) İktibas Menemencioğlu'nun İngiliz Sefiri ile 27. 6. 1971 tarihli görüşme zabıt özetlerinden alınmıştır.

(*) Çörçil'in sözleri şöyledir :

«Hatıram yıllar arasında dolaşarak Rus ordularının aynı düşmana karşı müttefikimiz olduğu günlerde : o kadar kahramanlıkla çarpıştıkları ve kendi kusurları olmaksızın bir payını dahi alamadıkları zaferin kazanılmasına yardım ettikleri zamana geliyor. Bütün bunlar hafızamdadır. Bu eski hatıraları tazelediğim şu anda hislerimle konuştuğum için beni mazur görünüz.» (Anadolu Ajansının verdiği fransızca metinden tercüme edilmiştir.)

(*) Ş. Saracoğlu'nun İngiliz Sefiri Sir Knatchbull-Hugessen ile 27.6.1941 tarihli «mülâkat proseverbali».

basın bu paktı iyi karşılamamıştır. Kuvvet dengesinde son derecede önemli fakat halâ müteredditolan Amerikada dahi durumun farklı olmadığı Büyükelçimizin şu ifadelerinden görülmektedir :

"Alman - Rus hadisesi bütün dikkati celp etmesine rağmen bize karşı soğukluk ve matbuattaki imalar devam etmektedir. Hariciye Vekilimizin Rus hadisesinin Alman - Türk dostluğunu tarsin edeceğine dair beyanatta bulunduğu Berlin radyosundan naklen bütün gazetelerde intişar etmiştir." (*)

Diğer bazı dış temsilcilikler de Boğazlar üzerinde bir İngiliz - Rus pazarlığına dair haberler vermişlerdir.

Nutuk üzerinde, Londra Büyükelçimiz Aras'a, Eden'e vekâlet etmekte olan Butler, Çörçil'in sözlerinin 'muayyen bir maksadı istihdaf etmediği" ve "Hususile kendimizin müttefik saydığımız Türkiye'ye uzaktan veya yakından hiç bir teallüku varid olmadığı" hususunda teminat vermiş ve aynı teminat İngiliz sefiri tarafından da tekrarlanmıştır.

Eden, 6 Ağustos 1941 tarihli nutkunda da şu kesin ifadeleri kullanmıştır :

"zaman zaman gazetelerde, Türkiye aleyhine bazı tertiplere rıza göstereceğimiz veya gösterdiğimiz yolunda, düşman propagandası tarafından uydurulmuş faraziyeler yayınlanmaktadır.

Bu çeşit faraziyelerin hiçbirinde bir hakikat kırıntısı bile yoktur, böyle birşeye asla razı olmıyacağız ve bize bu yolda herhangi bir devlet tarafından yapılmış bir teklif de asla mevcut değildir."

Sonunda, bu olaylar dizisi, İngilizlerin teşebbüsü ile varılan bir anlaşma ile, İngiltere ve Sovyetler birliğinin bize ayrı notalarla teminat vermelerine varmıştır. Moskova Büyükelçimiz H. Aktay, İngiliz Sefirinden bu yolda aldığı haberi şöyle bildiriyor :

"Sovyetlerin Boğazlar hakındaki zamirlerinin ahiren Almanlar tarafından ifşa edilmesi üzerine gerek Cumhuriyet Hükümeti mahafili gerekse Türk efkârı umumiyesinde hasıl olan suitesirin izalesi müşterek menfaatleri iktizasından olduğu ileri sürülerek . . . . .

(*) Washington B.E.'nin Haziran 1941 tarihli şifre telgrafı. Saracoğlu'nun böyle bir beyanı nerede ve kime yaptığı zikredilmemektedir. Saracoğlu 18 Haziran 1941 günü basına beyanında esasen Türk-Alman dostluğunun «tarsin» edilmiş olduğuna dair pek çok söz söylediğine göre, Rus-Alman harbi dolayısiyla bir ikinci beyanat yaparak, bu çeşit ifadeler kullanmış olması mantıki olamaz. Haber herhalde Alman propagandasının eseridir.

Türkiye'yi tatmin edecek beyanatta bulunulması zımnında İngiltere Hariciye Nazırı Eden'in Sir Cripps vasıtasile Molotof nezdinde yaptırmış olduğu teşebbüsü Sovyet Hükümetinin de noktai nazarına tamamen uygun ve muvafık bulunduğunu dün akşam müşarünileyhe bildirmiş olduğundan (bugün) lerde İngiltere Hükümetile Sovyet Hükümeti tarafından Türkiyenin tamamiyeti mülkiyesine ve bilhassa Boğazlar statükosuna tamamen riayet olunacağına dair katî teminat verileceğini ve belki de işbu teminatın bir beyanname şeklinde neşir ve ilân edileceğini şimdi Sir Cripps'den sureti mahremene aldığım malumata atfen arza müsaraat eylerim."

Dış temsilciliklere gönderilen genelgede İngiliz ve Sovyet notaları şu şekilde tefsir edilmektedir.

"1 — Sovyet ve İngiliz Sefirleri ayın onunda metni sizce malûm olan notaları tevdi ettiler. Bundan başka İngiliz Büyük Elçisi de bu beyanatın İngiltere Hükümetine müteallik hususta 1939 tarihli Türk-İngiliz muahedesinin birinci maddesinde Türkiye'ye karşı münderiç teahhüdünün sadece tekrarı olarak tavsir edildiği ve beyanatın muahedede hiç bir değişiklik yapmadığı gibi ondan mütevellit vecibeleri ne tevsi ne tahdit edemeyeceği mealinde bir ikinci nota daha tevdi etti.

2 — Müttehidülmaal İngiliz-Sovyet notasındaki (Türkiye Hükümetinin harbe sürüklenmemek hususundaki arzusunu tamamen takdir etmekle beraber yine Sovyet Hükümeti ve İngiltere Hükümeti Türkiye'ye bir Avrupalı devlet tarafından taaruza maruz kaldığı takdirde her türlü muavenet ve müzaheret bahşetmeğe amade olabileceklerdir) ifadesinin tazammun ettiği mana ikinci İngiliz notasında vazıhan gösterildiği gibi İngiltere bakımından yeni bir hüküm ifade etmez; ifade yalnız Sovyetler için yenidir.

3 — Notaların hedefi dünya matbuatında zaman zaman intişar eden Sovyetlerle İngilizlerin Türkiye aleyhine uyuştukları ve konuştukları hissini veren neşriyatın tesirini bertaraf etmeğe matuf olduğu anlaşıldığından mucibi memnuniyettir.

4 — Notaların mütehidülmaal olması ve bazı ahvalde Türkiye'ye yardım edilebileceğinden bahsedilmesi keyfiyeti Sovyet ve Britanya Hükümetlerinin Türkiye'ye garanti verdikleri manasında asla tefsire mahal verilmemelidir. Cumhuriyet Hükümetinin bir taraflı garanti kabul etmiyeceği derkârdır."

Bu incelemenin amacı devrenin siyasi tarihini yazmak değil, sadece Türk dış politikasının önemli dönüşmelerini belirtmek olması

dolayısıyla kronoloji sırasına göre olayları sıralamak mümkün değildi. Bu bakımdan Sovyet-Alman savaşının çıkışına kadar olan devrede başlıca önemli olaylar üzerinde durulduğu gibi, 1941-1946 devresi için de aynı yol takip edilecektir. 1939-1941 devresinde özet olarak, dikkati çeken genel durum, hem Türkiye'nin hem de Sovyetlerin tarafsız kalmalarına ve devrenin sonlarına doğru, Almanların Balkanları ele geçirmiş bulunmalarına rağmen, Türk-Sovyet bağlantılarında, 1939 müzakerelerinin geçirdiği soğukluğu giderecek herhangi bir gelişmenin ortaya çıkmamasıdır. İkinci bir önemli nokta da, Türk-Sovyet bağlantılarında 1921'lerden itibaren varolan, hiç bir aracı olmadan, iki tarafın birbirini ilgilendiren meselelerde açık ve dostça konuşmaları ananesinin yavaş yavaş kaybolması ve hatta İngilizlerin aracılık yapar durumuna girmesidir. İngilizlerin Türk-Sovyet münasebetlerinde, daha 1940 yılından itibaren aracılık yapmak durumuna girmesi ve bizzat Stalin'in bunu İngiliz Sefirinden ister görünmüş olması dikkati çekicidir. Türkiye'nin kendi kararıyla yaptığı yaklaşma teşebbüsleri Sovyetlerde karşılık bulmamıştır. Sovyetlerin bu davranışlarını yani Türkiye'ye karşı 1939 öncesi durumuna girmek için dolaysız olarak belirtilen bir istek göstermemelerinin, hatta kapalı bir şekilde de olsa bunun aksine tefsir edilebilecek bir yol tutmalarının Türkiye'yi İngiltere'ye daha da yaklaştırdığı görülmektedir. Sovyet bilinmiyeni Alman tehdidine eklenince, İngiltere'nin gayretlerine rağmen Türkiye, Almanya'yı daha çok "ménager" eder duruma girmiş ve bütün gayretini savaş dışı kalmaya, gücünü geleceğini hissettiği tehlikelere saklamaya yönelmiştir. (*)

(*) Menemencioğlu tarafından İngiliz Sefirine Türk-Alman görüşmelerinin izahı amacıyla verilen 17 Mayıs 1941 tarihli sözlü bildiriden alınmış aşağıdaki kısımlar, Türkiye'nin tereddütlerini açıkça göstermektedir :

«Alman Sefiri ile şahsen görüştüm ve Cumhurbaşkanının kendisine verdiği mülakatta hazır bulundum.

1941 Haziranında Almanya'nın Sovyetlere saldırmasından sonra, beynelmilel durumda köklü bir değişiklik olmasına rağmen, Türk-Sovyet münasebetlerinin, kendi sırtından bir İngiliz-Sovyet anlaşması kuşkusu ile gölgelenmesi ve Sovyetlerin bunu dağıtmak için İngiliz aracılığıyla yaptıkları teşebbüs yani yukarıda sözü geçen Notalarda 1941 Haziranından sonraki devreyi olumlu bir şekilde başlatmaya yeterli olmamıştır.

Geçen konuşmalardan çıkardığım hala açık seçik olmayan izlenimlerime göre, Ruslar Almanlarla müzakere halindedirler veya müzakereleze başlamak üzeredirler.

Yine edindiğim izlenime göre, bu konuşmalar arasında kapı, harpten ittifaka kadar bütün ihtimallere açık olacaktır. ve bu son iki üç çözüm de bunlara dahildir.

Bizi, Rusların Almanlarla anlaşmayı tercih ettiklerine inanmaya yönelten işaretler vardır.

Eğer bu gerçekleşecek olursa, anlaşmaya bazı devletlerin sırtından varılacaktır ki, bunlar arasında Türkiye'yi de saymak gerekir. Almanlar takip edecekleri hareket çizgisi üzerinde daha tereddütlü görünüyorlar ve Türkiye'nin takınacağı tutumun kararlarına tesir edeceği intibaını veriyorlar.

Bu itibarla Türkiye'nin Almanya ile temas kurmasının, sondajlar yapmasının belirttiğim istikamette çalışmasının ve nihayet üzerine çöken tehlikeyi uzaklaştırmak için gayret sarfetmesinin memleketlerimizin müşterek menfaatına uygun olduğuna inanıyorum.

Türkiye'nin verebileceği en geniş taviz, muhtemel bir Rus-Alman harbi karşısında tarafsızlık taahhüdü olabilir.

Bugün biz, coğrafi ve Stratejik bakımlardan tamamiyle tecrid edilmiş durumdayız. İngiliz Hükümetinin görüş tarzımızı kabul edeceğini ve sözünü ettiğim konuşmaların mahzurdan çok fayda sağlayacaklarını düşündüğünü bize bildireceğini ümid ederim.»

SAVAŞ YILLARI: III
S.S.C.B. VE BALKANLAR

1939 Ekimin'de Saracoğlu'nun neticesiz kalan misyonunu takip eden devrede, özellikle 1940 baharından itibaren olayların hızla geliştiğine yukarıda değinilmişti. Bunlardan çıkan genel sonuç şu olabilir : Balkanlara doğru yayılan Alman tehlikesinden sonra Sovyetler Birliğinin takınacağı tutum Türkiye için ikinci bir bilinmeyen olarak belirmiştir.

Bu devrede, bilhassa 1940 yılı boyunca, Türk diplomasisinin (ve büyük ölçüde de müttefiklerin) sorduğu önemli soru Sovyetlerin tutumunun ne olacağıdır. Sovyetlerin Türkiye hakkındaki niyetlerinin doğrudan doğruya temaslarla anlaşılması (iki taraf arasında bir zamanlar mevcut olan açık görüşme havasının büyük ölçüde kaybolması sebebiyle) hemen hemen imkânsızdı. Çeşitli kaynaklardan da faydalanılarak yapılan tahlil, Sovyet siyasetinin bu bir yıl içinde, Alman'ların tutumlarına bağlı değişiklikler geçirdiğini, fakat değişmeyen bir unsur olarak, gerek Almanya'nın gerek Sovyetlerin, Balkanlarla çok yakından ilgilendiklerini ve hattâ, aralarının gerginleşmesinin büyük ölçüde Balkan meselelerinden ileri geldiğini göstermektedir. Binaenalyh, bir kararsızlık yılı olan 1940'da Sovyet politikasının anlaşılabilmesi ve özellikle kararsız ve teşhis konması zor devrenin altında yatan Alman-Sovyet bağlantılarının belirlenmesi için savaştan sonra yayınlanan arşivlere ve diğer yabancı kaynaklara muracaat zarurî olacaktır. (*)

(*) «Savaş Yılları» bölümünün ilk kısmında, Türk dış politikasının gelişmeleri Müttefiklerle, yani İngiltere ve Fransa ile temaslar açısından alınmıştı. Şimdi aynı devre, Sovyet politikası ve Balkanlardaki gelişmeler açısından ele alınacaktır. Böyle bir ayırımın sun'i olduğu aslında hadiselerle bunlara bağlı olarak, alınan kararlardaki faktörlerin çok defa bir bütün teşkil ettiği açıktır. Fakat, çok ayrıntılı olan konunun açıklıkla anlatılmasının mümkün olduğu kadar olaylar zincirini kırmakla gerçekleştirilebileceği düşüncesiyle bu yola gidilmiştir. Bazı olayların daha iyi anlaşılabilmesi için, lüzumlu olan yerlerde kısımlar arasında atıflar yapılarak, bu yolun zorunlu olarak ortaya çıkaracağı sakıncaların giderilmesine çalışılmıştır.

(*) Bak. Beddie and Sontag : Nazi-Soviet Relations 1939 - 1941.

Saracoğlu-Molotof görüşmelerinin bir anlaşmazlıkla sonuçlanmadığı, gelecek için görüşmelere açık kapı bırakıldığı görüşünün verilmesine iki tarafça da dikkat edildiği görülmüştü. Görüşmelerin Sovyetlerde bıraktığı izlenimlerin ve bunların 1940'daki politikalarını ne derecede etkilediğinin Sovyet liderlerinin resmî sözlerine bakılarak değerlendirilmesi tabiatıyla mümkün değildir. Ancak, kesinlikle belirli olan husus şudur ki, 1939 görüşmelerinin gölgesi, savaş yılları boyunca Türk-Sovyet ilişkilerinde, ağza alınmayan fakat daima düşüncelerde varlığı belirli olan bir hava içerisinde süregelmiştir.

Olayın Sovyetlerde ve özellikle parti çevrelerinde yarattığı düşünceler üzerinde ise, Büyük Elçi Haydar Aktay'ın resmî temaslarının dışında edinebildiği ve kaynağını gizli tuttuğu şu haber ilgi çekicidir :

"Bizce itimada şayan bir membadan aldığımız malümata göre, gerek Komintern, gerek (Politbüro) da gizliden gizliye bazı fikirler etrafında dedikodular başlamıştır.

Türkiye ile neden bozuştuk. Bizim için mühim nokta Karadeniz ve Bakû emniyeti idi. Boğazlar meselesini ortaya atarak neden Türklerin ademi itimadını tahrik ettik?"

2 Nisan 1940'da Moskova Büyükelçimiz Haydar Aktay, Dekanozof (*) la yaptığı konuşmada, Molotof'un, Suriye'de toplanan Weygand ordusu sebebiyle ve Sovyetler Bütün Karadeniz boyunca tahşidat yapmakta olduğu sırada hudutlarımızın dışındaki bir hadise için bize ihtarda bulunmasının dostane bir davranış olmadığını ifade etmiştir. (*) Dekanozof bu sözlere sudan cevaplar verdikten

---

(*) Daha önce Sovyetlerin Almanya'da Büyükelçisi, sonra, Hariciye Nazırı yardımcısı olan Dekanozef-Stalin'in hamşehrisidir ve Potemkinin temizlenmesinden sonra Hariciye Komiser Başyardımcısı olmuştur :

(*) Bu sıralarda Suriye'de toplanmakta olan Weygand ordusunun Bakû ve Kafkas bölgelerine saldıracağı şayiaları dolaşmakta idi. Max Beloff bu haberin Alman kaynaklarından çıktığını ve realist olmadığını belirtiyor. Moskova B.E.den alınan bir telgrafta da, İtalya'nın Moskova'daki maslahatgüzarının General Weygand'ın Almanlara müessir bir darbe indirmek için Rusya'ya taarruzun şart olduğu hususunda Ankara'yı ikna etmiş olduğu» yolunda şayialar yaydığı belirtilmektedir.

Alman Hariciyesinden Ankara sefaretlerine gönderilen 24 Mart tarihli bir telgrafta Türkiye'yi bitaraf tutmanın en iyi yolunun Sovyet korkusunu devam ettirmek olduğu belirtiliyor. Bak. Les Archives Secrétes de Wilhelmstrasse, IX, S. 31

sonra ". . . . bir zamanlar durgunluk geçirmiş olan münasebatımızın yavaş yavaş dostane bir surette inkişafa başladığını . . ." söylemiş, H. Aktay'ın Odesa ile Kafkasya arasındaki tahşidat hakkındaki sözlerine karşılık olmak üzere gazetelerin İngiltere ile Fransa'nın Boğazlardan geçmek için Türkiye'den müsaade isteyeceklerini yazdığını" ifade etmiştir. (*) Aktay, ... "bu gibi yalan şayiata ehemmiyet atfetmiyeceğinizden eminim" diyerek sözü kesmiştir. Dekanozof bunun üzerine "Bulgaristan hududuna fazla asker tahşit ettiğimizi Bulgarların bundan sıkıldığını söylemiştir. Aktay cevap olarak, "böyle yeni bir tahdidatın aslı esası olmadığını (*) "söyledikten sonra muhatabının Balkanlar üzerinde ne düşünüyorsunuz sorusunu da "Balkan milletleri arasında Bulgaristan da dahil kuvvetli bir tesanüd olduğu . . . ." şeklinde cevaplandırmıştır.

Dekanozof, Türkiye'nin Trakya'daki tahşidatının Bulgarları sıktığını belirttiği sıralarda, Sovyetler de Kafkas sınırında aynı hareketi bize karşı yapmakta idiler. Gerçekten, Sovyetlerin Odesa'dan Kafkaslara kadar olan sahada ve bilhassa Batum-Leninakan Bölgesinde yaptıkları tahdişat Ankara'da endişe yaratmıştır.

Trakya'da muhtemel bir Alman-İtalyan ilerlemesine ve Romanya'dan arazi isteklerini ancak Almanların rızasıyla gerçekleştirebilecek olan Bulgaristan'ın da bunlara katılması ihtimaline karşı yığınak yaptığımız bilinmektedir ve bunun gerçek amaçları çeşitli vesilelerle Sovyetlere açıklanmıştır. Durum Bulgaristan'a da izah edilmiş ve hattâ Sofya Ajansı bu çeşit haberlerden malûmatları olmadığını dahi söylemiştir. Aslında, Dobruca için bir teşebbüs peşinde olan Bulgarların, askeri hazırlıklarımızdan hiç hoşlanmamaları tabiidir ve Trakya'da emelleri olmadığını sık sık tekrarlıyarak Türkiye'yi temin etmek istemektedirler. Bulgaristan'ın Berlin Sefiri Dragenof, Berlin Büyükelçimize, bizimkinin yanında, Romenlerin

---

(*) O tarihlerin önemli olayları olarak: 18 Mart 1940'da, İngiliz Avam Kamarasında yapılan müzakerelerde, Türkiye tecavüze uğradığı takdirde yardım edileceği ifade edilmiştir. Sovyetler Mart sonunda Finlandiya ile sulh muahedesini imzalamışlardır. Molotof 29 Mart günü dış siyaset konusundaki demecinde, Alman-Sovyet dostluğunu övmüş ve İngiliz-Fransız siyasetini tenkid etmiştir. Sovyetler bu tarihlerde Balkanlarla yakından ilgilenmeye başlamışlardır. Dekonazof'un bahsettiği haberler, Romanya'ya vaki olabilecek bir Alman tecavüzü karşısında, İngilizlerin yardımı için Boğazlardan geçiş hakkı isteyeceklerine dairdir. İngilizlerin Romanya'da görünmesinin Sovyetler bakımından çıkaracağı ihtilâflar yanında Sovyetlerin Besarabya için Almanlarla anlaşmaları olduğunu hatırlamak yerinde olcktır.

(*) Numan Menemencioğlu 13 Aralık 1939'da Sofya'yı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret neticeleri müsbet telakki edilmektedir ve 11 Şubat 1940 günü Saracoğlu Terentief'e bu hususta malûmat vermiş, Bulgarların Balkan meselelerinde gittikçe işbirliğine daha mutemayil görüldüklerini belirtmiştir.

Dobruca'da yığınak yapmış olmasının endişe uyandırdığını (*) Balkanlarda harbi, her istediğini harpsiz alan Almanya'nın değil, Norveç'teki başarısızlığını örtmek isteyecek İngiltere'nin çıkarabileceğini söylemektedir. Bulgarların en fazla korktukları şey, Türkiye'nin müttefikler safında harbe girmesi ile kendilerinin çok güç bir duruma düşmeleri ve Dobruca üzerine hareketlerine Türkiye'nin karşı çıkmasıdır. Bulgaristan'la aramızda, Trakya yığınağından endişelenmelerine rağmen, gergin bir durum yoktur. Bu, husus iki defa müşterek bildirilerle teyid edilmiştir.

Sovyetlerin doğudaki tahşidatı ise, Haziran sonlarında Sovyet Kuvvetlerinin kısmen Batı cephesine nakli ve Sovyet-Alman münasebetlerinde gerginliğin belirli bir hal almasıyla bir dereceye kadar azalacaktır.

Sovyet Hariciye Komiseri Başyardımcısı Dekanozof, 16 Nisan 1940 tarihinde Aktay'la yaptığı bir başka görüşmede Balkanlar meselesini yine ortaya atarak İngiliz ve Fransızların Balkanlara saldırı niyetlerinden sözedilmekte olduğunu söylemiştir. Aktay "İngiltere ile Fransa'nın durup dururken Balkanlara hücum etmelerinin gayri varid olduğunu ve Balkanlara şimalden bir taarruz vaki olmadıkça . . . . sükün ve huzurun devam edeceğinden emin olduğunu . . . . Bakü meselesinin de Sovyetleri asabileştirmek için maksadı mahsus ile icat edilen bir hile olduğunu " ifade etmiştir. Dekanozof, Balkan tablosunu tamamlamak için sözü İtalya'ya intikal ettirerek, İtalya'nın yapmakta olduğu söylenen askeri hazırlıklar için Aktay'ın fikrini sormuştur. Aktay, "ümid ederiz ki işbu hareketler Balkanların ve Akdenizin huzur ve sükûnunu ihlâl edecek bir gayeye matuf değildir" temennisi ile cevap vermiş, Dekanozof'un, böyle bir ihtimalin tahakuku halinde ne yaparsınız sorusuna karşılık olarak da "İngiltere ve Fransa ile akdetiğimiz muahedede bu cihet tasrih ve tesbit edilmiştir. Bilhassa emniyet ve faaliyet sahası kat'i olarak çizilmiştir" demiştir.

Dekanozof'un Balkan meselelerinde yaptığı bu yoklamalarda özellikle, savaş heveslerini daha da gürültülü bir şekilde yayan İtalyanların Balkan sahnesine bir unsur olarak girecek oluşları karşısında Türkiye'nin muhtemel tutumunu anlamaya çalıştığı görülmektedir. Aktay'ın bu tarihlerde yaptığı görüşmelerde Sovyet diplo-

---

(*) Sonunda Bulgaristan Almanya'nın aracılığıyla Dobruca'yı çatışma olmadan almıştır. Fakat Mayıs 1940 sonlarına kadar, Almnya'dan gelsin Sovyetlerden gelsin, Romenler bir dış saldırıya karşı savunma kararındadırlar.

matlarının, mümkün olduğu kadar çok soru sormakla beraber, kendi niyet ve tutumları hakında hemen hiçbirşey söylememeleri dikkati çekmektedir.

Aktay, Mayıs 1940 başında gönderdiği bir telgrafında Sovyetlerin bir baskı vasıtası olarak kullanma temayülü gösterdikleri bu durumu, yani İngiltere ve Fransa'nın Balkanlara taarruz edeceği ve Türkiye'nin de onlara yardımda bulunacağı rivayetlerini, Moskova'daki Alman taraftarı Bulgar sefirinin yaydığını söylemektedir.

Almanların 1940 ortalarındaki yeni askerî başarıları karşısında Sovyetlerin, bazılarına göre güvenliklerini sağlama diğerlerine göre fırsattan yararlanma politikasına germi verdikleri görülmektedir. Dekanozof'un Bulgaristan ve İtalya hakkında Aktay'dan yaptığı soruşturmalar sırasında İtalya'nın artık harekete geçeceği söylentileri iyice kuvvetlenmiştir. Sovyetler, propagandalarında da İtalya'nın Balkanlara saldıracağını yaymaktadırlar. 20 Mayıs'ta Ciano İtalya'nın tarafsız kalamıyacağını söylemiş ve 13 Haziran'da da İtalya, Fransa ve İngiltereye harp ilân etmiştir. Sovyetlerin, İtalya'nın Balkanlara sarkması karşısında, Sovyetlerin, Sofya Maslahat güzarları Lavrentiev'in Yugoslavlara söylediklerine bakılarak, (*) hiç olmazsa Balkanlıların kendi aralarında alacakları tedbirleri destekliyecekleri ümid edilebilirdi. Fakat Molotof'un İtalya'nın Balkanlara müdahalesi halinde almayı düşündüğümüz tedbirler hakkında kendisine bilgi veren Aktay'a söyledikleri hiç de ümid verici değildir. Muhtemelen, Türk idarecilerinin kararlarına büyük ölçüde tesir etmiş bulunması sebebiyle Aktay'ın Haziran 1940 tarihli telgrafını aynen nakletmek faydalı olacaktır :

"Emri Devletlerini dün öğle zamanı aldım ve derhal Molotof'dan mülakat istedim ve bugün kendisini görerek talimatı Devletleri daire sinde İtalya vaziyetinden bahisle alacağımız tedbirden müşarünileyhi haberdar etim. İfadatımın mişürünileyh üzerinde hiç bir alaka uyandırmadığını kayıt etmeyi bir vecibe telâkki ederim. (*)

(Molotof İtalya harbe girdiği takdirde bizim behemehal iştirakimiz zaruri olup olmadığını sordu. Telgrafnamei Devletlerinde 'İtalyanın harbe duhulü emri vaki olursa bizim ihtiyatı tedbire tevessül

---

(*) Lavrentief Haziran Başında Belgrad'a gitmiş ve Sovyetlerin, Türkiye Bulgaristan ve Yugoslavya'nın İtalyan tehdidine karşı mukavemet teşebbüslerini müsbet karşılıyacağını söylemiştir. Bak. Max Beloff A.g.e. S. 322

(*) 1 Temmuz'da Stalin S. Cripps'e Türkiye ile münasebetlerin düzeltilmesinde İngiltere'nin aracılık yapmasını istemiştir. Fakat Molotof'un bu tarihlerde İtalya ile anlaşmadan ümitvar olduğu tahmin olunabilir.

ve kısmi seferberlik ilan etmemiz zaruri olacaktır." cümlesini tekrar ederek bundan her vaziyette harbe girmeye mecbur olduğumuz manası çıkmadığını söylemekliğim üzerine Yugoslavya ve Yunanistan'a İtalya tarafından bir hücum vaki olursa vaziyetiniz ne olacaktır diye sordu. Bu bapta muahedede sarahat olduğunu ve istişarede bulunulacağını söyledim. Bunun üzerine siz esasen kısmi seferberlik yaptınız ve son aylarda (Kars) havalisinde ve Bulgar hudutlarında askeri tedbir aldınız, askeri makamatımızın bu bapta umumi surette malumatı vardır dedi. Kendisine memleketimde gizliden gizliye kısmi seferberlik yapılmış olduğuna dair hiç bir malumatım olmadığını ve Bulgar hududu tahşidatı haberlerinin Mayıs iptidasında Bizzat Bulgarlar tarafından tekzip olduğunu ve Kars havalisinde ise iki hükümetin münasebatındaki mütekabil itimad ve dostluk dolayısı ile böyle bir tedbire ihtiyaç görüldüğüne katiyen ihtimal vermediğimi ve bu cihetle Hükümetimden sorarak kendisini tenvir edeceğimi söyledim. Bu baptaki teminatıma rağmen müşarünileyh, alınan askeri tedbirlerin dünyaca malum olduğunu tasrih ederek Sovyetler askeri makamatının da buna mukabil Kafkasta'da bazı askeri tedbirler aldığını söyledi ve lakayıt dinlediği ifadatıma mukabelede, beyanatlarımızı da kayd eylediğini ilave ile iktifa eyledi.

Mükâlemeye samimi bir cereyan vermek lâzım geleceği için umumi vaziyet hakında ne düşündüğünü sordum. Garpta büyük muharebeler olduğu, mühim hadisatın Fransa topraklarında cereyan ettiği vaziyetin (İtalya siyasetini kast ederek) Türkiye'nin tahmin ettiği şekilde inkişaf ettiği, Roma'da (* ve Belgrad'da (*) sefirleri olmaması hasebile İtalya ve Balkanlardaki vaziyet hakkında tam malumat alamadığını söylemekle iktifa etti.

Molotof'u bu defa fazla rezerve ve bize karşı lâkayıd gördüm. Müşrarünileyh Kafkasya cephesinde bazı askeri tedbirler alınmış olduğunu itiraf etmesi vaziyetin artık saklanamıyacak bir hale gelmiş olmasından ileri gelmektedir. Ateşemiliterimizin son verdiği malümattan da anlaşılacağı veçhile hududumuza yapılan sevkiyat gün geçtikçe tekâsüf etmektedir. Rusların kendilerinden derhal bir harekete geçeceklerine ihtimal vermemekle beraber fırsatçı bir politika takip etmekte olduklarına şüphe yoktur. Nazır Muavini ile

---

(*) 10 Haziran'da Sovyet ve İtalyan Sefirlerinin hemen görevlerinin başına dönecekleri ilân edilmiştir.

(*) Mayıs ortalarında Sovyetler Yugoslavlarla Moskova'da ticaret anlaşmaları yapmışlardır.

Molotof'un her fırsattan bilistifade Bulgaristan'dan bahis etmeleri beraberce hareket için anlaşmış olduklarına bir delildir. (*)

Vaziyetin ciddi ve ehemmiyetle nazarı temüle alınmaya layık olduğu arz olunur."

Molotof'un sözleri, hesapların değişmiş olduğunu veya en azından Balkanların güvenliği konusundaki Sovyet görüşlerinin diğer devletlerinkinden temamen ayrıldığını göstermektedir. Eğer Sovyetler Balkan devletlerinin ve Türkiye'nin gerçekten ortak bir cephe halinde direnmelerini istiyor idiyse, Türkiye'ye bu şekilde askeri baskı yapmalarının manası olamazdı veya en azından gerekli açıklamayı yapmaları gerekirdi. Lavrentiev'in tam bu sıralarda Belgrad'daki görüşmeleri ve Mayıs 1940 ortalarında ticaret anlaşmaları yapmış olmaları karşısında, Molotof'un, Yugoslav işlerinden bilgisi olmadığını söylemesi de pek anlaşılamamaktadır. Molotof'un Haydar Aktay ile görüşmesinden iki gün sonra Moskova Radyosunun şu tebliği ise dikkat çekicidir :

"Sovyet Hükümeti, Balkanlara bir tehdit karşısında hareketsiz kalamıyacağını İtalya'ya sarih olarak bildirmiştir. Sovyet Rusya'nın dış politikası sülhün korunması için samimi bir arzuya ve aynı zamanda, bazı devletlerin bağımsızlığının Sovyet emniyetinin hayatî bir şartı olduğu vakıasına istinat etmektedir." (*)

Aktay, Haziran 1940 da, İtalyan ve Sovyet sefirlerinin görev yerlerine döneceklerinin ilân edildiğini bildiriyordu. Durum üzerinde verdiği mütaleada da, Almanların "Romanya'nın müttefikler cephesine alınması, Bulgaristan'ın tamamen kendi taraflarına imalesi, Yugoslavya'nın İtalya vasıtasıyla tehdit edilerek gayri faal bir vaziyete getirilmesi şeklindeki faaliyetlerin burasını tatmin etmiyeceği bedihi olduğundan Alman'ların Ruslar'ı başka bir cepheye sevke ve bunun için İtalyanları da beraber sürüklemeye çalıştıklarından korkmakta-

---

(*) Bilindiği gibi o tarihte Bulgaristan ile Sovyetler arasında bir anlaşma olduğuna dair bir delil yoktur. Fakat Sovyetler Bulgarlarla anlaşmaya çalışmaktadırlar ve şartlarında Türkiye aleyhine Bulgarlar menfaat sağlamak da vardır.

(*) Metnin İngilizcesi için Bak. Max Beloff A.g.e. S. 322

yım" (*) . . . . (Son günlerde Mihver ve ona yakın devletlerin sefirlerinin çıkardıkları haberlerin) (*) ". . . . Ruslar'ın açıktan açığa bizim aleyhimize teşvik ve tahrik edildiğinde şüphe bırakmadığı mülâhazasındayım." demektedir.

(*) Molotof İtalyan sefiri Rosso ile, Balkanları ve Türkiye'yi ilgilendiren ilginç bir görüşme yapmıştır. Schulenburg'un Alman Hariciyesine gönderdiği 26 Haziran 1940 tarihli telgrafta Molotof'un Rosso'ya özellikle şunları söylediği kayıtlıdır:

«Sovyet Hükümeti'nin görüşüne göre, Sovyet-İtalyan münasebetleri acele ve kesin olarak tesis edilmeli ve Almanya ile Sovyetler arasındaki münasebetler esasına oturtulmalıdır.» Molotof bu sureile Almanya'dan sonra ikinci bir faşist devlete, Sovyet anlaşma şartlarını ileri sürmektedir: «Sovyet Hükümeti Macaristanla iyi münasebetler sürdürmektedir. Bazı Macar talepleri Sovyet Hükümetince makul addediliyor.

Bulgaristanla Sovyetler Birliği iyi komşudurlar. Sovyet-Bulgar Bağları kuvvetlidir ve daha da kuvvetlendirilebilir. Dobruca üzerindeki ve Ege'ye mahreç hakkındaki Bulgar taleplerini haklı gören Sovyet Hükümeti bunları tanımıştır ve gerçekleşmesine bir itirazı yoktur.....

Sovyet Rusya Besarabya üzerindeki isteklerini harpsiz tahakkuk ettirmeyi tercih eder, fakat Romenlerin inadı yüzünden bu mümkün olmazsa kuvvet kullanmaya kararlıdırlar.... Sovyet Hükümeti Türkiye'ye derin bir kuşku ile bakmaktadır. Bu, Türkiye'nin Rusya'ya ve diğer memleketlere, - ki bununla Molotof açık olarak Almanya ve İtalya'yı kastediyor, - dostça olmayan tutumunun bir sonucudur. Sovyetlerin Türkiye'den kuşkuları (ki burada Türkiye'nin hakim rol oynamak istediği - Karadeniz ve tek söz sahibi olmak istediği-Boğazlar sözkonusudur) Türk tutumları sebebiyle daha da yoğunlaşmıştır. Sovyet hükümeti Batum'a bir Türk tehdidini azaltmak durumundadır ve buna karşı kendini güney ve güneydoğuya doğru koruma durumunda kalacaktır, fakat bu hareketle ilgili olarak Alman ve İtalyan menfaatları korunacaktır. İtalya Karadenizde, Sovyet hegemonyasını tanıyacaktır.»

Batum'a bir Türk tehdidini azaltmak için Sovyetlerin «güney ve güneydoğuya doğru kendilerini müdafaa» ederken, İtalyan menfaatlerini gözönünde bulundurma teminatının da, İtalyanlar için mükemmel bir davet olduğu, İtalyan sefirinin bu teklifleri» .... çok makul» bulmasından ve «mümkün olduğu kadar acele bunlar üzerinde işlem yapılmasını» tavsiye etmesinden de görülmektedir.» Bak, Nazi-Soviet Relations, 1939-1941 S. 161. Bu ilginç İngilizcesi şöyledir: «The Soviet Government was reducing a Turkish Threat to Batum, against which it would have to protect itself toward the south and the southeast, in which connection the German and İtalian interests would be considered.» Neşredilen arşivlerde İtalya'nın teklifi ne şekilde cevaplandırıldığına dair bir bilgi yoktur. Max Beloff, Ciano'nun hatıratına istinaden Mussolini'nin Sovyetler ile şaşaalı bir anlaşma yapmasına Hitler'in muhalefet ettiğini ileri sürüyor. Bak. Max Beloff, Soviet Foreign Policy, Volume II, S. 336)

22 Haziran 1941'de Schulenburg Molotov'a, harp ilânı demek olan notasını verdiği zaman Molotov'un sonradan meşhur olan cevabı, «Şüphesiz ki biz buna müstahak değiliz» olmuştur. Türk devlet adamları da Molotov'un bu defa İtalyan Sefirine söylediklerini duymuş olsalardı, herhalde aynı şeyi söylerlerdi. (Bak. Adam B. Ulam, S. 312; Müellif kaynak olarak şu eseri göstermektedir: Gustav Hilger and Alfred Mayer, The Incompatible Allies).

(*) Moskova B.E.nin telgrafına göre, Macar ve Alman sefirleri Aklay'ı ziyaret ederek Sovyetlerle 1925 anlaşmasının yeniden temdidi ve «hiç» hacette Boğazları açmak için İngiliz ve Fransızlarla bir anlaşma yapıldığının aslı esası olup olmadığını sormuşlardır.

Genellikle, Büyükelçi Aktay'ın çıkardığı neticelerin, Harpten sonra neşredilen Alman vesikalarından alınan bilgilere uygunluğu görülmektedir. Almanlarla Sovyetler arasındaki Balkan'larla ilgili (*) anlaşmalar konusundaki belgelerde görüldüğü gibi, Molotof 25 Haziran da İtalyan Sefiri Rosso'ya, Almanlarla yaptıkları anlaşmaya benzer bir anlaşma teklifi yaparken başlıca konu Bulgaristan ve Türkiye'dir ve Türkiye'den kuşkuları sebebiyle alacakları tedbirlerden açıkca söz edilmektedir.

(*) Balkanlar konusunda, 23 Ağustos 1939 tarihli Sovyet-Alman Paktına ilâve gizli protokolde şöyle denmekte idi :

«Madde 3 Güneydoğu Avrupa konusunda, Sovyet tarafı Besarabya ile ilgilerine dikkati çekmiştir. Alman tarafı bu sahalarda siyasi bakımdan tam ilgisizliğini beyn eder.» 23 Haziran 1940 günü Molotof, Alman Sefirine artık Besarabya meselesinin beklemeye tahammülü olmadığını söylemiştir.

«Sovyet Hükümeti halâ suhçü bir hal tarzı için gayret sarfetmektedir, fakat Romanya Hükümeti Sulhçu bir anlaşmayı reddettiği takdirde kuvvet kullanmaya kararlıdır. Sovyet talebi, Ukranyalıların da bulunduğu Bukovina'yı da kapsamaktadır» Schulenburg, Sovyet Hükümetinden böyle bir karar beklemediğini, bildiğine göre, Sovyetlerin sadece Besarabya ile ilgilenmeleri icap edeceğini, zira gizli anlaşmalarda Bukovina'dan söz edilmediğini belirtmiştir. (Bak. Nazi-Soviet Relations, 1939-1941, S. 155)

Ribbentrop, bu konuda Hitler'e hitaben hazırladığı bir muhtıra'da, Güneydoğu Avrupa üzerindeki anlaşmalar hakkında şu bilgiyi veriyor : «Doğu Avrupa'da karşılıklı ilgi alanlarının sınırlarının çizilmesi sırasında, Güneydoğu Avrupa sözkonusu olduğunda Sovyetlere Besarabya meselesine ilgisizliğimizi belirttim. Ancak, o tarihlerde Alman-Sovyet münasebetlerinin halâ müphem oluşu karşısında, ifşa edilmesi ihtimalini düşünerek, Besarabya üzerinde Rus talebinin tanındığını açık olarak yazılı şekilde tesbit etmiş olmamak amacıyla, Protokol için umumi mahiyette ifadeleri kullanmayı tercih etmiştim. Bu o şekilde yapıldı ki Güneydoğu Avrupa meseleleri görüşülürken, gayet umumi olarak Almanya'nın «bu sahalarla» yani Avrupa'nın güney doğusu ile siyasi olarak ilgili olmadığını ifade ettim. Almanya'nın Güneydoğu Avrupa ile iktisadi ilgisi tarafımdan gerektiği gibi belirtilmiştir.

Bu, Führer tarafından Güneydoğu Avrupa hakkında verilen umumi talimata ve ayrıca, hatırladığıma göre, Moskova'ya hareketinden önce Führer'den aldığım ve beni Güneydoğu Avrupa'daki topraklar ve hatta icap ederse İstanbul ve Boğazlara kadar olan kısımlar hakkında Almanya'nın ilgili olmadığını beyan etmeğe selâhiyet veren talimata da uygundur. Ancak bu sonuncusu münakaşa edilememiştir.»
(Bak. A.g.e. S. 157)

Ribbentrop, Schulenburg'a gönderdiği 25 Haziran 1940 tarihli talimatta, Bukovina'nın anlaşmada bulunmayan yeni bir talep olduğunu Molotof'a bildirmesi, ayrıca Besarabya meselesinin Romanya'da Almanlara mesele çıkarmıyacak şekilde halletmelerini tavsiye etmesi için talimat vermiştir.
(Bak. A.g.e. S. 159)

Bu vesile ile bir daha görülmektedirki, harple doğrudan doğruya ilişkisi olan üç grubun da siyasetleri, Türkiye'yi kendi cephelerine çekme gayesinde birleşmekle beraber, gereğinde kullanmayı tasarladıkları vasıtalar ve yakında, bunların Türkiye için tasarladıkları roller bakımından büyük farkları vardır. Kısaca özetlemek gerekirse, Almanya hiç olmazsa, İngilizlerin müttefiki olan Türkiye'nin taraf-sızlığını sağlamaya çalışmakta fakat, Alman Hariciye müsteşarı Weizsacker'in Haziran 1940 başında Berlin Büyükelçimize söylediği gibi "her devlet vazıh siyasetini belli etmiş iken Türkiye'nin yeni hattı hareketini henüz ilân etmemiş olmasından ve Türkiye Hükümetinin Almanya'ya karşı el'an soğuk muamelesinde ısrarından" şikayet etmektedir. (*)

İngilizlerin tutumunun ise sonunda Türkiye'nin durumunun anlayışla karşılamaya vardığına yukarıda işaret olunmuştu. Sovyetlerin ise, İtalya'ya ve bir kaç ay sonra Bulgaristan'a yaptıkları tekliflerden, daha radikal bir hal tarzı derpiş ettikleri görülmektedir.

Haziran ortalarında Aktay, Sovyet-Alman münasebetlerindeki gerginliğin açık bir duruma girdiğini bildirmektedir. Karadenizin muhtelif noktalarında ve bilhassa Kırım'da toplanan kuvvetler Alman sınırlarına sevkedilmektedir. Aktay "Almanya ile Rusya'nın ani bir surette yaptıkları gayrıtabii anlaşmanın artık zevale ermek üzere olduğuna hükmetmek zamanı geldiğini . . . . Almanların garp cephesindeki meşguliyetinden ve umumi vaziyetteki karışıklıktan bilistifade Rusların Baltık denizi havalisinde yapmağa başladıkları "umumi tasfiyeye Fransa'nın terki silâha mecbur olması üzerine bir nihayet verdikleri . . . ." kanaatını ızhar ettikten sonra gelecek için şu tahmini yapmaktadır. "Baltık Hükümetlerinin malum şekilde umumi tasfiyesi Sovyet-Alman ihtilâfının başlangıç noktası olmuştur. Bundan sonraki hadisat fikrimce Hitlerin Sovyetler Birliği hakında ötedenberi beslediği mefkurenin tabii seyrini takip edecektir." Aktay'ın bu telgrafından kısa bir zaman sonra Sovyet orduları Besarabya ve Bukovina'ya gireceklerdir. Bu suretle, Batı'daki Sovyet tahşidatı kısmen izah edildiği gibi, Sovyetlerin, Almanlarla yap-

---

(*) Berlin B.E.nin Haziran 1940 tarihli telgrafına, Büyükelçimiz Ankara'dan şu hususta talimat istemektedir. «Fikri acizanemce Fransa'nın tamamen mağlup olarak sulha talip olması emniyetimizin korunması emrindeki pakt'ın kabili tatbikiyesini pek zayıflatmıştır. Bu gün yeni vaziyet karşısında Hükümetimizin tutacağı siyaseti henüz ilân etmemiş olmasının burada yeniden şüpheler uyandırmakta olduğu görüldüğünden bu hususta bir an evvel karar alınarak tenvir buyurulmasını rica ederim.» Hitler'in Alman-Sovyet Paktından sonra Türkiye'nin siyasetini değiştireceğini ümidettiği Mussoliniye yazdığı mektuplardan görülmektedir.

tıkları anlaşmanın Baltık ve Balkanlarla ilgili kısmını da sonuna kadar tatbike kararlı oldukları (hatta bu arada, Bukovina gibi bir iki ilâve parçaya el atmayı ihmal etmiyecekleri) böylece ortaya çıkmıştır.

İşte, Sovyetlerin Türkiye'ye karşı tutumlarının bu şekilde olduğu bir sırada (4-5 Temmuz 1940) Almanlar, Fransa'da ele geçirdikleri Fransız arşivlerinden oldukları iddia ettikleri bazı vesikalar meyanında Ankara'daki Fransız Sefiri Massigli'nin 14 Martta Paris'e göndermiş olduğu iddia edilen bir telgrafı yayınlamışlardır. Bunda, Saracoğlu'nun zımnen, Baku petrollerini bombalıyacak müttefik uçaklarının Türk topraklarından geçmesine Türkiye'nin karşı koymayacağını söylediği belirtiliyordu. Tabiatıyla Alman matbuatı belgelere ve tefsirlerine geniş yer vermiştir. 5 Temmuz tarihli Pravda gazetesi de, belgelerin tamamını vermekle beraber, Aktay'ın ifadesiyle "mutedil, fakat içinde tufan saklayan bir lisanla : Müttefiklerin Finlandiya'yı Rusya'ya karşı bir 'place d'armes" olarak kullanmaya teşebbüs ettikleri gibi, şimdi de İran ve Türkiye'yi kullanmaya çalıştıklarını mezkur vesikaların isbat ettiğini beyandan sonra aradaki ademi tecavüz misakına rağmen Türkiye'nin hareketinin çok garip olduğunu" yazmaktadır. Aktay, hadisenin, Türk-Sovyet münasebetlerine olumsuz etkilerinden endişelidir. Büyükelçi :

'Finlandiya ve Baltık devletlerinden sonra ilk hedefin Romanya ve ikincisinin de Türkiye olduğunu müteaddit telgraflarımda arzetmiştim. Bir zamanlar Fransız mütarekesi üzerine burada uyanan Alman korkusu dolayısıyla Kafkasya ve Karadeniz sahillerindeki kuvvetlerin geri alınması bu tehlikeyi bertaraf eder gibi görünmüşse de İngiltere'nin mukavemette karar vermiş olması ve Almanların Garpte fazla meşguliyetli bir sefere hazırlanmakta bulunması Sovyetleri ani surette Besarabya işine sevketmişti" demektedir.

Bununla beraber, Sovyet basını iki gün sonra bu konuda yayınları kesmiştir. Aktay, olay üzerine açıklama yapmak için 9 Temmuzda Molotof'la 11 Temmuz'da Yardımcısı Lozovski ile görüşmüştür. Lozovski ile görüşmesinde Almanların yayınladıkları belgelerin sahteliğine dair deliller gösterdikten sonra ". . . bu feci oyuna gelmemek için en iyi tedbir iki tarafın birbirile daha sıkı temasa gelmesi ve açık yürekle konuşması" olduğunu, Hariciye'nin talimatına istinaden

belirtmiştir. (*) Komiser muavini bu nokta üzerinde durarak Aktay'dan ilave bilgi istemiştir. Aktay raporunda şu sonuca varıyor : "İntibaım : Tekliflerimizin müsaid bir surette karşılanmak istendiği merkezindedir. Ancak bir taraftan kafalarında yer tutmuş bir emelin hülyası ve diğer taraftan da Alman heyulası, arzu buyrulan sıkı temasların derhal icrasına mani olacağı mülâhazasındayım." Hatırlanacağı üzere, bu tarihlerde Sir Stafford Cripps'in temasları, daha doğrusu Türk-Sovyet yakınlaşması hakkındaki teklifleri belirli bir hal almaya başlamış ve Stalin'le 1 Temmuz 1940 tarihinde yaptığı görüşmeye dair, Menemencioğlu'na, İngiliz Büyükelçisi tarafından Alman harekatı konusunda verilen malümata ilâveten, Boğazlar meselesine de temas edildiği zikredilmiştir. (*)

Daha önce de belirtildiği gibi, S. Cripps'in "arabuluculuğu" nun eninde sonunda Boğazlar konusuna dökületeceği anlaşıldığı için, Sovyetler tekrar açmadıkça bir daha İngilizler tarafından bu konuya değinilmemesi kararlaştırılmış ve kendisine İngiliz Hariciyesince bu yolda talimat verilmişti. Sovyetlerden herhangi bir teşebbüs gelmemiştir. Bu defa, da Aktay'ın önce Molotof, sonra Lozovski ile yaptığı konuşmalardan ve Lozovski'nin, Aktay'ın "iki tarafın birbirile daha sıkı temasa gelmesi ve açık yürekle konuşması lâzım geldiği" sözlerini itina ile kaydedip Başbakana arzedeceğini söylemesine rağmen gösterişli davranışının arkası gelmemiştir. Böylece, Stalin'in 1 Temmuz'da Türklerle anlaşma arzusu izhar etmiş olmasına rağmen ne Aktay'ın, ne de Cripps'in açılmalarının bir sonuç vermediği dikkati çekmektedir.

(*) Yaz ortalarında kesifleşen diplomatik faaliyet Almanların dikkatini çekmektedir. Schulenberg, Weizsacker'e 11 Temmuz 1940 tarihli telgrafında, (Bak. Nazi-Soviet Relations, S. 164-165) Sovyetlerin son bir kaç hafta zarfında yeniden artan diplomatik faaliyetlerinin, kordiplomatik arasında başlıca konuşma konusu olduğunu zikrederek şunları yazıyor : «Bazı hususlar henüz tam açık değil, meslâ Sovyetlerin bazı memleketlere karşı niçin tam şu sırada harekete geçtikleri veya geçecekleri iddiaları meselesi. Meslekdaşlarımın çoğunun kanaatınca sebep daima çok iyi haber alan Sovyetlerin harbin sonunun yakın olduğunu bilmeleri veya yakın olduğuna inanmalarıdır.» Schulenburg, Sovyetlerin Bukovina'yı da istemelerinden hayretini belirtikten sonra, Litvayalılar, Letton'lar ve Estonyalılar arasında telaşın büyük olduğunu kaydediyor ve Sovyetlerin diğer iki komşusunun temsilcilerinden söz ediyor : «Şüphesiz bu durum, Türkiye ve İran için de aynıdır. Buradaki her iki sefir de, şimdiye kadar ne Moskova'da ne, de Ankara ve Tahran'da herhangi bir talep yapılmadığını söylüyorlar. Maamfih durumun ciddi olduğunda şüphe yok.....

Nihayet ilgi çekici bir teferruat :

Buradaki Türk Sefiri diplomatlar arasındaki arkadaşlarına Saracoğlu'ndan 6 Temmuz tarihinde kopyasını dahi gösterdiği - bir telgraf aldığını, Saracoğlu'nun Massigli ile konuştuğunu yalanladığını..... söylüyor.»

Mesajın bu «teferruat» kısmında yayınlanan Fransız arşivleri hadisesine değinmektedir.

(*) Menemencioğlu'nun İngiliz Sefiri ile 11 Temmuz tarihli mülâkatı.

SAVAŞ YILLARI: IV

TÜRK - ALMAN DOSTLUK VE TARAFSIZLIK ANTLAŞMASI

Almanya'ya karşı savaşa girmesi için Türkiye üzerinde baskının arttığını gören ve Türkiye'nin Almanya'ya karşı olan endişelerini gidermek isteyen Adolf Hitler, 28 Şubat 1941'de İnönü'ye bir mesaj göndermiştir. Hitler, Bulgaristan'ın Üçlü Pakta girdiğini ve Alman birliklerinin de Bulgaristan'da İngiltere'ye karşı bazı güvenlik tedbirleri alacaklarını belirterek "bu Alman harekâtının Türkiye'nin arazî bütünlüğü veya siyasî istiklâli aleyhine aslâ tecavüz etmek niyetinde olmadıklarını resmen" beyan ediyor ve Almanya'nın bu bölgede hiçbir toprak isteği olmadığı gibi Alman birliklerinin de Türk sınırlarından belirli bir uzaklıkta bulunacaklarını ekliyordu. Hitler savaştan sonraki devrede dahi, siyasî alanda Türkiye'yi Almanya'dan ayıran hiçbir mesele çıkmayacağını ve bu mektubu iki devlet arasındaki ilişkileri iyileştirmek hususundaki içten arzusunu belirtmek için yazdığını belirtiyordu.

Sözkonusu mesaj nedeni ile Papen'i 4 Mart 1941'de kabul eden İnönü, (*) "Mektubu Cumhuriyet Hükümetinin, lâyık olduğu ehemmiyet ve dikkatle tetkik edeceğini ve icabeden cevabı hazırlıyacağını" belirttikten sonra, 'Türkiye Hükümetinin ittifaklarına sadık kalarak müdafaa tertipleri almakta devam etmekle beraber, Almanya ile tutuşmamak için elinden geleni yaptığını ve Almanya Hükümeti de aynı samimiyetle aynı istikamette çalışacak olursa bu tutuşmanın önüne geçilebileceğini ümit ettiğini, "söylemiş, Papen de, "Türkiye'nin hem taahhütlerine sadık kalması ve hem de Almanlarla dostane münasebet idame etmesinin pek alâ mümkün olduğu kanaatinde bulunduğu" yolunda cevap vermiştir. İnönü'nün, "demek küçük Yunanistan'a karşı İtalyanların yanı başında Almanlar da saf alacak. Zelzeleden harab olan Larissa üzerine bomba atmakta

(*) 4 3 1941 tarihli Mülâkat Proseverbali.

olan İtalyan tayyarecileri ile yanyana çalışacak Alman tayyarecisi bu faciayı havsalasına nasıl sığdırabilecek?" demesi üzerine Papen cevaben, "İngilizler harekete geçerse Yunanistan'da harb olacaktır, harekete geçmez ise İtalya ile Yunanistan'ı galibiyet ve meğlubiyet mevzubahis olmaksızın bir sulhte birleştirilmesine çalışacağız." şeklinde konuşmuştur.

Birkaç gün sonra Saracoğlu ile görüşen Papen, (*) Hitler'in mesajına verilecek cevapta, "bu mektubun Türk-Alman münasebatını améliorer etmek hususunda bir mesnet teşkil edeceğine kaniiz" şeklinde bir cümle eklenmesinin çok iyi olacağını belirttikten sonra, Alman birliklerinin Türk sınırından 120 kilometre uzaklıkta duracaklarını, her halde 100 kilometreden daha yakına sokulmayacaklarını, söylemiş ve Yugoslavya'nın İngiliz baskısı ile Almanlara karşı olumsuz bir tutum takınması halinde Türklerin Yugoslavlarla birlikde hareket etmeyeceğini ümit ettiğini eklemiştir.

İnönü'nün 12 Mart 1941 tarihli cevabı 17 Mart'ta Türkiye Büyükelçisi Hüsrev Gerede tarafından Hitler'e verilmiştir. İnönü cevabında mesaj göndermek suretile gösterdiği nezaket ve dikkatten ötürü Hitler'e teşekkür etikten ve mesajı Türk Hükümetinin gereken önemle incelediğini belirttikten sonra sözlerine şöyle devam ediyordu :

"Yanyana yaptığımız ve şan ve iztirablarını ayni sıfatla paylaşmış bulunduğumuz son büyük harbi müteakip yeni Türkiye'nin siyaseti, millî mücadelemizin başında çizilmiş olan şu hattı hareketi daima muhafaza etmiştir : en geniş mefhumu ile Türkiye istiklâlinin muhafazası ve gayrın haklarına hiç halel vermeksizin sulh içinde inkişaf.

1939 senesi baharının başındanberi Türkiye tarafından ittihaz olunan siyasetin esnasında yine bu ayni direktifin bulunduğunu Ekselansları pek alâ bilirler.

Türkiye, arazisine ve tamamiyetine şu ve bu Devletler grubu arasındaki siyasî-askerî kombinezonlar zaviyesinden bakamaz ve masuniyeti olan mukaddes hakkının her hangi bir ecnebi memleketin zaferi bakımından mütalaa olunmasını kabul edemez. İşte bu sebepledir ki millî toprağına vaki olacak her tecavüze karşı koymağa âzimlidir.

Tedafüi İttifakının akdi ve bugünkü harbin bütün safahatı esnasındaki tavrı ile Türkiye, mutlak istiklâle olan hakkının muhafazası hususundaki ayni sarsılmaz kararını isbat eylemiştir.

(*) 8 3 1941 tarihli Mülâkat Proseverbali.

Cumhuriyet Hükümetinin Balkan siyasetinin, hiçbir zaman, yarımadayı harbin tahribatından hariç tutmaktan başka bir gayesi bulunmamıştır ve Ekselanslarının selâhiyettar mümessili tarafından bize defaatla verilmiş olan teminat dolayısiyle Almanya'nın dahi ayni gayeyi gütmekte olduğuna ve bu sebebten cenubu şarki Avrupası hakkındaki Türk siyasetile Alman siyaseti arasında emniyetbahş bir tevazün bulunduğuna inanmakta hakkımız vardır.

Ekselansları teslim ederler ki bu vaziyette husula gelen tebeddül Türk durum ve siyasetinden tamamen hariç sebeplerden müteveliittir ve Yunan-İtalyan harbinin çıkmasındanberi vukubulan Balkan hareketinin inkişafında memleketimin hiçbir veçhile mesuliyeti yoktur.

Türk Ordusunu Alman Orduları ile karşı karşıya getirecek hiçbir sebeb mevcut bulunmadığına ve Almanya, Türkiye'nin emniyet ve istiklâlinin zaruretleri muvacehesinde anlayış gösterdiği müddetçe böyle bir felâketin kaydedilemiyeceğine kani idik ve halâ da kani bulunmaktayız.

Esasen Reich Hükümeti Türkiye'den bu maksadla girişmiş olduğu teahhütlerle gayrı kabili telif hiçbir şey talep etmek istemediğini bize mükerreren teyid eylemiştir.

İşte bunun içindir ki bu hususda her türlü sui tefehhümün önüne geçmek kaygusu ile Ekselânsları tarafından verilen teminatı büyük bir memnuniyetle sened ittihaz eyledim ve müteyekkızane nöbetine eskisi gibi devam edecek olan Türk Ordusunun-Reich Hükümeti, Cumhuriyet Hükimetini bu vaziyetini tebdile mecbur kılacak kararlar ittihaz etmedikçe - Alman kıtalarına karşı ayni hattı hareketi muhafaza eyliyeceğini, ben de Ekselanslarına temin etmek isterim.

Vaktiyle kanlarını birlikte dökmüş olan Türk ve Alman askerlerinin, siyasî veya sevkülceyşî kombinezonlar hududunu pek çok aşacak bir felâket ikamı tarih huzurunda fikrimce haklı gösteremiyecek geçici ihtiyaçlarının tatmini için asla karşı karşıya gelmemelerini bütün kalbimle temenni ederim.

Türk-Alman münasebetlerinin nazik bir anında Ekselânslarının bana gönderdikleri mesajı okurken, Reichs Führer-Şansöliye'sinin, Alman hattı hareketi hakkında bana vermek lütfunda bulunduğu izah kadar samimî ve dürüst surette benim tarafımdan da kendisine Türk durumu hakkında izahat verilmesini ümid ettiğini sarih olarak hissettim. Bunu bir kat daha tehalükle kabul etim, zira dün-

yanın geçirmekte bulunduğu vahim vekayi, milletleri muvacehesinde mes'ul Şeflerin, az çok yakın bir âtide vukubulacak hâdisat tarafından hiçbir vechile yalanlanamayacak olan bir lisan kullanmalarını âmirdir.

Eminim ki, Ekselansları, cevabî mesajımın mealinde memleketlerimiz arasında mütekabil anlayış münasebetlerinin idamesi, münhasıran onun esasları üzerinde mümkün olan, bu aynı dürüstlük kaygusunun ifadesini bulacaklardır."

Hitler İnönü'nün mesajını dikkatle okuduktan sonra, Büyükelci Gerede'ye, "aldığı bu cevaptan memnun olduğunu, ötedenberi özlediği, iki Devlet arasındaki münasebatın açık ve temiz bir surette dostane bir şekilde inkişafına bu teatii efkârın hayırlı bir mukaddeme teşkil edeceğine ümidvar bulunduğunu, Balkanlarda İtalya ile Yunanistan arasında hasıl olan bu harpten Türkiye gibi Almanya'nın da hiç mesul olmadığını, herhalde bu harbin mesuliyetini üzerine alan İtalya'nın meseleyi halledeceğini ümit etiğini, Alman ordusu Romanya'ya girmese idi akibetlerinin Baltık Devletleri akibetine benzeyeceğinde şüphe olmadığını, Türkiye'ye gelince bu memlekete, millete karşı samimî muhabbetle, eski silâh arkadaşlığı hissi ile mütehassis olduklarını, Alman Devlet Reisi sıfatile kendisinin siyaseten Türkiye'yi daima müstakil, kuvvetli görmek istediğini, siyasî menfaatlarımızın muarız değil bilakis tamamen muvazi olduğunu, Almanya'nın Türkiye ile ticari münasebatını idame ve inkişafda hakikî menfaatı bulunduğunu, Sovyet Rusya'nın Üçler Paktına girmek için Karadeniz Boğazında üs taleb eylediğini fakat kendisinin Molotofa şiddetle red cevabı verdiğini ve Rusların Bulgaristana da garnizonlar göndermek istediklerini hatta buna mukabil Yugoslavya'dan Makedonyayı Bulgarlarla verdirmeği ileri sürdüklerini, bunu ne Bulgar Kral ve Hükümeti, ne de hassatan kendisi kabul etmediğini çünkü bu suretle Bulgaristanı Baltık eyaletleri akibetinden kurtarmış ve Türkiye'nin de müstakil ve kuvvetli olarak Boğazların daimi nöbetcisi kalmasını temin etmiş olduğunu, Bulgaristanda bugün Alman askerinin bulunması bu memleketdeki kuvvetli bolşevizm cereyanına başlıca bir engel teşkil ettiğini, bu memlekete giren fıkralarının iaşesini tamamen Almanya'dan temin ettiğini, bir leva bile mevadı gıdaiye aldırtmadığını, bu kadar külfet ve masrafın Balkanlarda, Boğazlarda sulhun devamına ve Balkan Hükümetlerinin müstakil bir halde kalmalarına matuf olduğunu, yoksa bu kuvvetleri düşmanı asliye karşı Almanya şimalinde kullanmak tabiî askeri bakımdan kendi için daha şayanı arzu bulunduğunu, yalnız Harbi Umumîde müşterek felâketimizi intac eden Selânik vakasının tekerrürüne kendisinin aslâ müsaade et-

miyeceğini, o zaman da düşmanlarımızın evvela bu mıntıkada yavaş yavaş üsler tesis eylediklerini ve sonra Selâniğe ihraç yapmış olduklarını, böyle bir hareketi şimdiki Almanya'nın derhal önleyeceğinden şüphe edilmemesini, vatanperverliklerini göstermiş olan Yunanlılara karşı sempatisi olduğunu, bunlara karşı harekete geçmesi zarureti halinde bunun Boğazlarla hiç bir alâkası olmadığını, böyle bir hareketi askeriye için her iki memleket arasında kâfi derecede sahai harekât mevcud bulunduğunu, Türkiye'den hiçbir yardım talep etmediğini, bilâkis mütekabil emniyetle, itimadla dostane bir siyaset takip olunmasını, her iki tarafın menfaati icabından olan ticarî münasebatımızın inkişafını özlediğini" söyleyerek, "Reisicumhurumuzla aramızda başlayan bu temasın her iki memleketlerimiz arasındaki münasebatın dostluk, sulh yolunda inkişafına bir mukaddime teşkil etmesini dilerim, " (*) demiştir.

İnönü'nün mesajının Hitler'e tevdi edildiğinin ertesi günü, vaki davet üzerine Kıbrıs'a gitmiş olan Saracoğlu ile Eden ve General Dill arasında 18 ve 19 Mart 1941 de Lefkoşe'de Ankara görüşmelerinin bir devamı mahiyetinde olan yeni bir görüşme yapılmıştır. Yugoslav Hükümetinin artık Alman baskılarına boyun eğmek üzere olduğunu öğrenmiş bulunan İngilizler bu görüşmelerde Saracoğlu'dan, Almanya'nın Yunanistan'a saldırısı halinde, Yugoslavya Almanya'ya harp ilân ederse, Türkiye'nin de aynı şekilde Almanya'ya harp ilân edeceğini bildiren bir mesajın (Kıbrıs mesajı) Yugoslav Hükümetine gönderilmesini istemişlerdir. (*) Yugoslavların bu teklifimizi reddetmeleri halinde tarafımızdan riskli ve lüzumsuz bir davranış yapılmış olacağı İngilizlere anlatılmıştır. Nitekim, Kıbrıs görüşmelerinin ertesi günü, yani 20 Mart'ta, Yugoslav Hükümetinin Mihver ile bir anlaşma imzalamayı kabul etmiş olduğu öğrenilmiş ve 25 Mart'ta Yugoslavya'nın Üçlü Pakt'a resmen girdiği ilân olunmuştur. Ancak bundan iki gün sonra, Yugoslav Genelkurmay Başkanı General Simoviç bir hükümet darbesi ile iktidara geliyordu. (*) Yugoslavya'da ortaya çıkan bu yeni durum karşısında Eden 27 Mart'ta Ankara'daki İngiliz Büyükelçisine talimat göndererek Kıbrıs mesajının Yugoslav Hükümetine gönderilmesi için zamanın çok elverişli olduğunu bildirmiş, Churchill de aynı zamanda İnönü'ye şahsî bir mesaj gönde-

---

(*) Berlin Büyükelçiliğimizin Mart 1941 tarihli raporu.

(*) British Foreign Policy in the Second World War. Cilt 1, S. 540.

(*) Yugoslavya'daki Hükümet darbesinden birkaç saat sonra Hitler, yeni Yugoslav Hükümetinin Almanya'ya sadakat beyanını beklemeden ve bir ültimatom da vermeden şiddetli bir saldırı ile ve en kısa zamanda Yugoslavya'yı ezmek niyetinde olduğunu ve böylelikle Türkiye'nin karşı tarafa geçmesinin de önleneceğini komutanlarına söylüyordu. (A.g.e. Cilt 1, S. 546)

rerek "bu olaydan ders alınması gerektiğini, Balkanlarda bir birlik ve Almanya'ya karşı ortak bir cephe açılmadığı takdirde, belki de Almanya'nın Yunanistan'a saldırmadan önce Türkiye'nin üzerine yürüyebileceğini" belirtmiştir. (*) Ancak, Sir Knatchbull-Hugessen, Churchill'in bu mesajının faide yerine zarar tevlit edeceğini ve kendilerini savaşa sokmak için uğraşıldığı yolunda Türkler'de bir kanı yaratılmaması gerektiğini belirterek, 3 Nisan'da Ankara'yı ziyaret etmesi kararlaştırılan General Marshall-Cornwall Heyetinin Türkiye'ye askerî yardım vadetmesi halinde Türklerin İngiliz tavsiyelerinin faidesini kendiliklerinden göreceklerini ifade etmiştir. (*) Sözkonusu Heyetin Ankara'da askerî yardım konusunda herhangi bir yükümlülük altına girmek istememesi ve Almanya'nın 6 Nisan'da Yugoslavya ve Yunanistan'a karşı saldırıya geçmesi üzerine Türkiye'nin savaş dışı durumunu devam etirmeğe karar verdiğimiz İngilizlere bildirilmiştir.

Eden ve General Dill'in Ankara'yı ziyaretinde yapılan görüşmeler sırasında Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesi halinde Sovyetler Birliğinin de doğu cephesinden Türkiye'ye saldırmasından endişe ettiğimizin tarafımızdan İngilizlere anlatılmış olduğuna yukarıda değinilmiştir. Gerek Türkiye'nin bu endişesinin İngilizler tarafından Sovyet Hükümetine duyurulması, (*) gerekse Hitler'in İnönü'ye mesaj göndermesi karşısında, Sovyetler, Türkiye'yi hiç olmazsa kendileri bakımından temin etmekte faide görüyorlardı. 9 Mart'ta Moskova Büyükelçimizi davet eden Sovyet Hariciye Komiser Muavini Vişinski, "Türkiye'nin herhangi yabancı bir devlet tarafından tecavüze maruz ve topraklarını müdafaaya mecbur kaldığı takdirde Sovyet Birliğinin de Türkiye'nin işbu müşkül vaziyetinden bilistifade kendisine tecavüz edeceğinden korktuğunun anlaşıldığını, işbu vaziyetin Sovyetler Hükümetinin vaziyetine tevafuk etmediğini ve bilâkis şayet Türkiye her hangi bir yabancı devlet tarafından hakikaten tecavüze maruz kalır ve mülkî tamamlığını silâhla müdafaaya mecbur olursa, Sovyetlerle arada mevcut ademi tecavüz misakına istinaden Türkiye'nin Sovyetler Birliğinin tam bir coprehension ve bitaraflığına güvenebileceğini Başvekil ve Hariciye Komiseri namına beyana memur" olduğunu söylemişti.

(*) Olayların Türk Dış Politikası (1919-1965) sahife 165.

(*) British Foreign Policy in the Second World War, Cilt I, S. 547

(*) Bu konu, Eden ile görüşmek üzere Türkiye'ye gelmiş olan Sir Stafford Cripps tarafından Molotov'a bahsedilmiştir.

"Büyükelçimiz de aldığı talimata tevfikan Başvekil ile Hariciye Vekilimizin bu teminatı senet ittihaz ettiklerini Vişinskiye ifade ederek bilmukabele dost ve komşu memleketin de mumaileyhin beyanatında tarif edilen vaziyete müşabih bir vaziyette bulunduğu takdirde, Türkiye'nin Sovyet hakkındaki hattı hareketinin bunun tamamen aynı olacağını tebliğ ile bu hususta ihzar edilen Fransızca bir metni tevdi etmiş ve muvafakat ettikleri takdirde bu karşılıklı beyanatı neşre amade olduğumuzu" ilâve etmiştir. Sovyet Hükümeti deklarasyonların bir komünike şeklinde neşrine taraftan olduğunu bildirmesi üzerine teklif ettikleri metin 25 Mart'ta Ankara'da Türkçe ve Moskova'da Rusça olarak aynı zamanda neşrediliyordu.

Diğer taraftan, 9 Nisan 1941'de Berlin Büyükelçimizi kabul eden Ribbentrop, sözü Hitler ile İnönü'nün mektup teatisine getirmiş ve "bu tarihi olayın iki ülke için yeni bir devre açtığını, Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki emellerine engel olan Führer'in kuvvetli bir Türkiye'nin varlığını Alman siyasetinin ana çizgileri içinde gördüğünü, bunu kağıt üzerinde tesbit ve teyide hazır olduklarını ve Türkiye ile dostça siyaset isteklerinin genel siyasetlerinin yüzyıllarca sürecek bir prensibi olduğunu" söylemiştir. (*)

Ankara'da ise 16 Nisan'da Dışişlerine gelen Von Papen Berlin'e gideceğinden bahisle Türkiye için faideli olabilecek herhangi bir telkinde bulunmak isteyip, istemediğini Saracoğlu'ndan sormuştur. Ancak, Von Papen bu görüşmede Sovyetler Birliğine karşı bazı fikirler ileri sürmüştür. Görüşmenin bu kısmı aynen aşağıda verilmiştir. (*)

"Sefir, gölgeli kelimeler ve dolambaçlı cümlelerle, Sovyetler aleyhine çıkabilecek manada fikirler ve mütalealar söylemeğe başladı ve uzun yollardan dolaşdıktan sonra, Stalin, Sovyetlerin menfaatını harbin uzun sürmesinde buluyor. Çünkü, Stalin uzun sürecek bir harbin tevlid edeceği ictimai ve ferdi fecaat ve felaketlerin her yerde doğuracağı komünist cereyan ve isyanların başına geçerek yer yüzünün Allahı olmak davasını takip etmektedir. Onun için, Stalin kâh sağa meyil ediyor, kâh sola, Bu meyillerinde, hiç bir vakit ileri gitmiyor ve istiyorki, harp uzun seneler devam etsin. Takip ettiği politika, menfi politikadır ve tekzip politikasıdır. İşler, tutulan yolda devam edecek olursa, Stalin'in davasında haklı çıkmasından korkulur. Buna nihayet vermek lazımdır" dedi.

(*) Berlin Büyükelçiliğimizin Nisan 1941 tarihli telgrafı.

(*) 16 Nisan tarihli Mülâkat Proseverbali.

Bunun üzerine, ben, Çarlar Rusyasının Türkiye ve Boğazlar üstündeki emeli hiç bir kimsenin meçhulu değil idi. Sovyet Rusya'nın bu emeli terkedeceğini, tamamen inanmamakla beraber, ümid etmiştik. Fakat, harbe tekaddüm eden yıllarda, Montrö Mukavelesinin yapıldığı hengamda ve onu takip eden zamanda, bazı delil ve emareler bu husdaki şüphelerimizi yeniden uyandırmağa başladı.

Bu şüphenin tesiri altında, Molotof'un Berlin ziyaretinin iç yüzünü bilmeğe çok çalıştık. Moskova'da ve burada sorduğumuz suallere, bu ziyarette alınan kararların harp sahasını tenkıs ve sulh sahasını tevsi gibi geniş ve mübhem manalı cevaplar aldık. Yeniden müracaatlarda bulunarak, bizim asıl bilmek istediğimiz şeyin, Berlin'de Türkiye hakında bir konuşma yapılıp yapılmadığının ve yapıldı ise, bunun mahiyetinin ne olduğunu öğrenmektir, dedik. Bu son sualimizi, gerek buradaki Sovyet Sefareti, gerek Moskova'da Sovyet Hariciyesi cevapsız bıraktılar. Bundan sonra, Bulgar Harbiye Nazırı, Elçimize Sovyetlerin Bulgaristan'a bazı tekliflerde bulunduklarını, şayet Bulgaristan bu teklifleri kabul edecek olursa, Midye-Enes hattına kadar olan Türk topraklarının Bulgarlara verileceğini vadetmiş olduklarını söylemiştir. Diğer taraftan Hitlerin ağzından Molotofun Berlin'de Sovyetlerin Mihvere dahil olmalarının ücreti olarak İstanbul Boğazında bazı üsler istemiş olduklarını ve Hitlerin bu teklifi kabul etmemiş olduğunu öğrendik. Çok sağlam menbalardan aldığımız bu haberler, bizde mevcut delil ve emareler ile birleşdiği zaman, Sovyetlerin Türkiye aleyhinde Çarlar tarafından takip edilen politikayı takip edegelmekte oldukları kanaatını bize verdi.

Bunları söyledikten sonra, Türk politikacıları Türkiye için ötedenberi iki tehlike görmektedirler : İtalyan tehlikesi, Sovyet tehlikesi. Politikamız ve faaliyetimiz de bu iki tehlikeyi bertaraf edici istikametlerde yürümektedir, diye ilave ettim.

Sefir : harbin neticesi ne olursa olsun, İtalya bir tehlike olmaktan katiyen çıkmıştır. Çünkü biz galip olduğumuz zaman dahi İtalya'nın haklarını ve hudutlarını biz çizeceğiz.

Bundan sonra, Sefir yine Rusya üzerinde, ayni manada sözler söyleyerek, Sovyetlerin Boğazlarda istediği üsleri münhasıran Türkiye'nin iyiliği için reddetmedik. Reddimizde laakal Türkiye'nin olduğu kadar, Almanya'nın da menfaatı vardır. Çünkü, Rusya'nın Boğazlarda üsleri bulunmasını kabul etmek, ayni zamanda Rusya'nın karadan Boğazlar ile iltisak peyda etmesini kabul etmek demektir. Bunun da manası, Rusya'nın Romanya ve Bulgaristan'ın büyük kısımlarını ele geçirmesi olur.

Rusya'nın Romanya'ya ve Bulgaristan'a karşı vaki olan son arzu ve hareketleri de bu manayı teyid eder mahiyettedir. Bu hal olunca, bütün Slav milletleri, Sırbistan'a kadar, Rus bayrağı altında birleşmiş olur. Böyle olunca da, Alman Milleti üç taraftan büyük bir Slav Devleti ile çevrilmiş bir hale gelir.

İşte, Almanyanın böyle bir tehlike ile karşı karşıya kalmaması için Hitlerin mektubunda denildiği gibi, Ribbentrop'un ve diğer Alman ricalinin söylediklerei veçhile, Almanyanın politikası kuvvetli ve büyük bir Türkiyeye tarafdarlık politikasıdır, ve daha evvel söylendiği gibi Almanyanın ezilmesinin Türkiye'ye ne gibi bir tehlikeye maruz bırakacağını düşünmek size aittir."

Van Papen Berlin'den döndükten sonra Saracoğlu'nu 12 Mayıs 1941'de ziyaret etmiş ve Hitler'den İnönü'ye ikinci bir mesaj getirmiş olduğunu söylemiştir. Almanya, ayrıca Büyükelçisi aracılığı ile Türkiye'ye bir seri tekliflerde bulunuyordu. Bu mülâkatta Von Papen Saracoğlu'na ;

"1. Daha evvel vermiş oldukları teminatın daima baki olduğunu ve baki kalacağını,

2. Bütün Türk menfaat ve emellerinin adilane bir şekilde halledileceğini,

3. Resmen ve açıkça Türkiye'nin hakimiyet ve istiklâline Almanya'nın yalnız hürmet hissi bulunduğunu, Türk haklarının da ayrı hürmeti göreceğini, Boğazlardaki Türk haklarının, Türkiye isterse, Türkiye'nin istediği istikamette takviye edileceğini,

4. Türkiye ile bütün siyasî ve iktisadî meseleleri konuşmaya amade olduklarını ve Türkiye'yi alâkadar ederse, Türkiye'nin emniyet mıntakalarında Türkiye'nin tamamile tatmin edileceğini,

5. Edirne civarındaki arazinin ve sahillere yakın adaların Türkiye'ye bırakılacağını,

6. Türk topraklarından asla asker geçirmek istemeyeceklerini, yalnız aradaki Ticaret Mukavelesine tevfikan, icap ederse harp malzemesi geçirmek isteyeceklerini,

7 Aramızdaki emniyet ve dostluğu ifade eden her hangi birşey yapabilirsek her çeşit harp malzemesi verebileceklerini, şu şartla ki bunların Almanya'ya karşı kullanılmayacağından emin olmaları lâzım geleceğini,

8. Türk taahhütleri ile kabili telif olmayan hiç bir şey istemeyeceklerini,

9. Bütün bunlara mukabil gizli veya açık, Türk taahhütleri ile kabili telif bir anlaşma yapmak istediklerini," söylemiştir.

Bu görüşmeden iki gün sonra Von Papen Cumhurbaşkanı İnönu tarafından kabul edilmiş ve Hitler'in 10 Mayıs tarihli mesajını tevdi etmiştir. Hitler bu mesajında, İnönü'ye, göndermiş olduğu mektup için teşekkür ettikten sonra, Almanya'nın ekonomik bakımdan ilgi duyduğu Balkanlarda arzusuna aykırı olarak savaşa girmeğe mecbur kaldığını belirtmekte ve sulhün iadesine çalışırken Türkiye'nin meşru haklarını da gözönünde tutmak azminde olduğunu yazmakta idi. Yine bu mesajında Hitler, Türk Hükümeti bir görüş teatisi arzu ettiği takdirde, kendilerinin buna hazır olduklarını, iki ülke ve millet arasında gerçek bir çıkar anlaşmazlığına yol açabilecek hiç bir sorun düşünemediğini ifade etmekte idi.

Von Papen, İnönü ile görüşmesinde Hitler'in bu mesajına açıklık getirecek sözler söyleyerek, Balkanlardan askerlerini geri çekmeye başladıklarını, ilerde Yunanistan ve Bulgaristan'da az miktarda asker bulunduracaklarını, Türkiye'nin geniş anlamı ile bütün çıkarlarını korumak için yükümlülük almaya hazır olduklarını, belirtiyor, ve bunlara karşılık olarak, bizden İngiltere'ye karşı olan yükümlülüklerimize aykırı birşey istemediklerini, sadece aramızdaki ticaret anlaşmasının uygulanmasını ve topraklarımızdan savaş araç ve gereçlerini geçirmeyi istediklerini söylüyor ve şöyle devam ediyordu :

"İki memlekti alakadar eden meselelerde, dostane collaboration istiyoruz. Sanıyoruz ki, Türkiye için vaziyetini tesbit etmek zamanı gelmiştir : Ya Rusya veya Bize.

"Rusya, Bulgar işinde, Yugoslavya işinde ve daha bir çok işlerde şüpheli ve hatalı işler yapmıştır. Rusyanın Boğazlar hakkında ne düşündüğü de bizce de sizce de malumdur. Biz istese idik, bu gün Rusya ile ittifak halinde bulunurduk. Bu ittifakı yapmadık ve yapmak da istemiyoruz. Almanya biliyor ki, bu gün Ruslar, Alman hududuna yüzden çok fazla fırka yığmışlardır. Biz Ruslardan çok bir şey istemiyoruz ve onlar ile bir müzakeremiz de yok. Fakat, bir günden öbürüne, bir müzakereye girebiliriz.

"Gayemiz, İngiltereyi ve İngiliz Adalarını vurmaktır. Bu gün iki cephede kolaylıkla döğüşebilecek bir haldeyiz. Bir tarafdan İn-

gilizler ile harp ederken diğer taraftan Ruslar ile muzafferane bir harp yapabiliriz.

"Bu böyle olmakla beraber, bazı imkânları da göz önünde tutmak lâzımdır. Ya sizinle dost olacağız, Büyük Muharebede olduğu gibi; bu takdirde, Rus işi askerlik bakımından bizi alakadar etmez. Yahut, aksi olacak ve Rusya Hindistana ve Basraya inmek için bizimle beraberlik yapmak isteyecektir. Bu sizin için de bizim için de fenadır. Onun için Rus meselesini iyi mütalea etmek lâzımdır. Ruslar bizimle müttefik olarak Hindistan'a hücum etmek isterlerse, bittabi bu ihmal olunamaz.

"Tarihin bir dönüm noktasında bulunuyoruz. Eğer, siz de bizim gibi düşünüyor iseniz, sizinle konuşmağa amadeyiz."

Aynı gün İngiltere Büyükelçiliği tarafından verilen bir muhtırada, İngiltere Hükümetinin Türk-Sovyet ilişkilerinin iyileştirilmesine verdiği önem belirtildikten sonra, teşebbüsün Türkiye tarafından, örneğin Ankara'daki Sovyet Büyükelçisine Dışişleri Bakanınca silah isteği ya da Türkiye veya Sovyetler Birliğine bir Alman saldırısı halinde ne gibi müşterek güvenlik tedbirleri alınabileceğinin incelenmesi teklifi şeklinde yapılabileceği hatırlatılıyor ve bu teşebbüsten bir netice çıkmasa dahi, iki ülkenin ilişkisinin olduğundan daha çok bozulmuş bir durum almayacağına işaret ediliyordu. Yine aynı muhtırada, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında bir işbirliği gerçekleşmesi dahi, bu başarısızlıktan Türkiyenin sorumlu görülmemesinin büyük önemi olacağı belirtilerek, Türkiye'nin Sovyetlerle olan ilişkilerinin İngiliz-Sovyet ilişkilerini de olumlu yönde etkileyeceği bildiriliyordu.

Saracoğlu Hitler'in mesajı ve yeni Alman teklifleri hakkında bilgi vermek amacile 17 Mayıs'ta Sir Knatchbull-Hugessen'i çağırmıştır. Bu görüşmede Saracoğlu, İngiliz Büyükelçisine, Von Papen'in sözlerinden edinmiş olduğu izlenimlere göre, Almanya'nın Sovyetler ile görüşmeler yaptığını veya görüşmelere başlamak üzere bulunduğunu, bu konuşmaların savaştan ittifaka kadar her ihtimali kapsadığını, ancak Sovyetlerin, elde mevcut delillere göre, Almanya ile anlaşmak yolunu seçeceklerini, bu durum gerçekleşirse, aralarında Türkiye'nin de bulunacağı bazı ülkelerin sırtından bir anlaşmanın ortaya çıkacağını, yine de Almanların tutulacak yol konusunda tereddüt gösterdiklerini ve bu bakımdan Türkiyenin takınacağı tutumun Almanya'nın kararı üzerinde tesirli olacağını belirterek Türkiye'nin Almanya ile temasa geçerek, gerekli sondajları yapmasını ve bu yolda çalışmasını her iki ülkenin çıkarı olarak gördüğümüzü

ve bu bakımdan Almanlara Türkiye'nin durumu ile ilgili olarak teminat vermeği düşündüğümüzü, bu konuşmaların birinci şartı olarak Almanlardan, Türk - İngiliz İttifakına aykırı düşecek teklifler yapmamalarını isteyeceğimizi, coğrafi ve stratejik bakımdan yalnız bir durumda bulunan Türkiye'nin bu düşünüşünü İngiltere'nin uygun karşılayacağını ümit ettiğimizi ve yapılacak görüşmelerden bütün ayrıntıları ile İngiltere'ye bilgi vereceğimizi söylemiştir. Kendisine Hitler'in mesajının bir sureti de önceden verilmiş olan İngiliz Büyükelçisi, Saracoğlunun tekliflerine cevaben, "ben makul görüyorum; fakat, İngiliz Hükümeti ne der, bilmem. Tek endişem bir Alman oyununa düşmektir," demiştir. Saracoğlu'nun bunun mümkün olmadığını söylemesi üzerine de "Ben Almanların bugünlerde Türkiyeden asker geçirmek gibi sert bazı taleplerde bulunacağını tahmin ediyorum. Hiç intizar etmediğim bir yol üstünde faaliyete başladılar. Hitlerin mektubu da az çok bunu gösteriyor" cevabını vermiştir.

Bundan üç gün sonra, Menemencioğlu'nu ziyarete gelen İngiliz Büyükelçisi, Londra'dan henüz bir cevap almamış olmasına rağmen fikir teatisinde bulunmak istediğini belirtmiş ve, "Almanların verdikleri ile istedikleri arasında muvazenesizlik gördüğünü ve bunun için maksatlarının ifade ettiklerinden başka olması ihtimalini varit telâkki ettiğini" söyleyerek Menemencioğlu'nun bu konuda ne düşündüğünü sormuştur. Menemencioğlu'nun Sir Knatchbull - Hugessen'e cevabı ve görüşmenin devamı aynen aşağıdadır. (*)

"Dedim ki : "Bu muvazene noksanı zahirîdir, Meseleyi esasında muhakeme etmek lâzımgelir. Hakikatte Almanlar Rusya ile bir ihtilâf halinde veya ihtilâf imkânı muvacehesinde Türkiye'yi kendilerile beraber hareket eder görmek isterler ve bu gayeye vasıl omak ümidile hareket etmek isterler. Halbuki Türkiye'nin serdetmiş olduğu ve kendilerinin kabule mecbur kaldıkları esas şart Türkiye - İngiltere muahedesinin mahfuziyeti olduğuna göre, Rusya ile ihtilâf halinde Türkiye'nin kendilerile müttefik olamıyacağı bu şartın bir neticei tabiiyesidir. Şu halde Almanya - Rusya münasebatının muh temel inkişafları karşısında Türkiye durumunu geri kalan iki şekilde muhakeme iztirarındadırlar :

Ya bitaraflık, ya kendi aleyhlerine Rusya ve İngiltere ile teşriki mesai.

(*) 20 5 1941 tarihli Mülâkat Proseverbali.

Asıl istedikleri birinci vaziyeti bertaraf etmek iktiza edince, şüphesiz ki artık gayeleri üçüncü vaziyeti de izale ederek transition'u ikinci vaziyette bulmaktır.

Demek isterim ki Türkiye bitaraflığı Almanlar için bir gaye değil, bir merhale olarak muhakeme edilmek lâzımdır. Onlar belki gelecek bahara kadar, belki daha evvel bu merhaleden hedefe vasıl olmak ümidini beslerler. Binaenaleyh az çok uzak bir atinin rendement'nını hazırlamış olmak isterler. Biz ise İngiltere ittifakına sadık ve binaenaleyh İngilterenin mefruz bir müttefikine karşı hareketten mütevakki bir vaziyette, bu merhaleden bu gün tehlikeyi atmış olmakla rendement alırız, ve böylece bize verdikleri ile istedikleri arasında hem bize göre hem Almanlara göre muvazane husule gelmiş olur."

İngiltere Büyük Elçisi bu mahkemeyi doğru ve makul gördü. Endişesi bir kere concession yapmağa başlarsak bunun teakup etmesi ve bizi ihtiyarımız haricinde beklemediğimiz yerlere sevketmesidir.

Kendisine önümüze açtığım haritayı göstererek dedim ki : "Türkiye'nin lütfen stratégique vaziyetine bir göz atınız. Bulgaristan'dan, garbi Trakya'dan Karadenizden, Ege'den ta Anadolu sahillerine kadar çevrilmiş, cenubunda Suriye ve İrakta tehlikeli inkişaflar belirmiş, şarta Rusya tehdidinden kurtulamamış olan ve karşısında da bütün Avrupa'yı çiğnemiş Alman orduları bulunan Türkiye bugüne kadar Almanya'ya ne concession yapmıştır?

Sefir bilâ tereddüt "hiç" cevabını verdi.

O halde Türkiye'nin hayati menfaati şöyle ifade edilmek lâzımgelir :

Evvelâ, İngiltere galibiyeti ve saniyen, ayakta durabilmek gayesi.

Takdir edersiniz ki bu iki hedef birbirinin lâzımı gayrı mufarikidir.

Şimdi, bitaraflık concession'unun fiilî ve ahdî bakımlardan ifade ettiği manayı gözden geçirelim :

Fiilî bakımdan : bir Alman - Rus ihtilâfı müsellahı müvacehesinde Türkiye'nin bitaraf kalmıyarak Almanya aleyhine harbe istirâki ne demektir? Bu iştirâk takdirinde sizin Rusya ile muvasalanız mı temin olunacak? Yoksa Almanlar Ruslarla harp ederken biz Bulgaristan'a doğru tecavüze mi geçeceğiz?

Birinci takdirde bu muvasale nereden ve ne maksat için temin edilecek? Boğazlar açık olacak dersiniz, Burgaz'da, Limni'de, Midilli'de, Dedeağaç'da ve daha geri Kavala, Selânik ve oniki adada, hatta Ege'yi kapayan küçük adaların ekserisinde yerleşmiş olan Almanya Boğaz serbestisine imkân mı bırakır? Farzı muhal, bu temin olunsa siz Rusya'ya muhimmat ile mi, asker ile mi yardım edeceksiniz? Bilmukabele Rusya da size bunlarla mı ve nerede yardım edecek? O halde muvasala vaziyeti bugün 1914 harbinde gösterdiği manzaradan büsbütün ayrı vaziyet ve şeraitde mümayan oluyor. Ve pratik sahada bir Rus - İngiliz ittifakının zencir halkası olmak imkânında değildir.

İkinci takdirde ise, Rusya ile muharip olan Almanya'ya karşı biz ne ile ve nasıl bir hareketi tecavüziyede bulunabiliriz?

Evvelce de muhakeme etmiş olduğumuz veçhile ordumuzun mobilité'si yoktur.

İşte fiilî vaziyetin hakikî tetkiki.

Ahdî vaziyete gelince :

Almanlar Rusya ile muharip olduğu takdirde iki numaralı protokolumuzun sukût etmesi ihtimali ile endişeli olabilirler. Hakikat bu mudur? Yarın Rusya, Almanya ile muharebeye girişirse siz gelip bize artık iki numaralı protokolü opposer etmeğe imkân kalmadı, muharebeye girin diyebilecek misiniz? Sırf hukukî bakımdan bunun cevabı menfidir. Çünkü o esnada casus foederis yoktur. Balkan meselesi tasfiye edilmiştir. İtalya ihtilâfı inkişaf etmiş, ve actuel bir vaziyet olmaktan çıkmıştır. Fait nouveau yalınız Rusya'nın tecavüze uğramasıdır. O da bizi engager etmez.

Demek ki esasen bu ihtimal önünde pratiquement bir kıymeti olmıyan Türkiye müdahalesi ahden de kabili talep değildir.

Türkiye - İngiltere ittifakı rendement'nını başka hedeflere saklayan, yarının imkânlarını mahfuz tutarak İngiltereyi nazik noktalarında korumaya matuf olan bir ittifak halini almıştır. Onun masuniyeti müemmen olmak şartile bir Rus - Alman ihtilâtında Türkiye bitaraflığı ikimiz için de hem tabiî, hem faideli bir vaziyet olarak muhakeme edilmek lâzımgelir.

Büyük Elçi bütün bu sözlerimi dikkatle ve anlayışla dinledi. Bütün bu mülâhazaları kendinin de yapmış olduğunu, delâilimin teşrihinde esaslı noktaları tebessümü ile tebarüz ettirmesinden hissettim.

Doğrudan doğruya cevap vermeksizin Almanlarla nasıl bir vesika derpiş ettiğimizi sordu.

Henüz ortada bir şey olmadığını, ve Hükümetce verilmiş bir karar da bulunmadığını söyledikten sonra, şahsen bir Déclaration commune şekline temayül ettiğimi bildirdim.

Gizli mi, açık mı daha iyi olur, diye sordu?

Dedim ki : "Açık olması takdirinde Almanya propaganda rendement'nını alır. Bilmukabele de Rusya'yı açıktan açığa tahrik etmiş olur.

Gizli olması halinde ise bunların ikisi de vukua gelmez.

Öyle zannederim ki her iki şekilde de menfaat ve mazarrat takabül etmektedir. Faidesi üstün olanı seçmek négociation zamanının işidir.

Büyük Elçi bundan sonra her halü kârda bitaraflık taahhüdünden tevakki etmemizi ve bitaraflığın Rus - Alman ihtilâtına münhasır kalmasını temin edecek bir formûle bulmamızı ehemmiyetle şayanı temenni gördüğünü söyledi.

Henüz dedim, ilk temaslar bile yapılmamıştır. Formüle hakkında fikir beyan etmek için lâzımgelen anasır elyevm mevcut değildir. Şukadar ki ben şahsen şöyle düşünüyorum :

Türkiye - İngiltere ittifakı mahfuz kaldığı hususunda tarafeynin mutabakatı mevcut olduğuna göre en iyi formül üçlü paktın formülünü bitaraflık şeklinde tadil ve kabul etmek olur. Yani (Hali hazırda muharebeye iştirâk etmemiş olan bir Devletle Almanya arasında müsellah bir ihtilâf zuhur ederse Türkiye her iki tarafa karşı tam bir bitaraflık muhafaza edeceğini teahhüd eder.)

Buna bir de ademi tecavüz kaydı ilâve olununca maksat hasıl olur zannederim. Fakat bütün bu söylediklerim à priori sözlerdir, tetkike ve müzakerenin inkişafına göre hareket tarzını tanzim etmek bugünün değil, yarının işidir.

Büyük Elçi üçlü pakt formülünü bir iki defa tekrar etti. Ve bunu şahsen fena bulmadığını söyledi.

Söz arasında Almanya'nın bu merhaleden ati için beklediği rendement'ları muhakeme ederken Rus ordularının Almanya önünde bozulması ihtimali mevzuubahs oldu. Bu takdirde ne yaparsanız yapın, Rusyanın restauration'unu düşünecek değilim, gibi bir cümle

kullanan Sefirin bu sözleri bende compromis ihtimalâtını düşündüğü intibaını verdi.

Büyük Elçi giderken meseleyi çabuk intaç etmiyerek mümkün mertebe sürüncemeye sevketmek telkininde bulundu.

Bunun mümkün olmadığını, çükün Almanların Ruslarla da görüşmekte olduklarından emin olduğumuzu ve işi uzatmak kendilerini o tarafdan intaça teşvik etmek olacağını söyledim.

Bütün görüşmemiz çok dostane olmuştur. Bir aralık B. Elçi Türkiye'nin vaziyetinden zerre kadar şüphesi olmadığını ve bunun için meseleyi serin kanla muhakeme etmek imkânını bulduğunu söyledi.

Hükümetinin hattı hareketi üzerinde bir emare olmamakla beraber bu mülâkatım ehemmiyetle kaydedilmek lâzımdır, mütalâasındayım."

İngiliz Büyükelçisi 20 Mayıs 1941'de Eden'in görüşlerini sözlü bildiri olarak Dışişlerine bırakmıştır. Buna göre, Eden, Almanların Türkiye'yi bir tuzağa düşürmek istedikleri, Türkiye için en doğru yolun Hitler'in mektubundan bilgi vererek, Sovyetlerle açık bir fikir teatisinde bulunmak olduğu, böylelikle Sovyetlerin gösterecekleri tepkiden Almanya ile görüşmeler yapıp yapmadıklarının olduğu kadar Almanların Türkiye'ye karşı bir sinir savaşı için Türk - Sovyet ilişkilerini istismar edip etmediklerinin de anlaşılacağı, bu arada da çemberlenme durumundan kurtulmak için Irak sınırına askeri birlikleri göndermek, Bağdat ve Kabil'e yararlı nasihatlarda bulunmak, Almanların Türkiye üzerinden Irak'a malzeme göndermelerini önlemek gibi şimdiden tedbirler alması gerekeceği görüşünde olduğunu bildiriyor ve Türkiye'nin Almanya ile görüşmelere başladığını Stalin'in başka bir yoldan öğrenmesi halinde zaman kaybetmeden Hitler ile bir ittifak imzalayabileceğini belirtiyordu.

Eden'in tüm olarak olumsuz bir biçimde nitelendirilemiyecek bu mesajından iki gün sonra İngiliz Büyükelçisi Saracoğlu'nu aramış ve Londra'dan gelen ve tamamen olumsuz bir cevabı kapsayan bir telgraf suretini okumuştur. Saracoğlu bu telgraf kapsamına tepki göstererek, Sir Knatchbull - Hugessen'e, "İngiliz Hükümetinin çok égoiste bir politika takip ettiğini ve cevap verirken işleri yalnız İngiliz zaviyesinden tetkik ettiklerini ve Türkiyen'in içinde bulunduğu tehlikeli şartları asla ölçmediklerini, halbuki Türkiye'nin, takip etmekte olduğu politikada, daima İngilizlerin menfaatini düşünmekte olduğunu" söylemiş ve Büyükelçiden Londra'ya bir kez daha baş-

vurmasını ve herhalde olumlu bir cevap almak için kendisine yardım etmesini rica etmiştir. (*)

Londra'nın olumlu cevabını Sir Knatchbull - Hugessen 29 Mayıs 1941'de Saracoğluna bildiriyordu. Bu cevap şöyledir :

"Mösyö Eden Almanların hem Sovyetler ile hem de Türkler ile temasa çalıştıkları ve böyle bir zamanda en iyi politikanın, İngiltere Hükümetine göre, Türklerle Sovyetlerin bir an evvel temasa gelerek, siyasî konuşmalarda bulunmaları olduğu kanaatını hala muhafaza etmektedir.

Bu kanaatı bir kere daha size bildirdikten sonra, Mösyö Eden, Türklerin içinde bulundukları şartlar dahilinde, coğrafî ve stratejik bakımdan tecrid edilmiş bulunduklarını ve bu şartlar dahilinde zuhur edecek bir harpte İngiliz yardımının mahdut kalacağı gözönünde tutularak, Türklerin maruz kalacakları tehlikeyi bertaraf etmek için Almanlarla temasa gelmelerini makul ve meşru görmektedir. Şu şartla ki, bu makul ve meşru görüşmelerin, daha evvel, yazı ile İngiltere'ye bildirilen hadler dahilinde kalmaları temin edilsin."

Diğer taraftan, Alman Büyükelçisi 23 Mayıs 1941'de Dışişlerine beş maddelik bir anlaşma projesi getiriyordu. Üç tane de gizli protokolü olan bu anlaşma projesinin birinci maddesine göre, Almanya, Türkiye'ye karşı bir saldırı hareketine girişmemek ve bir anlaşma imzalamamak yükümlülüğü altına giriyor, ikinci maddeye göre Türkiye de, Almanya'nın çıkarlarına karşı olacak her türlü hareketten kaçınmak ve Türk - İngiliz İttifakının kendisini Almanya ile silâhlı bir çatışmaya sürüklemeyeceğini beyan etmek yükümlülüğü altına giriyordu. Üçüncü madde iki tarafın ilerde ortak çıkarları ile ilgili sorunları görüşmek üzere devamlı temas halinde olmaları, dördüncü madde anlaşmanın süresi, beşinci madde de tasdik şekli hakkında idi. Gizli olan protokollerden birincisine göre Almanya, Türkiye lehine Edirne civarında değişiklikler yapmayı, Ege Denizinde Türk kıyılarına yakın adaları Türkiye'ye bırakmayı Boğazlar statüsünde Türkiye lehine değişiklik yapmayı ve askeri harekâtın güneyde ve doğuda Türk sınırlarına bulaşması halinde yine buralarda da Türkiye'nin güvenlik çıkarlarını gözönünde tutmayı kabul ediyordu. İki numaralı gizli protokole göre Türkiye, Almanya ile 27.5.1930 tarihinde imzalamış olduğu Ticaret Anlaşması gereğince bu ülkenin savaş malzemesini transit olarak Türkiye'den geçirmesini kabul ediyordu. Üç numaralı protokol iki ülkenin ekonomik ve basın ilişkileri hakkında idi,

---

(*) 24 5 1941 tarihli Mülâkat Proseverbali.

Menemencioğlu 26 Mayıs 1941'de Von Papen'i davet ederek mukabil Türk projesini kendisine verdi. Türk projesi, Alman projesindeki iki numaralı protokolü kaldırıyor, Almanya'nın Türkiye'den Türk - İngiliz İttifakına aykırı düşecek herhangi bir istekte bulunmamasını öngören açık bir protokol getiriyordu. Von Papen Türk Projesindeki yeni protokole karşı çıkıyor ve Türk Dışişleri Bakanının anlaşmanın imzasından sonra aynı mealde bir beyanat yapmasını telkin ile savaş malzemesi geçirmek isteklerinin de anlaşmaya yazılmayabileceğini, sözlü bir vaadi dahi kabul edeceklerini söylüyordu. Ertesi gün tekrar Dışişlerine Gelen Von Papen'in Saracoğlu ile bu konuda yaptığı görüşme aşağıya çıkarılmıştır : (*)

"Ertesi günü Alman Sefirini davet ettim. Daha ziyade kuru ve kesik ifadelerle, iki noktanın Hükümetce tetkik edildiğini, bizim talebimizi ihtiva eden maddenin bize bir çok şeyler verdiği halde, Almanyadan hiç bir şey almadığı ve bu böyle olduğu için Almanyanın reddini kavramak kabil olmadığı ve mamafih, kendisi tarafından gösterilen kat'i red karşısında, bu talebi geri çekmeğe karar verdiğimizi, topraklarımızdan harp malzemesi geçmesi meselesinde de Türkiye Cumhuriyetinin ne tahriri ve ne de şifahi hiç bir vaidte bulunması imkânını görmediğimi söyledim.

Sefir, bir gün evvelkinden çok daha az kat'ı ve çok daha az sert idi. Benim cevabıma karşılık olarak, şu suali sordu :

Acaba sizin maddenizi olduğu gibi kabul edersek, harp malzemesi geçirmek hakkını edinebilirmiyiz? dedi.

Hayır, edinemezsiniz, dedim.

Biraz müteessir görünmekle beraber, meseleyi Berline bildireceğini ve elinden geldiği kadar, Berlini iknaa çalışacağını söyledi."

Bundan sonra, Almanlar 3 Haziran'da yeni bir proje vermişlerdir. Bir giriş kısmından sonra üç madde, bir gizli protokol ve bir de mektup teatisi örneğini kapsayan bu yeni proje, iki ülkenin, birbirinin toprak bütünlüğüne saygı duyma ve dolaylı ya da dolaysız, öbür imzacı tarafa karşı her türlü harekete girişmekten kaçınma yükümlülüğü altına girdiklerini, gelecekte de, ortak çıkarları ile ilgili her konuda, iki ülkenin, bu konular üzerinde anlaşmaya varmak için dostça temas halinde olacaklarını ve bu anlaşmanın on yıl için geçerli olacağını öngörmekte idi. Ekli gizli protokol de, Almanya'nın Boğazlar üzerinde Türkiye'nin hakimiyetini tanımasına ve bu konuda Türkiye'nin isteklerini milletlerarası alanda desteklemesine kar-

(*) 23 ve 26 5 1941 Tarihli Mülâkat Proseverbali.

şılık Türkiye'nin de Almanya'nın Boğazlarla ilgili ihtiyaçlarını gözönünde tutacağını belirtiyor ve ayrıca Almanya'nın sulhün imzalanması sırasında Edirne civarında Türkiye'nin vaki olabilecek isteklerini elinden geldiği kadar gözönünde tutacağını öngörüyordu. Mektup teatisi projesi de ticaret ilişkilerini geliştirmek bakımından iki ülkeyi de yükümlülük altına koyuyordu.

Von Papen'i 5 Haziran'da kabul eden Saraçoğlu, Berlin'den gelen yeni projenin kendisinde büyük bir hayal kırıklığı yarattığını ve Başbakanın da bu projeyi gerek kendisinin sözlerine gerek Hitlerin Büyükelçimize söylediklerine aykırı bulduğunu ve projenin olumsuz olarak nitelendiğini söylüyor ve şöyle devam ediyordu : (*)

"Proje bu gün Heyeti Vekilede tetkik edilecektir, ve Projeyi Heyeti Vekileye götüren Başvekil ve Hariciye Vekâleti menfi bir hava içindedir.

Proje Heyeti Vekilede tetkik edilmeden evvel aramızdaki konuşmaların temelini teşkil eden esaslarda hala mutabık olmakta devam etip etmediğimizi bilmekte iki taraf için faide mülahaza ettim.

Bu esaslar şunlardır :

I — Almanya ile Türkiye arasında hakiki bir dostluk cari olacaktır.

II — Almaya Türkiyeden, Türkiyenin teahhütlerile telifi kabil olmayan hiç bir talepte bulunmayacaktır.

III — Almanya ile Sovyetler arasında çıkacak harpte, Türkiye bitaraf kalacaktır.

Sefir, derhal cevap vererek, tamamen mütabıkız, dedi.

Ben, bunun üzerine, Sefire, bu cevabının bana ümidlerimi iade ettiğini, Anlaşmanın rédaction'unu ben yazacak olsaydım, yukardaki cümleleri aynen yazar ve imzamı altına kordum, fakat, mademki gerek Menemencioğlu, gerek Zatı Aliniz bunun diplomatik dil ile yazılmasını ileri sürüyorsunuz, yukarıdaki üç manayı bariz bir şekilde göstermek şartile, ben bu rédaction'u yine sizlere bırakacağım, dedim.

Sefir, bunun üzerine, Allah aşkına Proje üzerinde çok tadilat yapılmasın, dedi.

(*) 5 6 1941 tarihli Mülâkat Proseverbali.

Ben, yukardaki manaları tebarüz ettirmek şartile, ne kadar az tadilat yapmak mümkün ise, o kadar az tadilat yapılsın, dedim ve böyle bir Anlaşmada gizli kısmın yer bulması kendilerini rahatsız ediyorsa, bunların behemehal yazılması hakkında israr etmiyeceğimizi ilave ettim."

Bakanlar Kurulundan alınan yetki üzerine, ertesi gün Menemencioğlu Von Papen ile görüşerek projede şu değişikliklerin yapılmasını teklif etmiştir. (*)

"1. Mukaddemeye "Türkiye ve Almanya, aralarındaki münasebatı Devlet Reislerinin mektuplarına müsteniden dostane bir şekilde tanzim etmeğe karar vermiş" cümlesinden sonra "ve her iki Devlet elyevm mevcut olan teahhütlerine mugayir birbirinden mütalebede bulunmamağı kabul etmiş olduklarından ilah."

2. Birinci maddede "directement ou indirectement" tabiri kaldırılarak "dirigéé contre l'autre partie" kelimeleri ile maddeyi bitirmek.

3. Üçüncü maddede consultation'un ve temasın bu muahede ile muayyen menafii müşterekeye hasrı suretile bir tadil yapmak."

Von Papen 8 Haziran 1941'de "Berlin'den (en général) bir muvafakat cevabı aldığını ve cevabı derli toplu bir hale koyduktan sonra" getireceğini bildirmiştir. (*)

"9 Haziran Pazartesi günü sefir vait ettiği cevabı getirdi ve verdi. İlk okuduğum zaman bu projenin bizim projemizle yalnız şeklen benzeyişi vardı. Hüküm itibarile ondan çok uzaktı ve bize Almanların yanında vaziyet aldırıyordu. Bunları Von Papen'e tebarüz ettirdim. Von Papen bana hak veriyor ve Almanya'ya laf anlatamadığını söylüyordu. Von Papen'in konuşmalarında büyük bir bıkkınlık görünüyor ve hatta zaman zaman işin arasından sıyrılmak isteyor ve bundan sonra işin Berlin'de Gerede tarafından takip olunmasının daha muvafık olacağını söylüyordu. Ben cevaben eski Şansölye Von Papen'in söz geçiremediği yerde Gerede ne yapabilir diyordum. Von Papen yine bir konuşma esnasında, eğer Türk dostlarımız daha ileri gitmek imkanını görmüyorlarsa, mes'eleyi olduğu yerde bırakalım diyordu. 10 Haziran Salı günü akşamı Yenke'lerde davetli idim. Von Papen de orada idi. Von Papen sokulgan, yumuşak ve tatlı konuştuğu için benden yapılacak accord hakkında mütalaa

(*) 6 6 1941 tarihli Mülâkat Proseverbali.

(*) 8 - 18 6 1941 tarihli Mülâkat Proseverbali.

sorduğu için kendisine "bütün ihtilaf yatağı kaydı ihtirazi cümlesidir. Eğer Almanlar, bize söyledikleri gibi, bizden taahhütlerimize muhalif bir şey istememek kararında iseler ve şayet ihtilaf bu kaydiihtirazi maddesinin tarzı tahririnden çıkıyorsa, bunun yazılışını pek ala Berline bırakabiliriz. Muahedenin üst tarafında büyük kavga yatağı görmüyorum" dedim.

Von Papen bu teklifi yapınız. Berline göndereyim, dedi. Bunları söylerken Sefir yumuşak ve tatlı konuşuyordu.

Halbuki ertesi günü sabahleyin daireye bir nevi ültimatom mahiyetinde el yazısile yazılmış bir mektup gönderdi.

Bu mektupta Sefir bilhassa öğleden evvel cevap verilmesini ve müsbet bir cevap olmasını talep ediyor ve aksi takdirde bütün gayretlerinin suya düşeceği kanaatında olduğunu bildiriyordu.

Ben Sefiri 12'yi bir az geçtikten sonra davet ettim.

Kendisine dün akşamki yumuşak muhaveremizle bu mektup arasında ültimatom havasını yaratıcı bir sebep var mıdır? dedim. Hayır veya evet, daha doğrusu Ribbentrop'dan bir mektup aldım. Bu mektupta nazır "Şayet Türk dostlarımız arzu etmiyorsa, herşeyi olduğu yerde bırakabiliriz" diyor.

Ben bundan sonra Sefire : bu sabah içinde cevap bekliyordunuz. Sabah geçmiş olduğuna göre bu mevzu üzerinde konuşmalarımız lüzumsuzmudur?

Hayır akşam geç vakte kadar dahi cevap verilmesi kafidir.

Ben bundan sonra Sefire, mektubunuzda musirrane ve müsbet bir cevap istiyorsunuz. Bundan Alman teklifini kabul veya reddetmek şıkkından başka bir ihtimal kalmadığınımı anlamalıyım, dedim.

Sefir, hayır pekala mukabil bir teklif yapabilirsiniz, dedi.

Sefire teşekkür ettim ayrıldık.

Başvekile gittim. Mektubu gösterdim. Muvakaa anlattım. Reisicumhurumuzun Çankırıya gitmiş olduğunu öğrendim, ve Başvekilden aldığım talimata tevfikan Alman Sefirine telefonla Reisicumhur Ankara'da bulunmadığı için yarından evvel cevap vermek mümkün değildir, dedim.

Sefir tatlı bir dil ile zarar yok dedi. Bundan sonra ayni akşam Alman teklifi ve Von Papen'nin mektubu uzun uzadıya tetkik edildi. Ve Almanların rupture yapmaları ihtimali çok varit görüldüğü için

bu rupture'ün İngiliz lehine ısrar ettiğimiz kaydı ihtirazi yüzünden olmasının dünya ve memleket efkârı umumiyesi üzerinde hiçdeğilse çok münakaşa edilen bir mevzu olduğu için, böyle bir rupture'ü daha ziyade, bizi haklı gösteren bir maddede yapılmasını daha muvafık bulduk ve yepyeni bir proje hazırladık. Bu projede İngiliz reserv'i tarafımızdan kaldırılıyor. Birinci madde iki taraf bir birine tecavüz etmiyecektir haline getiriliyor. İkinci madde de en sonuna ilâve edilen bir cümle ile hükümsüz bir hale konuyor ve böylece muahede Türkiye ve Almanya bir birlerine taarruz etmiyecektir, taahhüdünden ibaret kalıyor.

12 Perşembe günü Von Papen'i davet ettim. Menemencioğlu'da hazır bulunuyordu. Yeni teklifi Von Papen'e anlatmağa başladık. İngiliz lehindeki reserve'in kaldırılmasına muvafakat ettiğimizi bildirdik. Sefir çok memnun oldu.

Birinci maddenin son şeklini okudu. Sefir bunu bir az sıkılmakla beraber, hazmeder göründü. İkinci maddenin son şekli okunduğu zaman hiddetini saklayamadı. Muahede çok médiocre bir hale gelmiştir. Böyle muahedenin kabul edileceğini ihtimal dahilinde görmem, dedi ve son maddeyi de şöyle böyle okuyarak ayağa kalktı ve infial ile gidiyordu. Birdenbire durarak bu teklif ettiğiniz yeni metinle préambule'e sizin isteyeceğiniz kaydıihtiraziyi koymak şartile Almanya'dan gelen son metin arasında beni muhayyer bırakabilirmisiniz? diye sordu. Biz de evet bu iki şıktan hangisini getirirseniz, onu kabul edebiliriz dedik.

Sefir, bir gün sonra, yani 13 Haziran cuma günü Berlin'in mutabık olduğunu bildirdi ve préambule'e yazılacak kaydıihtirazinin hazırlanmasını rica etti.

14 Cumartesi günü kaydıihtirazi hükmü tarafımızdan su geçmiyecek sıkı bir şekilde tertip ve tanzim edildikten sonra Von Papen'e verildi.

Sefir, şahsen mutabıkım, Berline yazıyorum, dedi.

17 Salı günü Hariciyeye gelerek, Berlinin tarafımızdan yapılan Préambule'de mutabık olduğunu ve hemen muahenin imzalanmasını istedi.

Ben kendisine cevaben bugün Hükümete yarın Partiye malümat vermek zarureti olduğunu ve ancak yarın gece imzaya imkân olabileceğini söyledikten sonra, arzu ederse, hemen parafe edebileceğimizi bildirdim.

Önümüzdeki nüshalar paraflandı, ve derpiş edilen tertip dahilinde Hükümet ve Partiye lazım gelen izahat verildikten sonra muahede Çarşamba günü saat 21 de Hariciye Vekâletinde imza edildi."

Bu arada, Hitler'in ikinci mesajına cevap olarak İnönü tarafından ve kuriye ile yola çıkarılmış olan 12 Haziran tarihli mektubu, Büyükelçi Gerede 19 Haziran'da Hitler'e teslim ediyordu. İnönü bu mektubunda, iki ülke arasında gerçek anlamında bir çıkar ayrılığı olamayacağı yolundaki Hitler'in görüşüne kendisinin de katıldığını ve böylelikle Dışişleri Bakanı ile Alman Büyükelçisinin görüşmelere başlamış olduklarını, her iki tarafça sarfedilen gayretlerin arzu edilen sonuca varmasını ümit ettiğini ve iki ülke arasındaki ilişkilerin iki milletin derin ve gerçek bir dostluğuna dönüşeceğine inandığını belirtiyor ve Hitler'e 4 Mayıs tarihli nutkunda Türkiye ile ilgili sözleri (*) için teşekkür ediyordu.

Hitler İnönü'nün mektubunu okuduktan sonra Gerede'ye (*) "Şahsen Harbi Umumi silâh arkadaşı olmak sıfatiyle bu günkü mesut neticeden memnuniyet ve bahtiyarlık duyduğunu, memleketlerimiz arasında başlayan dostluk ve teşriki mesainin halen ve atiyen her iki devletin hayır ve istifadesi zemininde inkişafını temenni ettiğini, kavi ve müstakar bir Türkiye'nin mevcudiyetini Almanya kadar hiç bir devletin arzu edemeyeceğini ... söyledikten sonra, dost Türkiye ile yalnız bugün için değil atiyen de bir esaslı ticaret anlaşması yapılmasını arzu ettiğini, Almanya'nın öteden beri Türkiyen'in en büyük müşterisi olduğunu, bilhassa münasebatı ticariyemizin emin ve müstakar bir tarzda inkişafına muntazer olduğunu", belirtiyordu. (*).

Diğer taraftan, Türkiye'nin Almanya ile görüşmeler yapmasını İngiltere'nin "makul ve meşru" gördüğünü bildirmiş olmasına rağmen, yine de Türkiye ile Almanya'nın anlaşmalarının kendilerine karşı hükümler taşıyabileceğinden ve bu başlangıçtan sonra da Türkiye'nin Almanya safına kayabileceğinden çekinen Eden'in Türk Hükümetine yolladığı bir mesaj, İngiltere Büyükelçiliğince bir sözlü

(*) «Türkiye, büyük harpte bizim müttefikimizdi, Harbin feci neticesinden bu memleket de bizim kadar müteessir olmuştu. Yeni Türkiye'nin büyük ve dâhi yaratıcısıdır ki, talihin terkettiği ve kaderin müthiş inhizarına uğrattığı o vakitki müttefiklerine kalkınmak için ilk muhteşem misali verdi.

Şimdi de, zimamdarlarının realist hattı hareketi sayesinde Türkiye'nin kendi kararlarında İstiklâlini muhafaza etmesine mukabil Yugoslavya İngiliz entrikalarının kurbanı oldu.

(*) Hitler ile görüşmeye gelen Gerede'ye bu kez askerî ihtiram kıtası çıkarılmıştır.

(*) Berlin Büyükelçiliğinin raporu.

bildiri halinde 3 Haziran 1941'de Dışişlerine verilmiştir. Bu mesajında Eden, Türk Hükümetinin Almanlarla yapılan görüşmeler hakkında tarafımızdan kendilerine verilen ayrıntılı bilgiler için teşekkürlerini belirttikten sonra, Almanlarla yapılacak siyasi bir anlaşmadan Türkiye'nin hiçbir şey kazanamıyacağı, böyle bir anlaşmadan sonra Türkiye'nin dış siyasal bağımsızlığını devam ettirmede güçlük çekeceği görüşünde olduğunu yazıyor ve sonucu bilinmeyen bir politikaya atılmadan önce herşeyi iyice düşünmesi için Saracoğlu'nun dikkatini çekiyordu. Eden, ayrıca, Türkiye'nin Sovyetler ile doğrudan temasa geçmekteki tereddütlerini çok iyi anladığını belirterek, Türkiye'yı hiçbir yükümlülük altına sokmadan ve Türkiye'nin Almanlarla bir anlaşma imzalamak ihtimalinin var olduğuna dokunmadan İngiltere'nin Sovyet Hükümetile resen temasa geçerek Almanların Türkiye üzerinde baskıda bulunduklarını bildirmesine Saracoğlu'nun razı olup olmayacağını soruyordu. Eden'e göre bundan Türkiye'nin hiç bir zararı olmayacak, bilâkis Sovyetlerin niyetleri "açıklığa" çıkarılmış olacaktı.

Eden'in bu mesajına cevaben Saracoğlu 6 Haziran'da görüştüğü Sir Knatchbull - Hugessen'e, "temaslarımızın Sovyetlere bildirilecek bir mahiyet henüz almamış olduğunu, bu temaslardan edinilen fikirlerin henüz intiba hudutlarını geçmemiş bulunduğunu ve bu vaziyet dahilinde vaki olacak tebligatın faide yerine zarar vereceğini, şayet temaslarımız bu hududu aşarsa, ancak o zaman İngiliz Sefirile konuştuktan ve istişare ettikten sonra, tebligatta bulunmak veya bulunmamak ciheti kararlaşabileceğini ve bu kararlaşdıktan sonra, teblig "procédure"nün taayyün edebileceğini" ifade etmiştir.

Diğer taraftan İngilizler, Amerika'ya müracaat ederek, Türk - Alman anlaşmasının imzalanmasını önlemek için Türkiye üzerinde Amerika'nın baskı yapmasını istemişlerdir. (*) Bunun üzerine, Amerikan Dışişleri Bakanı Hull, Ankara'daki Büyükelçileri Mac Murray'e gönderdiği 15 Haziran 1941 tarihli talimatta, Alman saldırısının genişlemesine direnmede Türkiye'nin tutumunda olabilecek herhangi bir yumuşamanın ve bunu takiben Türk - İngiliz işbirliğinde bir değişiklik yapılmasının Amerikan halkoyu gözünde yaratacağı çok kötü tesirlere Türk Hükümetinin dikkatini çekmesini ve böyle bir durumda Türkiye'nin Kiralama ve Ödünç Verme Kanunundan faydalandırılmayacağının söylemesini bildirmiştir. (*) Ancak, İngiliz Büyükelçisi ile istişare ettikten sonra, sözkonusu anlaşmanın birkaç

(*) **Foreign Relations of the United States - 1941. Cilt 3 S. 853.**

(*) **Foreign Relations of the United States - 1941. Cilt 3. S. 855.**

gün içinde kati olarak imzalanacağını öğrenen MacMurray, Türk Hükümetine yapılacak böyle bir teşebbüsün fayda yerine zarar getireceğini belirterek yeni talimat istemiş, (*) Aynı zamanda İngiltere de Amerika'ya başvurarak Türk Hükümetinin yapacağı anlaşmayı önlemek yerine, anlaşmanın, Türkiye'nin İngiltere ile ittifakını zayıflattığı anlamına gelmediği yolunda Türk Hükümetinin açıklama yapmasının sağlanmasını uygun görmüştür. (*)

18 Haziran sabahı Saracoğlu'nu ziyaret eden MacMurray, Türk-Alman anlaşmasının Amerika'da yanlış yorumlanmaya yol açmasının Amerikan halkoyunda yaratacağı kötü tesirlere işaret etmiş ve Saracoğlu'nun Amerikan basın temsilcilerine bir açıklama yapmasının çok yararlı olacağını belirtmiştir.

Saracoğlu, cevaben, Türkiye'nin İngiltere'nin müttefiki olarak kalmakta devam edeceğini, İngiltere Hükümetinin bilgisi ve rızası ile altı hafta kadar önce Alman Büyükelçisi ile başlayan bu görüşmelerin sonucunun İngiltere ile olan ilişkilerimize katiyen tesir etmeyeceğini, görüşmeler boyunca İngilizlere devamlı olarak bilgi verilmiş olduğunu belirterek, esasen görüşmelerin uzamasına anlaşmanın giriş kısmına İngiltere ile olan ittifakımıza halel gelmeyeceğini öngören bir cümlenin yer almasında Türk Hükümetinin ısrar etmesinin sebep olduğu söyleyerek anlaşmanın hükümlerini Büyükelçiye açıklamıştır. (*)

İngilizler, sadece, sözkonusu anlaşma ile Türk topraklarından Alman askeri birlikleri ve malzemesinin geçirilmesi gibi İngiliz çıkarlarına aykırı düşecek herhangi bir harekete girişilmeyeceği konusunda garanti istemişlerdir. (*)

Anlaşmanın imzalanmasından sonra basına yaptığı bir açıklamada Saracoğlu, "Metinde görüleceği veçhile, tarafeynin mevcud akdî vecibeleri mahfuz tutulmakta ve böylece de bu vecibelerin Muahedede münderiç mefhumlarla tearuz etmemekte olduğu teyid edilmektedir." demiş olmasına rağmen Eden'in ısrarı üzerine (*) anlaşmanın giriş kısmında anılan yükümlülük arasında en başta geleninin Türk - İngiliz İttifakı olduğunu basına ayrıca bildirmiştir.

(*) **A.g.e. Cilt 3. S. 857**

(*) **A.g.e. Cilt 3. S. 858**

(*) **A.g.e. Cilt 3. S. 860**

(*) **İngiltere Büyükelçiliğinin 14 ve 18 Haziran 1941 tarihli Muhtırası.**

(*) **İngiltere Büyükelçiliğinin 18 6 1941 tarihli Muhtırası.**

18 Haziran 1941 tarihinde imzalanan Türk-Alman Saldırmazlık Andlaşması.

"Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich'ı,

Aralarındaki münasebetleri mütekabil itimat ve samimî dostluk esasına istinat etirmek arzusiyle ve her birinin elyevm mevcut taahhütleri kayd-i ihtirazîsi tahtında, bir Muahede aktetmeğe karar vermişler ve bu maksatla murahhaslarını tayin etmişlerdir; şöyle ki :

Türkiye Reisicumhuru :

İzmir Mebusu ve Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu'nu;
Almanya Reich Şansölyesi :

Ankara Büyük Elçisi Ekselâns Franz Von Papen'i.

Bu murahhaslar usulüne muvafık bulunan salâhiyetnamelerini teati ettikten sonra âtideki ahkâmı kararlaştırmışlardır :

Madde 1 — Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich'ı arazilerinin masuniyetine ve tamamiyeti mülkiyesine mütekabilen riayet ve doğrudan doğruya veya dolayısıyla yekdiğeri aleyhine müteveccih her türlü harekâttan tevakki etmeği taahhüt ederler.

Madde 2 — Türkiye Cumhuriyeti ve Alman Reich'ı müşterek menfaatlerine taallûk eden bütün meselelerde, bunların halli için mutabakatı temin etmek üzere, aralarında âtiyen dostane temasta bulunmağı taahhüt ederler.

Madde 3 — İmzası günü mer'iyet mevkiine girecek olan bu muahede on sene müddetle muteberdir. Yüksek Âkid Taraflar Muahedenin temdidi hususunu vakti merhununda aralarında kararlaştıracaklardır.

Bu muahede tasdik olunacak ve tasdiknameler sürat-i mümküne ile Berlin'de teati edilecektir.

Türkçe ve Almanca lisanlarında, her iki metin de aynı veçhile muteber olmak üzere, iki nüsha olarak tanzim edilmiştir.

Ankara, 18 Haziran 1941

Şükrü Saracoğlu — Franz Von Papen"

SAVAŞ YILLARI: V

RUS - ALMAN SAVAŞI VE TÜRKİYE

Sovyetlerin, Almanların 1941 yazında Rusya'ya saldıracaklarını kesinlikle tahmin edip etmedikleri bilinmemektedir. İstihbarat raporları ve çeşitli uyarmalar karşısında, bunu hiçolmazsa kuvvetli bir ihtimal olarak bilmemeleri imkânsızdır. Buna rağmen, bu bilgilerin Sovyet politikasını müşahhas olarak etkiler görünmemesi Stalin'in halâ Almanlarla anlaşmayı ümid ettiğine işaret sayılmış ve bilhassa ordularının konuşu bakımından gerekli tedbirleri de bu yüzden aldırmadığı ileri sürülmüştür. (*)

18 Nisan ve 21 Haziran günleri, Alman uçaklarının, günlük olay olarak Sovyet hava sahalarını ihlâline karşı yapılan protestolar cevapsız kalmış ve 21 Haziran teşebbüsünde Molotov, Alman sefirine, "Sovyet - Alman bağlantılarında bugünkü durumun sebeplerinin ne olduğunu söyliyebilirse" memnun olacağını ifade etmiştir. (*) Diğer taraftan Molotov'un yayınlanmasından önce Schulenburg'a gösterdiği 14 Haziran 1941 tarihli Tass bildirisinde, Almanların Sovyetlere saldırmak üzere sınırlarda yığınak yaptığı veya Sovyetlerin Almanlara saldırmak için hazırlık yaptığı söylentileri yalanlanmakta ve hem Almanya'nın, hem de Sovyetlerin Sovyet - Alman Antlaşmasına harfiyen riayet ettikleri belirtilmekte idi.

(*) Bak. Adam B. Ulam, A.g.e. 306-312

Yazarın resmî Sovyet vesikalarına (The History of the Great Patriotic War, Moscow 1961) dayanarak verdiği bilgiye göre, 2000 km'lik hudut boyunca 40 piyade, iki süvari tümeni mevcuttu. Bu kuvvetin derinliğine savunma için çok fazla, hat, savunması için ise, Hitler'in 170 tümenine karşı çok az olduğu belirtilmektedir. Buna karşılık Hitler Musolini'ye mektubunda, Hakikaten, elde bulunabilicek bütün Rus kuvvetleri hudutlarımızdadır» demektedir ve Sovyetler devamlı keşif uçuşları yaptırmaktadır. (Soviet-Nazi Relations, S. 350.) Churchill'in Stalin'e ikaz mahiyetindeki şahsi mesajı 19 Nisan'da Stalin'e verilmiştir. Bak : Churchill, Germany and East.

(*) Bak. Nazi-Soviet Relations, S. 355.

Harbin başladığı gün ilk tepkiyi gösteren Churchill, meşhur nutkunda "Rusya'ya ve Rus halkına elimizde olan hertürlü yardımı yapacağız. Dünyanın dört bucağındaki dostlarımıza ve müttefiklerimize aynı yolu tutmaları ve bizim de yapacağımız gibi, bu yolu sonuna kadar takip etmeleri için çağrıda bulunacağız." sözleriyle Sovyetlere kesin olarak el uzatmıştır.

Churchill aynı nutkunda, evvelce değinilen ve Ankara'nın hassasiyetle karşıladığı beyanı da yapmıştır. Nutuk Sovyet basınında yayınlanmakla beraber, Stalin'den cevap çıkmamıştır. 7 Temmuzda Churchill, Stalin'e bir mesaj göndermiş, 8 Temmuz'da bir İngiliz askerî heyeti Rusya'ya gitmiş, fakat Stalin'in cevabı ancak 18 Temmuz'da gelmiştir. Stalin'in cevabının esası, Fransa üzerinde bir ikinci, Kuzeyde, Finlandiya ve Norveçte de üçüncü cephe açılmasıdır. İki memleket arasındaki ilk şeklî anlaşma, 13 Temmuz 1941'de Molotof'la Sir S. Cripps arasında imzalanan, politik konuların ele alınmadığı bir antlaşmadır.

Bu İncelemede, savaşın gidişi hakkında ayrıntılı bilgi vermeye tabiatıyla imkân yoktur ve aslında iyice bilinen Savaş olaylarına sadece politik olaylarla çok yakından ilgisi olduğu durumlarda değinilecektir. Fakat genel bir prensip olarak, Sovyetler bakımından, savaşın gidişatı itibarıyla, Almanların ilerleyişi, durduruluşu ve nihayet 1943'ten itibaren gerileyişinin Sovyetlerin politik tutumlarında belirli bir şekilde yansıdığı söylenebilir.

Rus - Alman savaşı başladıktan 3 gün sonra Büyükelçi Aktay, Sovyet Dışişlerine tevdi ettiği kısa bir nota ile Türkiye'nin tarafsızlık kararını bildirmiştir. Türkiye'nin bu hareketi, aramızdaki dostluk antlaşmasına olduğu kadar 25 Mart 1941 tarihli Türk - Sovyet bildirisine de uygundu.

Sovyetler İngiltere ile yaptıkları 13 Temmuz tarihli antlaşmadan Türkiye'ye bilgi vermemişlerdir. Oysa ki, 1929 tarihli antlaşmanın açık ve gizli protokollerine göre, bu antlaşma için Türkiye'nin muvafakatını almaları gerekiyordu.

Dışişleri'nin talimatı üzerine Haydar Aktay, Vişinski'ye durumu anlatmış ve Protokolleri göstermiştir. Aktay görüşmeyi şöyle nakletmektedir :

"Muvafakat kelimesini görünce yapılan hatayı idrak ederek müşkil vaziyete düştü ve .....Hükümete iblağ ile alacağı cevabı bildireceğini söyledi ve bu nisyanı harp halinde mütevellit fevkaledeliklerden dolayı yapılmamış bir formalite gibi göstermek istedi.

Kendine mesele formalite değil, tarafeynin mütekabilen deruhte etmiş oldukları bir taahhüdün temmi ifasıdır demekliğim üzerine ingiltere ile imza edilen mukaveleye Türkiyenin muhalif olup olmadığını sordu. Cevaben Hükümetim mezkür mukaveleye muhalif olmuş olsaydı bu hususdaki noktai nazarını da söylerdi. Bana bu bapta verilmiş bir talimat yoktur. Yalnız talimatım, Sovyet Hükümetinin mezkür mukavelenin hiyni müzakere ve imzasında hareketinin mütekabil taahhütlere minküllinvücuh muhalif olduğunu tebliğden ibaretdir dedim. Vişinski mukabeleten, ahiren Almanya ile akt etmiş olduğumuz mukavelenin imzasından evvel Sovyet Hükümetinin haberdar edilip edilmediğini sordu. Kendisine mahrem Protokolda Almanya'nın bitişik komşular meyanında bulunmadığını söyledim. Buna cevapla Almanyada Balkanların müntehasına kadar sokulmuşdur, dedi ve bizim tarafımızdan bir hata olmuşsa bu sırf bir formalitenin ademi ifasıdır fakat Türkiye Hükümeti Zefalke namındaki harp gemisinin Boğazlardan geçmesini Montreux mukavelesinin 8 inci maddesile nasıl telif ediyor? Bizim yaptığımız mukavele sulha hadim bir anlaşmadır. Halbuki mezkür vaporun Boğazlardan geçmesi sulhu ihlal edici bir hareketdir, dedi.

Meseleden haberdar olmadığımı bu keyfiyeti Hükümetime bildirerek alacağım cevabı kendisine iblağ edeceğimi ve teşebbüsüm hakkındaki cevabına intizar eylediğimi söyleyerek yanından ayrıldım." (*)

Vişinski, Aktay'ın bu teşebbüsü sırasında, Seefalke vapuru olayını bir karşı hücum olarak kullanmak fırsatını bulmuştu. Sovyetlerin muhtelif vesilelerle ve 1946 notalarında da sözü geçecek olan Seefalke olayı, Rus - Alman harbinin ilk ayında Türk - Sovyet münasebetlerini etkileyecektir.

Vişinski, Seefalke olayına 26 Temmuz (1941)'de tekrar dönerek H. Aktay'a şu bildiriyi yapmıştır :

"Sovyetler Hükümeti Türkiye Hükümetine (atideki) beyanatda bulunmayı lüzumlu addeder. Sovyet Hükümeti Seefalke namındaki Alman harp gemisinin 9 Temmuzda Karadenize müteveccihen Boğazlardan geçmiş olması keyfiyeti hakkında 12 Temmuz tarihinde Türkiye Hükümetinin nazarı dikkatini celbetmişdi. Türkiye Hükümeti cevaben bu hususda hiç bir malumatı olmadığını ve böyle bir halin vukuundan bile şüphe etdiğini beyan eylemişdi. Bilahare Türkiye Hükümeti Temmuz 18'inde Seefalke vapurunun Temmuzun 7'si

(*) **Moskova B.Elçiliğinin Temmuz 1941 tarihli telgrafı**

ile 9'u arasında Boğazlardan geçtiğini tahriren tesbit etmiş ve fakat mezkür vapurun Alman deniz ticaret bayrağını hamil bulunması ve bir ticaret gemisine mahsus sair bilcümle evsafı haiz olması hasebile işbu gemiye atfolunan askeri vasfı red etmişti. Sovyet Hükümeti evvelden dahi bildirmiş olduğu vechile, Seefalke gemisinin sahil muhafazasına mahsus sürat botu olduğunu teyid eder. Sahil muhafazasına mahsus Seefalke gemisinin Türkiye Hükümetinin dermeyan eylediği veçhile Boğazlardan geçerken müsallah bulunmaması ve ticaret bayrağını hamil olması mezkür geminin sefaini ticariiye sınıfına dahil bulunduğuna bir delil olamaz. Balada mezkur izahata göre Sovyet Hükümeti Türkiye Hükümetinin işbu gemi hakkındaki izahatına iştirak edemez. Sovyet Hükümeti Montreux Mukavelesinin 9 uncu maddesinin 2 nci bendinin ihlaline Türkiye tarafından müsade edilmiş olmasına dikkati çeker ve ilerde mezkur Mukavele ahkamının ihlaline meydan vermemesi için Türkiye Hükümeti tarafından icap eden tedbirlerin alınacağını ümid eder."

Aktay, "geminin ticaret vapurları sınıfına (dahil) bulunduğunu tekrar ederek beyanatını Hükümetime arzedeceğini" söylemekle iktifa etmiştir.

Savaşın Karadeniz'e geçişi ile, Boğazların durumundan başka Türkiye'yi endişeye sokan bir konu da, karasuları yakınında bulunacak muharip gemilerin ve özellikle denizaltıların Türk deniz vasıtalarına ve genellikle kıyı emniyetine yapabileceği zararlardı. Türk Hükümeti "sahillerimizin boyunca 10 mile kadar olan bir şeridin tamamen harp mıntakası harici addedilmesi" için Almanlardan sonra Sovyetler Birliği'nden talepte bulunulmuştu. Aktay, Vişinski ile konuşmasından sonra "teklifimizi red mahiyetinde olan işbu cevabın Hükümetince iyi karşılanmıyacağını, Bahrisefit sahillerinde de tatbik olunan bu usule İngilizlerin itiraz etmemiş olduklarını ve Karadenizde korkulacak bir Alman donanması bulunmaması hasebiyle ileri sürülen mülahazatın (yani Almanların bu şeridi harp maksatları için, kamufle edilmiş gemilerde kullanmıyacakları yolunda) gayrıvarid bulunduğunu söylemiş" ise de, Vişinski, tesisi arzu olunan mıntakanın Almanlara emniyetleri olmaması hasebile tarafımızdan garanti edilmedikçe harp harici telâkkisine imkân olmadığını ve tarafımızdan böyle bir garantinin verilmesine karar verildiği takdirde meselenin Sovyet Hükümetince tekrar tetkik olunacağını" bildirmiştir.

Bu sıralarda, gerek Almanların Kafkasya'ya inişini karşılamak, gerekse Rusya'ya ikmal yollarını açık tutmak için İran'ın işgali söz-

konusudur. Türkiye, henüz ne şekillere bürüneceğini kestiremediği İngiliz - Sovyet işbirliğinin kendi yararlarının ve güvenliğinin aleyhine sonuçlar verebileceğinden kuşkulanmaktadır ve İran'ın işgali tasavvurları, tarafsızlara ilerisi için hiç de ümit verici bir başlangıç olarak görünmemektedir.

İran'ın Sovyet - İngiliz işbirliği ile işgalinin kesinleşmesi üzerine, Türkiye'nin kuşkularını yatıştırmak için İngiltere ve Sovyetler Birliği, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü garanti eden ve Montreux sözleşmesine riayet edileceğini bildiren aşağıdaki notaları tevdi etmişlerdir :

"Ambassade De L'Union Des Republiques
Sovietiques Socialistes Ankara, le 10 août 1941

Monsieur le Ministre

Sous l'instruction du Commissaire de Peuple pour les Affaires Etrangéres je suis chargé de communiquer à votre Excellence, de la part du Gouvernement de L'URSS, la Déclaration suivante :

"Le Gouvernement de l'Union des Républiques Sovietiques Socialistes confirme sa fidélité à la Convention de Montreux et assure le Gouvernement Turc qu'il n'a aucune intention agressive, ni revendication au sujet des Détroits. Le Gouvernement de l'URSS, ainsi que le Gouvernement de sa Majesté dans le Royaume uni sont préts à observer scrupuleusement l'integrité territoriale de la République Turque.

Tout en appréciant pleinement le désir du Gouvernement Turc de ne pas être entrainé à' la guerre, le Gouvernement de l'URSS, ainsi que le Gouvernement de sa Majesté dans le Royaume - Uni seraient neanmoins prêt à accorder toute aide et assistance à la Turquie au cas ou celle - ci serait attaquée par une puissance européenne."

25 Ağustos 1941'de de İran işgal edilmiştir.

Sovyet - İngiliz garantisi tabiatıyla Almanların gözünden kaçmamıştır. Ribbentrop, 22 Ağustos'da davet ettiği Büyükelçi Gerede'ye bu garantiden bahsederek,

"Sovyetlerle birleşen İngiltere'nin, Sovyetler'e, Türkiye'ye garanti verilmesinin altında, Türkiye üzerinde Boğazlar meselesinde malüm Rus metalibatına zamimeten belki de geniş mikyasta tevizata muvafakat eylediği" düşüncesini ileri sürmüştür.

1941 yılının, İngilizlerle ilişkilere ait olan kısmı ayrı bölümde incelendiğinden burada üzerinde durulmayacaktır. Sovyetlerle münasebetler ise durgunlaşmış yavaşlamış ve vasıtalı olmuştur. 7 Aralık 1941'de savaşın Japonya ve Amerika'ya da geçişi diğer taraftan Almanların Moskova önlerine kadar gelişleri, kısacası müttefikler arasında büyük strateji meselelerinin kararlaştırılmadığı fakat Sovyetler bakımından ilk hedefin Moskova'ya yaklaşan Alman saldırısını önlemek olduğu 1941 yazısından Stalingrad'ın kurtuluşuna kadarki devrede, savaşan taraflarla saldırmazlık antlaşmaları olan Türkiye ile Sovyetler Birliğinin bağlantılarının bir durgunluk devresine girmesinde bu cephe durumunun da tesiri olduğu şüphesizdir.

Diğer taraftan, İngilizler, askerî meselelerde Sovyetlerle tam bir işbirliğini gerçekleştiremedikleri gibi ve Sovyetlerin, bütün Mihver uydusu devletlerle, Finlandiya, Macaristan ve Romanya ile diplomatik bağlantılarını kesmeleri gibi politikalarıyla karşı karşıya idiler. Churchill, Stalin'e 4 Kasım 1941 tarihli mesajında, askerî sorunlara ön planda yer vermiştir. Stalin'in 8 Kasım cevabında başlıca, iki memleket arasında harp amaçları ve harpten sonra sulhün teşkilâtlandırılması ayrıca Avrupada karşılıklı askeri yardımlaşma konusunda anlaşma olmadığı üzerinde durulmakta ve gerek askerî yardım, gerek siyasî konularda eleştirici bir ifade kullanılmaktadır. (*)

Churchill mesajın edasından bir hayli alınmış ve cevap vermemiştir. 20 Kasımda Maisky, Stalin'in askerî harekâtla meşguliyetlerinden, Finlandiya hakkındaki gizli tekliflerinin açığa vurulmasının kendisini müteessir ettiğinden bahsetmiştir.

Churchill, sırf askerî görüşmelerin Sovyet liderlerini memnun etmiyeceği intibaındadır ve "Stalin'in Finlandiya üzerindeki mesajının adetâ isterik havası, iki memleket arasındaki anlayış farklılığını göstermektedir," demektedir. Eden'i, münasebetleri yumuşatmak için Moskova'ya göndermeyi Stalin'e teklif etmeyi düşünerek 21 Kasım'da Stalin'e yeni bir mesaj göndermiştir. Mesajında, muhatabının siyasi meseleler konusundaki arzusuna değinerek, üç memleketin galipler masasına oturacağı inancını belirttikten sonra "Tabiatıyla ilk amaç Almanya'nın ve özellikle Prusya'nın bize bir üçüncü defa vurmasını önlemektir" diyordu.

Stalin 23 Kasım cevabında Eden'in gelişi ve Churchill'in düşünceleriyle mutabakatını belirtmişti. Eden'in seyahatinden önce de,

(*) A.g.e. S. 142 - 143.

savaşı durdurmadıkları için Finlandiya, Romanya ve Macaristan'a savaş ilân edilmiştir.

Churchill'in İngiliz Genelkurmay Başkan Yardımcısını da yanına alarak Moskovaya gidecek olan Eden'e verdiği ve başlıca, askerî sorunları kapsayan, genel talimatın ikinci maddesi Türkiye'yi ilgilendirmektedir :

"Türkiye'nin tutumu hem İngiltere, hem de Sovyetler Birliği için gittikçe önem kazanmaktadır. 50 tümenlik Türk ordusunun hava desteğine ihtiyacı vardır. Tecavüze uğraması halinde Türkiye'ye en az 4, en çok 12 avcı filosu vadettik. Bu ihtimalde, Rus Güney cephesine tahsisini düşündüğümüz filolardan bazılarını çekmek zorunda kalabiliriz. Uçaklarımızın Karadenizin iki sahilini en iyi şekilde kullanılabilecekleri ve uçak tipleri şartlara göre İngiliz ve Rus Hükümetleri ile Genelkurmayları arasında danışma ile kararlaştırılmalıdır." (*)

Churchill'in Eden'e verdiğini belirttiği genel direktifte, siyasî konulara bir atıf yoktur. Ancak, Stalin'e mesajına ve onun cevabına bakarak, İngilizlerin bu konunun açılacağını beklemedikleri de söylenemez.

Eden, Stalin ve Molotof'la ilk görüşmelerinde, harp sonrası nizamı ve Sovyetlerin harp sonrası sınırları üzerinde ayrıntılı tekliflerle karşılaşmıştır.

"(Stalin) Avusturya'nın bağımsız bir devlet olarak Almanya'dan ayrılmasını, Rhineland'ın bir himaye altında veya bağımsız devlet olarak ayrılmasını ve mümkünse bağımsız bir Bavarya devleti kurulmasını teklif etti. Ayrıca, Doğu Prusya'nın Polonya'ya ilhakını ve Südetlerin Çekoslovakya'ya iadesini teklif etti. Yugoslavya'nın eski haline getirilmesini, ve hattâ İtalya'dan toprak almasını, Arnavutluğun bağımsız devlet yapılmasını, Türkiye'nin, Ege'de Yunanistan için önemli adalarla ilgili bazı ayarlamalar dışında, 12 adayı almasını telkin etti. Türkiye aynı zamanda Bulgaristan'da ve mümkünse Kuzey Suriye'de de bazı yerleri almalıdır. Genellikle, Çekoslavakya ve Yunanistan dahil işgal altındaki memleketler harp öncesi sınırlarına dönmelidirler, ve M. Stalin, İngiltere'nin bazı Batı Avrupa memleketlerinde (yani Fransa, Belçika, Hollanda, Danimarka, Norveç) üsler elde etmesini temin için herhangi özel tertibi desteklemeye hazırdır." Baltık Devletleri, Finlandiya ve Besarabya ko-

(*) A.g.e. S. 142 - 143.

nusunda, 1941 Alman taarruzundan önceki durum iade edilmeli, Polonya için "Curzon hattı" tanınmalı, Romanya Sovyetlere Macaristandan arazi mukabili toprak almalıdır.

İkinci görüşmede ise Stalin Sovyet hudutları meselesine gelerek, bilhassa Baltık devletlerinin ilhakı ve 1941 Rus - Fin hudutlarının geri getirilmesini istemiştir. Eden, Hükümetinin şimdiden harp sonrası hudutları üzerinde taahhüde girişmeyeceğini, ayrıca Amerikan ve Dominyonlar Hükümetlerine danışılması zaruretini belirtmiştir.

Eden'in telgrafları, Amerika seyahatinde olan Churchill'e, gemide verilmekte idi. Churchill, "Baltık devletlerinin massedilmesine şiddetle tepki gösterdiğini" kaydediyor. Bütün bunlar Atlantik beyannamesine aykırıdır ve zaten, bu talepleri kabul edilsin edilmesin Ruslar savaşmak zorundadırlar. (*) Tabiatıyla, bizzat kaydettiği gibi, Churchill'in asıl önem verdiği husus, bilhassa Baltık memleketlerinin ve Polonyanın parçalanmasına şiddetle tepki gösterecek Amerikan kamu oyunun ve buna göre hareket etmek durumunda olan Roossevelt'i kuşkulandırmamaktır. Neticede, Eden'in misyonundan, samimi bir bildiriden başka birşey çıkmaz. Ancak, Stalin'in 1941 tekliflerini harpten sonra kurulan fiili durumla mukayese etmek ilgi çekicidir.

H. Aktay da Şubat 1942 tarihli bir telgrafında şunları kaydediyor :

1 — Buradaki İngiltere Sefareti erkânı muhitinde Stalin'in Türkiye'ye karşı gösterdiği itimat ve dostluk kıskanılmakda ve bunun sebebi aranmaktadır.

Mevsuken haber alındığına göre Stalin, mevzuu bahis araziden maada 12 adanın da behemehal Türkiye'ye terki icap ettiği hususunda israr eylemiş ve Eden bu israr karşısında muvafakat cevabı vermek iztırarında kalmıştır. Muharebeye girmediğimiz halde Sovyetler tarafından bu derece iltizam edilmekliğimiz mezkür nuhitte hayreti mucip olmakta ve hatta hoşa gitmeyecek bir şekilde tenkit olunmaktadır.

2 — İngilizlerle Ruslar arasında İran'da rekabet başlamıştır."

Stalin'in, böyle aniden Türkiye'ye gösterdiği "itimat ve dostluğun" sebepleri hakkında, faraziyeden ileri birşey söylemek imkânı yoktur. Bu faraziyenin esas unsurları da, o tarihte, Sovyetlerin ne-

(*) **Churchill, Second World War, war comes to America S. 228 - 229**

reden gelirse gelsin (yani Balkanlar dahil) Doğu cephesinden Alman kuvvetlerini çekecek bir ek cephe ile Güney ve bilhassa Kafkas bölgesinin güvenliği sorunudur. Ayrıca, H. Aktay'ın da değindiği gibi, Türkiye harbe girmemiş olmasına rağmen, Yunanistan gibi işgale uğramış memleketlerden daha da fazla mükâfata layık görülmesi ayrıca dikkati çeken bir noktadır. Bu teklifleri ve hususiyeti açıklıyabilecek sebepler ise şunlar olabilir :

Almanyan'ın Sovyetlere ilk büyük darbeyi indirdiği bu devrede, Türkiye'nin, tabiatıyla en ideal şekil olarak Sovyetlerin yanısıra savaşa girmesi, hiçolmazsa tarafsız kalması, fakat belkide Almanlara yardımcı olmaması, geçit vermemesi, Sovyetlerce hayatî önem taşımaktadır. Sovyetler, bu çeşit tekliflerle ilk adımda Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamak, ilerde savaşa katılmasını hazırlamak, teşvik etmek amacını gütmüş olabilir. Bulgaristan'dan toprak teklifi, Almanlarla işbirliği yapan bu memleketi bir çeşit cezalandırmak niyetini de gösterebilir. 1941 ve 42 yıllarında Sovyetler savaşa girmesini Türkiye'den doğrudan doğruya istememişlerdir. Hattâ, ikinci Alman taarruzunun devam ettiği 1942 sonbaharında bile, Büyükelçi Açıkalın'ın Molotof ve Dekanozof'la yaptığı görüşmelerden, Sovyetlerin Türkiye'nin tarafsızlığından ve bunu uygulanma şeklinden bize duyurulması gereken önemli şikâyetleri olmadığı anlaşılmaktadır. Şu halde, Stalin'in tekliflerinin amaçların 1941 şartlarında değerlendirmek ve belki de Sovyetlerin harp sonrası için stratejik güvenlik düşüncelerinde aramak yerinde olacaktır. Böyle bir tekliften Sovyetlerce Türkiye'ye hiçbir zaman birgi verilmemiş olması, Molotof'un 1946'da Paris'te, 12 ada'nın Yunanistan'a gitmesi tezini ileri sürmesi ve hattâ, Yunanlılara Türkiye'de eziyet edildiği gibi sözlerle Yunanlıları Türkiye aleyhine kışkırtmaya çalışması da teklifin Türkiye'nin savaşa girişi isteğiyle ilgili olduğu görüşüne ağırlık kazandırmaktadır.

Eden'in Moskova ziyaretinde bu noktalar bir anlaşmaya bağlanmamış ve konu kapanmamıştı. Eden İngiliz ve Amerikan Hükümetlerinin görüşlerini bildirecekti. Churchill'in verdiği bilgilere göre, Molotof'un 1942 Mayısında Londra'ya yaptığı ve ittifak antlaşmasının imzalandığı ziyarette Sovyetler ,"ilk tutumlarını muhafaza ettiler, ve hatta müşahhas olarak Doğu Polonya'nın işgaline muvafakat meselesini ortaya attılar. Aynı zamanda Molotof, Rusya'nın Polonya üzerindeki taleplerinin gizli bir anlaşma ile tanınmasını ileri sürdü. Bu da Amerika ile anlaşmamıza aykırı idi. Foreign Office'de yapılan

görüşmeler, çok dostane olmakla beraber, tam bir çıkmaza doğru sürüklendi." (*)

23 Mayıs 1942'de Eden, sınır meselesini tamamen dışarda bırakan 20 yıllık bir anlaşma teklif etmişti. Bu anlaşma Stalin'in müdahalesi ile 26 Mayıs'ta imzalanmıştır. Ertesi gün Churchill Roosevelt'e gönderdiği mesajda, Antlaşmanın Atlantik bildirisine aykırı hiçbir hususu taşımadığını temin ediyordu.

Bu arada, Almanların Kafkasya'ya doğru ilerleyişi üzerine, tarafımızdan Hopa ve Trabzon havalisinde alınan bazı askerî tedbirlerin Sovyetlerde, Alman başarısı halinde Türkiye'nin fırsattan istifade ederek kendilerine saldıracağı yolunda kuşku yarattığına bazı dost memleketlerce dikkatimiz çekilmişti. Moskova'ya, 1942 yazında yeni Büyükelçi olarak tayin edilen Cevat Açıkalın, 21 Ağustos'ta Molotof'la yaptığı ilk görüşmede bu konuya değinmiştir.

"Ankara'da ifayı vazife (eder) iken ve hareketimden bir kaç zaman evvel bazı müşterek dostlarımız, Sovyetlerin bizim bazı harekâtı askeriyemizde endişe izhar ettiklerini söyleyerek Sovyet Rusyanın, Türkiye'nin Rusyaya tecavüze hazırlandığından açıkça endişe etmiş olduğunu ifade ettiler ve daha izahat vererek bunun başlıca âmili olarak Trabzon ve Hopa havalisinde Türk askerinin tahşidini gösterdiler; vakıa sizin, Ankara'daki Sefaretinizden kimse bu mevzu hakkında bizden bir şey sormadı, ben de Sovyetler tarafından böyle bir endişe, tektük ehemmiyetsiz şüpheyi mantık ile kabilitelif görmemekle beraber açık görüşmeyi siyasî mezhebimizin ve fıtratımızın icabı olarak şiar bildiğim cihetle vazifeme başlarken filhal böyle bir şeyle alâkadar olup olmadığımızı sormayı faideli buldum, dedim.

Molotof, bu söylediğiniz endişeyi bizim Sefaret mi ihsas etti, diyerek sordu; ben sizin sefaretiniz değil dostlar dedim. Tercümanın bu cümleyi tercüme etmesini müteakip Molotof yüzüme bakarak ve manidar ve tasvipkâr uzunca bir baş sallamasını müteakip Trabzon ve şimali şarki Türkiyede asker tahşidatını bizde işittik. Büyük elçi bunun hakkında malumat vermek ister mi? diye sordu.... Şimalî şarkî Türkiyeden maksat nedir dedim; Trabzon ve havalisi, dedi.

Bunun üzerine ben de kendisine meseleyi şöylece izah ettim :

Almanların, Kafkas harekâtı inkişaf etmezden evvel harekâtın başlangıcında askerî mütehassıslarımız, Almanların harekâtının in-

---

(*) Churchill, A.g.e. Cilt 7, The Onslauht of Japon, S. 298 - 299 Molotof'un üzerinde durduğu ikinci ve en önemli mesele Avrupa'da ikinci cephenin açılması idi.

kişafına göre Kafkasya'yı arkadan fethetmek hevesine düşmelerinin ve bunun teşmili Trabzon'da bir ihraç hareketine teşebbüs etmelerinin ihtimal dahilinde olduğu mütelaasını ileri sürdüler. Tehdit nereden gelirse gelsin karşı koymak azminde bulunan ve açık siyaseti sizce de malum olduğunu ümit ettiğim Hükümetimde kuvvetli veya hafif olsa bir ihtimal olmasına mebni icabında muhtemel bir köprü başı kurulmasına mani olmak için Trabzon ve Hopa civarında ufak miktarda bir asker topluluğu yapılmıştır. Ben belki bunu size söylemeğe bile değer görmezdim, bundan size bahsetmemin sebebi hudutlarımız dahilinde.... ittihaz edilen bu basit tahaffuz tedbirin şümulü tarafımızdan, Sovyetlere taarruza hazırlık olarak tefsir edilmiş olmasıdır ki bununla Sovyet, Türk münasebeti Türk tarzı telakkisine göre bir impudicité gördüğümden dolayıdır dedim.

Tercümanın not aldığı bu ifadatımı kendisine nakletmesini müteakip Molotof Türkiye'nin açık siyaseti gibi Sovyet siyasetinin de açık olduğunu bir Türk Büyük Elçisinden ilk defa olarak (de telles paroles) işittiğini söyleyerek verdiğim izahat ve beyanatı not aldığını ve bunlardan dolayı teşekkür ettiğini ifade etti."

Ağustos 1942 ortasında Churchill, Moskova'ya sonradan meşhur olacak seyahatini yapmıştır. Stalin Fransa'da ikinci cephenin açılması için sıkıştırmakta, Churchill ise, bunu başaracak derecede gücleri ve hazırlıkları olmadığını, Akdeniz ve Kuzey Afrika'da yapmaya karar verdikleri harekâtın stratejik bakımdan çok daha fazla avantajlı olduğunu belirtmektedir. İkinci günü yapılan görüşmelerde Stalin, İngiliz askerlerini korkaklıkla itham edecek kadar hiddet göstermiş, fakat Churchill'in kararlı davranışı sonunda yumuşamıştır. (Ruslar bu sıralarda, Stalingrad için son savunma tedbirlerini almaktaidiler.) Stalin, Molotof'un Londra ziyareti sırasında 1942'de ikinci cephenin kabul edildiğini söylediğini iddia etmiş, Churchill ise, Molotof'a verdiği muhtırayı göstererek, hiçbir vaat yapılmadığını belirtmiştir. Churchill 1942'den en iyi ikinci cephenin "operation Torch" olduğunu, 1942 - 43 için Rusya üzerindeki baskıyı azaltmak için de bunun büyük faydası olduğunu ve esasen bu hususiaki planların kesinleştiğini söylemiştir. (*)

22 Ağustos'ta itimatname merasimi dolayısıyla, Yeni Büyükelçi Açıkalın'ın Cumhurbaşkanı Kalinin (*) ile yaptığı görüşme tabiatiyle tamamen umumî kalmakla beraber, Sovyet Devlet Reisinin bazı sözleri, haleti ruhiyelerini belirtmesi bakımından ilgi çekicidir. Açıkalın'-

(*) Bak. Churchill A.g.e. Victory in Africa, S. 72 - 73.
(*) Kuybişef B.E.nin Ağustos 1942 tarihli telgrafı.

ın görüşme sırasında söz gelişi ".... bizim de eskiden mücadelei milliyemiz esnasında şeraiti hayatiyemizin birçok mahrumiyetleri icap ettiğini" söylemesi üzerine Kalinin ".... sizin mücadelenizle bizim muharebemiz bir değildir. Çünkü, sizin o zamanki düşmanlarınızın gayelerile bizim bu günkü düşmanımızın gayeleri büsbütün aksidir; sizin düşmanınızın yalnız memleketinizin istiklâline kasdı vardı. Gaye kolonial idi, Türk milletini ortadan kaldırmak değildi; halbuki bizim düşman yalnız bizi değil fakat eline geçireceği her milleti yok etmek, kendi tahakkümünü kurmak istiyor. Polonya'nın haline bakınız; tarihde Polonya bir çok istilâlar gördü, Çarlık devrinde Polonya siyasi istiklâlini kaybetti, fakat Polonya milleti kaldı, halbuki şimdi Almanlar Polonya milletini ve kültürünü ortadan kaldırmak istiyorlar, diyerek bir milletin siyasî istiklâlinin mefkudiyetinin, milletin hakkı hayatını nez etmediği nazariyesini müdafaaya bir hayli sarfı makderet eyledi.

Müşarünileyhe Türk Milletinin hayatı milliyeye, bir hakkı hayat tarzı telâkkisine göre ana yurt hudutları dahilinde tam ve mutlak bir istiklâl olmadıkça hayati esarete muadil ve binaenaleyh ölmekten daha korkuç addettiği cihetle, siyasî istiklâli için ölmeği daima müraccah bildiğini, o zamanki milli mücadelemiz ve bu günkü siyasi durumumuzun bünyesinin bundan mülhem olduğunu söyledim.

Muhatabım, Sovyet Rusya'nın mücadelesinin yalnız Rus Devleti için değil, fakat bütün milletler için aynı derecede ehemmiyetli olduğunu, çünkü hasmın bütün milletlerin hakkı hürriyetine kasdi olduğunun anlaşıldığını, Almanya'nın Şarkta elleri serbest kalsaydı. Türkiye'ye hücum edeceğinin muhakkak olduğunu söyledi. Sonra sözlerine, şimdiye kadar Türkiye ile Sovyet Rusya arasında olan eski dostluğun devamını dilerim. cümlesiyle nihayet verdi."

Gerek Açıkalın'ın daha sonra Vişinski ve diğer Sovyet ilgilileri ile yaptığı görüşmelerden, gerek Ankara'da Vinogradov'un Menemencioğlu ile görüşmesinden çıkan genel izlenim, Sovyetlerin o günkü Türk politikasından şikâyetçi olmadıkları, iki tarafın da karşılıklı dostluklarına değer verdikleri fakat bu durgunluk ve bekleme devresinde bulunulduğudur. Menemencioğlu, Vinogradof'la yaptığı görüşmenin izlenimini şöyle veriyor :

"... muayyen bir mevzu etrafında konuşulmamış ve malumat umumî mahiyette bir mübahaseden ibaret kalmıştır. Hal ve tavrında Türk-Sovyet dostluğunu takviye azmile geldiğini göstermek arzusu vardı."

Açıkalın'ın talimat almak üzere Kasım başında Ankara'ya gelmesi kararlaştırılmıştı. Fakat Dışişlerinden, siyasî durumların daha

belirli olmasını beklemek için, seyahatini ay sonuna geciktirmesi istendi. Açıkalın 9 Aralık'ta Molotof'la görüşmüştür. (*) Molotof, şu soruyu sormuştur. "Şimalî Afrika harekâtı ve Akdeniz'de tahaddüs eden yeni vaziyet dolayısıyla (Türkiye)nin siyasetinde bir değişiklik var mıdır? Akdeniz'de bugün vaziyet eskisi gibi değildir. Türkiye'nin mevkii dolayısıyla Almanlar asabileşiyor. Onun vaziyetine çok ehemmiyet atfediliyor. Acaba Büyükelçi bize bu hususta birşey söylemek ister mi? Yoksa bu mevzu etrafında konuşmayı sonraya mı talik etmek ister?"

Açıkalın, Afrika harekâtı bakımından Hükûmetinden henüz bir bilgi almadığını ve harekâtı Hükümetinin siyasetini değiştirecek mahiyette telâkki etmediğini, Türkiye'nin "istiklâli millisinin mevzuu bahis olduğu bir karar ittihaz ve (strict) bir bitaraflık ilân" ettiğini, beyanla soruyu Türkiyenin "kendi millî iradesi hilafına bir yola sevke matuf her hangi bir tazyik ve bir zora ve evla bittarik herhangi bir taarruza kendisine has olan şiddetle karşı koyacağı tabiidir. Binaenaleyh, Türkiye vasıtası ile ne müttefikimiz İngiltere'ye, ne de dostumuz Sovyet Rusya'ya bir zarar gelmesi asla mevzuu bahis" olamıyacağı sözleriyle cevaplandırmıştır.

Açıkalın'ın ifadesiyle "....M. Molotof kendisine vermiş olduğum bu izahattan memnuniyet ve teşekkürlerini izhar etti." Kendi izahatında Molotof, harp durumuna değinerek, bilhassa Kuzey Afrika ve Akdenizde İngilizlerin, Pasifik'te Amerikalıların iyi sonuçlar almaya başladıklarını, kendilerinin de "Almanlara karşı bir takım harekâta giriştiklerini, Stalingrad önündeki Alman kuvvetlerini çevirdiklerini ve bunları yok etmek üzere bulunduklarını.... gayet objektif ve mütevazi bir lisanla" anlatmıştır.

Molotof'un sorularından ve izahatından, Afrika-Akdeniz'deki Müttefik başarılarının Türkiye'nin Almanya'ya karşı tutumunu destekleyecek, kuvvetlendirecek ve cesaretlendirecek hususlar olduğunu, kendilerinin de Almanları Stalingrad'da önce durdurup sonra bozmalarıyla Türkiye bakımından da büyük tehlikeyi önleyeceklerini ihsas ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bütün bu hareket tam bir başarı ile tamamlanmamıştır. Molotof, bu izahatında, ayrıca 'yapılan her şey için teşekkürlerinin iblağını rica" ettikten sonra, ".... bir takım mücamelakâr cümleler sarfile: Sovyet Rusya felâketli günler geçiriyor. Ruslarda bir darbımesel vardır (Dostlar kara günlerde belli olurlar)" demiştir. Görüşmenin sonunda Molotof ".... Büyükelçi memleketlerine

---

(*) Stalingrad savaşlarının Kasım 1942 - 2 Şubat 1943 arasında olduğunu burada hatırlamakta fayda vardır.

gittiği zaman hakkında ilk raporunu yapacaktır. Acaba ihsasatını bana anlatmak isterler mi?" şeklinde bir soru sormuştur. Açıkalın, cevaben görüşmenin bağlanışını şöyle veriyor:

"Elbette ve samimiyetle diye cevap vererek şunları söyledim. Hükümetime diyeceğim ki:

1. Sovyet Rusya çetin bir düşmanla çetin bir harp yapıyor bütün memleket kuvvetini bu gayeye teksif etmiştir, intizam şayanı dikkattir. Sovyet zimamdarları sarsılmaz bir azimle ve neticeden emin olarak bütün memleketin idaresini şayanı kayıt bir disiplinle demir pençe içinde tutuyor.

2. Sovyetlerin diğer memleketlerle ve müttefiklerile olan münasebatı benim gibi dost bir devlet mümessilinin ilk vazifesi discrétion olduğu için benim şahsi mülâhazatım haricinde kalan bir şeydir.

3. Türkiye-Sovyet münasebetine gelince: ilk defa memleketinizde hangi zihniyetle işe başlamak tasavvurunda bulunduğumu zati âlinize o zamanki mülâkatımda arz ve izah etmiştim. Bu zihniyet tabiatile yalnız benim şahsi tarzı telâkkim olmayıp başta Devlet Reisimiz olmak üzere Türkiye Devlet ricalinin tarzı telâkkisinden mülhemdir. Ben Türk-Sovyet münasebatını bu zaviyeden mütalaa ve müşahade ettim ve ediyorum. Sizin de buna makes olarak aynı müsbet zihniyette olduğunuzu tahmin etmek istiyorum. Kuibişefte iken münasebatımız bakımından beğendiğim nahoş gördüğüm hususları âtiyen size iblağ edilmek üzere oradaki muavinlerinize açıkça söyledim. Türk-Sovyet münasebatı havasını berrak görmek istiyorum ve bu Hükümetimin en has bir arzusudur. Evet dediğiniz gibi Sovyet Rusya bugün ciddi ve elemli günler geçiriyor. Halk sıkıntı içinde, memleketinizin her tarafında kanlı muharebeler oluyor. Siz bir hududunuzun içinde çarpışadururken aynı hududun öbür tarafında komşu Türkiye size bakıyor öyle bir Türkiye ki dostluğu tecrübeden geçmiştir. Une amitié qui a fait ses preuves et qui défie toute épreuve. Bu suretle sizin zikretmiş olduğunuz Rusça darbı mesel hakikatte bir şahsi tatbik bulmuş oluyor. Mösyö Molotof bütün bu sözlerimi müteseyyit ve mütezahir bir dikkate dinledikten sonra heyecanlı bir ifade ile aynen şunları söyledi: Büyük Elçiye izahatından ve samimiyetinden naşi aynı samimiyetle teşekkür ederim. Büyük Elçiye memleketimizde Türk-Sovyet münasebetlerinin inkişafında büyük muvaffakiyetler temenni ederim. Bütün Sovyet ricali kendi fikirleriledir. Kendisine hayırlı seyahatler temenni ederim. Türkiye Hükümeti ricaline samimi selâmlarımızı götürmesini rica ederim" dedi.

Açıkalın'ın ertesi günü Dekanozof'la yaptığı konuşma da aynı minval üzerinde olmuştur. Dekanozof, Türkiye'nin tarafsızlığını tasvipte daha cömerttir.

Molotof'un yoklamaları bir bakıma doğrudan doğruya, İngilizlerin ve bir dereceye kadar da Amerikalıların, Türkiye'yi savaşa sokmak teşebbüsleriyle bağlantılıdır. Churchill, hatıratında, Kuzey Afrika'da durum düzeldikten sonra Roosevelt'le birlikte, Rusya'ya yeni bir yol açmayı ve Almanya'yı Güney kanadında vurmayı araştırdıklarını kaydediyor. Waşhington'dan dönünce, Kazablanka'da 18 Kasım 1942'de İngiliz Genelkurmay Başkanlarına gönderdiği Not'ta, doğru tedbirler alınırsa Türkiye'nin kazanılabileceğini, Türkiye'nin bir Müttefik olduğunu, Sulh Konferansında galipler arasında yer alması gerektiğini, Almanlar sayesinde Bulgaristan'ın daha ileri bir durumda olduğu özel silâhlar hariç ordusunun iyi durumda bulunduğunu belirtiyor ve Türkiye'nin harbe girişi için yardımın arttırılmasını istiyordu. Churchill 'in tasarladığı siyasî ve askerî harekât sırası şöyledir :

a) Türkiye'nin toprak bütünlüğü Rusya-Amerika ve İngiltere tarafından garanti edilmelidir.

b) Derhal başlamak üzere, kış boyunca Türkiye, Mısır ve ABD'den tanklar, antitank ve uçaksavar silahlarıyla donatılmalıdır.

c) Sovyetler Güney Doğu kanadını kuvvetlendirmeli, Kafkasları temizlemeli ve en önemlisi, Stalin'in vaadettiği gibi, Stalingrad'ın Kuzeyinden Güney Batıya doğru harekete geçmeli ve Rostov'a (Don Rostov'u) varmalıdır.

Bu düşüncelerle, Churchill, Stalin'e 24 Kasım 1942'de şu mesajı göndermiştir :

"Türkiye üzerindeki bazı ön düşüncelerimi Başkan Roosevelt'e ilettim ve kendisinin de esasen çok benzer görüşlere vardığını gördüm. Bana öyle geliyor ki, hepimiz, Türkiye'nin bizim yanımızda savaşa girmesi için yeni bir gayret sarfetmeliyiz. Bu maksatla, ABD'nin Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve statüsüne dair bir İngiliz-Sovyet garantisine katılmasını arzu ediyorum. İkinci olarak, Türkiye'ye şimdiden önemli miktarda cephane ve Orta Doğu'dan 200 tank gönderiyoruz. Üçüncü olarak, baharın ilk aylarından itibaren Türkiye tehdide uğradığında veya bizim tarafımıza geçtiğinde kullanılmak üzere, Suriye'de önemli bir ordu kurabileceğimizi umuyorum. Sizin Kafkaslarda veya onun kuzeyinde yapacağınız harekâtın büyük tesiri olacaktır. Eğer Türkiye bize katılırsa, sadece Karadenizde sol kanadınıza

denizyolunu açacak harekâta başlama imkânlarıyla kalınmayacak, Kafkaslardaki başarılı savunmanız sonucunda Mihver için hayati önem taşımakta olan Romanya petrol bölgesini de Türkiye'deki üslerden hareketle ağır şekilde bombalamamız mümkün olabilecektir."

Stalin. 28 Kasım tarihli cevabında, Türkiye konusunda kendileriyle ayni düşüncede olduğunu belirterek "Türkiye'nin baharda bizim tarafımızda savaşa girmesi için mümkün olan herşeyin yapılması arzuya şayandır. Bu, Hitler ve suç ortaklarının bozgununu çabuklaştırmak için büyük önemi haizdir." diyor (*).

Bundan sonra mesele Kazablanka Konferansına kadar beklemiştir. Binaenaleyh, Molotof, Açıkalın'la, Türkiye'nin savaşa girmemek hususundaki kesin kararının belirtildiği konuşmayı 9 Aralıkta yaptığına göre, Türkiye'nin harbe girmesini arzu ettiklerine dair açıkça birşey söylememesi dikkati çekmektedir. Bu ya Sovyetlerin bu sırada savaşa girmesi hemen tamamen Anglo Sakson yardımına bağlı olan Türkiye'yi onlarla başbaşa bırakmakla, ya da aslında bu sırada Türkiye'nin savaşa girmesini istemedikleri, fakat Churchill'in talebi üzerine bir red cevabı veremedikleri ile izah edilmektedir.

Churchill, Kazablanka Konferansında Türkiye'nin harbe girmesinin başlıca görüşme konuları arasında olduğunu kaydediyor. Churchill, Konferanstan sonra, İnönü veya Saracoğlu ile görüşmek niyetini Savaş Kabinesine açmış, Savaş Kabinesi, Türkiye'ye malzeme sevki ve ulaştırma hazırlıkları gibi, hususlar tamamlanmadan en yüksek seviyede bir görüşmeye taraftar olmamakla beraber, sonunda, Churchill'in ısrarı üzerine onayını vermiş ve bilindiği gibi Adana Konferansı da bunun üzerine yapılmıştır.

Burada, Sovyet ilişkileri bakımından değinilecek nokta, Sovyetlerin harp sonrası politikaları ve Churchill'in de söylediği gibi, emperyalist olmaları tehlikesi karşısında Türkiye'nin çok daha ihtiyatlı bulunması gerektiği, ve Sovyet hegemonyasından endişe ettiğinin ortaya çıkmış bulunmasıdır. Churcill, Türkiye'nin bu konudaki endişelerini dağıtmak için kesin ifadeler kullanır ve, Sovyetlerin Baltık memleketlerinin ilhakı için yaptıkları baskılara rağmen toprak meselelerinin savaş sonuna bırakıldığını ve bunun kişilerin özgür iradeleri ile karar vermelerini sağlamak düşünceleriyle karşılaştığını örnek olarak gösterir. Ancak, İnönü ve Türk heyetinin Churchill'in şartlı teminatlarından ve "Sabah düşünceleri"ndeki tasarılardan çok, askerî yardım vaad ve planlarının gidişatına bakacaklarını sonraki olaylar göstermiştir.

(*) Bu hususlar için Bak. Churchill, Victory in Africa S. 206 - 216 ve ötesi.

Churchill Adana Konferansından sonra Stalin'e verdiği izahatta, Türk-Sovyet bağlantılarından şu şekilde sözetmektedir :

"Tabiatıyla, Sovyet Rusya'nın büyük kuvveti karşısında savaş sonu durumları hakkında endişeleri vardır. Onlara, tecrübeme göre Sovyetler Birliğinin hiçbir zaman bir taahhüdü veya anlaşmayı ihlâl etmediğini, kendileri için iyi tertip yapma zamanının şimdi olduğunu ve Türkiye için en emin yerin sulh masasında kazananalar arasında, savaşçı olarak oturması olduğunu belirttim. Bütün bunları ortak yararlarımız ve ittifakımıza uygun olarak söyledim ve sizinde tasvip edeceğinizi umarım. Eminim ki, Sovyetler Birliği'nden gelecek herhangi bir dostluk gösterişine çok olumlu karşılık verecekler. Bu konudaki bir dostluk gösterişine çok olumlu karşılık verecekler. Bu konudaki samimi kanınızı bilmekten kıvanç duyacağım. Hepsiyle ve özellikle Başkan İnönü ile çok yakın şahsî bağlantılar kurdum." (*)

Churchill'in, savaş kabinesinin ve Eden'in karşı çıkmasına rağmen, askerî hazırlıklar tamamlanmadan, Türkiye'yi savaşa sokmak için yaptığı bu teşebbüs ne kadar zamansız ve hatta bencil ise, Stalin' e yaptığı bu tip telkinlerin de diplomatik bakımdan Türkiye'yi güç duruma sokan aceleci hareketler olduğu sonradan daha iyi görülmüştür. Adana Konferansı hakkında Stalin'e bilgi vermesi normaldi ve bu tarafımızdan da yapılmıştır.

Ancak, Churchill'in verdiği ayrıntılı bilgi Stalin'i tatmin etmiyecektir :

"Başbakan Stalin'den Başbakan Churchill'e. 6 Şubat 1943

1. İleri gelen Türk şahsiyetleriyle Adana'da yaptığınız görüşmelerden verdiğiniz bilgi için çok teşekkürler.

2. Türklerin Sovyetler Birliğinden gelecek herhangi bir dostça gösteriye aynı şekilde karşılık vereceklerine dair telkininizle ilgili olarak, Sovyet-Alman Savaşının başlamasından birkaç ay evvel ve hemen sonra dostça olduğu İngiliz Hükümetince de pek iyi bilinen bazı beyanlarda bulunduğumuzu zikretmeliyim. Fakat Türkler bu teşebbüslerimize tepki göstermediler. Korkarım ki, sizin telkin ettiğiniz gösteri de aynı şekilde karşılansın.

3. Türkiye'nin uluslararası durumu çok nazik cinakta devam ediyor. Türkiye'nin bir taraftan SSCB ile tarafsızlık ve dostluk antlaşması; diğer taraftan da SSCB'ne Alman saldırısından üç gün önce

(*) A.g.e. S. 272.

Almanya ile yaptığı dostluk antlaşması var. Bu şartlar altında Türkiye'nin SSCB ve İngiltere'ye olan taahhütlerini, Almanya ile olan taahhütleriyle nasıl bağdaştırmayı düşündüğü bana açık seçik görünmüyor. Yine de, Türkiye, SSCB ile bağlantılarını daha dostça ve samimi duruma getirmek istiyorsa, bırakınız bunu söylesin. Bu halde, SSCB Türkiye'yi yarı yolda karşılamaya isteklidir.

4. Verilen bilgilerin tam olduğunu söyliyecek durumda değilsem de, İngiliz-Türk toplantısından haberdar tutulduğuma dair bir beyanat yapmağa da tabiatıyla bir itirazım yoktur." (*)

Nihayet, bir dönüm noktası olarak bütün bu olaylar sırasında savaşın gidişatını ve onunla birlikte Sovyet diplomasisinin havasını ve tavrını değiştiren Stalingrad zaferi elde edilmiştir.

Churchill'in acele ettiği, askeri hazırlıkların tamamlanmadığı bir devrede Türkiye'yi savaşa sokmayı denediği ve bunu görerek Türk görüşlerini kabul ettiği bir gerçektir. Türkiye'nin Bulgaristan'da bir taarruz savaşı yapmıyacağını bile bile Churchill'in böyle bir teşebbüse girişmesinin nedeni olarak başlıca iki sebep akla gelmektedir:

a) Harbe girmesinin isteneceğine ve hazırlıkların arttırılması gereğine dair olan Türkiye'ye ihtarda bulunmak: Fakat genelkurmay görüşmeleri devam ettiğine göre, bunun için bir Konferansa lüzum olduğu şüphelidir.

b) Kasım 1942'de ve hele Ocak 1943'te Rusların Stalingrad savaşlarını kazanacakları anlaşılmaya başlamıştı. Binaenaleyh, Almanlardan boşalacak yerin tamamen Ruslar tarafından doldurulmadan Türkiye'nin Balkanlara ilerlemesini düşündüğü söylenebilir ki, böyle bir hareket, başarılı olduğu takdirde Doğu'daki Alman kuvvetlerini çok müşkül durumda bırakacağı için aslında iki maksatlıdır.

Churchil, hatıratında, buna dair kapalı ifadelerle şunları söylemektedir:

"Türkiye ile konuşmalarımın amacı onun 1943 sonbaharında savaşa girmesi için yolu açmaktır. Bunun İtalya'nın düşmesinden ve Rusların Karadenizin kuzeyinden Almanya'ya doğru ilerlemesinden sonra gerçekleşmemesi.... aynı yılda daha sonra Ege denizinde ortaya çıkan bahtsız olaylar yüzündendir.

(*) A.g.e. S. 274. Stalin burada muhtemelen «Penseé Nationales» den söz etmektedir. Filhakika bunlar Molotof'a daha sonra verilmiştir.

Elbette, galip geldikten sonra herşey yolunda imiş gibi görünüyorsa da, o zamanlar sayısız uzun ve korkunç mücadeleler halâ önümüzde duruyordu ve eminim ki açık gayesi ortaya konmuş olan planımı gerçekleştirebilse idim, harp planlarımıza zarar vermeden ve Müttefiklere ve bilhassa Türkiye'ye her türlü faydalarıyla, bu memleketi 1943 sonundan önce yanımızda savaşa sokabilirdim. Şimdi şu harp sonrası yıllarında, Amerika'nın Türkiye'yi bütün gücüyle desteklemesiyle herşey yoluna girdi, fakat biz Türk yardımının önemli faydalarından ve bunun 1944'ün ilk aylarında Balkan durumu bakımından ifade ettiklerinden mahrum kaldık." (*)

Churchill'in bu sözleri çok manalıdır. Bu plânlarının suya düşmesini Almanya'nın Ege'deki harekâtına bağlaması, aksi halde alınacak tedbirlerle durumun değişeceğine inandığını gösterdiği gibi durum devam ettikçe, Türkiye'nin harekete geçmesinin güçlüğünü kabul anlamını da taşımaktadır. Bu durum, İngilizlerin beklenen yardımının tahakkukunu önlemiş, buna rağmen ısrarda devamları Türkiye'nin itimatsızlığını arttırmıştır. İkinci Kahire Konferansı sırasında bu durum daha açıkça görülecek ve Roosevelt Türkiye'nin tutumunu destekliyecektir.

Churchill bu mesajdan sonra 2 Mart 1943'de Stalin'in bir mesajını aldığını söylüyor :

"13 Şubatta Türk Dışişleri Bakanının Ankara'daki Sovyet Büyükelçisine, Türk-Sovyet bağlantılarının geliştirilmesi için Türk Hükümetinin müzakerelere girişmek istediğini söylediğini bildirmek isterim. Sovyet Hükümeti, Ankara'daki Büyükelçisi vasıtasıyla Türk Hükümetinin bu arzusunu iyi karşıladığını ve bu müzakerelere başlamak istekliğini belirtti. Şimdi Sefirinin Ankara'dan dönmesini bekliyoruz. Müzakerelerin bundan sonra başlatılması düşünülmektedir."

Menemencioğlu 3 Mart'ta Stalin'in söz konusu ettiği teması şöyle veriyor.

"Birkaç gün evvel Sovyetler Birliği Sefiri M. Vinogradov ile yaptığım bir mülakatda, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetlerin daha ziyade samimileştirilmesi hakkında İngiliz Başvekili Mr. Churchill ile aramızda cereyan eden muhabereyi anlatmış ve Sefirin bu hususda Ruslarla doğrudan doğruya konuşmaya mütemayil olup olmadığımız mealindeki sualine de "Moskova veya

(*) A.g.e. S. 275.

Ankara'da konuşmaları doğrudan doğruya yapmaya tamamen hazırız" tarzında mukabelede bulunmuştum. Sefir verdiğim bu izahat dairesinde Moskova'ya telgrafla malümat vereceğini ve alacağı cevabı bana bildireceğini söylemişti; müteakip günlerden birinde Sovyetler Sefarethanesinde bir çayda müzakerelere kendisinin memur edileceğini bana telmiş etmiş, ben de bu şekli memnuniyetle kabul ederim mütalaasında bulunmuştum. Mumaileyh dün ziyaretime gelerek bana metni aşağı yukarı şu suretle ifade edilebilecek olan bir tebliği okudu :

"Sovyetler Birliği Hükümeti Ankara'daki Sefirinin, Türkiye ile U.R.S.S. arasındaki münasebetlerin samimileştirilmesi için müzakereler açılması hususunda Türk Hükümeti tarafından izhar edilen arzuyu bildiren iş'arını almıştır. Sovyetler Birliği Hükümeti, Türk Hükümeti tarafından bu suretle gösterilen arzuyu iyi karşılayıp bu maksadla müzakereler açmaya hazırdır."

M. Vinogradov bu tebliği yaptıkdan sonra konuşmaların Moskova'da vuku bulmasını bizim izhar etmiş olduğumuz arzuya imtisalen kabul ettiklerini ifade etti; reddetmedim."

Açıkalın, 12 Mart 1943'de Molotof'la yaptığı görüşmeden önce Churchill'in verdiği "sabah düşüncelerinin" metnini tevdi etmiş ve İngiliz - Sovyet, Türk - Sovyet dostluuğu hakkında iyi sözler söylemiştir. Bilindiği gibi, Atlantik şartına dayanan ve savaş sonrası düzeni üzerinde Sovyetlerin elini kolunu bağlıyacak nitelikte olan bu vesikayı aldıktan sonra, Molotof ilk nokta olarak "bu vesikanın kendilerinde olduuğunu ve kendisine vermiş (olduğu) malümata tetabuk ettiğini" söyledikten sonra, "Adana görüşmelerini müteakip bir komünike neşredilmiştir. Bu komünikede görüş birliğine varıldığından bahsedilmiştir. Bundan maksat önümüzde olan ve Mösyö Churchill'in isteklerini ihtiva eden vesika muhteviyatıyla Türkiye Hükümetinin mutabık olduğu mu demektir?" diye sormuştur. Açıkalın :

"Komünikedeki görüş birliğinin, Avrupanın Mösyö Churchill'in tasavvur ettiği veçhile İngiltere - Rusya - Amerika teşriki mesaisile ihyasını istihdaf eden bir collaboration'a matuf olduğunu çünkü İngilterenin müttefiki ve Sovyet Rusyanın dostu Türkiyenin böyle bir collaboration'u ancak hüsnü telakki edeceğini izah ile Türkiyeyi bugünkü bitaraflığından çıkarıp müteaddi bir hale getirecek olan Mösyö Churchill'in sair telkinleri hakkında bir karar alınmamış olduğunu ve zaten Mösyö Churchill'in bizzat kendi ifadesile mumeileyhin bizden bir şey talep etmeyip ancak teklif ettiği ve

kendisine açık bir kalple bahsedilen siyasetimizi mumaileyhin gayet iyi anladığını temin ettiğini ve hattâ bize verileceğini vaid ettiği teslihat ve malzemenin icabında alacağımız kararlarda daha serbest olabilmekliğimiz için verileceğini izah ettim."

Gerek Açıkalın'ın konuşmasının başında "pensées matineles"i vermesi, gerek soru üzerine Adana konferansında esasen diğer konular üzerinde bir karar verilmemiş olduğunu belirtmesi, Türk Hükümetinin Sovyetlerle görüşmeleri hangi esas üzerine dayandırmak istediğini göstermektedir.

Açıkalın'ın Adana görüşmeleri hakkında verdiği bilgiye karşılık, Molotof da, yukarıda değindiğimiz Churchill - Stalin yazışmaları hakkında bilgi vermiştir. Görüşmelerin İngiliz telkini üzerine değil, Türkiye'nin teşebbüsü ile başladığının ve İngilizlerin arzusunun da buna tetabuk ettiğinin bir kere daha belirmesinden sonra görüşme şu yola girmiştir :

"Bu konuşmalardan sonra işte B.Elçi geldi ne düşünüyor diye sordu, ben de kendisine bu güzel havayı (concrétiser) etmek vazifesinin ikimize terettüp ettiğini ve buna vasıl omak için kendisinin pek kıymetli olacağından şüphe etmediğim telkinlerini dinlemeğe amade olduğumu ifade ettim..... Molotof bana cevaben Büyük Elçi Ankara'dan geliyor kendi (suggestion) yok mu? kendisini dinlemeğe hazırım diye bir sükut ihtiyar etti. Kendisinden bir şey çıkmayacağını anlamaklığım üzerine dedim ki : Bu güzel gayeye vasıl olmak üzere kıymetli telkinlerinizden istifade etmek isterdim. Şahsen benim hususi ve muayyen bir (direktif)im yoktur. Ancak şu anda Zatı âlinizle görüşmem esnasında bir müşahadede bulundum o da gerek Sovyet Rusya gerek Türkiye Devlet adamlarının Türk - Sovyet dostluğunu tarzı telâkkileri aynidir. Yani heriki taraf buna kıymet atfediyorlar. Türkiye Başvekilinin dostumuz M. Churchill'e yazmış olduğu ve size suretini vermiş bulunduğum 13 Şubat tarihli mektupda tasrih edilen Türk - Sovyet dostluğu tarzı telâkkisi M. Stalin'in Churchill'e gönderdiği mesajlardaki Sovyet - Türk dostluğu tarzı telâkkisine mükayese edilecek olursa bunların ayni olduğu tebarüz ediyorlar. Bence işte en mükemmel malzeme budur. Bununla meydana çıkarılacak binanın şeklini beraber tesbit edelim bu hakikaten müşahede ve tesbiti de kolay ve mucibi memnuniyet olur, bir komünikemi olur bir deklarasyon mu olur bunu beraber bulalım.

M. Molotof, bu fikir (mérite attention) dikkate değer, étudier etmeli üstünde çalışmalı, Büyük Elçinin vaziyeti tarzı telakkisi doğrudur her iki memleketimizin menafiine mutabık olur dedi ben de

kendisine iki memleket devlet adamlarının telakkilerinin en sağlam temel taşı olacağına kaniim dedim.

M. Molotof aynen şunları söyledi : "Büyükelçinin fikirleri tetkik edilmelidir. Bunun nasıl (concrétiser) edileceği düşünülmelidir ben Hükümetime raporumu yapacağım. Büyük Elçinin de kendisinin bulduğu bir fikir olmak itibarile bunun nasıl kuvveden fiile geçirilmesi lazım geleceği hakkında düşünerek bizi tenviz etmesini rica ederiz. Mösyö Molotof'a benim dahi bu görüşmelerimizi hükümetime arzedeceğimi ve fakat dermeyan ettiğim bu fikir üstüne mutabık olup olmadığımızı anlamak istediğimi söylemekliğim üzerine, Mösyo Molotof, fikrin ciddi surette üstünde tevakkufe layik olduğunu, hükümetle görüşeceğini söyledikten sonra da, Moskova'da bulunacağım her daim emirine amade olduğumu ve şayet hükümetimden bu husuta bir talimat alacak olur isem hemen kendisine arza şitaban olacağımı söyledim ve fevkalade dostane bir hava içinde ayrıldık. Maruzatımın telâkkisinden müsteban buyurulacağı veçhile 3 Şubat 1943 tarihli tahriratı devletlerinde derpiş buyurulan şekil dairesinde bir anlaşmaya vasıl olunabileceğini ümide mütemayilim. Ancak vaziyetin Molotov'un Stalin'le görüşmesini müteakip tavazzuh edeceği varestei arz dır. Ancak teşhisimde yanılmıyor isem buranın haleti ruhiyesi icabı olarak her hangi bir telkin ile iktifa etmeyip teklifin bizden gelmesini isteyeceklerdir. Bu son maruzatım lütfen nazarı itibare alınarak emri devletlerinin ona göre işarını rica ederim."

Müteakiben, N. Menemencioğlu, Moskova Büyükelçiliğine şu talimatı vermiştir :

"Aradaki münasebatın daha sıklaşmasını bizim istediğimizi yine ısrar ile tebarüz ettirmek istedikleri anlaşılıyor. Vaziyeti biliyorsunuz. Bizim böyle subtilite'lere ehemmiyet atfettiğimiz yoktur. Yalnız positif teklifin tarafımızdan bir metin halinde yapılması pek mümkün görünmüyor. Bu teklif şöyle olabilir : Sovyetlerle olan münasebatımızın ..... uzun bir zamandanberi olan samimî tezahürü de tam bir hakikati ifade ettiğini ve arada mevcut dostluğun ifade ve teyidi hususunda bulunacak bir şekli kabule müheyya olduğumuzu tekrar bildirelim ve İngilizlerle Adana'da neşretmiş olduğumuz communiqué'nin arzu ederlerse aramızda da bir müşterek beyanname veya communiqé neşrine esas olabilecek ve bundan tayyedilecek veya buna ilâve edilecek kısımlar hakkında görüşmeğe âmade olduğumuzu söyliyelim. Şayed bunu muvafık görmiyorlarsa telkin edecekleri bir şekli de en dostane bir zihniyetle tetkik edeceğimizi ilâve edelim. Şimdiki halde bundan daha ileri bir şey yapmak görüşmenin hüsnü cereyanı bakımından da muvafık olmaz kana-

atındeyim. Esasen Mösyö Molotof da size telkinatınız hakkında ne düşündüğünü henüz bildirmemiştir. Meselenin inkişafına göre ayrıca da talimat veririm."

Molotof-Açıkalın görüşmelerinin devam ettiği sıralarda, harp sonrası durumu yakından ilgilendiren bir olaya burada kısaca temas etmek gerekecektir.

Eden, 12 Mart'ta, görevi "harpten doğan sorunları incelemek üzere bütün Birleşmiş Milletler Hükümetleri arasındaki toplantıların en tesirli yolda ve şekilde hazırlanabilmesine münhasır olmak üzere" (*) Washington'a gitmiştir. Harry Hopkins'in notlarına göre Rooseveltle görüşmelerinde Türkiye'yi doğrudan doğruya ilgilendiren en önemli konular şunlardır : ".....Eden, Boğazlar üzerinde Rusya ile bir güçlük olmıyacağını belirtti, zira, netice itibariyle bu sadece bir kapalı denizden öbürüne giriş yoludur. Eğer Stalin, hakikaten bir su yolu bulmak istiyorsa Süveyş kanalı veya Cebelitarık için yeni bir tertip peşinde koşar.

Çekoslavakya, Romanya, Bulgaristan, Türkiye, Yunanistan : Eden ve Başkan, soğrafi bakımdan bu memleketlerin hiçbirinin güçlük yaratmadığını düşünmüşlerdir." (*)

16 Mart'ta, H. Hopkins, Litvinof'la yaptığı konuşmada, konferans masasında Rusya'nın isteklerinin neler olabileceğini sormuştur. Litvinof, başta Baltık memleketlerinin ilhakı olmak üzere, Polonya, Almanya, Finlandiya ve Romanya'ya (Beserabya) temas ediyor. Bu bilgiler, Maisky'nin, de hareketinden önce Eden'e söylediklerine de uymaktadır ve Türkiye'den söz edilmemektedir.

Açıkalın, 24 Mart'ta Molotof tarafından tekrar kabul edildiğinde yapmış olduğu telkin üzerine Sovyet Hükümetinin bir karar verip vermediğini sormuştur. Fakat Molotof malüm taktiğiyle, Stalin' in mesajında, "eğer Türkler daha sıkı münasebet tesis etmek istiyorlarsa söylesinler, bir bunu hüsnü telâkkiye hazırız dediğini, M. Churchill'in cevabında Türklerin bunu istediklerinin anlaşıldığını, Hariciye Vekili Menemencioğlu'nun da bu yolda Ankara'da Büyükelçimizle görüşmüş olduğunu da izah etmiş olduğunu Büyük Elçi elbette hatırlar. Şimdi acaba bize ne getiriyor" diyerek suali Açıkalın'a yöneltmiştir.

(*) Eden'in Washington temasları için Bak. Robert E. Sherwood. Roosevelt and Hopkins, S. 707.

(*) A.g.e. S. 709 ve 711

Açıkalın aldığı talimata göre "arada mevcut dostluğun ifade ve teyidi hususunda bulunacak bir şekli Hükümetimin kabule müheyya olduğunu ve bunun için Adana komünikesinin arzu edildiği takdirde aramızda bir müşterek beyanname ..... komünikiye esas olabileceğini ve tabiatile buna ilâve veya bundan tay edilmesini teklif edecekleri bir şey varsa görüşmeğe hazır olacağımızı beyandan sonra da söylediklerimin evvelce vaki telkinimin teklif mahiyetinde ifadesi olduğunu, ancak kendilerinin her hangi bir başka telkin veya teklifleri olduğu takdirde bunu Hükümetime hemen arzedeceğimi ve en dostane bir şekilde tetkikimizin şüphesiz olduğunu" ifade etmiştir.

Molotof'un cevabı şöyledir :

Bu fikri anlıyorum. Fakat ne kazanacağız, ne elde etmiş olacağız. Adana komünikesinin esas ittihaz edilmesi veya müşterek bir deklarasyon yapılması meselesine gelince, evvelâ vaziyetler başka. M. Churchill Türk devlet adamlarile konuşmak için kalktı Adanaya gitti, orada bir takım beynelmilel mesail görüştü. Bu bir hususi ve fevkalâde mahiyette bir nazarı irae eder halbuki ben ve Büyük Elçi burada aramızda görüşürken bize mevdu tabii bir vazifeyi ifa ediyoruz bunda bir hususiyet ve fevkalâdelik olmadığı için bir komünike neşri zamansız olur, mahiyeti anlaşılmaz. Saniyen böyle bir komünike veya müşterek deklarasyon memleketlerimize ne temin eder? Ben zannederim ki komünike iki memleket arasında mevcut muahedattan daha azdır. Büyük Elçi mer'i ahitlerimizi tevsif ederken pek güzel olarak (avancé) ve intime) kelimelerini kullandı. Bu sözlerle tamamen mutabıkım. Bu muahedatın büyük ehemmiyeti vardır. Her hangi bir komünikeden daha kıymetlidir ve bir komünike pek iyi olan bir muahedattan daha fazla ne temin edebilir."

Konuşmanın bundan sonraki kısmında, Molotof mütemadiyen münasebetleri sıkılaştırmak teklifinin bizden geldiğini tekrarlıyarak, sonunda "şimdi Büyükelçi bir komünike neşrini teklif ettiğine göre beraber atılacak hatvenin henüz hulûl etmediğine belki hükmetmek lâzımdır. Bir komünikenin ehemmiyeti mevcut muahedenamelerimizinkinden daha (dun) olacağı kanaatindeyim. Bunun içindir ki, buna lüzum görmem, burada zamanı gelince mevzuu müzakere edebiliriz."

Açıkalın, Sovyetlerin bizden, savaşa girmemiz veya hiç olmazsa bu yolda dereceli taahhütler almamızı derpiş eden bir anlaşma beklemiş olduklarını ve iş "Adana bildirisine benzer bir bildiri yayınlanmasına dökülünce, kendileri dışında beliren Türk - İngiliz iş-

birliğine ve alınan kararlara mutabakatları olmadığından buna yanaşmadıkları" sonucuna varmaktadır.

Dışişlerinden, Açıkalın'a gönderilen cevapta şunlar belirtiliyordu : "konuşmaların gayet samimi ve dostane geçmiş olmasını memnuniyetle kaydettim. Aramızdaki samimi anlaşmaların kıymetini zerre kadar azaltacak hiçbir şekli bizim de arzu etmediğimiz izahtan müstagnidir. İki memleket arasındaki dostça münasebetlerin yine bu anlaşmalar çerçevesi dahilinde en samimi şekilde cereyanı ve inkişafını temine devam edeceğimiz cihetle, konuşmaları Molotof'a teklifiniz veçhile ifadede bulunmak suretiyle olduğu safhada bırakmağı benim de muvafık bulduğumu arzederim."

Menemencioğlu'nun bu görüşmeler üzerindeki değerlenlendirmeleri Açıkalın'ınkilerden farklıdır. (*) Açıkalın, Rusların bizim İngilizler ve kendi yanlarında savaşa girmemiz konusu etrafında görüşüleceğini sandıklarını tahmin ederken Menemencioğlu bunun varid olamıyacağı kanısındadır. Menemencioğlu'na göre, "Pensées Matinalesi in" II.ci maddesi yani Türkiye ve İngiltere'nin cenuptan ve Rusya'nın şimalden Balkan harekâtına geçmesi ve İngilizlerin her memleketten müstakil olarak Türkiye'ye garanti vereceği ve yine yalnız Türk arazisinin değil, Türk hukuk ve masuniyeti mevzuubahs edilmiş olması böyle bir hareketi Rusya'ya hoş göstermez. O halde mevzuubahs olan Adana esaslarında görüşmek değil, Adana haricinde veya yanında Türk - Rus münasebatını tesbit etmektir. Bizim kendilerile bilhassa Balkan ve Boğazlar meselesinde müdavelei efkâra hazır olduğumuzu zannetmiş olabilirler..... Ruslar bizi Moskova' da bir İngiliz müttefiki sıfatile değil, meseleleri kendilerile halletmek isteyen bir devlet vaziyetinde görmek arzu ederlerdi. Cevad'a muttasıl bizim initiative'mizden bahsetmiş olmaları ve ne teklif ediyorsunuz diyerek esaslı meselelerin bizim ayağımıza gelmiş olduğu ve yapılan communiqué bunun bir ifadesini teşkil ettiği mealindeki sözlerle biz Türk-Rus menafiini beraber görüşmeden ve ikimiz aramızda bir mutabakat temin etmeden communiqué yapmakta faide yoktur, denmek istiyor ki, kendi bakımından haklıdır. Meseleleri görüşmek istemekle İngilizlerden ayrı bir Türk - Rus münasebeti kurmak, bir communiqué veya déclaration neşretmekte ise Türk-İngiliz ittifakına iltihak etmek manaları vardır ki, ikinciyi arzu etmemesi hem anlaşılır bir keyfiyettir, hem de İngiliz-Rus münasebatı bakımından mevcut teşhislerimizin bir teyidir.

(*) N. Menemencioğlu'nun Riyaseticumhur Kâtibi Umumiliğine 11 Mart 1943 tarihli muhtırası.

Şahsen Moskova'da işin bu yolda inkişaf etmiş ve bitmiş olmasından çok memnunum. İngilizler yaptıkları emrivaki'in, esasen tahmin etmiş ve kendilerine söylemiş olduğumuz bu neticesinde, Rus politikası bakımından da, Türk-İngiliz münasebatının sıkılığı bakımından da iyi manalar bulacaklardır."

Menemencioğlu'nun bu açık düşüncelerinin Türk-Sovyet ve Türk-İngiliz ve hatta İngiliz-Sovyet bağlantıları açısından yeni unsurların varlığına değindiği açıktır ve Churchill'in Adana seyahatinin amaçları üzerinde de aydınlık getirmektedir. Gerek Foregin Office, gerek "Savaş Kabinesi" Türkiye'yi harbe sokmak için teşebbüste bulunmanın erken olduğunu bilmekteydiler. Churchill'in buna rağmen direnmesi, teşebbüsünün politik yönünün daha ağır bastığını göstermektedir. Churchill, Güneyden Türklerin, Kuzeyden Sovyetlerin harekâtından sözetmekle en aşağısından Sovyetlerle aynı zamanda Balkanlara girmek niyetini göstermektedir. Bu durumda, askerî bakımdan Sovyetler hem Batı cephesi işinin yavaşlaması manasına gelebilecek Balkan cephesi işini şüphe ile karşılayacakları gibi, Türkiye ile de, Menemencioğlu'nun da belirttiği gibi, ayrı bir anlaşma isteyebilirler, aksi halde teşebbüsü teşvik etmeyebilirlerdi. Diğer taraftan, kuzey Afrika harekâtının beklenen çabuklukta gelişmemesi ve Churchill'in de belirttiği gibi, Almanların Ege'de gelişen harekâtı hem Balkan harekâtını geciktirecek bir tesir yapmış, hem de en önemlisi Batı çıkarmasını zayıflatacağı düşüncesiyle Amerikalıların kesin muhalefeti ile karşılaşmıştır. Bu sebepten İngiltere, Türkiye'ye harbe girmesini isterken aslında harekât planları ve harekâtı destekliyecek imkânları bakımından zayıf durumdaydı. Kahire Konferansı sırasında ve başka fırsatlarla da İnönü'nün de belirttiği gibi, İngiltere ne bu desteği tam olarak sağlıyabilmiş, ne de belirli bir stratejik plan çıkartabilmiştir. İngilizlere devamlı olarak söylenen (ve Churchill'in de kabul ettiği), Bulgar ovalarında taarruz savaşı yapmanın zorluğu, buna karşılık İngilizlerin tank ve uçak bakımından istenen ölçüde yardım yapamamaları yüzünden, savaşa girmemiz için ısrarları sağlam bir maddî desteğe dayanmamıştır.

Menemencioğlu'nun, bu olup bittinin (yani Adana görüşmelerinin) Türk-Sovyet bağlantıları bakımından olumlu olmıyacağının İngilizlere söylendiğini belirtmesi de dikkat çekicidir. Buna rağmen Churchill'in ısrarı ve Türkiye'ye bir çeşit garanti olan "Pensées Matinales" den, Sovyetlerin geç haberdar edilmiş olması da şüphesiz hem İngiltere'nin, hem de Türkiye'nin niyetleri üzerinde kuşku yaratmış ve harp sonrası durumun görüşülmesine başlandığı sırada Churchill'in genel kapsamlı düşünceleri her halde Stalingrad muha-

rebelerinin politik neticelerinden faydalanacak olan Sovyetlerin hoşuna gitmemiştir. Binaenaleyh, Churchill'in belirli bir amaç için yaptığı Türk-Sovyet yakınlaşma teşebbüsleri en azından durumu eskisinden iyiye götürmemiştir.

Bu talimattan sonra, Açıkalın, 2 Nisan 1943'de Molotof'u tekrar görerek, bir bildirinin mevcut kıymetli anlaşmaların altında olacağı yolundaki Sovyet düşüncesi karşısında, bunların değerini azaltmayı aklından geçirmeyen Türk Hükümetinin "iki memleket dostluğunun nazımı olan anlaşmalar çerçevesi dahilinde münasebatımızın en samimi bir şekilde cereyan ve temini sadedinde kendisinin de ifade etmiş olduğu veçhile iki memleket arasında dostane çalışmalarımıza minvali tabiî üzre kemafissabık devam edileceği" görüşünü bildirmiştir.

Molotof bunun üzerine durumu şöyle hülâsa ediyor : ". . . demek oluyor ki, Türkiye Hükümeti mevcut akitleri takviye değil fakat azaltabilecek mahiyette bir komünike neşrinden içtinap ve gerek Sovyet Hükümetinin Türkiye Hükümetine, gerek Türkiye Hükümetinin Sovyet Hükümetine teklifler yapmak için zamanın hulûlünü beklemek hususundaki Sovyet noktai nazarile mutabıktır. Her iki Hükümet mevcut akitlerin yüksek kıymetini bihakkın takdir etmekte ve tam bir samimiyetle bu akitler esasına tevfiki hareket etmek niyetindedirler. . . ." Açıkalın, esasen bildiri teklifini yaparken, mevcut anlaşmaların altında birşey yapmayı Türk Hükümetinin aklından geçirmediğine işaret ederek şöyle bağlamıştır. "Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye bir teklifi olduğu zaman bunun Cumhuriyet Hükümeti tarafından en dostane bir zihniyetle mütalea ve tetkik edileceği şüphesizdir. Türkiye'nin Sovyetlere bir teklifi olacak olursa bunun da Sovyetlerce aynı zihniyetle karşılanacağını ifade etmiş bulunuyorsunuz. İki memleket daima birbirleriyle karşı karşıya konuşabilir, kanısındayız."

Konuşmanın resmi kısmı bittikten sonra, Açıkalın tamamen şahsi olduğu kaydıyla Molotof'tan "pensşes matinales" hakkındaki düşüncelerini sormuştur. Molotof'un söyledikleri, Menemencioğlu'nun düşüncelerini teyid etmesi bakımından da ilginçtir.

"Bu vesika şimdi önümüzde yok, binaenaleyh söyliyeceklerim ancak umumî mahiyettedir. Şüphesiz mevzuu bahis vesika kıymeti haizdir. Ancak içinde (litigieux) ve Sovyet Hükümetinin mutabık olmadığı noktalar vardır."

(*) Stalin'in yakını olarak bilinen Dekanozof, Stalin'in ölümünden ve Beria'nın iktidardan düşürülmesinden sonra gizli polisin ajanı olduğu iddiası ile temizlenmiştir.

Açıkalın'ın 5 Nisan'da Dekanozof'la yaptığı konuşmalardada ilginç unsurlar vardır. Dekanozof mevkii dolayısıyla daha az dikkati çeker ve daha az mesuliyetli olduğu havasını verecek, meseleye kapalı tehdit ve belirsizlik unsurları getiren konuşmalar yapabilmektedir.

Dekanozof "iki memleket dostluğunun en velüt ve samimi inkişaf devresinin münasebatımızın bilâvasıta idame edildiği zamanlar olduğunu bir kaç defa" tekrarlamış. ". . . imtihanlar daha bitmedi, imtihanlar, imtihanlar olacaktır" demiştir. Açıkalın, Dekanozof'un Türkiye'nin Sovyetler karşı olan dostluğunun daha imtihanlara tabi olduğunu ima etmek istediğini anlamıştı ve bunu "meskut geçerek kendisine dünya buhranı devam ettikçe tabii birçok imtihanlar olacağını" belirterek konuyu genelleştirmek istemiştir. Fakat Dekanozof israrlıdır : ". . . sözü yine memleketimiz münasebatının geçireceği imtihanlara irca ederek, her daim imtihanlara hazırlıklı olanların muvaffakiyetle geçirdiği mealinde bir az elastiki bir cümle kullanarak Sovyet Rusya'yı alâkadar eden en mühim şey harp sonundaki sulh konferansıdır, bu da bir imtihan olacaktır diye sözünü bitirerek benden söz bekledi." Açıkalın, bu önemli konuda Sovyet Hükümetinin düşüncelerini bilmek istediğini söylemiş ise de Dekanozof devam etmemiş ve konuşma burada bitmiştir.

Açıkalın 28 Haziran 1943 de yerine tayin edilen Büyükelçi Hüseyin Ragıp Baydur için agreman talep etmek üzere, Molotof'la kısa bir görüşme yapmıştır. Molotof, "bütün nahoş meselelere rağmen normaldir" diye bir cümle sarfeder. Açıkalın'ın nahoş meselelerin ne olduğunu sorması üzerine 'dava meselesi" (*) ile Türk-Alman anlaşmasını, aşağı yukarı Stalin'in Churchill'e mesajındaki ifadelerle zikretmiştir.

Molotof'a göre, Anlaşma Almanya'nın yararına olmuştur ve Almanya'nın Sovyetlere taarruz edeceği bir sırada yapılmıştır. Molotof, Almanya'nın taarruzundan İngilizlerin haberdar olduklarını ve kendilerini ikaz ettiklerini, Türkiye'ye de bilgi vermiş olmalarının da muhtemel bulunduğunu söylemiştir. Açıkalın, dava meselesinin adlî bir meseleden ibaret olduğunu, İngilizlerin Alman saldırısından Sovyetleri haberdar ettiğini de ilk defa kendisinden duyduğunu söyledikten sonra, antlaşma ile Almanya'nın saldırısı arasında hiçbir münasebet görmediğini, kaldı ki Türkiye tamamen tek başına kaldığı bir zamanda Alman ordularının önüne bir sed çekmesinin herhalde Sovyetlerin ve müttefiklerin yararına olduğunu belirtmiştir.

(*) Von Papen'e suikast davası.

4 Ağustos (1943) günü, Açıkalın veda için gittiği Molotof'la uzun, fakat esas itibarile anlaşma konusu üzerinde dönen bir konuşma yapmıştır. Molotof, İtalya'nın durumuna işaretle, İtalyanların 12 adadan çekilmekte oluşunun bizi yakından ilgilendirdiğini söylemiştir. "Sovyet Rusya'nın mevcudiyetini muhafaza için nasıl bir cansiperane bir harp yaptığını görüyorsunuz. Siz ise Almanya ile olan dostluk muahedenameniz dolayısıyla kendisile hüsnü münasebet idame ediyorsunuz. Türkiye'nin bitaraflığından Almanya müstefit oluyor. Şimdi İtalya yıkılmak üzere, sizin için vaziyet müsait, Almanya da yıkılmak üzere, son darbeyi vurmak için bakalım Türkiye kendi menfaati için positif bir karar alacakmı? Bu şekilde alacağı karar tabiatıyla Almanya ile muharip olan Sovyet Rusya ile münasebatında da positif bir inkişaf olur dedi.

Açıkalın, geçmişe bakılırsa, anti-Soviétique bir politika takip etmemiş tek devletin Türkiye olduğunu belirterek Sovyetlere saldıran Alman ordularının Boğazları ellerine geçirmek suretiyle Kafkasya'yı arkadan vurmak veya Türkiye'den Kanal'a dayanarak oradaki Alman ve İtalyan kuvvetlerine kavuşmak gibi ihtimallerin Türkiye'nin Almanya'ya direnme azmi karşısında önlendiğini, kaldı ki, hukuk mefhumunun ortadan kalktığı bu devirde Almanya'nın anlaşmaya verdiği kıymet derecesinin değil, Türkiye'nin dayanma gücünün önemli olduğunu hatırlatıp, Türk-Alman anlaşmasının da müttefiklerle anlaşmalı yapıldığını belirttikten sonra şunları söylemiştir. "Zatı devletiniz çok iyi bilirsiniz ki, bu dünya harbinin başında Alman tehlikesi, istikameti gayri muayyen olarak ortalığı saldığı hengamede Türkiye'nin medet umduğu eller o zaman bizden çekilmemiş olsaydı belki bugün dünya siyaseti veçhesi büsbütün başka olurdu. . . takdir edersiniz ki, bir memleketin mukadderatını başkalarının mütenevvin ve istikrarsız politikalarına tabi kılmak kabil değildir."

Esas itibarıyla sohbet havası içerisinde ve güleryüzle geçtiğini kaydettiği bu görüşme hakkındaki müşahedeleri arasında, Açıkalın, "Bundan dört sene evvel Sovyetlere mütekabil yardım teklif ve talep ettiğimiz sırada bize "Alman rezervi" ni kabul ettirmeye uğraşan aynı zatın bugün aynı odada sarfettiğini bu sözler acizlerinde istihza tesiri yaptı" demekten kendini alamamaktadır.

Molotof'un durumu mantıkı tutarlılık açısından güçtür : aslında Türkiye'den istediği, siyasi şartlar ne olursa olsun, büyük zarara uğraması bahasına da olsa, kendilerini takip etmesidir. Türk Sovyet bağlantılarında kaybettikleri inisiyatifi nerede ele geçireceklerine de karar veremez bir hal vardır. Ama dikkati çeken Sovyet idarecile-

rinin, harp sonrası statüsünden söz ederken bile işi teşvik tarafından değil tehdit tarafından alma eğilimleridir. Bütün bu sözler, ister istemez İnönü'nün, "İtalya hangi harafta olursa olsun Türkiye savaş dışında kalarak kuvvetini savaş sonrası durumlara saklamalıdır" şeklindeki düşüncesini hatırlatmaktadır. 1943'ten sonra Türkiye'nin denge politikası, galip veya mağlup tarafta bulunma aşamasının ötesinde, harp sonrası için kuvvetini koruyabilme amacına yönelmiş görünmektedir.

SAVAŞ YILLARI: VI

I. KAHİRE GÖRÜŞMELERİ

(Menemencioğlu - Eden Görüşmeleri)

5 Aralık 1942'de Kahire'de Menemencioğlu ile Eden arasında yapılan Görüşme konuları 2 grupta toplanabilir :

1. Moskova Konferansı kararlı üzerinde, Menemencioğlu'nun soruları ve Eden'in verdiği cevaplar, Konferans kararlarının Türk - Sovyet bağlantıları ve savaş sonrası durum bakımından özellikleri.

2. Türkiye'den yapılan talepler : Üs ve savaşa girme talepleri, bunların gerçekleşmesi halinde müttefikler tarafından sağlanacak faydalar, İngilizlerin yaptıkları durum değerlendirmesi, Türkiye için faydalar.

Kahire görüşmeleri, Türkiye'nin harp sonuna kadarki tutumunun gerekçesinin açıkça ortaya atılmasına imkân verdiği için burada üzerinde biraz ayrıntılı olarak durulacaktır. Ancak, buna rağmen tahlilinm eksin kalacağı ve aslında tam bir değerlendirme için savaş durumu ve büyük devletlerin politikalarının ışığı altında bütün delillerin teker teker incelenmesinin yapılması gerekeceği hatırda tutulmalıdır.

I — Moskova Konferansı kararları üzerinde Menemencioğlu'nun sorularına Eden'in verdiği cevaplar, Konferans konularının Türk-Sovyet bağlantılarının savaş dışı durum bakımından özellikleri :

Menemencioğlu, Kahireden İnönü'ye gönderdiği raporda, Eden' in izahatını şöyle özetlemektedir :

"Madde 1 — Mösyö Eden mükâlemememizin tâ başında görüşmelerimizi Ankaraya şifre ile bildirmemekliğim ricasında bulunarak istediğim zaman bir hususi kuryeyi Ankaraya götürecek bir tayyarenin emrime tahsis edildiğini bildirdi. Bu maruzatımı Hava Binbaşısı Niyazi Şen delâletile Adanaya gönderiyorum.

Madde 2 — Mösyö Eden beni büyük bir nezaketle kabul etti. Yanında Ankara Büyük Elçisi, kendi müşaviri Mösyö Strang, hususî kâtibi bulunuyordu. Ben de Açıkalınla ve İngilizceden mütercimlik için bir kâtiple karşılarına oturdum. Ayın beşinci günü uzun iki celse ve bu sabah da iki saatlik bir celse aktettik. Tafsilâtlı mütalaaları ve tuttuğum notları bizzat arzedeceğim. Bu telgrafımla görüşmelerimizin umumî hatlarını, neticelerini ve intibalarımı arzediyorum. Buradan hareketim Salı sabahı vuku bulacağı için şimdiden vaziyeti bildirmek lüzumunu hissettim.

Madde 3 — İlk celse ile ikinci celse hemen kâmilen Moskova konferansı neticelerine hasredildi. Mösyö Eden'in daha görüşme başlarken verdiği izahat âdeta komünikenin tekrarından ibaret kaldı. Fakat derhal soracağım suallere cevap vermek suretile bizi tenvir etmeğe hazır olduğunu söyledi. Bunun üzerine ben evvelce hazırlamış olduğum suallere başladım. Bu suretle hasıl olan netice şöyle hülâsa edilebilir :

a) Ruslar mutat ve memulün hilâfına bir yakınlık göstermeğe itina etmişlerdir.

b) Esas talepleri harbin çabuk neticesini temin edecek tedbirlerin ittihazı olmuştur.

c) İkinci cephe için bile daha uysal ve munis hareket etmişlerdir.

d) İttihaz edilen kararlar bilhassa harbin kısaltılması için icap eden tedbirlere taalluk ediyormuş,

e) Arazi ve hudut meseleleri hiç mevzubahis edilmemiş. Bunun bir sebebi de Amerika'nın bu gibi işleri görüşemeyeceği malûm olması imiş, ve esasen Ruslar da böyle bir meseleyi açmamışlar.

f) Japonyadan hiç bahsolunmamış.

g) İkinci cephe üzerine bir takım kararlar alınmış fakat tam askeri mahiyette olduğu için ifşasına bittabi imkân yokmuş.

h) Siyasî sahada Londrada teşkil edilen istişarî komiteyi Rusların tehalükle kabul ettiği müttehiden ittihaz olunan bir karara müstenit imiş. Bu komite harbin bitmesini takip edecek zamana ait bütün meseleleri şimdiden hazırlayacakmış. Bu komite en esaslı ihtilâf mevzularının Moskova konferansında âdeta açık bırakılmasına mukabil en kuvvetli garanti olarak birkaç defa ileri sürüldü.

i) Harp sonrası nizamını her bakımdan hazırlaması için Amerikada Müttefiklerle birlikte bir ihzarî hey'et teşkil edilecekmiş. Fakat bunun şüyuu Amerika dahilî vaziyetini büyük tehlikeye düşürebileceğinden şimdilik bu karar son derece mahrem tutuluyormuş.

j) Yukarıdaki maruzatımdan da anlaşılacağı veçhile Balkanlar hakkında hiçbir şey konuşulmamış ve Türkiye ve Boğazlar üzerinde Rusların az çok memnuniyeti mucip vaziyetleri ve sözleri tesbit olunmuş.

k) İran hakkında her iki tarafın bu memleketi tahliye etmek kararı kat'i imiş. (Basra körfezine mahreç hakkında sorduğum bir sual üzerine Mösyö Eden âdeta isyan etti. Böyle bir şey de mevzu bahis değilmiş, ve olamazmış.)

l) Rusyada harabî her türlü tahmin ve tasavvurun fevkinde olduğu için Rusların yegâne emeli harbin çabuk bitmesi ve bu harabînin tabiri için kendilerine mümkün olan yardımın yapılması imiş.

m) Mister Edenin kanaati Rusların harp sonunda ve sonrasında samimî olarak İngiliz ve Amerikalılarla devamlı bir teşriki mesai yapacakları merkezindedir. İngilizler de Rusları tam müttefik telâkki etmekte ve onlara uzattıkları elin her hangi bir gizli fikirden muarra bir müttefik eli olmasını istemektedir."

Menemencioğlu bu raporunun kısa olması için hemen tamamen Eden'in söylediklerini özetlediğinden, kendi sözlerine yer vermemiştir. Kendi sözleri için, o tarihteki Türk dış siyaseti bakımından önemli olduğundan, görüşme zabıtlarına kısaca bakmak uygun olacaktır : (*)

a) Menemencioğlu, harpten sonra Rusların Romanya ve Bulgaristan'a girmesi sonucunda, muhtemel bazı olup bittilere karşı, İngilizlerin ne gibi bir tutumları olacağını sorduğunda, Eden, "İngiltere'nin Rusya ile dost ve müttefik olduğunu, beraber çalıştığını" belirttikten sonra, Rusların Balkanlarda yayılma temayüllerine dair bir işaret olmadığını, Stalin'in birkaç defa "harbi mümkün olduğu kadar çabuk bitirmek lâzımdır. Harap olan memleketi tekrar ihya etmek muazam bir iş olacaktır" demesinden de Rusya'nın harp sonrası düşüncelerinin daha çok buna yöneldiginin anlaşıldığını belirtmekte ve kanılarını şöyle özetlemektedir. "Hepimizin aldığımız in-

(*) Görüşmeler hakkında birisi Türk Heyetinin, diğeri İngiliz Heyetinin tuttuğu iki zabıt belgesi vardır. Bu özette Türk heyetinin tuttuğu zabıtlar esas olmuş, gerektikçe İngiliz zabıtları ile karşılaştırılmıştır.

tiba şudur : Ruslar teşriki mesai istiyorlar. Expensionniste değillerdir. Belki yanılıyorum. Fakat siyasetimde birşey üzerine istinat etmek mecburiyetindeyim."

Menemencioğlu, Balkanların statüsünün korunması ile ilgilenir ve Bulgaristan'ın Sovyetlere ilhakı ile Rusların Balkanlar üzerinde tahakküküme yol açılıp açılmayacağını sorduğunda, Eden, Rusların Bulgarlara karşı çok sert olmalarından başka bir "pénétration" intibaı olmadığını belirtmiştir.

b) Menemencioğlu, "Türk - Rus münasebatı hakkında M. Eden'in orada edindiği intibaı" sormuştur. Eden, Rusların Türkiye'den gayet dostane bahsettiklerini, Adalar için Türkiye'nin yaptığı yardımlardan Ruslara da bahsettiğini söylemiştir. Menemencioğlu, Türkiye hakkındaki düşüncelerinin Eden'in söylediklerinden farklı göründüğüne işaret olarak, "Türkiye'nin, İngiliz dostluk ve ittifakına rağmen dikenli addetiği bazı meselelerden bahsetmek" istediğini belirterek, Moskova Konferansı sırasında "Harp ve İşçi sınıfı" gazetesinde çıkan bir makalede Türk siyasetinin tenkit edildiğini, ifade etmiş ve "harbin bidayetinde Moskova'ya giden Türk heyetinin "Münihlilerle" müttefik bir Türkiye'nin murahhasları olarak gittiklerinden bahsedilerek, İngilizlerle o zamanki ittifakımız. "Münih zihniyeti" ile işbirliği şeklinde tefsir edilmek isteniyor. Halbuki, 1939'da Saracoğlu Moskova'ya gittiği zaman İngiltere harp halinde idi, ve bir Almanlara karşı vaziyet almış bir İngiltere'nin Müttefiki idik" demiştir.

Eden'in bu yazılanları propaganda olarak göstermesi ve "Bunlardan hiç bahsedilmedi, Stalin ve Molotov geçmişteki siyasetinizden "trés amicalement" bahsettiler" demesi üzerine Menemencioğlu şunları söylemiştir :

"Ankara'daki Rus Sefiri Vinogradov da bana aynı şeyi söyledi. Yalnız bizde bir "İdéal" mevcut olmamasından bahsediyorlar. Halbuki 1940'da "ideal"i biz yaptık. O zaman muzaffer Alman orduları karşısında hiç bir kuvvet yoktu. Avrupa'da hiçbir ordu mevcut değildi. Kendisine o zaman Rusların nerede olduğunu sordum."

Bundan sonra Menemencioğlu "Türkiye'nin sizin müttefikiniz olması keyfiyeti Rusları taciz ediyor mu?" diye açık bir soru sormuş, Eden bunu "katiyyen" diye cevaplandırmış ve Kahire'ye temsilci göndermemelerini, görüşmeyi kendisine bırakmalarını Sovyetlerin itimadına delil olarak göstermiş, Rusların kendisine şu çeşit sorular sorduğunu söylemiştir : "Ruslar bana Türk politikacıları çok zekidir-

ler, siyasî vaziyeti herkesten iyi görüyorlar, dediler. Fikirleri değişmiş midir? Bir şey biliyor musunuz? Türkiye artık harbe girecek midir? diye sordular. Münasebatımızdan memnundurlar." Eden'in daha sonra "Ruslar harbe girmenizin Balkanlar üzerine büyük bir tesiri olacağına ve Almanların oradan çıkmasını temin edeceğine kanidirler" demesi üzerine Menemencioğlu "Eğer bu harbe girişimiz Rusların Balkanlara hulûlüne yardım ederse faideli mi olacaktır?" diye sormuştur. Eden'e göre : "Eğer Rusların Balkanlar üzerinde emelleri olsaydı sizin harbe girmenizi istemezlerdi."

"Rusların, harbi kısaltmak için harbe girmemizi istediklerini söylüyorsunuz. Fakat acaba, biraz fasit bir zihniyetle bu keyfiyet başka türlü de tefsir edilemez mi? Meselâ, böyle bir zihniyetle düşünecek olsam, Türkiye'nin yıpranması istendiğini de mümkün göremez miydim? Türkiyen'in harpten sonra kuvvetli yıpranmamış bir orduya malik olması ve nizamın muhafazasına yardım etmesi faideli olamaz mı?"

Eden cevaben, Almanyanın Türkiye'yi yıpratacak hali kalmadığı ve kendisine en büyük garantinin, Türkiye'nin savaşa girmesi ile, Sovyetlerle bağlarının ittifak bağlarına dönüşmesi olduğunu belirtmiştir.

Menemencioğlu ise burada politik garanti aramış ve endişelerini şöyle tekrarlamıştır :

"Türkiye'nin harbe girmeyi derpiş edebilmek için, Rusların harpten sonra da İngiltere ve Amerika ile dostane münasebetlerini idame deceklerine ve Rusların İngiliz ve Amerikan siyasetine muhalif olan, fakat bunların mani olamıyacağı hareketlere girişmiyeceklerine kani olması lâzımdır."

2 — Türkiye'den talepler.

Eden, başlangıçta, Türkiye'den yapılan talepleri, önce genel bir şekilde ve Türkiye'nin savaşa katılması tarzında ortaya atmıştır. Politik açıdan ortaya atılan bu görüş Menemencioğlu'nun kesin karşı delilleriyle karşılaşmıştır. Eden 5 Kasım günü, sabah oturumunda üs talebini açık olarak ortaya atmıştır. Ege bölgesindeki askeri ve stratejik durumu açıklayan Ismay, İngiliz talebini şöyle özetliyordu :

"Britanya Hükümeti, Garbi Anadolu'da bazı hava üslerinin kullanılmasına çok acele olarak müsaade edilmesini talep etmektedir. Bu hava meydanlarına yedi eskadron yerleştirmek fikrindeyiz."

"Eden'in, "küçük çaptaki bu telebin yerine getirilmesinin esasen zayıf durumda olan Almanların Türkiye'ye karşı saldırıya geçmelerine sebep olmıyacağını ileri sürmesine karşılık, Menemencioğlu, bu talebin yerine getirilmesinin Türkiye'nin doğrudan doğruya savaşa girmesi olacağını ısrarla belirtmektedir.

Ismay, daha sonra, Adaların stratejik önemi üzerinde durarak ve Rodos'a yapılacak harekât için elzem olduklarını, bunların zaptı ile Almanların güney Yunanistan ve Girit'i bırakmak zorunda kalacaklarını belirtince, Menemencioğlu, bu durumda geniş bir harekâtın sözkonusu olduğu ve Almanların bunu cevapsız bırakmayacağı yolundaki kanısının kuvvetlendiğini söylemiştir.

İngilizler, bu sefer tekrar Türkiye'nin savaşa girmesinin faydaları konusuna dönmüşlerdir. Ismay, faydaları 4 noktada toplamaktadır :

1. Bulgarların Balkanlardaki tümenlerini çekmek zorunda kalması, Almanların da bunların yerini doldurmak için doğu cephesinden kuvvet getirmeleri buraları partizanlara karşı tutmakta büyük güçlükle karşılaşmaları. "Türk ordusunun silâh kullanmasına bile lüzum yoktur, tehdit kâfidir."

2. Romanya petrollerinin kolay bombalanmasının imkân dahiline girmesi. (*)

3. Almanya'nın Türkiye'den krom almasına son verilmesi

4. Manevi etkiler : Almanya ve peyklerinin "désintégrés" oluşunun hızlanması.

Menemencioğlu bunları teker teker şöyle cevaplandırıyor :

1. Türkiye'nin savaşa girmesi ve sınırda tahşidat yapması ile 10 tümenlik Bulgar - Alman kuvvetini üzerine çekeceği çok şüphelidir. Esasen sınırlarımızda yapılabileceği kadar yığınak yapılmış ve en buhranlı zamanlarda bile Bulgarlar 4 tümenden fazla kuvvet getirmemişlerdir.

2. Romanya'nın bombardıman edilmesi konusundaki Türkiye'nin görüşlerini M. Eden bilmektedir. (Menemencioğlu bunun ne olduğunu tekrarlamıyor. Ancak başka bir vesile ile, Romanya Türkiye vasıtasıyla, İngiliz kuvvetlerine teslim olacağını bildirdiğine göre, daha ne istediklerini soruyor.)

(*) Romanya'nın başka üslerden bombalanması büyük zayiata sebep olmuştur. Bak, Eisenhower, Cruşade in Europe.

3. Krom konusunda Almanya'ya mümkün olanın en azının verilmesi için zaten gereken şimdiye kadar yapılmıştır. (Hugessen bunu tasdik ediyor.)

4. Manevi tesirler konusunda ise Menemencioğlu "bu meselenin Yunan ve Yugoslav seferi esnasında mevzuubahis edildiğini" hatırlatmakla yetinmiştir.

Menemencioğlu'nun olumsuz cevap vermesinin diğer gerekçeleri ise şöyledir :

1. Türkiye savaşa, belirli bir stratejik planın tatbiki ve belirli bir gayenin elde edilmesi için girer. İngiliz - Türk ittifak anlaşması ve askerî sözleşmesi de bunu öngörmekte idi, Böyle bir planın ve amacın gösterilmemesi, Türkiye'nin Müttefikler arasındaki yerinin de belli olmasına imkân vermez. İngiltere'nin bütün müttefikleri ancak saydırıya uğradıktan sonra savaşa girmiştir. Üs veren memleket olarak da, Portekiz'in durumu politik ve stratejik bakımdan Türkiye ile karşılaştırılamıyacak kadar farklıdır. (*)

2. Almanların ve Bulgarların Türkiye'ye karşı büyük çapta bir harekâta girişemiyecekleri doğru olabilir. Fakat, Batı Trakya'da, mütehassıslarca da belirtildiği gibi, İstanbulu ele geçirmeye matuf bir harekete pek alâ geçebilirler. Asıl önemlisi, Yunanistan ve Bulgaristan'daki üslerden pek alâ İstanbul ve İzmiri hava hücumlarıyla tahrip edebilirler. Eğer Almanların asgarî olarak yapabilecekleri bu durum gerçekleşirse, Türk halkının aklına haklı olarak gelecek soru şudur : "Savaşa girme kararımız, bu kadar kayba ve fedakârlığa değecek maddi veya manevî ne anlamlar taşımaktadır?".

3. Türk Hükümeti, savaşa girme talebinin Sovyetlerin tazyiki ile yapıldığından kuşkuludur ve İngilizlerin savaş sonrası için kesin konuşmamalarından, savaş sonunda Türkiye'yi Sovyetlere karşı ica-

---

(*) Eden, bu dellillere ya yeterli cevap vermemekte, ya da stratejik planın müttefiklerle görüşülebileceğini, ya da savaş planlarını açıklıyamayacağı gibi cevaplarla geçiştirmeye çalışmaktadır. Bir İngiliz-Türk Balkan harekâtının ne Ruslar, ne de Amerikalılarca istenmediğini ve onlar istemedikçe İngilterenin birşey yapamıyacağını bilmektedir. İngiltere aslında, Türkiye'nin savaşa girmesinden çok, Ege harekâtı için üsler istemektedir ve bu harekât üzerinde bu kadar durması Amerikalıları dahi İngilizlerin kafalarında söylemedikleri düşünceler bulunduğu şüphesine sevketmektedir. Rusların istedikleri ise, Türkiye'nin hiçbir endişesine aldırış etmeden, sadece Doğu cephesinde tazyikin azaltılmasıdır. Türkiye'nin askerî bakımdan kuvvetli bulunmasından hiç de hoşnut olmadıkları bir gerçektir ve Tahran Konferansında Stalin'in sözlerinden de açıkça görülecektir. Bu şartlar altında ne menfaatı ne de zorunluluğu olmayan bir savaşa atılmasının Türkiye için bir anlamı kalmamaktadır.

bında destekliyebileceklerinde tereddüt yaratmaktadır. İngiltere savaş dolayısıyla Sovyetlere muhtaçtır ve hiçolmazsa belirsizlik durumunun devamı ile, Sovyetlerin bazı niyetlerine karşı koyma imkânlarını koruyamıyabilir. Diğer taraftan da Türkiye, savaş sonrası durumun hiç görüşülmediğine pek inanamadığı gibi, "tacite" anlaşma ile nüfuz sahalarının ayrılmış olabileceğinden ve savaş sonunda Balkanların tamamen Sovyet nüfuzuna terkedileceğinden de kuşkulanmaktadır. Böylece 3 müttefikin Türkiye ile savaş planı ve savaş sonrası durum için bir anlaşma yapılmasından söz etmemeleri bir yana, müttefikler arasında dahi böyle bir anlaşmanın varolmaması Türkiye bakımından, savaşa girmek gibi önemli bir kararın alınmasında güvensizlik yaratan bir unsur olarak görülmektedir ve bu şartlar altında karar alınmasına macera gözüyle bakılmaktadır.

4. Türkiye'yi rahatsız eden ve yukarıda sayılan kanıları kuvvetlendiren bir etken de, Adana'da, Türkiye'nin savaş kararını kendisi verebilecek bir duruma girmesini sağlıyacak malzeme v.s. yardımının yapılması idi. Bunun yapılmaması müttefiklerin Türkiye'yi stratejik ve politik düşüncelerinde, önemli bir unsur olarak değil biribirinden farklı stratejik ve politik düşüncelerinde bir vasıta olarak gördükleri inancını kuvvetlendirmiştir. Yardım meselesinin bir yılan hikâyesine döndüğü, İngilizlerin Türkiye'yi sırf savaşa girmemek için gerçekcilikten uzak istekler yapmakla suçladıkları, Türkiye'nin de onları, anlaşmadaki yardım şartını yerine getirmeden savaşa itmekle itham ettiği bir gerçektir. (*) Böylece, konunun politik garantiler yönünün açıkta kalması bir yana askerî-maddî kısmı bile bir fasit daire haline gelmektedir.

Sonuç olarak Menemencioğlu, Eden'in İngiltere adına yaptığını söylediği üs verme teklifini reddetmiş, savaşa girme teklifini ise cevaplandıramıyacağını, Hükümete arzetmesi gerekeceğini bildirmiştir.

Menemencioğlu Kahire'den ayrılmadan önce, Eden ile, Sir K. Hugessen'in de hazır bulunduğu son ve özel bir görüşme yapmıştır. Samimi bir çerçevede geçen bu görüşmede de aşağı yukarı aynı noktalar tekrarlanmakla beraber, Menemencioğlu işin politik veçhesi üzerinde daha açık durmaktadır :

(*) Artık bugün bilinen bir nokta şudur ki, Türkiye'deki Amerikalılar Türkiye'nin modern silâhlar bakımından zayıf durumda olduklarını kabul etmekte ve hatta İngiliz askerî misyonu üyelerinin bile kendileriyle özel konuşmalarında, bu durumda savaşa girilemiyeceğini kabul etiklerini belirtmektedirler.

"Siz bize üç defa yanlış telkinde bulundunuz. Bunların herhangi birini kabul etmiş olsaydık, neticesinde siz büyük zararlar görürdünüz. 1940 da İtalya ilânı harp edince muharebeye gir dediniz. Ya kabule kendimizi mecbur addedeydik. İşin encamı ne olurdu? 1941 de Yugoslavya için aynı şeyi yaptınız. Burada Hugessen atılarak, hayır o zaman harbe giriniz demedik, dedi. Ne dediniz diye sordum. Yugoslavya Hükümetini mukavete sevk için bir blöf yapınız dedik, dedi. Ben gülmeğe başladım. 1941'de kuvvetinin en yüksek derecesinde bulunan Alman Cenuba doğru sarkarken blöf yapmak teklifi harbe girmek teklifinden de daha güzel. Benim delilimi takviye ettiniz, teşekkür ederim cevabını verdim. İkisi de gülmeğe başladılar. Nihayet de Almanları, Ruslardan evvel bize hücum edecek mecburiyete sokmamızı istediniz. Türkiye'yi bu suretle harcamak size çok pahalıya mal olacaktı. Fakat sıkışan bir fırka kumandanın şaşkınlıkla kuvvetleri sağa sola dağıtarak delik tıkamağa uğraşması kabilinden olan bu hareketler o zamanki çok müşkül vaziyetinizde belki sizin için kabili içtinap olmayan birer hata teşkil edebilirdi. Bugün ise üstün mevkide ve kuvvet içinde iken ayni hatayı irtikâp ediyorsunuz. Teklifiniz Türkiye'yi harcamaktır. Hem de sırf Rusları memnun etmek için lüzumsuz ve faidesiz harcamaktır. Ordumuzun taarruz kabiliyeti olamadığı ve buna sebep de Adana vaidlerinin yapılmamış olduğu aşikâr iken üzerimize Alman kuvveti celbetmek tedafüi gaye ile olamaz, ancak bize fiilen taarruz için olabilir. Çatalca hattımız dayanmaz da Almanlar İstanbul'u, Boğazları ve hiterlandı ele geçirirlerse bununla size ne faide temin olunabilir. Zaferi nihaîyi mi bekliyeceğiz? Ruslar Almanları dövsün, ve gelip İstanbulu kurtarsın diye mi ümide düşeceğiz? O zaman Ruslar İstanbul'u benim için mi kurtarır? Alman hava taarruzlarile bütün hayatiyeti felce uğradıktan sonra size bir gün müfit olabilecek bir müttefiki en müziç bir yük haline getirmiş olmaz mısınız? Bütün bunlar meydanda iken harbe girmezseniz size malzeme vermek güç, adeta imkânsız olur sözlerile bir dairei faside içine girdiğinizi anlamıyor musunuz? Siz malzeme vermedikçe bizim harp kabiliyetimiz teessüs edemez ve binnetice harbe giremeyiz. Harbe girmedikçe de siz malzeme vermezsiniz. Ne akılane bir hareket, değil mi? dedim.

Mösyö Eden cevaplarımın bir çoğunu anlayışlı bir tarzda dinledi. Hak vermedi. Fakat itiraz da edemedi. Neticede tekrar ricalarına avdet etti. Ve Hükümetimizin cevabını bir an evvel beklediğini ve bu cevapta vaziyeti müdrik bir surette hareket etmemizi çok temenni ettiğini söyledi."

Konu Hükümet tarafından görüşülüp karara varıldıktan sonra, bu karar, ve genellikle Türkiye'nin politik tutumu hakkında, İngiliz Sefirine 17 Kasım'da uzun bir sözlü bildiri (communication orale) tevdi edilmiştir.

Türk tezini ayrıntılı bir şekilde açıklıyan bu vesikada, cevaplarımız şu şekilde gösteriliyordu :

1. Üs verme talebi, Almanya ile Türkiye arasında kaçınılmaz bir şekilde savaşa sebep olacağı için kabul edilmemiştir.

2. Savaşa girme konusunda ise, Hükümet, görüşmelerinin başından itibaren İngiliz görüşüne yakın bir düşünce ile, halkların hakkı ve adalet için savaşanların safında uzakta kalma fikrini bir tarafa bırakmıştır, ve Türkiye'nin müttefikler safında kalmaya kararlı olduğu için "bugün Müttefiki İngiltere'ye olumlu bir cevap verebilmesini imkân dahiline sokacak asgarî maddî şartların araştırılması üzerinde durmuştur."

Türk Hükümeti;

a) İngiliz Hükümetinin, Türkiye'yi müttefikler yanında savaşabilmesini mümkün kılacak askerî yardım sağlıyamadığını görmüştür.

b) Bu şartlar altında Türkiye'nin savaşa girmesinin Müttefikler için bir kayıp olacağına, Türk halkı'nın morali üzerinde de son derecede olumsuz etki yapacağına kanidir.

c) Türkiye'nin aslında Sovyetlere karşı silahlandığı yolunda söylenti ve kanıları reddetmiştir.

d) Almanya'nın askerî gücünün, Türkiye'ye sonucu felâket olacak bir darbe indirmekten âciz olduğu görüşüne katılmamaktadır.

e) Türkiye'nin tecrid edilmiş durumda olduğunu saptamış ve Eden'in, ittifak antlaşmasında öngörülen askerî işbirliğini derpiş etmediğini görmüştür.

Sonuç olarak Türk Hükümeti şartların savaşa girmesini başarılı sonuçlara ulaştıracağına inanamadığı için, "Türkiye'den istenen fedekârlığın maddi imkânlarının çok üstünde olduğuna ve ayni sebepten bir Hükümetin kendisini iktidara tevkil eden halka karşı en temel görevi ile çelişme halinde olduğuna inanmaktadır."

Menemencioğlu, bu bildiriyi İngiliz Sefirine yaparken, parti grubunda "Hükümet teklifinin kabulü, üzerinde ısrar edilen üç nok-

taya büyük itina gösterileceğini vait etmekle elde edildiğini" söylemiş, Türkiye'nin savaşa girmesinin ön şartları olan bu üç noktayı şöyle belirtmiştir :

"1. Türk ordusunun muharebe kabiliyetinin ve memleketin müessir müdafaasının icap ettirdiği bütün "potential matériel" in temini.

2. Müttefik İngiliz ordusuyla bilfiil "coopération" un şart olduğu,

3. Emniyet ve menafi hususundaki siyasi şeraitin sağlam esaslara raptı." (*)

Aynı gün Menemencioğlu, Moskova Konferansına iştirak ettikten sonra Amerikan Sefiri Steinhardt'la birlikte Ankara'ya gelen" "Amerikan Hariciye Nezareti yüksek memurlarından Mr. Allen" ile görüşmüştür.

Allen bu görüşmeyi resmî bir sıfatla yapmamakta ise de, Moskova Konferansı kararlarını yakından bilmesi ve Amerikan Hariciyesinin önemli memurlarından biri oluşu dolayısıyla Türkiye'nin tutumu hakındaki görüşlerinin resmî olmasa da kıymetli olacağı düşüncesiyle, Allen'le yapılan görüşmelere Ankara'da önem verildiği görülmektedir.

Türkiye bakımından bu görüşmeden çıkan en ilginç sonuç Allen'in "Amerika böyle müşterek teşebbüs veya pression'u derpiş etmemiştir. İngiltere'nin Moskova Büyükelçisinin söylediği sureti katiyede doğru değildir." (*) demesidir.

Bunun üzerine Menemencioğlu, şu soruyu sormuştur :

"Mösyö Eden Kahire'de bana harbe girmek teklifini size anlattığım ısrarla Amerika namına da yapmıştı. Amerika böyle bir démarche'a İngiltere Hariciye Nazırını memur etmiş midir?"

Mösyö Allen şaşaladı. Büyük Elçi ile İngilizce konuşmaya başladılar. Neticede bana dedi ki : "Ben burada size déclaration yapmak selâhiyetini haiz değilim. Bu itibarla resmî kıymeti haiz bir cevap veremem. Yalnız Moskova Konferansında bulunmuş bir mütehassıs sıfatıyla sırf şahsî olarak ve Büyük Elçi'nin de müsaadesi ile size

---

(*) Dışişleri Bakanının 17 Kasım 1943 günü İngiliz Sefiri ile görüşme proseservali.

(*) Sefir, «Üç Hükümet Türkiye'yi harbe davet ettiler» demektedir. Amerika İngiliz-Sovyet Anlaşmasına sonradan ve şartlı olarak katıldığı ve bu Hariman tarafından tebliğ edildiği için, muhtemelen Allen bundan haberdar olmamıştır.

söyliyeyim ki Amerika harbi kısaltmak bakımından Türkiye'nin harbe müdahalesini şayanı temenni görmüştür, ve Türkiye'nin Müttefikler safında bilfiil yer almasından elbette memnuniyet duyar. Fakat Amerika Hükümetinin bu temennisi Türkiye'nin imkânlarıyla mukayyettir. Bu hususta serbestçe karar ittihazını Türkiye'ye ait telâkki eder." Yani mânen bile olsa bir tazyiki iştiraki düşünmez demek istiyorsunuz, değil mi? dedim. "Evet" dedi." (*)

Bu görüşme 10 Kasım 1943 günü saat 12.30'da olmaktadır. O günün akşamı Açıkalın'ın verdiği yemekte, Menemencioğlu Allen'le tekrar görüşmüştür. Allen İngilizlere verilen sözlü bildiriyi okumuştur. Türk Hükümetinin ileri sürdüğü üç noktayı haklı bulmaktadır. Siyasi meseleler hakkında da şu tavsiyeyi yapıyor : "Eğer bir tavsiyede bulunabilirsem, Balkan meselelerini Rusya ile konuşun derim. Bugünkü vaziyet sizi tatmin edecek hal şeklini bulmağa en müsait olanıdır, derim. Eğer Ruslarla uyuşursanız, bırakın diğer meselelerde İngilizler üzerine tazyiki onlar yapsın. Ve mademki Mösyö Eden size bütün bunları halletmek için İngiltere - Amerika - Rusya ve Türkiye arasında bir Konferans teklif etmiş, sizin için bundan müsait bir şekil olamaz."

Allen'in söyledikleri arasında belki de en önemlisi Menemencioğlu'nun kendi el yazısı ile kaydettiği şu sözlerdir :

'... (Allen) bir gün siyasî veya askerî meselelerde Amerika'nın yardımı size lâzım olursa biz bunu yapabiliriz....."

Allen'in bütün bu sözleri gayrı resmî kaydıyla söylemiş olmasına rağmen Türk dış politikasını idare edenler üzerinde, bilhassa sıkışık ve buhranlı günlerde tesir bırakacağı şüphesizdir. Özellikle, Allen'in, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda Amerika'nın tutumu hakında söyledikleri, tekliflerin ve baskıların İngiliz ve Ruslar tarafından geldiği kanısını kuvvetlendirmiş, aynı zamanda İngilizlerin kendi başlarına bazı teşebbüsler almakta oldukları kuşkusunu yaratmıştır.

Moskova Büyükelçiliğinden alınan raporda, İngiltere Sefirinin, Büyükelçi Baydur'u ziyaret ederek, Kahire mülakatı hakkında şu bilgileri verdiği belirtiliyordu :

(*) 18 Kasım 1943 tarihli mülâkat proseverbali, Baskı kullanma noktasında Allen'in sözleri doğrudur. Zira, Amerika'nın da katıldığı İngiliz-Sovyet anlaşmasında Türkiye'nin girmesi için telkinden sözediliyor. «..... it should be suggested to Turkey .....» denilmektedir. Roosevelt'in talimatında ise, daha kuvvetli bir ifade ile «.... later pressing Turkey.....» denmektedir.

a) Üç Hükümet Türkiye'yi harbe girmeğe davete karar verdiler. Eden Kahire'de keyfiyeti Hariciye Vekilinize tebliğ etti. Menemencioğlu ihtiyacı olan harp malzemesi ve Türkiye'nin Ruslardan bazı şüpheleri zail olmadıkça harbe giremiyeceğinizi söyledi, Anlaşıldığına göre Türkiye Rusların Romanya ve Bulgaristana girmelerini istemiyor. Yani memleketiniz Avrupa hududunuzda Rusya ile hemhudut olmak istemiyor.

. . . . . .

c) Eden Menemencioğlu'ndan Türkiye'nin vereceği karara göre münasip bir mahalde içtima edilmesini istemiş. O da Hükümetim müsaade ettiği takdirde nereye olsa giderim demiş. Binaenaleyh Moskova'nın intihabı münasip gibi görünüyor.

d) Menemencioğlu'nun Eden'e verdiği cevapta bahsettiği şüphelerden Rusları haberdar ettim. Molotof "Biz şüphe edilmekten hoşlanmayız" dedi.

e) Türkiye'ye Kahirede yapılan tebliği teemmül etmesi için bir az zaman bırakılması muvafık görüldü. Fakat tebliği üç hükümetin müşterek bir teşebbüsü takip edecektir."

Menemencioğlu Sovyet Büyükelçisi Vinogradov ile 18 Kasım günü görüşerek hem sözlü bildiriyi vermiş, hem de Türkiye'nin tutumunu anlatmıştır.

Vinogradov İngiliz Sefirinin Molotof'la iki defa görüşdüğünü söyliyerek konuşmayı şöyle nakleder : (*)

"Birinci mükâlemede İngiltere Büyük Elçisi Mösyö Molotof'a Türklerin Balkan meselesinden endişeli olduklarını ve bunu bir teminata raptetmek arzusunda bulunduklarını söylemiş. Mösyö Molotof cevaben : "Çok hayret ettim. Türk Hükümeti şimdiye kadar ne Ankara'daki Sefirimize, ne de buradaki Sefirleri delâletile bana böyle bir şeyden bahsetmedi, demiş.

İkinci görüşmede İngiltere Sefiri, Sovyetlerin durumunun Türkiye'ye şüpheli göründüğünü ifade etmiş. Mösyö Molotof da cevaben : "Bizden böyle şüphe edilmesi hoşlanılacak bir şey değildir. Şayet Türkler bir şey sormak isterlerse gelip bana sorabilirler, demiş."

Bu görüşmede Menemencioğlu, meselenin Balkan devletlerinin istiklâli olduğunu belirttikten sonra işi Vinogradov'un hararetle tasdik ettiği iki noktaya bağlıyor :

(*) Dışişleri Bakanının 18 9 1943 tarihli mülâkat proseverbali.

"1. Balkanların bu esası temin edecek bir duruma getirilmesi için doğrudan doğruya Sovyetlerle görüşeceğiz. Bu durumu beraber tanzime çalışacağız.

2. Türkiye'nin bu görüşünde Sovyet Rusya'nın 1938 veya 1940 hududu diye bir mesele yer almamaktadır. Bu iş bizi alâkadar etmez ve Balkan meselesine bizce dahil görünmez."

Yani, Türkiye, Besarabya gibi Sovyetlerin bazı arazi taleplerine karşı çıkar durumda değilse de, Balkan memleketlerinin bağımsızlığı ve Balkanlara istikrar getirilmesi ile ilgilidir.

Moskova Büyükelçiliğine gönderilen telgrafta da bu anlaşmazlığa şöyle değiniliyordu. "Biz Mösyö Eden'i Mösyö Molotof'a bir şey söylemeye memur etmedik ..... Söylediğimiz Türkiye'nin vaziyet değiştirmesi için eksik olan bazı siyasî sarahatlerdir."

"Bu son sözleri naklederek Vinogradov dedi ki : "Doğru bulmaz mısınız? Eğer birbirimize excoser ettireceğimiz bir nokta bile varsa bunun yabancılar önünde değil aramızda cereyan etmesi lâzımdır." Tasdik ettim ve şu sözleri söyledim : "Bana verdiğiniz malumata teşekkür ederim. Mösyö Molotof'a samimî selâm ve hörmetlerimi bildiriniz. Ben İngilizleri ona bir şey söylemeğe memur etmedim. Ve Sovyetler hakında désobligeant bir şüphe izhar etmedim. Mesele şüphe değil, bir politika ifadesidir. Politikayı da bilvasıta yapmak araya bir ikinci politikanın karışmasını istilzam eder. Cevabımızı okuyunuz. Göreceksiniz ki görüşmek zamanı biraz sonra gelecektir. Fakat o zaman gelince ben Sovyetlerle doğrudan doğruya görüşmeği bilirim. Mösyö Molotof da vasıtasız görüşmek hususunda benimle ayni fikirde midir?" Vinogradov derhal atıldı. Bunu sormağa lüzum yok. Cevabını şimdiden verebilirim. Evet, dedi.

Bu söz üzerine ben, Evet, ama dedim, ben kaç ay evvel bunu size bir kere daha söyledim. Hiç bir neticesi çıkmadı. Büyük Elçi adeta itiraz ederek belki o vakit mevzu yoktu, sözlerini söyledi.

Ben sözlerime devam ettim. Görüşme mevzuunun ne olduğunu şimdiden söyleyebilirim. Siz de anlarsınız ki mesele şüphe etmek, endişe etmek değil, mütekabil vaziyetleri tasrih edici bir siyaset tanzim etmektir. Ben İngilizlere Rusların Balkanlardaki âmalinden endişeliyim, demedim. Türkiye vaziyet almak için Balkanların atisinden emin olmalıdır. Orada ne Rus nüfuzunun ne de İngiliz nufuzunun hakim olmasını istemiyoruz. Balkanlar İngilizler tarafından kullanılırsa Rusları, Ruslar tarafından kullanılırsa İngilizleri sinirlendirir. Ve bizim temennimiz olan samimî teşriki mesailerine engel olur.

Türkiye büyük Devletlerin nüfuzu haricinde kalan bu emniyet sahası ile birlikte Rus ve İngiliz teşriki mesaisini teshil edecek bir unsurdur. Ve siyasetini buna göre tanzim edecektir."

Menemencioğlu'nun, 3 devletin Türkiye'yi savaşa sokmak için müştereken teşebbüste bulunacaklarınada ihtimal vermediği görülmektedir. İngiltere'nin Moskova Sefirinin Büyük Elçimiz H. R. Baydur'a "üç Hükümet Türkiye'yi harbet davet etmeğe karar verdiler" sözlerine takılarak Moskova Büyükelçiliğine şunları yazıyor :

"Kahire'de Mister Eden bana harbe girmemiz talebinde bulunduğu vakit filvaki müttefik İngilterenin bu teşebbüsü yaparken Rusya ve Amerika ile hemfikir olduğunu da açıkca ifade etmişti. Fakat üç Devletin müşterek bir teşebüste bulunacaklarına dair bir delil elde edemedim. Yalnız buradaki İngiltere Büyükelçisile görüşürken İngiliz sefirinin size vaki olan beyanatını mevzuubahs ederek bundan duyduğum hayreti ve şayet böyle bir teşebbüs vakî olursa bunu bilâ tereddüt red ile karşılayacağımı ifade etmiştim. Böyle bir hareketin düşünülmüş, hatta aralarında Moskova'da kararlaştırılmış olmasını müstebat addetmiyorum. Yalnız şahsî malumatınız için bildirmek isterim ki İngilizlere vermiş olduğumuz cevaptan sonra bu yolda bir teşebbüs vakî olursa bu bizce bir sui niyet ifadesi olarak telakki edilecek ve cevabı sureti katîyede menfi olacaktır."

Moskova Konferansının Türkiye ile ilgili kararlarını ve Kahire görüşmelerinin ortaya çıkardığı unsurları özetlemek gerekirse başlıca şu noktalar üzerinde durulabilir :

1. İngiltere ve Rusya, Türkiye'nin biran önce savaşa girmesini istemektedirler, fakat bekledikleri faydalar biraz ayrıdır. Sovyetler, Türkiye'nin fiilen savaşa girmesini, ikinci cephenin açılmasından önce, kendi cephelerindeki alman baskısının hafifletilmesi için isterken, İngiltere, Ege ve Akdenizin ve muhtemelen Yunanistan'ın Almanlardan temizlenmesini, yani imparatorluk ulaşım yollarının temizlenmesini ön planda tutmaktadır.

2. Türkiye, savaştaki askerî rolünün ve harp içi ve sonrası için politik garantilerinin ne olacağını bilmeden savaşa girmeyi kabul etmediği gibi, yeterli silah yardımını ön şart olarak saymakta devam etmektedir.

3. Amerika bu bağlantılara yeni bir unsur olarak girmektedir. Amerika, kumandanlarının mütaleası gereğince, bütün ağırlığın Avrupa ve İtalya'daki harekata verilebilmesi için, Balkanlarda yeni bir harekâta lüzum görmemektedir. Bu bakımdan, yani Türkiye ile bir-

likte müttefiklerin bir Balkan harekâtı için ayrıca kuvvet ayırmaması noktasından, görüşleri Sovyetlerinkine uymaktadır. Ancak, Sovyetlerin kuvvet ayırmamasına rağmen Türkiye'nin savaşa girmesinde ısrar etmesine karşılık, Amerika daha çok bu işte istekliliğin Türkiye'ye bırakılmasına taraftardır. Balkan harekâtını ve sonra da Ege harekâtını en çok isteyen İngiltere ise, Amerikan tutumu ve Sovyet baskısı sonucu Balkanlara kuvvet ayıramayınca Türkiye'nin istediği (müşterek harekât planı ve tam askerî yardım) şartlarını yerine getiremiyecek duruma girmiştir.

Her halü kârda, Amerika'nın bu tutumu, kendi tezleri bakımından Türkiye için ilerde istifade edilebilecek bir durum getirmiştir.

Menemencioğlu'nun Kahire Konferansından Dönüşünden Sonraki Gelişmeler

Türkiye'nin savaşa girmesi sorunu ve Müttefikler :

Menemencioğlu ile görüşmelerini Washington'a bildiren Steinhardt,a göre, Türkiye, prensip itibarıyla savaşa girip müttefikler safında çarpışmaya samimiyetle kararlıdır. Ancak sadece kendi hayatî menfaati için değil, Müttefiklerin menfaati için de gerekli ön şartların gerçekleşmesi lüzumuna inanmaktadır. (*) Bir ikinci raporunda da, Menemencioğlu'nun Von Papen ile görüşmesinden sonra, Almanya'nın Türkiye'ye karşı bir önleyici savaşa girişmesi imkânının nazarı itibare alınması gerekeceğini söylediğini bildiriyor. Sovyet Büyükelçisi ile Menemencioğlu konuşması hakkında da, Menemencioğlu'nun "Rusların Balkanlarda emelleri olmadığını anlarsak, iki memleket arasında bu kadar yıldanberi mevcut olan samimi dostluğu yeniden ihya etmemek için bir sebep yoktur" dediğini kaydediyor.

Steinhardt'ın, Türkiye'nin savaşa girişini politik ve askeri önemli unsurlarla ciddi şekilde derpiş ettiği yolunda haberlere rağmen, gelişmeler bu unsurların tahakkuk etme şansını verecek olan müttefik stratejisinde bir değişiklik olmadığını göstermektedir.

Bu meselede :

Roosevelt'in davranışlarının Amerikan Kurmay Başkanlarının düşünüşlerinin kesin etkisi altında kaldığı genellikle kabul edildiği için, kumandanların stratejik görüşlerine biraz ayrıntılı yer vermek uygun olacaktır.

(*) F.R. of the U.S. Conferences at Cairo and Teheran, S. 192.

Amerikan askerî şeflerinin Roosevelt'e Balkan - Doğu Akdeniz bölgesinde Amerikan stratejisine dair verdikleri 18 Kasım 1943 tarihli raporda, Balkan - Doğu Akdeniz Bölgesinin toprak ve ulaşım güçlükleri sebebiyle büyük çapta bir askerî harekâta uygun olmadığı kaydedildikten sonra, buradaki harekâtın küçük çapta kalacağı belirtilerek Türkiye hakkında şunlar söylenmektedir :

"3. Türkiye'yi şimdi savaşa sokmanın istenilir olduğunu kabul ediyorsak da, bu başka yerlerdeki taahhütlerimizin başarısını tehlikeye sokacak kaynak saptırılmaları olmaksızın yapılmalıdır. Bu amaçla, Sovyetlerle işbirliği halinde, Türkiye'ye, savaşa girmesi ve elindeki imkânlar nisbetinde Balkanlarda saldırı harekâtına geçmesi için baskı yapmalıyız. Şurası açıkça belirtilmelidir ki, Amerika ve İngiltere tarafından Türkiye'ye yapılacak yardım, başka yerlerdeki taahhütlerimizin başarısına zarar vermiyerek ikmal maddeleri ve teçhizata münhasır kalacaktır." (*)

Amerikan Genelkurmayının bu görüşü hakkında çok şey söylenebilir ve bu sebepten de, ya Türk ordusnun taarruz kabiliyeti ve Türkiye'ye bitişik Bulgar arazisi hakkında bilgisizliklerine, ya da Türkiye'nin savaşa girmesine aslında lüzum görmediklerine, ya da, "kabul ederse ne ala" zihniyetiyle davrandıklarına hükmedilebilir. Ancak, bu şartlarda Türkiye'den istediklerinin kendi gözlerinde bile düpedüz karşılıksız fedakârlık anlamına geleceğini kestirmiş olduklarını, 1944 için durum tahminlerine dair raporlarında Almanya'nın gücüne dair ifadeler göstermektedir.

"Bununla beraber, Alman silahlı kuvvetleri halâ kuvvetli, tecrübeli ve çetin döğüşmeye isteklidir. Geçmişteki istilâ kazançları dolayısıyla (hava hariç) hayatî sahalarının bir hayli ötesinde döğüşmeye muktedirdir. Siyasi bünyesi dahili gerginliğe dayanacak şekilde kurulmuştur. Eğer herhangi bir şekilde baskıdan nefes alabilirse, kendini toparlama kudretini haizdir."

Aynı raporda, Almanya'nın halen takip ettiği savunma stratejisi içersinde bazı taarruzî hareketlerin mümkün olacağı kabul edilmekte ve Türkiye hakkında şunlar söylenmektedir :

"3) Türkiye'yi işgal etmek. Balkan - Ege bölgesindeki Alman kuvveti burasını savunmaya ancak yeterlidir. Ancak, göründüğüne göre, buradaki tutumunu devam ettirmeye kararlıdır ve Türkiye'den gelen bir tehlike kendisini zorlarsa, savunma maksatlarıyla hiç ol-

(*) A.g.e. S. 210.

mazsa Boğazlara kadar ilerlemek için başka cephelerden yeter derecede kuvvet çekebilir." Bu değerlendirmenin Eden'in söylediklerinden çok farklı olduğu açıktır ve muhtemelen, Roosevelt'in Türkiye'nin bu şartlar altında savaşa itilmesini niçin istemediğini de açıklamaktadır.

Yaptıkları tahminlerden ise Türkiye'nin niyetleri hakkında hayal içinde olmadıkları görülmektedir :

"e. Türkiye. Türkiye'nin Balkanlarda ve Boğazlarda Sovyet hakimiyetinden çekinmesi, sulh tertiplerinde söz sahibi olabilmek için muhtemelen savaşa faal şekilde katılmasına müncer olacaktır. Fakat böyle bir katılma, en az külfetle yapılacak durum gerçekleşinceye kadar vukubulmayacaktır."

Bu sözlerin birinci kısmı, Türkiye ile müttefikler arasındaki önemli bir zihniyet farkını göstermektedir. Müttefikler, Türkiye'nin Sovyetlerden korkusunun kendisini savaşa iteceğini tahmin ederken, Türkiye Mütefiklerin hüsnüniyetine kalmış böyle bir garantiyi yeterli bulmayarak sonundan emin olmadığı bir maceraya girmektense, kuvvetini saklamayı, uygun görmekte, fakat prensip olarak itiraz etmediği savaşa katılmayı da, ancak sağlam garanti elde etmesi halinde düşünmektedir. Tahminin ikinci kısmı ise, aslında Türkiye'nin durumunun tam bilinmesinden çıkan bir sonuç değil, askerî şeflerin, mantık yoluyla buldukları bu sorun karşısında her memleket idarecisinin gösterebileceği haklı davranışın tarifinden ibarettir.

Tahran'da Roosevelt - Stalin görüşmeleri için hazırlanan gündem taslağında da Türkiye konusunun, ancak Stalin'in açması halinde konuşulacağı kayıtlıdır. Roosevelt'in başkanlığında askerî şeflerin toplantısında Roosevelt, Akdeniz Genel Kumandanlığı teklifinin, İngilizlerin gizliden gizliye, Amerikan askerlerini Türkiye ve Balkanlara itecek bir durum yaratmayı düşünmelerinden ileri geldiğini söylüyor. Amerikalılar, İngilizlerin 12 ada'da giriştikleri harekâttan da şüphelenmektedirler. (*)

İngilizlerin, Türkiye'nin şimdi savaşa girmesinden Sovyetlerle niçin bu kadar düşünce birliği halinde bulunmasına, bu kadar hazırlığın kâfi olduğuna inanır görünmesine ise, Churchill'in şu sözleri ışık tutmaktadır.

"Daha da düşündükçe, Türkiye ve İsveç'in kendi istekleriyle bizimle birlikte savaşmaları veya fiilen müttefik olmaları yolundaki

(*) A.g.e. S. 252.

Rus arzusunu kırmayacak şekilde hareket etmemiz şeklindeki görüşüm kuvvetlendi. Ruslar bunun için ısrar eder ve biz de sadece güçlükler yaratıyoruz vaziyeti olmamalıdır. Biz prensip olarak kabul etmeliyiz ve nasıl gerçekleşeceği hususunda nasıl olsa çıkacak olan güçlüklerin belirmesini beklemeliyiz. Bunlar bertaraf edilebilir veya lâyık oldukları ölçüye veya yere konabilirler. Her halde herşeyde didişmekle başlamayalım." (*)

Bu güçlükler de, Amerika'nın yukarıda gördüğümüz stratejik itirazı, Rusların Türkiye'yi yardımsız garantisiz savaşa itmek istemeleri, Amerikan itirazı karşısında İngilizlerin birşey yapamaması ve Türkiye'nin bu oyunları fark ederek dikkatli davranması şeklinde ortaya çıkmıştır ve savaş sonuna kadar da aynı durum devam edecektir.

Diğer taraftan, bu kadar konuşmalardan sonra Rusların, bilhassa politik garantiler konusunu Türkiye ile görüşerek meseleyi açması beklenirdi ve Menemencioğlu'nun yukarda değinilen mülâkatında, bunun sırasının geleceği belirtilmişti. İlgi çeken bir nokta 1943 sonunda Sovyetlerin askerî bakımdan en iyi durumda olmalarına rağmen Türkiye'nin savaşa girmesindeki ısrarlarını arttırmaları, ve bunun, hemen yapılırsa değeri olacağını tekrarlamalarıdır. Ankara'daki Amerikan Sefiri Steinhardt, bunun sebebini Hugessen'e sorduğunda, Hugessen kendisine "Ruslar şimdi askerî bakımdan üstün duruma geçmekle beraber Sovyet Rusya'da o kadar ızdırap var ki savaşı erken sona erdirmek için her çareye başvurulmasına son derecede önem veriyorlar" dediğini söylüyor. Sovyetlerin "her çareye başvurulmasına son derecede önem" vermelerine karşılık, kendileri bakımından yapılması gereken hareket olarak Türkiye'nin endişelerini hafifletecek herhangi bir görüşmeye girişmemeleri dikkati çekmektedir. Steinhardt 15 Kasımda Vinogradov'la yaptığı konuşmada, Vinogradov'un bir taraftan Türkiye'ye askerî yardım yapılması imkân ve lüzumunu şüpheli görürken, diğer taraftan da işin politik veçhelerinin daha kolay olduğunu, Menemencioğlu Rusya'nın Balkanlardaki niyetlerinden halâ endişe ediyorsa niçin meseleyi kendisine açmadığını anlıyamadığını ve Menemencioğlu açmazsa kendisinin de mülâkat isteyip görüşmeye niyetli olmadığını söylüyor. (*)

Fakat bu fırsat 3 gün sonra çıkmıştır. Yukarıda da anlatıldığı gibi, Menemencioğlu, Sovyet Sefirini 18 Kasımda davet ederek hem tekliflere cevabımızı bildirmiş hem de politik meseleleri açmıştır.

(*) **Churchill, Cilt 9 S. 258.**

(*) **A.g.e. S. 200**

Menemencioğlu, bu arada Sovyetlerle doğrudan doğruya konuşmak konusunda bundan birkaç ay önce Vinogradov'la konuştuğunu fakat bir netice çıkmadığını hatırlatınca Vinogradov "adeta itiraz ederek belki o vakit mevzu yoktu" gibi bir beyanatta bulunmuştu. Menemencioğlu, durumu uzun uzun anlattıktan sonra Büyükelçiye açık ve seçik olarak şunları söylemiştir :

"İki noktayı" daha tasrih etmek isterim :

1. Balkanların bu esası tenvir edecek bir duruma getirilmesi için doğrudan doğruya Sovyetlerle görüşeceğiz. Bu durumu beraber tanzime çalışacağız.

2. Türkiye'nin bu görüşünde Rusya'nın 1938 veya 1940 hududu diye bir mesele yer almamaktadır. Bu iş bizi alâkadar etmez. Ve Balkan meselesine bice dahil görünmez."

Vinogradov memnun, görüşmelerin iyi neticeler vereceğinden emin olarak ayrılmıştır. Fakat 1944 Temmuzuna kadar kendisinden bir ses çıkmamıştır.

Birinci Kahire Konferansı ve Türkiye

Yukarıda, Tahran konferansı arefesinde Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda Amerikan stratejik düşüncesi gözden geçirilmişti. Roosevelt seyahatta iken, Washington'un mesajlarından bazıları Oran'a gönderilmektedir. Bunlardan birinde, Ankaradaki Büyükelçilerinin 18 Kasım 1943 tarihi ile şu malümatı verdiği bildiriliyor :

"Numan Türklerin prensip olarak savaşa girmeye kararlı oldukları yolunda Eden'e cevap verilmesi için parti liderlerinin olurunu aldığını bildirdi. Numan şimdi Türkiye'ye askeri yardımın ön plâna geçmiş olduğunu ve Rus teminatının geri bırakılmasını kabul etti. İngilizler Türkiye'nin kararının uzun zaman gizli tututlamıyacağına inanmakta ve erken bir Mihver hücumundan endişe etmektedirler. İngilizler Leros'tan Türkiye'ye 1000 kişi tahliye ettiler fakat 7 destroyer kaybettiklerini bildirdiler." (*)

İkinci bir raporda da, Türk - İngiliz görüşmelerinde, Mihver'in vurucu gücü üzerindeki Türk ve İngiliz tahminlerinin çok farklı olduğunu bildirerek, iki tarafın çıkarlarına dayanan bu tahminler arasında bir uzlaşmaya varılabileceği tahmini yürütülmektedir. Moskova Büyükelçisi Harriman'ın Savaş Nazırı yardımcısı ile görüş-

(*) A.g.e. S. 262.

mesine dair bir raporda da, Rusların, Türkiye üzerindeki baskının gerçekci bir şekilde arttırılmasını istediklerinin açık olduğu Harriman'ın kanaatı olarak belirtiliyor.

Bu raporların da ışığı altında, Roosevelt, Kahire'ye yolculuğunda, kumandanların iştirakiyle bilhassa Ege ve Akdeniz harekâtını gözden geçirmiştir ve daha önce de belirttiğimiz gibi, İngilizlerin Ege harekâtında ısrar etmelerinden, Amerikan kuvvetlerini Türkiye ve Balkanlara itmek gibi bir durumun yaratılması yolunda art düşüncelere sahip olmalarından şüphelenmektedir. (*)

24 Kasım'da Roosevelt ve Churchill'in, kumandanlarla yaptıkları toplantıda, Türkiye'nin savaşa girmesinin ve böylece az külfetle çok iş becerilmesinin şampiyonluğunu yapan Churchill, Roosevelt'in giriş konuşmasında Türkiye'nin savaşa girmesinin meseleye başka bir renk vereceğini söylemesinden bilistifade, malûm tezleriyle salvoya geçmiştir. Almanların Ege adalarındaki başarısından üzüntülüdür ve Rodos'un alınması, Türkiye'nin savaşa girmesi ile durumun değişeceğini belirtir. Yani, mesele yavaş yavaş Türkiye'nin savaşa girmesi için İngiliz yardımı yapılması şeklinden, Adaların alınması için Türkiye'nin İngiliz kuvvetlerine yardımcı olması şekline dönüşmektedir. Churchill, Stalin'le görüşmelerden sonra Türkiye Başbakanı ile görüşülmesini de tavsiye eder. (*)

Roosevelt, bu ilerleme hızı ile Rusların birkaç hafta içinde Romanya'ya varacaklarını belirterek, bu gerçekleştiğinde kendilerinden sağ cenahları ile birleşmeyi isteyebileceklerini, meselâ Tito'ya yardım etmek üzere Yugoslavya'da bir harekete geçmelerini isteyebileceklerini söylemiştir.

Aynı gün saat 14.30'da İngiliz ve Amerikan askerî şefleri Tahran konferansında görüşülecek konular arasında, savaşa girdikten sonra Türkiye'nin yapacağı harekatın da görüşülebileceği üzerinde mutabık kalmışlardır.

26 Kasımda da İngiliz - Amerikan Müşterek Kurmayları (Combined Chiefs of Staff) toplanarak, Konferansın askerî konuları üzerinde görüşmüşlerdir. İngiliz generali Wilson ve Hava Mareşali Sir Sholto Douglas'ın verdiği izahata bakılırsa, Türkiye'den beklenen askerî harekât, Batı Anadolu'daki hava üsleri ve bazı adaların işgali için elindeki imkânlarla çıkartma yapmasıdır. Roosevelt'in Müşaviri Amiral Leahy'nin sorusu üzerine, General Wilson, Türk ordu-

(*) A.g.e. S. 282.
(*) A.g.e. S. 332.

sunun elinde amfibi harekât yapacak imkânlar olmadığını, ancak Rodos yakınındaki ikisi hariç havaalanlarının tamamlandığını, radar muhabere cihazlarının konması için müzakereler yapılmakta olduğunu belirtir. Eisenhower ise, şu anda Almanya'yı sarsmak için en önemli yolun, Alman kuvvetlerini Po vadisinin ötesine atmak olduğu kanaatındadır. Ancak bu iş yapıldıktan sonra Ege harekâtı başlatılmalı ve Türkiye bu harekâtın başlamasından sonra savaşa girmelidir. Eisenhower, Güney Fransa'dan yapılacak bir harekâtı, bütün çıkartma vasıtalarının İtalya harekatı için lüzumlu bulmasından ötürü, imkânsız görmektedir. (*)

25 Kasım tarihli muhtıradan, İngilizlerin OVERLORD'un tarihi üzerinde kati bir kararları olmadığı ve bundan önce başka harekât derpiş ettikleri görülmektedir. Bunların arasında en önemlisi Pisa-Rimini hattına kadar İtalya harekâtı, Türkiye'nin harbe girmesi ve Boğazların açılması vardır ki bu da Adaların ve Rodos'la Girit'in işgali, muhtemel olarak da, Trakya'da Bulgar - Alman taarruzuna karşı Türkiyenin hava savunmasına yardım etmek manasına gelmektedir. Bu son harekâta operation HARDIHOOD ismi verilmiştir. En mühim nokta da, İngilizlerin, 1944 yazında OVERLORD'u derpiş etmelerine karşılık, belirli bir tarihe bağlanmayı kesinlikle reddetmeleri ve yukarıdaki harekât yüzünden bir mikdar gecikme olursa, bunu kabul etmek gerekeceğini açıkca belirtmeleridir ki, Amerikalılar esas itibariyle buna karşıdırlar.

Sonunda, İngiliz - Amerikan Müşterek Genelkurmayları Tahran toplantısı için, anahatları itibarıyla olduğu kaydıyla şu anlaşmaya varmışlardır :

"e. Türkiye'yi harbe zorlamak yolundaki Sovyet teklifini kısaca desteklemek de dahil olmak, fakat başka yerlerde tasvipten geçmiş harekatın zararına Türkiye'ye ikmal yapılmaması veya kuvvet kaydırılmaması prensibinde kararlı olmak şartıyla, Türkiye hakkında müşterek bir politika tesbit edilmelidir."

Böylece, fasit daire tekrar dönmeye başlayacaktır.

Sovyetler, Türkiye'nin savaşa zorlanmasını isterken, Amerikalılar bunu, başka cephelerden kuvvet kaydırmaması şartıyla kabul etmekte İngilizler iki tarafın da itirazına yer vermiyecek bir orta teklifle ve önemli kuvvet kaydırmasına lüzum olmadığını söylerken Türkiye'yi de, mahdut yardımın kâfi olduğuna ve Almanya'nın esa-

(*) A.g.e. S. 361-362.

sen saldıramıyacağına iknaya çalışmaktadırlar. Türkiye ise, İngiliz değerlendirmesini sağlam görmediği için direnmekte devam ettiği gibi, politik garantiler sorununun da açıkta olduğunu belirtmektedir.

Tahran'da bu dairenin işleyişi, ve neicede Türkiye'nin riskler almasına vardığı, sarahaten görülecektir.

Roosevelt'in kendi Kurmay Başkanları ile 28 Kasım'da yaptığı toplantıda İngilizlerle Amerikalılar ve Ruslar arasındaki tutum farklılıkları daha belirli şekilde ortaya çıkmaktadır.

General Marshall, esas meselenin, Rusların Türkiye'ye önümüzdeki iki ay içersinde tazyik yapılmasını istemelerinden doğduğunu, eğer Ruslar derhal yardım harekâtında ısrar etmezlerse Roma ve Rodos harekâtının tamamlanmasının, Overlord'un 15 Haziran 1944'e bırakılması ile mümkün olabileceğini, halbuki Churchill'in Türkiye'nin savaşa girmesinden Boğaz harekâtına geçebilmesi, ve Romanya ile Bulgaristanın düşmesinin sağlanması şeklinde faydalar beklediğini belirtiyor. Roosevelt, Türkiye'nin savaşa girmesinin neler sağlıyacağı ve Türkiye'nin savaşdışı durumuna Ruslar itiraz eder veya yardım isterlerse ne diyebilecekleri sorularına cevap aramaktadır. Marshall, Ege harekâtı için maddi imkânlar bulmanın güç olduğunu, Ruslara yardım konusunda ise, Adriyatik'te küçük limanları açıp Tito kuvvetlerini takviye etmenin asıl büyük yardım olacağı görüşündedir. Bulgaristan'ın düşmesi konusunda da, Rusların daha çok bilgi sahibi olmaları gerektiğini söylüyor. Marshall'a göre, İngiliz generalleri, Türkiye'nin savaşa girmesi ile Bulgaristan'ın düşmesini beklemiyorlarmış. Kanaatı, bütün bunların OVERLORD üzerine tesir edeceğidir. Bu arada Marshall, İngilizlerin başlangıçta Türkiye'ye 27 avcı bölüğü vermeyi planladıklarını, fakat ancak 17 bölük verdiklerini belirttikten ve asıl meselenin Rusların "derhal yardım" dan neyi kastettikleri olduğunu tekrarladıktan sonra şunları söylüyor :

"SSCB, açıkca, soğuk kanlı bir teklif olarak Türkiye'yi savaşta görmek istiyor. Sovyetler kesinlikle birşeyler istiyorlar ve ne istediklerini bilmemiz lâzım."

Zabıtlardaki şu kayıt, Roosevelt'in hissiyatını iyi ifade etmektedir :

"BAŞKAN Türkleri savaşa ısrarla davet edecek vicdanı olmadığını söyledi."

Tahran Konferansının 28 Kasım günü saat 16.00'da başlıyan ilk celsesinde, Türkiye'nin savaşa girmesi konusu, stratejik durumu anlatan Churchill tarafından açılmıştır. Churchill, Türkiye'nin savaşa girmesinin "mümkün olan en kuvvetli ifadelerle" istenmesiyle söze başlıyarak, Türkiye'nin savaşa girmesi sonucu Ege denizinin açılması ile, Rusya'ya doğrudan doğruya ikmal yolunun açılması faydalarını saymış, OVERLORD için eskort gemisine ihtiyaçları sebebiyle, bu yıl Arktik'ten Rusya'ya ancak 4 konvoy gönderebileceklerini belirtmiştir. (*) Churchill, Stalin'den Türkiyeyi savaşa girmeye nasıl ve ne şekilde ikna edebileceklerini sorar ve olayın Bulgaristan ve Romanya, hattâ Macaristan üzerindeki büyük etkisinden bahseder. Asıl önemli nokta olarak da, Akdeniz harekâtının Sovyetlere, OVERLORD'un 2 veya 3 ay kadar geciktirilmesine rıza göstereceklerı derecede kıymet ifade edip etmediğini bilmek istediklerini sorar.

Stalin cevap vermeden önce, Türkiye'nin savaşa girmesi halinde, buraya İngiliz - Amerikan kuvveti gönderilip gönderilmiyeceğini sormuş, Churchill adaların işgali için lüzumlu 2 tümenin hazır olduğunu, Türkiye'ye 20 bölük avcı uçağı ile birkaç topçu taburu göndereceklerini, hazırlıkların ilerlediğini söylemiştir.

Stalin'in ısrarlı olacağı beklenen tutumu derhal değişmiş, Türkiye, Adriyatik ve Güney Fransa'da birbirine bağlantılı olmayan 3 ayrı bölgedeki harekâtın Müttefik kuvvetini dağıtacağını, gayretin 1944 için OVERLORD'a teksifinin daha iyi olacağını, özellikle Türkiye'nin savaşa girmiyeceğine inandığı için Güney Fransa'daki harekâtı tercih ettiğini söylemiş, Türkiye'nin savaşa girmiyeceğine inandığını tekrarlamıştır. (*)

Churchill bunun üzerine, Türkiye'ye gönderilecek filolarla, Adaları işgal edecek tümenlerin şimdi Mısır'ın savunmasına ayrılmış bulunmaları sebebiyle, OVERLORD veya İtalya harekâtı zararına kuvvet kaydırılmasına sebep olmıyacağını söylemiş, Stalin bu sefer de bu harekâtın (herhalde Ege harekâtının) Türkiye'nin savaşa girmesi halinde bir değer ifade edebileceğini, halbuki Türkiye'nin

---

(*) Churchill'in bu delilinin doğruluğu şüphelidir. Aynı gün Rooseveli'in başkanlığında Amerikan Kurmay Başkanları toplantısında General Marshall, General Somerwell'in Türkiye savaşa girse bile Boğazların açılabilmesi için 6 ilâ 8 aya ihtiyaç olduğuna inandığını, zira, Adaları işgal etmek için bir üs değişiminin lüzumlu olacağını ve bir üstün öbürüne geçmenin bir hayli zaman aldığını belirttiğini ifade ediyor. Bu İngiliz tahminine göre, Boğazlar en erken Mayıs veya Haziran'da açılabilecektir ki, bu ada aşağı yukarı OVERLORD tarihidir.

(*) A.g.e. S. 494.

savaşa girmiyeceğine inandığını belirtmiştir. Stalin, Güney Fransa harekatı üzerinde ısrar eder görünmektedir. Churchill'in bu sırada, sonraki davranışlarının anahatlarını veren şu sözleri söylediği görülmektedir :

"Başbakan'a göre, savaşa girmeyi kabul ettiği takdirde, Türkiye'nin istediğini ne derecede kabul edeceğimizi düşünmeye lüzum yoktur." (*)

Stalin bu düşünce akımını tamamlıyor :

"Stalin, Türkiye'nin Büyük Britanya'nın bir müttefiki olduğunu ve ayni zamanda Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği ile dostluk bağlantıları bulunduğunu ve bu iki devletin dost olarak, Büyük Britanya'nın Müttefiki sıfatıyla savaşa girmesini isteyebilecek lerini, daha doğrusu üzerine baskı yapabileceklerini cevaben söyledi. Stalin, bütün tarafsızların muhariplere budala gözüyle baktıklarını ve şimdi burada temsil edilen memleketlerin asıl tarafsızların budala olduklarını göstermeleri gerektiğini ve Türkiye'nin kazanan taraftan savaş dışı kalmakla hakikaten budala olduğunu isbat etmemiz icap ettiğini ifade etti."

Bunun üzerine Churchill, İngilizcede Türkiye ve hindi kelimelerinin aynı olmasından faydalanarak, noel yortusu zamanının hindiler için kötü bir zaman olduğu şeklinde, çapıyla orantısız iptidailikte bir espri yapmıştır.

Roosevelt ise, Türkiye Cumhurbaşkanı ile karşılaştığında, savaşa girmeye ikna etmek için elbette herşeyi yapacağını, fakat kendisi Türkiye Cumhurbaşkanının yerinde olsa, yerine getirilmesi OVERLORD'u geciktirecek kadar çok uçaklar, tanklar, ve teçhizat isteyeceğini söylemiştir.

Stalin, Türkiye'nin niyetinden şüphelendiğini, zaten savaşa girme telkinine cevap vermiş olduklarını, çok kimse bunu olumlu saymakla beraber şahsen olumsuz olduğuna inandığını belirtmiştir.

29 Kasım toplantısında, Türkiye'yi savaşa sokmada yeni bir unsur olarak, Churchill, Bulgaristan'ın da Türkiye'ye saldırması halinde, Sovyetlerin Bulgaristan'a savaş ilânı konusunu açmış, Stalin, Türkiye savaşa girerse Sovyetlerin Bulgaristanla savaş haline geçe-

---

(*) A.g.e. S. 496. Editörler, mantıken, «düşünmeye» kelimesinden «önce» şimdi kelimesinin olması gerekeçeğini düşünerek, bu kelimeyi italikle, parantez içinde ilâve etmişlerse de, zabtın aslında yoktur.

ceğini, fakat yine de Türkiye'nin buna inanacağını sanmadığını belirtmiştir. (*) Stalin, kanaatınca, aslında Türkiye, İtalya ve Dalmaçya harekâtının önemli olmadığını asıl OVERLORD'un önemli olduğunu söylemiştir.

Churchill bu arada, şunları da eklemiştir :

İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin müttefiki olarak, Türkiyeyi savaşa ikna veya zorlamanın mesuliyetini üzerine almaktadır. Moskova anlaşmasına göre bu işte Roosevelt ve Stalin'in yardımına ihtiyacı vardır ve bunu ümit etmektedir. İngiliz Hükümeti üç büyük devletin davetine icabet etmediği takdirde, bunun, Türkiye için ve bilhassa Boğazların statüsü ile ilgili olarak, çok ciddî siyasî ve arazi sonuçları olacağını ileri sürmeye kadar gidecektir." (*)

Stalin 30 Kasım toplantısında bu sözlere dönmekte gecikmiyecektir.

Rusyanın geniş arazisi üzerinde konuşma olduğu bir sırada, STALİN, eğer bu kadar büyük topraklar olmasaydı Almanların muhtemelen zaferi kazanacaklarını söylemiştir. Stalin'i memnun etmek havasında olduğu anlaşılan Churchill gönüllü bir taviz daha ortaya atmıştır : Başbakan'a göre bu kara kütlesi sıcak su limanlarına çıkışa sahip olmaya lâyıktır. Bu mesele şüphesiz sulh tertiplerinin bir parçasıdır, ve dostlar arasında dostça halledilebilir, müşahedesinde bulunur.

Stalin, ise zamanı geldiğinde bu mesele görüşülebilir görüşündedir, fakat Churchill ortaya attığı için, Boğazlar rejimi hakkında bazı şeyler öğrenmek ister. "İngiltere artık itiraz etmediğine göre, bu rejimi gevşetmek iyi olur" der.

"Churchill, geçmiştekinin aksine, şimdi İngiltere'nin Rusya'nın sıcak su limanlarına çıkışına itirazı olmadığı cevabını verdi. Fakat, hepimiz Türkiye'yi savaşa sokmaya çalıştığımız şu sırada Boğazlar hakkında birşeyler yapmanın yerinde olup olmayacağında şüphe izhar etti.

Stalin, bu mesele hakkında aceleye lüzum olmadığını, sadece burada genel bir şekilde görüşme ile ilgilendiğini belirtti.

Churchill, İngiltere'nin bu meşru soruya itirazı olmadığını, üstelik hepimizin ticari, veya askeri, Rus filolarını bütün denizlerde görmeyi ümid ettiklerini söyledi." (*)

(*) A.g.e. S. 537. Bohlen zabıtları.
(*) A.g.e. S. 536.
(*) A.g.e.

Bu arada, Roosevelt, bazı Alman limanlarının serbest bölge haline getirilmesinden ve sıcak su limanı olarak Dairen'den sözetmiştir.

Diğer taraftan, Türkiye'nin savaşa girmesi konusu, yukarıda anlatılan esaslar çerçevesinde Eden - Molotov - Hopkins toplantılarında da ele alınmıştır. Molotof, Türkiye'nin savaşa girmesinin, OVERLORD'un tarihine tesirini sorduğunda Hopkins, Başkanın ve askerlerin bir gecikme olacağı kanısında bulunduklarını söyleyince Molotov, eğer böyle bir gecikmeye sebep olacaksa, Stalin'in Türkiye'nin savaşa girmesini istemiyeceğini belirtmiştir.

1 Aralık 1943 toplantısında yine Türkiye'nin savaşa girmesi, ve Türkiye'ye düşmanca tutum takındığı takdirde Sovyetlerin Bulgaristana savaş ilânı meselesi görüşülmüş, Churchill, Türkiye'nin savaşa girmesinin en büyük mükafatının (!) sulh masasında Sovyetlerle yanyana olması olduğunu belirtmiştir.

Stalin'in, Türkiye'nin hangi silâhları eksik olduğu ile ilgilenmesi üzerine de anti-tank ve hava savunma silâhları ile uçaklarının yeterli olmadığını, ordusunun birinci dünya harbi sonundaki standartlara göre iyi olduğunu fakat Almanların Fransızlardan alıp Bulgarlara verdikleri silâhları görünce ordularının modern olmadığını anladıklarını söylemiştir. Bu defa Molotof, Churchill'in Boğazlar üzerindeki sözlerini hatırlatarak bunun manasını sormuş, Churchill, şimdi Hükümetinden uzak olduğunu, fakat Türkiye inatçı davranırsa, şahsen Boğazlar rejiminde bir değişikliğe taraftar olduğunu ifade etmiştir.

Roosevelt, Boğazların bütün dünya ticaret gemileri için serbest olmasını istemiştir.

Neticede Vinogradov'la Vişinski'nin de, İnönü ile konuşmalar sırasında Kahire'ye gelmesi kararlaşmıştır.

SAVAŞ YILLARI: VII

1943 YAZINDAN İTİBAREN MÜTTEFİKLERİNİN SAVAŞ STRATEJİSİNDEKİ GELİŞMELER

1943 yılında savaş önemli bir safhaya girmiştir. Rus cephesinde, Stalingrad çarpışmalarından sonra bir çökme olmıyacağı aşağı yukarı belli olmuş, Almanlar gerilemişler fakat Rus karşı taarruzları da beklenen neticeyi vermemiş, Almanları söküp atamamışlardır. Diğer yönden, Müttefikler Kuzey Afrika'da başarı kazanmış ve bir süre sonra da Sicilya işgal edilmiştir. Türkiye bakımından en önemli mesele Doğu cephesindeki gelişmelerle, savaşa girmesi için yapılan baskılardır. Türkiye'nin gerek Anglo-Saksonlarla, gerek Sovyetlerle olan siyasî bağlantıları bakımından stratejik kararlar, müttefiklerın savaş inisiyatifini ellerine geçirdikleri bu devirde eskisinden daha önemli tesirli bir duruma girmiştir.

Churchill'in kapalı bir şekilde ortaya atılan Balkan cephesi fikrine yukarıda değinilmişti. Afrika'da zaferin belli oluşundan sonra, Churchill, önemli mesele olarak, bu zaferin ne şekilde kullanılacağını düşünmektedir. Faydalar sadece Tunus'un kuzey ucuna mı inhisar edecek, yoksa İtalya'nın harp dışı bırakılması ile Türkiye Müttefikler yanında harbe mi sokulacak? İkinci bir konu da Güney-Doğu Asya cephesidir. Churchill bu konuları görüşmek üzere Washington'a üçüncü seyahatını yapmak üzere 4 Mayıs'ta deniz yoluyla hareket etmiştir. Kurmay Başkanlarıyla gemide yapılan toplantılarda, esasen kararlaşmış olan Sicilya'nın işgalinden sonra ve belki de aynı zamanda İtalya'ya da çıkarma yapılmasına karar verilmiş ve bu teklifler, Churchill'in varışından önce Washington'a bildirilmiştir. (*)

Roosevelt ve maiyeti ile 12 Mayıs'ta yapılan toplantıda, Avrupa'da yapılacak harekat üzerinde bilhassa durulmaktadır.

(*) Churchill, A.g.e. Victory in Africa, S. 337.

"Almanya üzerinde hemen nihai tesirini göstermese bile, İtalya'nın harp dışı kalması, herşeyden önce, kendisini Akdenizde daima İtalya ile ölçmüş olan Türkiye üzerinde büyük tesir yapacaktır. Ploesti'yi bombalamak ve Ege'yi temizlemek amacıyla toprakları üzerindeki üslerin kullanılmasına müsaade etmesi için müşterek bir Amerikan-Rus-İngiliz talebi yapma zamanı gelecektir. İtalya savaş dışı edildikten sonra ve Almanya'nın Türkiye'ye güçlü bir harekete geçemiyeceği bir zaman, böyle bir talep başarısız kalmaz. İtalya'nın bertaraf edilmesinin bir başka büyük etkisi, 25 veya daha fazla İtalyan tümeninin de dahil olduğu mihver kuvvetlerin çeşitli milliyetlerden vatanseverleri zorlukla bastırılabildikleri Balkanlarda duyulacaktır. Bu tümenler çekilirse, sonucu Almanya'nın ya Balkanları terketmesi ya da boşluğu doldurmak için Rus cephesinden asker çekmesi olacaktır. Baskının bu ölçüde başka yoldan azaltılması imkânsızdır."

Roosevelt, "Türkiye hakkında iyimserdi. Bu memleket savaşa girerse Rus cephesine doğru Alman hatları ve ulaşımına karşı hava harekâtı için önemli bir üs teşkil edecektir."

Churchill'in, İtalya'nın harp dışı kalmasına fazla önem verdiği görülmektedir ve son 2-3 yıldaki politik gelişmeler nazarı itibare alınmazsa, bu düşünceleri normaldir de. Fakat Churchill'in hesaba katar görünmediği husus, İtalya'nın esasen herkesin sandığı kadar büyük bir tehlike olmadığının Yunan harekâtından sonra anlaşılması ve bir müddet sonra da, Almanya'nın desteği olmadan müstakil harekât yapamıyacağının görülmesidir.

Esasen son iki yıldanberi Ankara'da İngiliz Sefiri ile yapılan temaslarda da muhtemel tehlike kaynağı olarak İtalya değil, Balkanlara inmiş olan Almanya gösterilmiştir. Ötedenberi 12 Ada'da da, İtalyanların Anadolu'ya karşı büyük bir harekât yapmasına yeterli tesisler ve yığınak olmadığı bilinmektedir.

Yine İtalya'nın durumuyla ilgili olarak Türkiye bakımından önemli olan nokta İtalya'nın teşkil ettiği tehdit mahrekinin, İtalya'nın çekilmesinden çok önce, Akdenizden Kuzeye kaymış olmasıdır. Churchill'in telmih ettiği Akdeniz durumunun yerine, Kuzeyde Alman mevcudiyeti ve Rus-Alman harbinin ortaya çıkardığı durumlar vardır. Churchill'in sözünü ettiği devirde ise, Kuzeyde ve Kuzey-batıda böyle bir durum yoktu ve Türkiye, daha önce de görüldüğü gibi, muhtemel tehdidi Akdenizden beklemekteydi. Bu konuşmalardan sonra Churchill ve Roosevelt'in mutabık kaldıkları hususlar arasında Türkiye'nin durumu şu şekilde gösterilmişti. "Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa aktif veya pasif iştiraki için zeminin hazırlanması."

Sicilya'daki başarıdan sonra, Churchill, savaşa İtalya'da devam etmek görüşünü savunuyordu ve amaçlarından biri de, sık sık belirttiği gibi, Balkanlarda Almanlara karşı direnişi arttırmaktı. Amerikalılar ise, Manş çıkarmasında ısrarlarını devam ettirdiler. Churchill, çıkarmadan vazgeçmediğini, fakat bunu Rusların istediği zaman değil, şartların en uygun olduğu bir zamanda yapacağını ileri sürüyordu. 1943 yazında Sovyet basını, İngiliz ve Amerikalıların ikinci cephe için sözlerini tutmadığını yayan bir kampanya'ya girişmişlerdir. Moskova'daki Amerikan Sefareti, bunun askeri olduğu kadar politik gaye güttüğünü, yapacakları ileri politik talepler için zemini hazırlamayı ve İngiliz-Amerikan dayanışmasını baltalamayı düşündükleri kanısındadır. (*)

Quebec Konferansı (14-24 Ağustos) bu şartlar altında tertiplenmiştir. Konferansın başlıca neticelerinden biri, Manş çıkarmasının teyididir (Mayıs 1944). Harry L. Hopkins'in, evrakı arasında konferansa götürdüğü "Rusya'nın durumu" başlıklı ve sadece "çok yüksek seviyede Amerikan stratejik değerlendirmesi" nden çıkartıldığı kayıtlı bir muhtıra (tabiatıyla Konferans ve Roosevelt'in düşünceleri üzerinde ne derecede tesiri olduğunu söylemek imkânsız ise de) o tarihte Sovyetler hakkındaki Amerikan stratejik düşüncesine işaret etmesi bakımından önemlidir :

"Rusya'nın Avrupa'daki harp sonrası durumu hakim bir durum olacaktır. Almanya ezildikten sonra Avrupa'da (Rusya'nın) çok güçlü askerî kuvvetlerinin önüne geçebilecek bir devlet kalmıyacaktır. İngiltere'nin, Rusya'ya karşı Akdenizde Avrupadaki kuvvet dengesinde faydalı olacak bir mevki yapmakta olduğu doğrudur. Ancak, desteklenmediği takdirde burada da Rusya'ya karşı duramayabilir.

Bundan çıkan sonuçlar açıktır. Rusya harpte kesin etkisi olan bir faktör olduğuna göre, kendisine her türlü yardım yapılmalı ve dostluğunu kazanmak için her türlü gayret sarfedilmelidir. Aynı şekilde. Mihverin yenilgisinden sonra Avrupa'ya hakim olacağına göre, Rusya ile en dostane bağlantıların geliştirilmesi ve sürdürülmesi daha da önemlidir.

Son olarak, Amerika Birleşik Devletlerinin Rusya konusunda gözönünde tutacağı en önemli unsur Pasifikte savaşın yürütülmesi-

(*) **Churchill, Roosevelt, Stalin, Herbert Feis,**

dir. Japonya'ya karşı savaşta Rusya'nın ittifakı ile savaş, bunun aksinin varid olması halindekinden daha kısa bir zamanda, daha az can ve mal kaybı ile kazanılabilir. (*)

Eylül başında İtalya'nın savaştan çıkması üzerine Churchill tekrar Washington'a gelerek (9 Eylül) İtalya harekâtının Dalmaçya sahillerine yapılacak çıkarma ile Kuzey ve Kuzeydoğu istikametinde geliştirilmesini ileri sürmüştür. Bu suretle Macaristan ve Romanya'nın mihverden ayrılması tehlikesinin Almanya üzerindeki tesirlerini, Bulgaristan'da bir bölünme beklenebileceğini ve Türkiye'nin bunlara karşı ağırlığını koyacağını belirtmiştir. Fakat, Palermo çıkartmasını teklif eden Eisenhower dahil Amerikalılar bu sefer böyle bir harekete (bilhassa Ege adalarının işgaline) kesinlikle karşı çıkmışlardır. Churchill, az bir gayretle büyük sonuçlar elde edilmesi imkânının kaybolduğu kanısındadır. Amerikalıların, Stalin'in gittikçe artan ısrarlarının ve pasifik savaşının etkisinde hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Roosevelt'in Stalin'le ikili görüşme arzusu, Stalin'in Londra ve Washington Büyükelçilerini geri çekmesi gibi hareketlerinin etkilerinin de bunda payı vardır. İtalya'nın teslimi sorunu da, Ruslarla Müttefikler arasında ayrı bir anlaşmazlık konusu olmuştur.

Hitler'in İtalyanın teslimine karşı aldığı askeri tedbirler, beklenenin aksine, Rus cephesinden kuvvet çekmek değil, Almanya'dan İtalya'ya yeni kuvvetli motorlu birlikler sevketmek olmuştur.

İtalya dışında, fakat belki de ondan da fazla olarak, Anglo- Saksonlarla Ruslar arasında anlaşmazlık konusu olarak Polonya meselesi görünmüştür.

Moskova Konferansından önce Polonyalılar, Eden ve C. Hull'a verdikleri muhtıralarda, Doğu'da toprak kaybına uğratılmamalarını, kendilerinin Rusya'ya karşı korunmasını, askerî zorunluklar yüzünden Polonya arazisi işgal edilse dahi, önceden mülteci Hükümetle bir anlaşma yapılmasını, aksi halde Rusların Polonya komünistlerinin yardımı ile Polonya'yı ele geçirip Orta Avrupa'ya hakim olmakta kullanacaklarını, Sovyet orduları ile birlikte Polonya'ya İngiliz ve Amerikan askerlerinin de girmesini istiyorlardı. Fakat Rusların Polonya'yı kolay bırakmıyacakları Litvinof'un bir yemekte Polonyalılar için söylediği ağır sözlerden de anlaşılıyordu. Savaşın başında küçük hudut değişikliklerine razı olan Stalin, zafer kokusunu aldık-

(*) R.E. Sherwood, Roosevelt and Hopkins, S. 748 Yazar bu değerlendirmenin Tahran ve Yalta konferansları kararlarının hazırlanmasında şüphesiz büyük tesiri olduğu kanaatını ifade ediyor.

tan sonra küçük tavizleri tatminkâr görmiyecektir. Çekoslovakya, Yugoslavya ve Yunanistan üzerinde müttefikler arası güçlükleri de burada hatırlatmak gerekir.

Bu gelişmeler üzerine toplanan Moskova Konferansı, politik meselelerin ilk defa topluca ortaya atılmasına fırsat verdiği için, üzerinde biraz durmak yerinde olacaktır.

Churchill, Roosevelt'e gönderdiği 23 Ekim 1943 tarihli mesajında, Türkiye'nin harbe girmesi konusunda Eden'e verdiği talimatı şöyle özetliyor :

"Türkiye'yi savaşa girmeye zorlarsak, hava desteği istemekte ısrar eder, bunu da İtalyan harekâtının zararına olmadan yapamayız. Fakat Türkiye, belki bir süre çarpışma dışı kalarak, kendi teşebbüsü ile savaşa girerse bu zorunluluktan kurtuluruz ve faydaları da büyük olur. Tabiatıyla zamanın seçilmesi son derecede önemlidir ve düşmanın Bulgaristan ve Trakya'daki saldırı gücüyle ilgilidir. Bunun mükâfatı, Rusya'ya ikmal, savaş gemileri ve diğer kuvvetler temini ile Karadenize girmek olacaktır. Bu Rusya'ya sağ elimizi uzatmak demek olacaktır. Özellikle, Almanlar Balkanlardaki kayıplarını telafi etmekten vazgeçip Tuna ve Sava'ya çekilirlerse Türkiye üzerinden böyle bir hareket imkânsız değildir." (*)

Churchill, mesajının sonunda şunu ilâve ediyor:

'Şahsen Türkiye'nin kendi teşebbüsü ile harbe girmesini isterim, aynı şey İsveç için de doğrudur. İkisinin de işgale uğrayacaklarını zannetmiyorum ve her yeni düşman Hitler'in sonunun gelmesine yardım edecektir. Fakat, ilk adım olarak Rusların ve bizim ne istediğimizin, bu iki yerde en çok neyin yardım edeceğinin ortaya çıkarılmasını sonra da gerçekleştirme çarelerine bakılmasını telkin ediyorum. Bu işe bir bakın ve sonucundan bana bilgi verin." (*)

25 Ekim tarihli toplantıya ara verildiği sırada, Molotof, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunu Cordell Hull'a açmıştır. Molotof'un bu hareketi aynı zamanda Sovyetlerin ikili bir anlaşma ile Türkiye'yi savaşa sokma teşebbüsünü Batılılara bırakmaya razı olduklarını da gösteriyor. Molotof'a göre Sovyetler Birliği, İngiltere ve Amerika' Türkiye'nin savaşa girmesini "telkin" etmelidir. Hull, bu "telkin" in . . . . 3 büyükler tarafından bir emir havasını taşıdığını" kendi Hü-

---

(*) Foreign Relations of the United States, 1943, Volume I. S. 621

(*) Amerikan vesikalarında, Roosevelt'in buna bir cevap verdiğine dair işaret olmadığı kayıtlıdır. A.g.e. S. 621-622.

kümeti bakımından, kararın Amerikan Genelkurmay Başkanlarını ve Roosevelt'i ilgilendirdiğini, İngiltere'nin bu teşebbüste kendilerinden önce olduğunu belirtmiştir. Molotof, eğer Türkiye'den döğüşmeye katılma gelmiyecekse Müttefiklerin ve İngiltere'nin Türkiye'ye silâh vermesinin sebebi olmadığını söylemiştir. (*)

Esas itibarıyla Balkan harekâtını kabul eder görünen Roosevelt'in düşüncesinde ise değişiklik olmuştur ve bunun sebebi de Amerikan askerî şeflerinin mütalâalarıdır. Roosevelt, C. Hull'a 26 Ekim tarihli mesajında bunu şöyle ifade ediyor :

"Ortak Genelkurmay Şeflerinin görüşü şöyledir :

Türkiye'yi şu sırada müttefikler sırasında savaşa itmek uygun olamaz, zira Türklere, silâhlı kuvvetler ve gemiler dahil, karşılığında verilecek harp malzemesi İtalyan cephesinden ve tasarlanan OVERLORD harekâtından çok fazla miktarın oraya aktarılmasını gerektirecektir. Ancak, Türkiye'den, bir tarafsız olarak hava üsleri ve nakliye kolaylıkları vermesi esasından soruşturmalar yapılabilir . . . . ." (*) Bundan sonra, Roosevelt'in düşüncelerini etkileyecek olan bu askeri mütaleadır. C. Hull da, Konferansa verdiği muhtırada bu askeri mütaleayı aynen tekrarlamıştır.

Toplantının başkanı olarak Molotofun durumu özetlerken, Amerika'nın Türkiye'nin savaşa sokulmamasını istediğini, İngiltere'nin Türkiye'yi tarafsızlıktan savaş-dışı (non-belligerent) hale getirmek istediğini belirttikten sonra, Sovyetlerin görüşünü şöyle verdiği zabıtlardan görülmektedir :

"Türkiye'nin şimdi savaşa girmesi halinde, Amerikan ve İngiliz delegasyonlarının belirttikleri güçlüklere rağmen, Hitler'in karşısına çıkacak zorluklar, Müttefiklerin karşılaşılabilecekleri zorluklardan daha fazla olacaktır . . . . Türkiye'nin savaşa girmesi gecikecekse, niçin silah yardımı almaya devam etsin? Molotof Türkiye'den şimdi üs vermesini istemenin yetmediğini ileri sürdü : Türkiye'nin savaşa katılmasına şimdi ihtiyaç vardır; daha sonra o kadar lüzumlu olmıyacaktır, diye Türkiye'den savaşa girmesinin istenmesini sonuç olarak belirtti. M. Molotof Türkiye'den üç devlet talebinin bir kenara itilmemesinin işlenmesini telkin etti.

(*) A.g.e. S. 634.

(*) A.e.g. s. 644 Türkiye'nin hem «tarafsız» olarak üsler vermesinin (ve bu sayede Romanya petrollerinin ve Leros'un bombalanması» hem de savaş dışı kalmasının nasıl mümkün olabileceği akla gelmektedir. Bu husus Kahire'de görüşülecektir.

Eden, Türkiye'yi savaş malzemesi yardımının kesilmesi tehdidi ile savaşa gitmesi talebinde bulunmanın istenen sonucu vermiyeceğini belirterek, Türkiye'nin savaşa şimdi girmesini arzuladığını sonra, Hükümeti ile tekrar muharebe edeceğini belirtir" (*)

Hull ise ilk görüşlerinde ısrarlıdır, sadece meseleyi bir kere daha Başkan'dan sormayı vaadediyordu. Başkan'a gönderdiği raporda ise, "Meselenin bu Konferansta olduğu gibi bırakılması ve ilerde tekrar görüşülmek üzere, devlet başkanlarına bildirilmesi" kararının alındığını belirtmektedir. (*) Bu sırada hem Eden, hem de Hull, "Stalin'i üç devlet Başkanı konferansına razı etmeye" çalışmaktadırlar.

31 Ekim günü Eden, Hull'u ziyaret ederek bu konudaki gelişmelerden bilgi vermiş ve yine Türkiye sorununu açmıştır. Eden bu konuyu Molotof'la yeniden görüşeceğini belirtmiştir. "Churchill, Eden'e Türkiye'nin işbirliği olmadan Leros'un alınamıyacağını ve Türkiye'nin Boğazlardan İngiliz denizaltıları ile ticaret gemilerinin geçişine izin vermesi zamanının geldiğini bildirmiştir. Eden, Molotof'un böyle hafif tedbirlerle yetinmemesinden korktuğunu ve meseleyi tekrar görüşme arzusunu belirteceğini, Ayrıca Moskova dönüşünde Türkiye Dışişleri Bakanı ile aynı konuyu görüşeceğini ifade etmiştir. Eden, Amerika'nın Moskova Büyükelçisi Harriman'ın da katılmasıyla 1 Kasım'da Molotof'la görüşmüştür; konu Türkiye'nin durumudur, Eden, Türkiye'den hareket edecek avcı uçaklarının himayesinin Leros ve daha sonra Rodos harekâtı için hayatı önemi olduğunu anlatmış, ise de Molotof eski görüşünde musırdır. Uzun münakaşalardan sonra şöyle bir uzlaşmaya varılmıştır : "Molotof, İngilizlerin Türkiye'deki hava üslerinin hemen kullanılması için İngiliz Hükümetince yapılacak talebe itirazını kaldıracak, Eden de, kendi Hükümeti adına, daha sonra Rusya ile birlikte, Türkiye'nin sene sonundan önce savaşa girmesi için talepte bulunulmasını kabul edecek." (*) Anlaşma 1 Kasım 1943 gecesi imzalanmış, Eden, Hull'dan bu anlaşmaya katılıp katılamıyacağını sormuş ise de, Hull yetkisi olmadığını belirtmiştir. Eden ile Molotof'un parafe ettikleri anlaşma şöyledir :

"Bir. "Türkiye'nin, kendisinin ve diğer sulhsever devletlerin ilgilendiği, Hitler Almanyasının bozguna uğratılmasını çabuklaştırmada Birleşmiş Milletlere katılabilmesi için, iki Dışişleri Bakanı, Türkiye'nin 1943 sonundan önce Birleşmiş Milletler yanında savaşa girmesini çok arzuya şayan bulmaktadırlar.

(*) A.g.e. S. 660.
(*) A.g.e. S. 661.
(*) A.g.e. S. 694.

İki Dışişleri Bakanı, İngiliz ve Sovyet Hükümetleri adına, 1943 sonundan önce Birleşmiş Milletler safında savaşa girmesi için, aralarında kararlaştırılacak en erken bir tarihte Türkiye'den talepte bulunulmasında anlaşmışlardır.

Üç. Türkiye'den, üsler ve iki memleket arasında kararlaştırılacak sair kolaylıkları Müttefik Kuvvetlere tahsisi yoluyla Birleşmiş Milletlere mümkün olan bütün yardımı yapması için derhal talepte bulunulmasında da anlaşmaya varılmıştır." (*)

Molotof, bu anlaşmaya Amerika'nın da iştiraki için sıkıştırmaktadır. Harriman, raporunda Eden'in şimdi gönderilmekte olanlar ve Orta-Doğu'dan göndermeyi ümid etikleri küçük avcı uçakları filosundan başka Türkiye'ye ilâve silâh göndermeyi düşünmediklerini belirtiyor.

Molotof'un teşebbüslerine cevap olarak Roosevelt, Kumandanların fikrine, İtalya ve Overlord harekâtları için lüzumlu kaynakların Doğu Akdeniz'e kaydırılmaması şartıyla, Türkiye'den hemen üs vermesi talebine ve daha sonra 1943 sonundan evvel harbe girmesi için baskı yapılmasına Amerika'nın katıldığını bildirmiştir. (*) Harriman, Molotof'un Amerikan kararından çok memnun kaldığını ve ileri sürülen şart hakkında bir itirazda bulunmadığını belirtiyor. Molotof, anlaşmayı konferans kararları protoklüne ilâve etmek istemiştir. Harriman bunun sebebinin, Molotof'un Rus askeri şeflerinin meseleyi konferansa getirmemesinden tenkitte bulunmaları olduğunu söylediğini ifade ediyor.

Litvinof, Moskova'daki "Birleşmiş Milletler" temsilcilerine konferans hakkında izahat verirken, Türkiye'nin harbe girmesinin önce bu memleketle konuşulması kararlaştığından söz ederek Kahire'de Türk Dışişleri Bakanıyla, bu konuyu görüşmesi için Eden'e yetki verildiğini belirtmiştir. Bu suretle, Litvinof, anlaşmanın 2. maddesinde savaşa girme talebi teşebbüsünün yapılmasında sözü geçen "en erken tarih" in Eden'in dönüş tarihi olarak kabul edildiği yolunda bir oyun bitti yapmaktadır ki, aslında bu tarihin 3 memleket arasında ayrıca kararlaştırılması gerekirdi. Litvinof'un bu elçabukluğu sayesinde, üs istenmesi için 3. cü maddedeki "derhal" yapılacak talep için fiilen zaman kalmamaktadır ve sonunda Eden, karşılık bir şekilde, iki talebi bir arada yapmak zorunda kalacaktır. İngiliz ve Amerikan sefirleri, hemen Avrupa'ya yayılacak bir haber olan Türkiye'den talep

(*) A.g.e. S. 697.
(*) A.g.e. S. 698.

yapılacağı konusunda bu karar açık konuşmamasının doğru olacağını söylemişlerse de, Litvinof bunun bilinmesinin daha iyi olduğunu belirtmiştir.

Sovyetlerin konuya verdikleri önem, özel bir anlaşma yapılmasına önayak olmalarından da anlaşılıyordu. Konferansa, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunu "Hitlerci Almanya ve onun Avrupa'daki müttefiklerine karşı savaşı kısaltacak tedbirlerin incelenmesi" gibi başlık altında, İsveç'ten üs istenmesi ve üçüncü cephenin açılması teklifi ile birlikte getiren Sovyetlerin, Almanya'nın endüstri bölgelerinin bombalanması için Amerikan tayyarelerinin Sovyet arazisinden üsler alması yolunda, aynı konudaki Müttefik projesini neticesiz bırakmaları, harbi kısaltmadaki fedakârlık anlayışlarını göstermektedir.

Konferansın en önemli sonucu, 1944 Baharında Fransa'ya çıkarma yapılacağı yolunda Sovyetlerin kesin bir taahhüt almasıdır. ki, artık bu şartlar altında, bir Balkan cephesinin esas cephe olarak açılması meselesi de kalmamaktadır, fakat yine de Tahran'da aynı endişeler duyulacaktır.

Harriman, Roosevelt'e gönderdiği 4 Kasım 1943 tarihli telgrafta, Rusların düşüncelerini şöyle anlatıyor :

". . . Moskova'ya gelip burasını görmeden, savaşı İngilizlerden ve bizden ne kadar farklı gördüklerini anlamak zordur. Ruslar, Hitler'i yıkmak için ıztırap çektiler, kana bulandılar ve savaşı kısaltacaksa Türkiye'nin de aynı şeyi yapmaması için bir sebep olmadığı yolunda ilkel bir görüşleri var. Türkiye'nin savaşa girmesinin önemli sayıda Alman tümenini çekmeye sebep olacağına samimi olarak inanıyorlar. Bu taleplerini ileri sürerken, Türklere Almanlara karşı dövüşmeleri için ne fiili ne de manevi bir yardıma da tamamen ilgisizdirler. Bizim davranışımız onlar için anlaşılmaz görünüyor. Ruslar Türklerin harp sonraki durumun tertibinde, ancak Almanlara karşı faal olarak döğüşmeleri halinde nazarı itibare alınabilecekleri düşüncesindedirler." (*)

(*) A.g.e. Conferences

SAVAŞ YILLARI: VIII

TAHRAN KONFERANSI — II. KAHİRE GÖRÜŞMELERİ

Müttefiklerin 1944 için takip edecekleri ortak politika ile, Türkiye'nin savaşa girmesinin şartları ve nedenleri ve nihayet stratejik düşünceleri ayrıntılı olarak belirtildiğinden burada üzerinde ayrıca durulmıyacak, daha çok Türkiye yönünden ve politik bakımdan ele alınacaktır (*)

Konferanstan önce Almanların hissiyatı hakkında bir fikir verdiği düşüncesiyle, Von Papen ile yaptığı bir görüşmeden sonra Berlin Büyükelçisi Saffet Arıkan'ın intibalarına değinmek, Konferansa hangi şartlar altında gidildiğini anlamak bakımından faydalı olacaktır :

Almanlar :

1 — Parti müzakerelerinin mevzuundan henüz kuşkuludurlar.

2 — Ruslarla aleyhte bir ittifak yapacağımızdan endişe içindedirler.

3 — Roosevelt ve Churchill'in tazyik yapmalarından korkuyorlar".

İnönü'yü Konferansa davet için Roosevelt ve Churchill'in aynı mealde kaleme alınmış mesajları üzerine, Sir Hugessen mesajı alan Menemencioğlu'nun tepkisini Churchill'e şöyle bildiriyor :

"1 — Cumhurbaşkanı ve Başbakanla görüştükten sonra, Dışişleri Bakanı bana şu bilgiyi verdi :

(*) Menemencioğlu - Eden görüşmelerine I Kahire görüşmeleri, İnönü - Roosevelt - Churchill görüşmelerine de II Kahire görüşmeleri denmiştir.

2 — Eğer ziyaretin konusu, Tahran'da Mareşal Stalin'le görüşmelerde alınmış bulunan bir kararın münakaşası ise Cumhurbaşkanı daveti kabul etmeye istekli değildir.

3 — Fakat, ziyaret amacı Türkiye'nin ortak davaya yararlı olması için en iyi usulün hür, eşit ve peşin hükümler olmaksızın görüşülmesi olanağını yaratmak ise Başkan Kahire'ye gelmeye isteklidir.

4 — Dışişleri Bakanı, Cumhurbaşkanı, daveti 2. paragraf temeli üzerinden kabul edecek olursa, durumun memlekete ve Milli Partiye karşı savunulmasının imkânsız olacağını anlattı.

5 — Eğer davet 3. paragraf esası üzerinden ise, Başkan, Ankara'dan 3 Aralık 1943 sabahı ayrılmaya hazır olacaktır ve 4 Aralık sabahı Adana'da olacaktır."

Churchill, Hugessen'e şu cevabı veriyor :

"Ekselâns Başkanı davetin kesinlikle telgrafınızın 3. paragrafı esası üzerinden olduğundan kesinlikle haberdar edebilirsiniz. . . ."

Daha sonra bilindiği gibi, Başkan Roosevelt damadı ile özel uçağını, Churchill de oğlunu göndererek İnönü'yü Adana'dan aldırma tekliflerini yapmışlar ve İnönü Roosevelt'in uçağını seçmiştir.

4 Aralık 1943 günü saat 17.00'de başlıyan toplantıda İlk sözü Rooselvelt alarak kısa bir giriş yapmış ve Türkiye'yi Almanya'ya karşı savaşan 35 kadar Birleşmiş Milletler üyesi arasında görmekten ne kadar kıvanç duyacaklarını belirtmiştir. (*)

Ondan sonra sözü alan Churchill, "aramızdaki ittifakın icabatının yerine getirilmesini" isteyerek şu noktalarda durmuştur :

— Türkiye'nin savaşa girmesinden sağlıyacağı menfatlar sürekli olacaktır.

— Türkiye Rusya ile en iyi münasebet halinde bulunacak dost ve müttefik sıfatıyla galipler arasında oturacak, aksi halde çok yalnız kalarak, "hakimler arasında değil seyirci olarak koridorlarda dolaşacaktır".

(*) İngilizce zabıtlar aşağıdaki kitapta mevcuttur.
Bak. Foreign Relations of the United States, Conferences at Cairo and Tehran, 1943
Zabıtlar neşredilmiş olduğundan görüşmeler sırasına tam sadık kalınmadan önemli konular ve tutumlar belirtilecektir. İncelemede esas itibariyle Türk heyetinin zabıtlarından faydalanılmış, gerektikçe İngiliz ve Amerikan zabıtlarına bakılmıştır.

— Türkiye Almanya'ya karşı savaşa girerse veya Almanya Türkiye ye savaş ilân eder ve Bulgaristan da buna katılırsa Rusya da derhal Bulgaristan'a harp ilân edecektir (Roosevelt burada Churchill'e katılarak Stalin'in bu konuda çok kesin konuşmuş olduğunu söylemiştir.

— Üç devlet, İran'ın bağımsızlık ve toprak bütünlüğüne saygı göstereceklerini tekrarlamışlardır.

— Almanya'da Türkiye'ye karşı tehlikeli teşebbüsler yapacak güç kalmamıştır.

İnönü, ilk günü, bu düşüncelere karşı şunları ileri sürmektedir :

— Türkiye, en tehlikeli zamanlarda bile (Almanlar Kafkaslara veya El Alemein'e indiklerinde) müttefiklerin yanında olarak istikrarlı bir siyaset takip etmiştir. Şimdi savaşa girmediği için Türkiye'nin savaş sonrası için endişeleri olması kabul edilemez.

— Türkiye muayyen bir askeri işbirliği plânı çerçevesinde savaşa girer. Yoksa sırf savaşta bulunmuş olması için değil. Bunun da en önemli şartı askeri hazırlığın ve yardımın Türkiye'nin savaşa girmesinden önce tamamlanması ve Almanların bu hazırlıkları tamamlanıncaya kadar tahrik edilmemesi için azami dikkatin sarfedilmesidir. Türkiye'nin savaşa girmesi, Müttefiklerin başarısı için lüzumlu ve müesir olması halinde bir anlam ifade eder.

Daha ilk celsede, Roosevelt'in tutumunun, devamlı tazyik peşinde olan Churchill'e nazaran daha yumuşak ve makul olduğu görülmektedir. Örneğin, İnönü'nün açıklamalarını dinlerken durmadan, katıldığını belirtmek için başını sallamakta oluşu Eden'in canını sıkmış olacak ki, bir ara Roosevelt'e "Elinden tutup yardım mı etmek istiyorsunuz" demekten kendini alamamıştır. Eden'in sıkıntısı, oturumun sonlarına doğru yanındakilere dönüp yavaşça "Büyük bir nenice elde edemiyoruz" demesinden de anlaşılmaktadır (*)

Roosevelt İnönünün, ileri sürdüğü hazırlık şartıyla tamamen mutabıktır: "Hazırlığı bitirmeden, hava taarruzlarına karşı tedbirleri almadan" bir veya birkaç ay sonra harbe gir "diye bir teklif yapılamaz" demekte, Churchill'in, bu hazırlığın 2-3 hafta içinde biteceği sözlerine itiraz eden İnönü'ye katılarak hazırlığın 6-7 haftadan da fazla tutabileceğini söylemekte ve ayrıca İngilizlerin Almanların kuşkulandırmamak için bütün tedbirleri almalarını istemektedir.

(*) Türk Heyetinin tuttuğu zabıtlar.

İlk toplantının akşamı Başkan Roosevelt'in villasında üç heyet başkanı, akşam yemeğinde tekrar buluşmuşlardır. Amiral Leahy, memleketinin kaderini Müttefiklere bağlaması için Churchill'in, İnönü'yü "muhasaraya aldığını", daha sonra Roselvelt'in İngilizlere, "Eğer ben Türk olsaydım, tarafsızlığı bırakıp savaşa girmek için İngilizlerin vadettiğinden daha fazla yardım teminatı isterdim" dediğini kaydediyor. (*)

5 Aralık 1943 Pazar günü, normal olarak saat 13.30'da başlanacak oturumda önce Roosevelt'in villasında Türk ve Amerikan heyetleri özel bir toplantı yapmışlardır. (*)

Rooselvelt'in tutumunun daha da aydınlatması bakımından bu toplantıda Türk heyeti tarafından tutulan zabıtları olduğu gibi almakta fayda vardır :

"Roosevelt : Dün iyi geçti değilmi?

İnönü : Oldukça iyi idi. Ümid ederim ki bugün temamile bitiririz.

Bir çıkmaza (impasse) girmişe benziyoruz. Bundan nasıl çıkacağımızı bilmiyorum. Mevzubahs olan Türkiye'nin harbe girmesidir. Bunun hakkında Meclisimizin müzakeresinden sonra kararımızı aldık. Müşterek dava için çok mühim olan bu işi şimdi hazırlamak lazımdır. Harbe girmek büyük bir hadisedir ve büyük bir mesuliyet yüklenme demektir. Bu olabilir. Lâzım olan şey ve zamanını tesbite yarayacak âmil, hazırlıktır.

Roosevelt : Bu mesele hakkında ben Churchill'e dedim ki, zamanı tesbit için bir plan yapmalı, hatta her hafta ne yapılması icab edeceğini tesbit etmeli. Bunu muvafık gördü.

İnönü : Bir hazırlık planı yapmak lâzımdır, fakat bu yapılmamıştır. Vakia Churchill bize bir plan göndermiştir, fakat bu hava meydanlarına ve personeline aitti. Dünkü görüşmelerden anladım ki Churchill için hazırlık planı buna inhisar ediyor.

Roosevelt : Bu İngilizlerin planıdır. Evvela ikincikânun (Janvier) başına kadar hava meydanlarını hazırlamak. Ondan sonra makinist ve mütehassısları yollamak, bu da (1-2) hafta sürecek. Müteakiben (20) hava filosunu göndermek ki bunlar takriben Şubat 1944 de olacaklar. Ben şahsen bu işin bu kadar çabuk olacağını zannetmiyorum.

(*) A.g.e S. 698.

(*) A.g.e. S. 711. Amerikan vesikalarında bu toplantının zabıtlarının bulunamadığı kayıtlıdır.

İnönü : Hakkınız var. Mr. Churchill'in düşündüğü budur. Fakat Türkiye'nin hazır olması meselesi, hava meydanları ve makinist işinden daha çok geniştir. Mevzubahs olan Türk hava kuvvetleri ile Türk ordusunun hazırlanmasıdır. Bunun için şimdiye kadar planlar yapıldı, fakat kuvveden fiile çıkmadı. Neden? Sebebini anlıyamadık. Bize bazı şeyler verdiler.

Roosevelt : Planın hangi kısmı realize edildi.

İnönü : % (10) u.

Menemencioğlu : hatta % (4) ü.

Roosevelt : Bunu bilmiyordum.

Steinhardt : Malzemenin mühim bir kısmı Elalemein'e gönderildi.

İnönü : Toplara, tayyarelere ihtiyacım vardır. Bundan başka zırhlı kuvvet gibi direkt yardım lazımdır.

Steinhardt : (1800) kamyondan yalnız (700) ü verildi. Topların bir çoğu da gelmedi. Şimdi bunları ikmal edecekler.

İnönü : İlk devre hazırlık devresidir. Bize malzeme vermek lazımdır. Korkumuz şudur ki bizi hazırlıksız ateşe atmak istiyorlar.

Roosevelt : Plan şöyle olmalıdır : 1 — Adana'da vadedilen malzemeyi vermelidirler. 2 — Yeni bir program yapıp onu da aynı zamanda tatbik etmeli : Hava meydanlarını hazırlamak, tayyare filoları göndermek.

İnönü : Program tesbit edilmeli. Ondan sonra siz bunu şu kadar realize edebiliriz dersiniz, yahutta bunu tatbik edemeyiz dersiniz. Muayyen bir zaman ancak bu şekilde tesbit edilebilir. Başka şekilde zaman tesbitine teşebbüs etmek ciddi olmaz.

Roosevelt : İngilizlerin programlarını ben de bilmiyorum. Mesela 12 Adaya karşı ne yapmak istiyorlar. Mütemadiyen planlarını değiştiriyorlar.

İnönü : Ondan sonra iş birliği (coopération) planını yapmak gerektir. Ordularınızla hangi sahalarda hareket etmek istiyorsunuz? Bize yakın sahalarda mı, yoksa başka sahalarda mı. Hülasa edeyim : 1) Ordumuz için malzeme gönderme planı müştereken tesbit edilmeli ve bunun realizasyonu gerçekleşmeli 3) Siyasî meseleleri görüşmeli ki bu fazla zaman almayacaktır. Girdiğimiz çıkmaz şudur : Hazırlık diye İngiliz hava filoları için yapılacak hazırlık anlaşılıyor, ki bunu kabul edemem.

Roosevelt : Bizim gönderecek avcı tayyarelerimiz yoktur. Çünki Pasifikte büyük mikyasda meşgulüz. Pasifikte (bir) milyon askerimiz vardır. Cenubu Garbî Pasifikte te (iki bin) tayyaremiz vardır. İngilizler size (20) yirmi hava filosu göndermek istiyorlar. Biz de bir grup bombardıman tayyaresi göndereceğiz. Fakat bu epeyi zaman alabilir. Ağır bombardıman tayyarelerimiz için (iki bin) metrelik iniş pisti lazımdır. Zan etmem ki bu (üç) ayda mümkün olabilsin.

İnönü : İşte çıkmaz budur.

Menemencioğlu : Mühim olan zaman mefhumu değil, planın ekzeküsyonu mefhumudur. Başka türlü ciddî olmaz.

Roosevelt : Bir Türk, bir İngiliz ve bir Amerikan'dan müteşekkil bir küçük erkânı harbiye heyeti kurmalı. Bu heyet burada, veya başka yerde, yahut Türkiye'de toplanır. Onlar zamanları tesbit ederler, fakat katî şekilde değil, Meselâ derler ki, hava meydanlarının Ocak ortasında hazır olacağını ümid ediyoruz. Hangarlar Şubatta hazır olacaktır, fakat ümid ediyoruz diye vasıflandırırlar.

İnönü : Tarihlerin katî olarak tesbit edilmemesi ve hazırlık planının tahakkukuna göre takribî tarihlerin konulması, asıl alâkadar olan Türkiye için çok mühimdir.

Menemencioğlu : Bir anlaşmazlık var. Mr. Churchill (20) hava filosunun gelmesini hazırlık devresinin bir kısmı olarak telakki ediyor. Fakat bu hazırlık devresi değildir. Hava filolarının gelmesinden (24) saat sonra harp başlayabilir.

Roosevelt : Temamile aynı fikirdeyim. Bu hazırlık devresinin bir kısmı adedilemez.

Menemencioğlu : Türkiye Reisicumhurile aynı fikirde olarak durumu nasıl derpiş ettiğimi söyleyeyim :

1) Bir hazırlık planı

2) Bir işbirliği planı

3) Bir politik plan ve ilgili teferruatı

Evvelâ hazırlık planı kati bir samimiyet ile tesbit edilmelidir ki halkımıza inkişafları izah edebilelim.

Saniyen işbirliği planında İngiliz ve Amerikalıların ne yapacağı, Türkiye'ye ne iş düşeceği görüşülüp tesbit edilmelidir.

Salisen siyasî görüşmelere girişmek lâzımdır : Ruslarla açıkca vaziyeti görüşmek, Ruslarla işbirliği, sizinle ve Ruslarla menfaatler meselesi ve saire.

Her halde hazırlık devresinde zaman mefhumunu bırakmak ve onun yerine plan mefhumunu kabul etmek gerekir.

İngiliz Sefiri bu esnada odaya girdiğinden görüşme başka şekilde cereyan etmeye başladı."

Bu görüşmelerden de anlaşıldığı gibi, Roosevelt, Churchill'in hazırlık planını ne yeterli bulmakta ne de zamanında yetişeceğine inanmaktadır. Amerikan sefiri de vaad edilenin yerine getirilmediğini teyid etmektedir. (*) Amerikalıların uçak yardımı yapmalarının zorluğu da görülmektedir.

Menemencioğlu'nun tam politik plan ve Ruslarla konuşma meselesini açtığı sırada İngiliz sefirinin içeri girmesi ile konuşmalar kesildiğinden, Roosevelt bu konudaki görüşlerini ayrıntılı olarak belirtmemiştir. Ancak, içeri giren Sir Hugessen'e söylediklerinden anlaşıldığına göre, üçüncü devre olarak siyasi meselelerin görşülmesine taraftardır. Bunun İngilizlerle Ruslar arasında özellikle lüzumlu olduğunu söylüyor ve siyasi meselelerin görüşülmesinin hazırlık devresinden sonraya bırakılmasının siyasi bir hata olacağını belirtiyor. Bu hususta İnönü'nün açıklaması ve Roosevelt'in vardığı kanaat şudur :

"Rosevelt : (sir K. Hugessen'e) : Türk Heyeti, birbirini takip eden tarihlerin takriben tesbiti yerine bir az değişik bir hal şekli teklif etmektedir :

Birinci Devre :

Birinci Kısım : Adana'da kararlaştırıldığı halde her ikimizin de Türklere veremediğimiz malzemenin teslimi;

İkinci Kısım : Hava meydanlarının hazırlanması onların müdafaa tertibatı, teknisyen ve mütehassıslar, velhasıl bunlara ait bütün tertibatın ikmali. Şu kadar ki, tayyareler harp ilânından 24 saat evveline kadar gönderilmemelidir.

(*) Aslında temin edilen malzeme çoğunlukla Lend-Lease'den İngilizler aracılığı ile verilen Amerikan malzemesidir ve bunun İngiliz aracılığı ile verilmesinin sakıncaları Amerikan makamları arasında uzun münakaşa konusu olmuştur. Bak. A.g.e. 1941, Volume III.

İkinci Devre : (ki birinci devre ile aynı zamana gelebilir). Bu ikinci devreye iş birliği (coopération) devresi denilecektir. Bu devre de, ben üç kişilik bir askerî heyetin toplanmasını teklif ettim. İngilizlerden meselâ General Wilson veya muavini, bir Amerikan generali ve bir Türk Generali toplanarak bir heyet halinde askerî hareketleri görüşürler; meselâ Girit veya Rodos'a taarruz vesaire gibi meseleler görüşülür.

Üçüncü Devre : Siyasî meselelerin görüşülmesi. Sizinle bizim aramızda bu pek lüzumlu değildir. Fakat Ruslarla sizin aranızda lüzumludur.

İnönü : Bilhassa . . . .

Roosevelt : Eğer siyasî meselelerin görüşülmesi hazırlık devresinden sonraya bırakılırsa, fikrimce, bu bir siyasî hata olur. Bilhassa ki Ruslar şimdi çok müsait bir zihniyette bulunuyorlar.

İnönü : İçine girmiş olduğumuz çıkmaz şudur : Eğer muayyen bir tarih tesbit edilirse Ruslar buna dayanarak Türkiye'nin o tarihde harbe girmesini istiyeceklerdir. Eğer hazırlık devresi kabul edilirse, Türkiye bunun sonunda harbe girebilir. Fakat hazırlığın yürüyüşünü nazarı dikkata almadan Ruslar kat'i bir zaman üzerinde ısrar ederlerse, işte çıkmaza girmiş oluruz.

Roosevelt : (Sir K. Hugessen'e) : Hazırlıkları bitmeden evvel harbe girmek istemiyorlar. Açıkca söyliyeyim ki, Türkler haklıdırlar. Hazırlıksız yakalanmak istemiyorlar.

Douglas : Mesele şudur ki . . . .

Roosevelt : (Keserek) Tarih hazırlığa müstenit olmalıdır diyorlar ve zannederim haklıdırlar." (*)

Churchill içeri girdikten sonra Roosevelt, hazırlık işbirliği ve siyasi meseleler devrelerinin şimdiden kesin tarihler olarak tesbit edilmesinin hatalı olacağını ona da şöylemiştir. Churchill hazır bekliyen 70 tayyarenin Türkler tarafından alınmadığı sözleriyle tekrar hücuma geçerse de İnönü'nün bunların, vaad edilenin aksine modası geçmiş, eski tayyareler olduğunu belirtmesi üzerine konu yine yardım meselesi üzerinde dönmeye başlamıştır. İnönü, İngilizlerin hazırlık devresi olarak İngiliz hava kuvvetlerinin inmesi ve bunun sa

---

(*) Amerikan kaynakları, Roosevelt'in bu son sözlerini şöyle vermektedir: «Başkan Roosevelt bu sözlerde düşünülecek çok şey olduğunu belirtti ve durumu «Türklerin pantolonları aşağıda iken yakalamak istemedikleri» şeklinde özetlendi.»

vunması olarak gördüklerini, halbuki bunun Türkiye'nin savunması bakımından anlam ifade etmediğini, uzmanların bu hazırlık safhasını tesbit etmesi gereğini belirtmiş ve uçakların bu hazırlık safhası bitikten sonra ve savaş ilânından bir gün önce inmeleri gereğinde ısrar etmiştir. Menemencioğlu, iki taraf arasındaki görüş farkını şöyle özetliyor :

"Sizce esas olan muayyen tarihtir. Bizce esas olan hazırlıktır. Asgarî bir hazırlanma lâzımdır. Eğer bunu beş günde yapabilecek isek bunu kabul ediyoruz. Fakat eğer altı ayda olacaksa o zaman da siz bunu kabul etmelisiniz . . . İngiliz hava meydanlarının hazırlanması Türkiye'nin harbe hazırlanması değildir."

Görüşmelerin bu şekilde devamında fayda görmediğini belirten Roosevelt, İnönü ve Churchill'e daha küçük bir heyetin kurularak durumu rapor etmesini teklif etmiştir.

Bu heyet aynı gün saat 16'da, Menemencioğlu, Açıkalın, Eden, Hugessen, Hopkins ve Steinhardt'ın katılmalarıyla toplanmıştır.

Münakaşalar sabahkinden pek farklı değildir. Menemencioğlu, Adana listesinin ancak % 4'ünün verildiğini belirtimiştir General Wilson ve Eden, şimdiki durumun Adanadaki durumdan çok farklı kıfayetsizliği olduğu söylemişlerdir. Mr. Hopkins, İnönü'nün asgari savunma ihtiyacı olarak ne kastettiğini, aradaki ihtilâfın ne olduğunu sormuş ve anladığına göre Türklerin, teklif edilenin iki misli uçak istediklerini, uçaksavar birliklerinden başka Türkiye'nin başka istekleri olup olmadığını bilmek istediğini, Türkiye savaşa girmiyecekse, başka yerlerde kullanılacak malzemenin kendilerine gönderilmemesinin tabii olduğunu söylemiştir. Menemencioğlu, Türkiye'nin savaşa girmesi prensibinde baştanberi bir tereddüt olmadığını, ancak savunması için hazır duruma getirilmesinin söz konusu olduğunu, bu hazırlığın da Türkiye'ye gelecek İngiliz tayyareleri için üsler ve bunların savunması değil, Türkiye'nin savunma ihtiyaçları olduğunu tekrarlamıştır. Bunun üzerine Eden ile Menemencioğlu arasında arasıra Hopkins'in de katıldığı bir söz duellosu başlamıştır. Sonunda, Eden Türkiye'nin isteklerinin yararlığını, uçak ve uçaksavardan başka harp malzemesi de olduğunu teslim etmiş görünyordu.

Eden, sonucu şöyle özetlemiştir.

"1) Bu proje'de zikrolunan "infiltration" (*) prensip itibarıyla kabul edilmiş, ancak rakkam üzerinde genelkurmayla istişare edilmek üzere Türkiye tarafından rezerv yapılmıştır.

(*) Yani ilk elde 2000 İngiliz uzmanının sivil kıyafette Türkiye'ye gelmesi.

2) Bu proje kabul edildiği takdirde, Türkiye bunun haricindeki diğer talepleri de isaf olunmadıkça kendisini bitaraflıktan ayırıp harbi intaç edecek hiçbir harekette bulunmayacaktır; bu asgari talepler bilâhare tesbit edilecektir.

3) Anladığıma göre, Türkiye'nin ileri süreceği bazı siyasi meseleler de vardır. Fakat bu siyasî meselelerin ne olduğunu katiyetle bilemiyorum."

Menemencioğlu, birinci ve ikinci noktalarla mutabık olduğunu, asgari hazırlanmayı kendisinin değil milletin istediğini söyledikten sonra siyasi meselelerin, savunma hazırlıkları yapılırken görüşülmesi gerekeceği belirtmiş, Örneğin, Bulgaristan, Türkiye'ye saldırdığı takdirde Sovyetlerin Bulgaristan'a savaş ilân etmelerini anladığını, fakat Bulgarlar saldırmayıp Almanlara geçit verirlerse Rusların tutumunun ne olacağının Ruslarla görüşülmesi gerekeceğini anlatmıştır. Eden'in soruları üzerine de ikinci nokta (yeni yeni yardım ve hazırlık safhası) halledilmeden birinci noktadaki hazırlıklara derhal başlanabileceğini kabul etmiştir.

Bu suretle, kesin tarih meselesi ortadan kalktığı gibi, ilâve yardımların yeniden tesbiti kabul edilmiş olunuyordu.

6 Aralık Pazartesi günü saat 16.00 için Churchill, İnönü'den özel görüşme isteyerek, İnönü'nün villasına gelmiş ve kendisi (Churchill) için hazırlanmış bir raporu göstermiştir.

Bunda, hava alanlarının 15 Şubata kadar hazırlanması ve İngiliz filosunun inmesi öngörülmektedir. Aynı zamanda Müttefiklerin, Adalar ve Rodos'un işgaline başlıyacağı deniz yolu açılınca Türkiye'ye bol malzeme geleceği, Bulgarların tehdit edileceği, Müttefiklerin Boğazlardan Karadenize birkaç denizaltı ve torpido botu geçirecekleri (*) kayıtlıdır.

İnönü, bu raporun ve Churchill'in sözlerinin "devam edegelmekte olan noktai nazar farkının şeklen ifadei diğeri olduğunu, filhakika bizce matlup üç safha, yani :

(*) Rusların Kardenizdeki kesin deniz üstünlüğü sebebiyle aslında bunlara ihtiyaç olduğu çok şüphelidir. Fakat Karadeniz donanmalarını o devirdeki stratejilerine uygun olarak kara harekâtını denizden desteklemek için kullandıklarından, Churchill'in mustakil hareket edecek İngiliz kuvveti göndermeyi tasarladığı anlaşılmaktadır.

A — Asgari hazırlık devresi.

B — Fiili teşriki mesai,

C — Siyasi müzakerat,

esasını kaale almadığını, binaenaleyh Mr. Churchill'in tasavvur etiği şekilde bir planın bizce kabul edilmesinin kabil olmadığını tekrar ifade ederek, Partiye cevabımız izah edildiği zaman bu üç esasa istinat ettirildiğini" belirtmiştir.

Churchill, bunun üzerine, raporun İnönü için değil, gizli olarak, kendisi için İngiliz Genelkurmayınca hazırlandığını, gelecek toplantıda bunu kısa olarak takdim edeceğini söylemiştir.

Saat 16.30'daki resmi toplantıda Churchill, İnönü'nün Türkiye'ye dönüşünü ertesi günü gece yarısına kadar geciktirmeyi kabul ettiğini bildirdikten sonra, planını açıklamıştır.

"1) Hazırlık safhası 2) Tayyaralerin inişi 3) kat'i hareket safhası, Müşterek bir hareket planı yapılacak ve Türkiye harbe girdiği takdirde teşriki mesaisini tesbit eden bir proje hazırlanacaktır. Eğer bunların tatbiki esnasında Türkiye harbe sürüklenecek olursa, ona her hususta yardım edeceğiz. Kendisine garantiler de verilecektir."

Roosevelt İran için yapılmış olduğu gibi, bu garantilerin Rusya'yı da içine almasını istemiştir.

İnönü yine mutabık değildir. Hazırlanma devresini kendi anladığı gibi anlamadıklarını, bunun anlamının da Türk ordusunun aylarca Alman ordusuna karşı yalnız kalması olacağını, halbuki bizim Almanya ile savaşacağımız zaman daha hazırlıklı olacağımızı ve Müttefiklerle de beraber olacağımızı derpiş ettiğimizi söylemektedir. Roosevelt'in bu ilk hazırlık safhasında tehlike görmemesini, Almanların daima "préventif harp" yaptıkları ve kendilerine karşı bir tehlike geleceğini sezerlerse derhal saldırıya geçecekleri şeklinde cevaplandırmıştır.

Roosevelt bu defa Churchill'e dönerek, "niçin ilk safhada Almanları tahrik edecek şeyler yapmak istiyorsunuz?" diye hitap etmiştir. Roosevelt'e göre şimdi yapılmakta olduğu gibi askeri yardıma devam edilirse Almanya sesini çıkartamaz. "İnönü, iki safhanın birbirine karıştırıldığını söylüyor halbuki (Roosevelt'in) anladığına göre hazırlık safhası şimdiki durumun bir devamı olacaktı."

İnönü teyid ederek, bunu kendisinin de teklif ettiğini, fakat kendisinden hava üsleri verilmesi istendiğini, bunun da hemen savaş de-

mek olacağını, bunda askerî hazırlık bulunmadığını, (Roosevelt'in sorusu üzerine), iki ay zarfında ordu seferberliğinin ve yığınağının hiç olmazsa büyük bir kısmının yapılabileceğini, fakat bunun ordunun teçhizatsız kalması demek olacağını tekrarlamıştır.

Neticede, kesin bir karara bağlı olmadan, Churchill'in 15 Şubat'ta tamamlanmalarında ısrar ettiği hazırlık safhasının sonuna kadar ne verilebileceğinin yazılı olarak ertesi günü İnönü'ye verilmesi kararlaştırılmıştır. İnönü bu kararı Genelkurmayının incelenmesi şartına bağlamıştır. Roosevelt ertesi gün Kahire'den ayrılacaktır. Önemli meselenin Türkiye'yi harbe sokmadan 15 Şubata kadar neler verilebileceğinin tesbiti olduğunu tekrarlamıştır.

Oturum bu şekilde 19.40'da sona ererken Roosevelt, hazır bulunanlardan kendisini, veda etmek üzere, Türkiye Cumhurbaşkanı ve Dışişleri Bakanı ile yalnız bırakmasını rica ediyor, bu suretle ikinci defa İnönü-Roosevelt görüşmesi yapılıyordu.

Bu görüşmede Rosevelt, Tahran'da Mareşal Stalin'le "harpten sonra Birleşmiş Milletlerin bir sulh ve işbirliği çerçevesi içinde taazzuvu meselesini" görüştüğünü söyliyerek, teşkilâtlanma hakkındaki düşüncelerini anlatmıştır. (*) Buna göre 40-50 üyeden teşekkül edecek ve yılda bir defa toplanacak Genel Kurul ekonomik, Sosyal ve Ulaşım sorunlarını görüşecektir. Bu kurulun, 10 üyelik bir yürütme Komitesi olacaktır; derhal toplanabilecek ve çabuk karar alabilecektir. (Roosevelt, böyle bir Komite olsaydı. Habeş harbinin çıkmıyacağını, zira derhal Süveyş kanalının kapanacağını söylüyor) Üçüncü organ, "Birleşmiş Milletler tarafından seçilen ve en büyük 4 devletten teşekkül edecek bir kuruluştur. Görevi polislik yapmak olacaktır. Dördüncüsü, mahkemeler olacak ve uluslararası zorluklar burada halledilecektir.

Roosevelt ayrıca, son nokta olarak "Dünyada bulunan her milletin başkasının arazisinde gözü olmadığını resmen ve merasimle ilân edecektir" dedikten sonra, bunu bir fikir olarak ortaya sürdüğünü, üzerine daha çalışılacağını belirtmiş ve "Ankara'da bu fikri yaymak için Mr. Steinhard ile Hariciye Vekiliniz birlikte çalışabilirlermi?" diye sormuştur. Bundan sonraki görüşmeler şöyle olmuştur :

(*) Bu görüşmenin zaptına Amerikan kaynaklarında raslanmamıştır. Yayınlanmış Amerikan Arşivleri, ortak toplantıda, Roosevelt'in veda etmek için kendilerini İnönü ile başbaşa bırakılmasını rica ettiğini kaydeden oturum zabıtlarında son bulmaktadır. Bu kısım tamamen Türk Heyetinin tuttuğu zabıtlardan çıkarılmıştır. Türk tarafından İnönü ve Menemencioğlu ile tercümanlık yapan Süreyya Anderiman Amerikan tarafından Roosevelt ve Steinhardt katılmışlardır.

İnönü : Memnuniyetle. Amerika Birleşik Devletlerinden gelen fikirlere karşı büyük sempatimiz vardır. Daima sizinle beraber olacağız. Siz dünya nizamı ve sulh için bu şekilde çalışırsanız muhakkak memnuniyet verici neticeler elde edersiniz ve bütün insaniyet te size medyun olur.

Bu konferansta gösterdiğiniz hüsnüniyetten dolayı da size ayrıca müteşekkirim. Maalesef hareket ediyorsunuz. Fakat tekrar görüşeceğimizi ümid ederim.

Roosevelt : Ben sizin meselenizi temamile anlıyorum. Ümid ederim ki (2-3) ay zarfında Almanlar çok daha az kuvvetli olacaklar ve Türkiye de harp bitmeden evvel muharebeye girecektir.

İnönü : Çok teşekkür ederim.

Yarın ne netice alacağımızı bilmiyorum. Amerikanın ve şahsen sizin yüksek hislerinize emniyetim vardır. Bizi (2) ay içinde harbe sokmak istiyorlar.

Roosevelt : Ben, (3) ayı ileri sürdüm.

İnönü : (3) ay içinde de hazır olacağımızı zan etmiyorum. Bu müddetler zarfında tayyareler için hazırlık yapılabilir.

Roosevelt : Siz hazırlığa derhal başlayınız ve bunu angaje olmadan da yapınız.

İnönü : Sizin şahsiyetinizin, Bana ve Türk Milletine telkin ettiği sevgiden ve hayranlıktan dolayıdır ki ben buraya geldim. Ümid ederim bizi bırakmazsınız.

Roosevelt : Hayır asla. Nasıl büyük babam sözünü tutarak Yunanlılara bir harp gemisi göndererek yardım ettiyse ben de sizi bırakmıyacağım.

Menemencioğlu : Biz harbe girmeyi esas olarak kabul ediyoruz. Bilmediğimiz nokta, bize bu hususta ne kadar maddi yardımda bulunacaklardır.

Roosevelt : Ruslar da İran'ın temamiyeti mülkiyesi ve istiklâli hakkındaki teminatı imza etmek istememişlerdi. Ben Tahran'a varınca vaziyet değişti ve muvaffak olduk.

Menemencioğlu : Biz de, sizinle Teşkilâtı Esasiye'mizin müsaade ettiği şekilde, ittifak halinde girmek istiyoruz.

Roosevelt : Diğer devletlerle olduğu gibi bir deklarasyon yaparız.

Menemencioğlu : Bu, memleketimizin efkârı umumiyesini imâle için işlerimizi % (40) kolaylaştıracaktır.

Roosevelt : Efkârı umumiye meselesinde karşılaşdığınız vaziyet, evvelce benim karşılaşdığım vaziyete çok benziyor."

Roosevelt'le yapılan bu görüşmelerin politik anlamı ve yeni bir unsur olarak Dünya siyasetinde beliren Amerika'nın durumuna tarafımızdan verilen önem açıktır. İvedi sorun olan, savaşa girme konusunda ise, Roosevelt'in tutumunun, Churchill'in tutumundan daha elastiki olduğu bir defa daha görülmektedir : "Siz hazırlığa derhal başlayınız ve bunu angaje olmadan da yapınız" sözleri bilhassa dikkati çekmektedir.

7 Aralık 1943 Salı günü saat 9.45'te, mutabık kalındığı gibi, Roosevelt adına da konuşacak olan Churchill ve maiyeti ile toplantı başlamıştır.

Churchill Planını şöyle açıklıyordu :

Şubat 15'e kadar uçakların inişine lüzumlu bütün tedbirler alınacaktır. 15 Şubatta Türkiye'ye hava filolarını kabul etmek isteyip istemedikleri sorulacaktır. "Herşeye rağmen (bu yirmi bölüğü) reddederseniz çok ciddi bir vaziyet olacaktır." Uçakların gönderilebilmesi için şimdiden hazırlığa başlamak gerekir. 15 Şubata kadar ulaşım yolları yüklü olacaktır. Belki biraz başka malzeme de gönderilebilir."

İnönü cevaben, üç gündenberi yapılan görüşmelere rağmen iki tarafın tutumlarını sürdürdüklerine işaret edince Churchill, sanki hayret ediyormuş gibi" yani uyuşamadık mı?" diye sormuştur. İnönü, tekrar görüşlerini açıklıyarak "ameli sahada, işleri bir hazırlık devresi ve bir de müessir işbirliği diye iki devre olarak düşünüyoruz. Büyük Millet Meclisinde kabul olunan ve Hükümetimizin cevabına esas olan bu fikirlerden siz hazırlık devrini tayyare yardımı olarak telâkki ediyorsunuz". Churchill bunun sebebini "karadan istilâyı ciddi bir tehlike telakki etmiyorum" şeklinde açıklamıştır.

Bundan sonraki görüşmeler, Alman tehdidini değerlendirme konusunda İnönü ve Churchill'in büyük görüş ayrılıklarına sahip olduklarını göstermektedir. İnönü, uzmanlar yanında olmadığı için askeri ve stratejik vaziyet hakkında kesin bir tutumu olamıyacağını söylemektedir. Ardından siyasi meseleleri de ortaya atarak, dev-

reler arasında bunun da görüşülmesi gerektiğini, birkaç gün içinde müşahhas bir cevap vereceğini söylemiştir. Churchill, bunu 15 Şubat'ta istediklerini söyleyince, İnönü'nün kasteddiğinin, mukabil askeri plan olduğu anlaşılmıştır. Fakat İngilizler, uçaklar için yapılacak yardımdan başka bir yardıma yanaşır görünmememekte ve lojistik güçlüklerini tekrar ileri sürmektedirler. Bu arada Bulgaristan'ın durumu tekrar söz konusu olunca Menemencioğlu, Bulgarlar saldırmayıp da Almanlara geçiş hakkı verirlerse Rusya'nın ne yapacağını sormuş, Eden bunun pek alâ Ruslardan sorulabileceğini belirtmiştir. Churchill tekrar Almanlar bombardımana kalkışırsa ağır ödiyeceklerini, Türkiye'nin savaştan tükenmiş olarak çıkmıyacağını, galipler arasında bulunacağını söylemiştir.

Bundan sonra Churchill, daktilo edilmiş "proğram"ı vererek, Bunun hakkında 4-5 gün içinde, fikirlerinizi bildirmelisiniz demiştir. Bu arada (yani 4-5 gün içinde) İngiliz uzmanları da kısım kısım geleceklerdir. Ayrıca Orbay ile Çakmak ve bir Türk amiralinin Kahire'ye gönderilmesi, İnönü'nün Ankara'dan muvafakatını bildirmesi kaydıyla, anlaşma konusu olmuştur. 4-5 gün içinde, çoğu radarcı olmak üzere 250 uzman Türkiye'ye gelecektir.

İngilizlerin verdiği kâğıda göre, anlaşma teklifi şu şekilde gösteriliyor :

1 — 15 Şubat'a kadar hava hazırlıkları ve diğer malzeme,

2 — Savaş planlarının müzakeresi,

3 — Cephane ithali proğramları,

4 — Siyasi konular üzerinde müzakereler.

15 Şubat : Müttefikler uçakların meydanlara konuşu için müsaade istiyeceklerdir.

Eğer cevap **olumsuz** ise :

Müttefikler bütün kaynakları başka bir sahaya nakledeceklerdir ve Türkiye ile savaş zamanı işbirliği ümitlerini keseceklerdir.

Cevap olumlu ise şunlar yapılacaktır :

1 — Kara ve hava orduları için tam hızla cephane ikmaline devam.

2 — Türkiye'ye deniz yolunun açılması.

3 — İngiliz tanksavar ve zırhlı birlikleri ile takviye,

4 — Türkiye ve Müttefikler tarafından mutabık kalınmış planın tam kuvvetle tatbiki.

Buna ek olarak, ilk elde yapılacak yardıma dair bir muhtıra verilmiştir ki, bunun esası, 2000 kadar sivil personelin 132 hafif ve 56 ağır uçak savar topunun, dinleme cihazlarının hava alanlarına ve hassas noktalara yerleştirilmesidir.

Sonuçta esas itibarıyla müzakerelere devam edilmesi dışında İngilizlerin hiçbir teklifine olumlu cevap verilmemiş, kesinlikle kabul edilen tek şey, Türkiye'nin, bazı ön şartlara bağlı olarak ve bunların bir kısmının gerçekleşmesi (malzeme) bir kısmının üzerinde anlaşma olması (siyasi) şartıyla savaşa girmeyi kabul ettiğidir ki aslında bu da yeni bir taahhüt değildir.

İnönü, Genelkurmay ve Hükümet, Türkiye'nin savaşa girmesinden önce yardımın mümkün olduğu kadar geniş bir şekilde gerçekleştirilmesinde direnmektedirler.

Türk Heyetinin Konferanstaki tutumu ve Konferanstan hemen sonra Hükümetin ve Dışişlerinin görüşü Londra, Vaşington ve Moskova Büyükelçiliklerine gönderilen talimatta şu şekilde anlatılmaktadır.

"Ankara'daki büyük Elçileri vasıtasile iblağ ettikleri dostane daveti kabul buyuran Reisicumhurumuz, Mösyö Roosevelt, M. Churchill ve Mareşal Stalin'in mümessili M. Vişinski ile mülâki olmak üzere ayın üçünde Ankara'dan ve ayın dördünde Adana'dan tayyare ile hareketle ayni gün Kahire'ye muvasalat buyurmuşlardır. Reisicumhurumuzun maiyetinde benim ile Vekaletim Kâtibi Umumisi de bulunuyordu.

Amerika Reisicumhuru Roosevelt yaveri olan damadını ve Mr. Churchill de oğlunu ve hususi tayyaresini Adana'ya göndererek Reisicumhurumuzun emrine amade kılmışlardı.

Madde 2 — Kahire'ye muvasalatı müteakib ayni gün saat beşte Milli Şef, Reis Roosevelt ve Mr. Churchill arasında görüşmelere başlanmıştır. Mareşal Stalini temsil edeceği evvelce işar kılınmış olan M. Vişinski yetişemediğinden Kahire'de bulunmadığı öğrenildi. Müzakerat 7 Kânunuevvel (Aralık) salı sabahına kadar devam etmiş ve Reisicumhurumuz ayni gün öğle vakti M. Churchill'in emirlerine verdiği oğlu ile müşarunileyhin hususi tayyaresine rakiben Adana'ya avdet buyurmuşlardır.

Madde 3 — Kahire görüşmelerinin merkezi sıkletini Eden'in evvelce benden Kahire'de istediği veçhile ve bu fikri takiben Türkiye'nin müttefiklerle beraber harbe girmesi hususundaki musirrane talebi teşkil etmiştir. Mr. Churchill'in teklif ettiği plân şu idi.

1 — Beş altı hafta zarfında Türkiye'nin hava müdafası hazırlanacak. Bu müddet zarfında Almanya'yı kuşkulandıracak her hangi bir hareketten Türkiye tevakki edecektir.

2 — Bu altı haftalık hazırlık devresi akabinde İngiliz ve Amerikan tayyareleri hava meydanlarımıza inmeğe başlayacaktır.

Churchill'in itikadınca bu tarzı hareket Almanya'nın belki protestolarını mucip olabilir ise de çok fazla zayıflamış olan Alman ordularının Türkiye'ye karadan taarruzunu davet etmiyecek her halde Almanya peykleri arasında bir bozgunluk tevlit edecek Almanya da bunları fazla sıkıştıramayacak ve olsa olsa Türkiye'ye havadan taarruz edecektir. Bu takdirde de Türk hava meydanlarına inmiş bulunacak müttefik İngiliz ve Amerikan tayyare filoları Türkiye'nin havadan müdafaasını deruhte edeceklerdir. Hilâfı memul olarak Almanlar, Bulgarları Türkiye'ye taarruza sevkederlerse, Müttefikler hemen Bulgaristan'ı bombalamağa başlayacaklar ve Sovyet Rusya da Bulgaristan'a ilânı harb edecektir.

Madde 4 — Uzun ve çetin müzakereler esnasında, İngilizlere 17 Teşrinisani tarihli cevabımızda da bildirdiğimiz veçhile, Türkiyenin bu tarzı telakki ile bir harbi gözealmasının maddeten imkansız olduğu tebarüz ettirilerek prensibini esasen kabul etmiş bulunduğumuz teşriki mesai icabı olarak harbe girmek iktiza ettiği takdirde bunun ancak aşağıda zikrettiğim bir plânın tahakkuku halinde kabil olabileceğini izah ettik, şöyle ki :

a) Türkiye ordusunun asgari tedafüi ihtiyaçlarının temini;

b) Türkiye'nin müttefik kuvvetlerile (coopération) plânının tesbiti;

c) Bu harbe girmek keyfiyetile murtabıt siyasi mesailin müzakere ve bir şekle raptı.

Bizim telâkkimize göre hava meydanlarının müttefiklere terki bizim için muhakkak harbi intaç edeceği cihetle hava müdafaa tertibatı ikmal ediliyorken kara ordularımızın da asgari ihtiyaçlarının temini bir emri zaruridir. M. Churchill'in teklif ettiği hava meydanlarının ve müdafaalarının hazırlanması keyfiyetini zaten kabul etmiş bulunuyoruz. Diğer müdafaa ihtiyaçlarımız yani malzeme nok-

sanının da aramızda tekarrür ettirilecek bir plân dahilinde ayni zamanda ikmal edilmesi şarttır. Düstür olan zaman mefhumu değil fakat ihtiyaçların fiilen temini keyfiyetidir. Binaenaleyh haddi zatında maddeten az görülen beş altı hafta ölçüsünü mutlak olarak kabul etmek kabil değildir.

Yukarıda "b" fıkrasında arzedilen müttefiklerle fiili coopération plânının tesbiti de hayati ehemmiyeti haiz bir keyfiyettir ki bunsuz Türk ordularının harbe iştiraki manasız kaldığı kadar tehlikelidir.

Siyasi mesailin müzakeresi ise sulh halinde Türkiye'nin dostu olan Amerika ve Sovyet Rusya ile harp halinde teşriki mesai edecek Türkiye'nin bu yeni şartlarla murtabıt olarak tehaddüs edecek münasebatın tanzim ve âtide menafiin temini bakımından zaruridir. Bu siyasî safhanın en esaslı kısmını Sovyetlerle doğrudan doğruya aramızda görüşmek kararındayız.

Madde 5 — Uzun, çetin, ve fakat çok açık ve samimi müzakerat neticesinde İngilizler muayyen bir zamanda Türkiye hava meydanlarından istifade etmek hususundaki tekliflerinde israr ederek 15 Şubat tarihini ileri sürdüler ve şu teklifte bulundular :

15 Şubata kadar : a) Hava ve diğer hazırlıklar yapılacak

b) Malzeme ithali programı yapılacak

c) Siyasi mesail görüşülecek.

15 Şubatta müttefikler (yani İngiltere ve Amerika) Türkiye'den hava meydanlarına inmek müsaadesini talep edecekler. Eğer Türkiyenin cevabı müsbet olursa :

1 — Kara ve hava malzemesi ithali programına azami süratle devam edilecek.

2 — Türkiye'ye deniz yolu açılacak,

3 — İngiliz tank dafi ve motörlü kıtaatile Türkiye takviye edilecek.

4 — Müttefikler ve Türkiye'nin var kuvvetile kabul edilmiş plânın icrasına geçilecek.

Eğer Türkiyenin cevabı menfi olursa müttefikler ellerindeki imkânlara başka harb sahalarına tevcih edecekler ve Türkiye ile harp zamanında teşriki mesai ümidini terkedeceklerdir.

Bu son İngiliz teklifinin bariz hususiyeti hazırlık devresini 15 Şubata kadar olan müddete inhisar ettirmesi ve o tarihte hazırlık ikmal edilsin edilmesin (Türkiye'nin müsaadesile) hava meydanlarımıza filo göndermeği ve o tarihten sonra da yani muhtemelen harp başladıktan sonra dahi hazırlıklara ve malzeme göndermeğe devam etmeği istihdaf etmesidir ki bunun bizim tasavvur ettiğimiz asgari emniyet telakkisile kabili telif olmadığı aşikâr idi.

Bunu Mr. Churchill'e böylece izah ve Türkiye'nin hava bakımından müdafaası için mutasavver plânın hazırlanması için tasavvur edilen projenin zaten ve henüz Kahire'ye gelmeden evvel tarafımızdan kabul edilmiş bulunduğunu tebarüz ettirerek bu son tekliflerine Ankaraya avdetimizi müteakip en kısa bir müddet zarfında Hükümetle badelistişare cevap vereceğimizi söyledik.

Mesele Hükümet tarafından tekrar görüşüldükten sonra İngiliz Sefirine, 12 Aralık tarihli uzun bir imzalı nota ile, son durum bildirilmektedir.

Nota'nın esasları şunlardır :

1 — "Cumhuriyet Hükümeti her ne şekilde olursa olsun Türkiyenin karadan ve havadan bir düşman taarruzuna maruz kalabilmesi ihtimalini bertaraf edemez." Türkiye'nin kara ve hava ordusu kuvvetli bir şekilde takviye edilmelidir. Bu konuda, asgari ölçüler gözönünde tutularak, Genelkurmay tarafından hazırlanan liste tevdi edilmiştir.

2 — "Ayni zamanda Türk ordusunun İngiliz ordusu ile yapacağı teşriki mesai planı en yakın bir zamanda tanzim edilmelidir."

3 — Malzeme yardımı konusu üzerinde bir anlaşmaya varılır varılmaz siyasi konuşmalar başlamalıdır."

Büyükelçiliğe gönderilen notada, kararın gerekçesi şöyle veriliyor.

"Cumhuriyet Hükümeti en basit telakki ettiği ihtiyat tedbirleri alınmaksızın Türk milletine karşı harbe girmek mes'uliyetini alamaz. Cumhuriyet Hükümeti tebarüz ettirmeğe mecburdur ki, bu asgari ihtiyat tedabirini teşkil eden malzeme Türkiyeye vasıl olmadıkça, ve Türkiyeye gönderilecek hava kuvvetleri meselesi tarafeynce mucibi memnuniyet bir şekilde halledilmedikçe Britanya Hükümetinin 15 Şubatta yapmağı derpiş ettiği teklife müsbet cevap vermek, kendisi için mümkün olamıyacaktır."

Moskova Büyükelçiliğine, cevabımız ve Kahire görüşmeleri sefahatından, (Vişinski'nin yetişememiş olması dolayısıyla iştirak etmemiş olan ve cereyan halden pek malümatdar bulunmadığı anlaşılan) Sovyet Büyükelçisine de münasip şekilde etraflı malumat verilmiştir.

Londra Büyükelçiliğine gönderilen telgrafta şu ilginç kayıt vardır :

Bize asgari bir müdafa vasıtası temin edilmeden en kısa bir zamanda harbe girmemiz için vaki olan ısrarın, Sovyetler telkinatına müstenit olduğunu, birinci Kahire görüşmesinde anlamıştım. Bu defa, Mr. Eden'in Mr. Roosevelt'e vaki olan bir ihtarı istihbaratımızı tevsik ederek, Mr. Eden'in daha Moskova Konferansı esnasında Sovyetlerle bir vesika da imzaladığını gösterdi."

Menemencioğlu'nun bu sözleri, Eden'in gizlemeye çalıştığı gizli anlaşmanın varlığına inanılmasının ne kadar olumsuz tesir ettiğini göstermektedir. Eden'in Ruslarla anlaştıktan sonra ısrarlı davranışı, yine ister istemez, İngilizlerin Ruslara taviz vermiş olduğu veya Türkiye'nin sırtından bir pazarlık yapılmış olduğu şüphelerini canlandırmıştır ki, İnönü'nün Roosevelt'le yaptığı son görüşmenin havası da bununla açıklanabilir.

Menemencioğlu yukarıda belirtilen esaslar çerçevesinde kaleme alınmış imzalı notayı vermeden önce İngiliz Büyükelçisine 11 Aralık günü kararı sözlü olarak bildirmiştir. Menemencioğlu, Büyükelçinin tepkilerini şöyle anlatıyor :

"Büyükelçi bunların hepsini münakaşa etmeğe başladı. Bu cevabın menfi telâkki edileceğini ve bunun tesiri de fena olacağını söyledi. Uzun uzun münakaşlarda bulunduk. Neticede Cevabımızın tahriri olarak verilmesini istedi. Ertesi günü için vaadettim. Bir aralık tayyare meydanları hazırlığı ve mütehassıslar meselesinin esasen bir karara raptedilmiş olduğu için bu münakaşa haricinde kaldığına işaret bir tasdik ve tasvip bekledi. Bütün bunlarla murtabıt olmakla beraber onun tatbikatı devam edebilir dedim." (*)

İngiliz Büyükelçisi 18 Aralıkta Hükümetinin cevabını getirmiştir. İngiltere'nin Orta Doğu Kara, Hava ve Deniz Komutanlarının Türk Genelkurmayı ile bütün bu meseleleri görüşmek üzere Ankaraya gelmelerinin teklif edildiğini bildiriyordu. Başkumandanların

(*) 11 Aralık 1943 tarihli proseverbal.

görüşecekleri konular İngiltere ile ilgili olarak hava alanlarının hazırlığı ve "sızma", Türkiye ile ilgili olarak da yapmış olduğumuz tekliflerin ortak incelenmesidir. Menemencioğlu, Kumandanların gelişini kabul etmemektedir. Bu bir defa, Kahire'de alınan Almanlara karşı kuşkulandırıcı harekette bulunmamak kararına aykırıdır. Kaldı ki, Büyükelçinin 11 Aralık tarihli görüşmede de söylediği gibi, hava alanları ve uzmanlar meselesi esasen karara bağlanmıştır. (*)

Hugessen'in getirdiği teklifleri iyice inceledikten sonra Menemencioğlu, sonucu bildirmek için İngiltere Büyükelçiliğine giderek durumu görüşmüştür. (*)

Hükümet kararını şu suretle tebliğ ettim :

"1 — Aramızda ciddi bir suitefehhüm vardır. Siz daima tarih mefhumuna bağlanmış kalıyorsunuz, biz ise hazırlık mefhumu üzerinde ısrarla duruyoruz.

2 — Bu prensibe istinaden bir emri vaki yaratmak ve bizi arzumuz hilafına zamanından evvel harbe sürüklemek için elinizden geleni yapıyorsunuz.

3 — Size nazaran, teknisyenlerin gelmeleri meselesinin yegâne gayesi teşriki mesai edebileceğimiz tarihte tayyare meydanlarının hazırlanmış bulunması olmayıp, bu bilhassa bir tahrik, bir emri vaki ve hatta bu tayyare meydanlarına vaziyed için bir vasıtadır.

4 — Ataşelerinizin Genelkurmay'la olan görüşmelerinin insicamı olmadığı kadar umumi bir plânı ve sarih bir hedefi de yoktur. Nitekim General Orbay teknisyenlerin tevzi plânını istemiş fakat her hangi bir cevap alamamış, buna mukabil üzerinde ısrar edilen yeni talepler karşısında kalmıştır.

5 — Bizim için personel meselesinin mevzubahs olamiyacağını, ancak teknisyen enstrüktörler mevzubahs olabileceğini Kahire'de beyan etmiştik, bunu burada da tekrar ediyoruz.

6 — Şunu size katiyetle tasrih etmek isterim ki Türk Milleti ve Hükümeti bir emri vaki veya kasden yapılmış tahriklerden müteşellit bir vaziyet neticesinde harbe sürüklenmeyi hiç bir vechile kabul etmiyecektir. Reddetmenin bütün netayicine rağmen böyle bir harbi reddetmekte tereddüd etmiyecektir.

(*) 18 Aralık 1943 tarihli proseverbal.

(*) 18 Aralık 1943 tarihli proseverbal.

7 — Hazırlık safhasında Almanya'ya karşı hiç bir tahrikte bulunulmayacağını Mr. Roosevelt ve Mr. Churchill kendiliklerinden beyan etmişler ve bu husus da kat'i karar altına alınmıştı.

8 — Britanya kara, deniz ve hava üç başkumandanının ziyaretleri hakkında bu sabah bana yapmış olduğunuz teklif bu gergin zamanda açıktan açığa bir tahrik teşkil etmektedir. Binaenaleyh bu teklifi kabul edemeyiz.

9 — Buna mukabil size tevdi etmiş olduğum listeler hakkında Genelkurmay'la görüşmek üzere iki üç teknisyen gelebilir. Fakat infiltration meselesi bu görüşmenin ruznamesinde yer alamaz.

10 — Ataşelerinizin kendilerine malettikleri metodla, hatta, müstakbel teşriki mesai için bizim yapmakta olduğumuz istihzarat bile altüst olmak tehlikesindedir.

11 — Bizim talebimiz bir heyeti umumiye plânının mevcudiyeti ve Türk Genelkurmay'ının idaresi altında İngiliz teknisyenlerinin işbirliği ile bir hazırlığın yapılmasıdır."

22 Aralık günü İngiliz Büyükelçisi gelerek, mutlaka görüşme olması gerektiğini ve üç Başkumandanın gelmesinden çekiniliyorsa sadece General Wilson'un gelmesini teklif etmiş, Menemencioğlu bunun bir fark yapmıyacağını söylemiştir. "İki mütehassıs zabitin, hattâ generalin buraya gürültüsüzce gelerek istediğimiz malzemenin haklı olarak istenilip istenilmediğini görüşmelerini teklif ettik. Bu teklifte musırrız" demiştir. (*)

Menemencioğlu aynı gün Huggessen'i davet ederek, tekliflerinin tekrar incelendiğini ve İngiliz Hükümetinin düşüncesi ile bizimki arasında esaslı fark olması yüzünden aynı noktada dönüp durulduğunu söyliyerek, İngilizlerin aceleciliğinin hem Türkiye'nin hemde Müttefiklerin aleyhine sonuç vereceğini, eğer Almanlar Boğazları işgal ederlerse, kendilerinin Ruslara, işte taahhüdümüzü yerine getirdik diyebileceklerini fakat bundan hem Türkiye'nin, hem de müttefiklerin zarar göreceğini takdir etmeleri gerekeceğini anlatmıştır. Anlaşıldığına göre Hükümet, Almanlar için bir kışkırtma olacak son tekliflere bakarak İngilizlerin Türkiye'nin savaşa girmemek için zaman kazanma taktiği ile hareket ettiği kanısına varmış olmaları ve buna karşı da Türkiye'yi savaşa sokacak başka çareler peşinde oldukları inancına varmıştır.

(*) 22 Aralık 1943 tarihli mülâkat proseverbal.

Menemencioğlu, inandırıcı olmak için açık bir gayret sarfederek Hugessen'e ısrarla şunları belirtmiştir :

Türkiye üzerinde bir taarruzun hiç değil, mümkün olduğuna inanın. Bizi ona göre hazırlayın. Hazırlıksız provocation'dan tevakki edin. Ve böyle bunları görüşmek için iki mütehassıs Generali gürültüsüzce buraya yollayın. Zaman kaybeden sizsiniz. Yalnız bir noktaya sarılarak en mantiki mütealaları kabule yanaşmayan yine sizsiniz. Bu şerait dairesinde işin matlûp neticeye varmasını nasıl bekleyebilirsiniz. Size en dostane zihniyetle en samimî olarak şunları tekrar edeceğim :

1 — Türkiye harbe girmek için söylediği sözde tamamen samimidir. Asgari bir tahaffuz temin edilmek şartile her türlü considération politique"i bertaraf ederek teşriki mesaiye karar vermiştir.

2 — Bu hazırlığın acilen yapılması lâzımdır.

3 — Hazırlık esnasında Türkiye provocation yapmayacaktır. Ve provocation telâkki ettiği şeyleri yaptırmayacaktır.

4 — Türkiye hiç bir emri vaki kabul etmez ve buna karşı behemahal reaksiyonda bulunur.

5 — Hükümet son zamanlarda İngiltere Hükümetinin gösterdiği anlayışsızlıktan mütehayyır ve müteessirdir. Ve bunun bir an evvel izalesi temennisindedir. Türkiye'ye itimat etmekle müttefiki İngiltere mazide olduğu gibi atide de zarar görmez."

Büyük Elçi yine bazı endişeler izhar etti. Ve cevabımızı Hükümetine bildireceğini söyleyerek ayrıldı." (*)

İngilizlerin teklif ettiği heyet, ile seviyesi indirilmiş bir şekilde, hava korgenerali Linnel'in başkanlığında Ocak 1944 başında Ankara'da görüşmeler başlamıştır. Heyetin esas gayesi İngilizlere göre hava savunma ve üs hazırlıklarının görüşülmesidir. Ancak Türk tarafı Menemencioğlu'nun açıkladığı tutuma uygun olarak daha ilk toplantılarda, Türk heyetinin, Aralık ayında İngilizlere verilen malzeme listesinin müzakeresini, hatta bu malzeme tesliminin Türkiye' nin uçakların gelişine ve üslerin kullanılmasına dair görüşmelerin ilk şartı olarak ileri sürdüğü anlaşılmıştır. (3 Ocak 1944) Askeri Müzakerelerde ortaya çıkan önemli bir görüş ayrılığı da Almanya'nın saldırı gücüdür. Linnel yeni talimat isteyerek bir kısım malzeme

(*) 22 Aralık 1943 tarihli proseverbal.

meselelerini görüşme yetkisi almış ve Şubata kadar devam eden müzakereler süresince ve hatta ondan sonra, mütehassısların gelişi devam etmiştir. Malzeme yardımı konusundaki görüş ayrılığı çeşitli yönlerden büyük güçlük yaratmaktadır. Herşeyden önce iki taraf arasında Alman saldırı gücü, ve nihayet Bulgaristan'ın muhtemel tutumları taban tabana zıt olduğu için bu temel askeri değerlendirmeye dayanan hazırlığın mahiyet ve genişliği de aynı derecede farklı olmaktadır. İngiliz politika adamları sık sık, Türkiye'nin gerçek dışı mikdarlarda malzeme istediğinden, bunun tamamlanmasına değin savaşın çoktan biteceğinden söz etmişlerdir. Aslında malzeme meselesi zahiridir ve yukarıda sözünü ettiğimiz temel askeri ve stratejik değerlendirme farklarının bir yankısıdır. Eğer, İngilizlerin söylediği gibi Almanya saldıracak durumda değilse ve Bulgaristan Rus tehdidi altında kılını kıpırdatmıyacaksa, o zaman Türkiye'nin istediği malzeme hakikaten lüzumsuz görülebilir. Ancak ne Türk devlet adamları ne Dışişleri, ne de Genelkurmay bu kanaatte değildir. Şu halde, malzemenin azlığı ve çokluğu meselesi bu açıdan değerlendirilmelidir.

Uzlaşmaya varabilmek için İngilizler bir kısım malzemenin teslimini çabuklaştırmayı kabul etmişlerse de tatbikatta güçlükler çözümlenememiştir. İngilizler, herşeyden önce Türk ulaştırma sisteminin makul bir zamanda bu kadar malzemeyi taşıyamıyacağını ileri sürmektedirler. İkinci iddiaları da, Türkiye'de bu malzemenin bakımını yapacak, hatta bazılarını kullanacak personel olmadığıdır. Ancak birinci iddia, malzemeyi vermeyi kabul ettikten sonra durumun buna göre tetkiki değil, vermemek için delillerden biri şeklinde ileri sürülmektedir. İkinci iddianın da belirli amaçlar için yararlı bazı İngiliz birliklerinin Türkiye'ye gelmesi için bir bahane olup olmadığı şüphesini yarattığı açıktır. Özellikle, İngilizlerin 3 senedenberi bu yardımı geciktirmesi ve 1944 Şubatında, Adana listelerinin ancak % 5-6 sının yerine getirilmiş olması (ki bunların çoğunluğu, orta ve hafif top cephane, nakil vasıtası gibi kullanılışı büyük teknik güçlükler gerektirmiyen malzemedir) kırgınlık yaratacak ve şüphe doğuracak mahiyette görülmüştür. İngilizlerin, adalar harekâtına ve Boğazların açılmasına bu kadar önem verirken Ocak 1944 müzakerelerinde 120.000 tona indirilen malzeme isteğini bile kabule yanaşmamalarında, savaşa girme garantisi olmadan Türkiye'ye yardım yapılması yolundaki Sovyet taleplerinin tesiri olduğu şüphesini uyandırmaktadır ki, Sovyetlerin ve İngilizlerin savaş sonrası için yaptıkları yarı kapalı tehditler de gözönünde tutulursa bütün bunların Türkiye'nin şüphelerini büsbütün arttırdığı açıktır.

Askeri görüşmelerin fazla ilerleme göstermemesi, Menemencioğlu ile Hugessen arasında bir mektup düellosuna yol açmıştır. Menemencioğlu 16 Ocak 1944 tarihli, 10 sayfalık mektubunda ilk Kahire Konferansından buyana gelişmelerin Hükümet tarafından gözden geçirildiği belirterek bunları özetlerken, Kahire'de İnönü'nün, Türkiye'nin savaşa girmesi için asgari hazırlığın tamamlanmasını şart koştuğunu hatırlatmakta ve uçakların gelişi için kesin cevabımızın 15 Şubatta verilmesini de kabul etmediğimizi, hazırlık meselesindeki mukabil teklifimizi 4-5 gün içinde vereceğimizi bildirdiğimizi kaydettikten sonra özellikle şu noktalar üzerinde durmaktadır.

1 — İngiliz askeri heyeti, bütün gayretini, bir Alman-Bulgar saldırısının olamıyacağını ve yegane saldırının hava saldırıları olacağını isbata uğraşmaktadırlar. Büyükelçi de, hava hazırlıklarının devamını kabul etmemizi, askeri hazırlıkla hava hazırlığının birbirinden ayırmayı kabul ettiğimize delil göstermektedir. Oysa, bu iki konunun birbirinden ayrılmadığını ve Almanlarca kışkırtma olarak görülebilecek bir harekete değin, savunma sorunlarını bir bütün olarak gördüğümüzü açıkca belirttik.

2 — İngiltere'nin böyle, tek bir amaç gütmesi kabul edilir birşey olmadığı gibi, kendisine sadakatle bağlı bulunduğumuz müttefikten beklenir usul de değildir. Türk halkının istekle savaşa girmesini sağlıyacak hususları bir bütün olarak görüp ona göre hareket etmek gerekir.

3 — İki ay kaybedilmiştir ve halâ başlangıç noktasında bulunulmaktadır. Türkiye'nin, savaş planına katkısı zannettiğiniz kadar az olmıyacaktır. Şimdi içinde bulunduğumuz durumdan doğrudan doğruya samimi işbirliği aşamasına geçilmesi gerekmektedir ve söylediklerimiz gerçekleşirse, ortak bir anlaşma ile kararlaşacak yolu ne kadar inançla takip edeceğimiz görülecektir.

Hugessen, 19 Ocak 1944 tarihli ve 15 sayfalık cevabında, İngiltere'nin niyetinin ne olursa olsun Türkiye'yi savaşa sürüklemek ve bunun için de "sızmaların" bir vasıta olarak kullanılmak istendiği yolundaki tefsirlerin kendisini fazlasıyla müteessir ettiğini, bunların tamamen asılsız olduklarını belirttikten sonra, Müttefikler bakımından önemli olan hususun Türkiye'nin savaşa girmesi değil, bunun, Almanya'nın yenilgisi için faydası ve etkisi olacak bir zamanda yapılması olduğunu ve bunun, her ittifakta olduğu gibi, bu ittifakta da Türkiye için riskler taşıdığını, fakat savaş durumunun artık Türkiye için ağır riskleri olan bir devreden çıktığını, sorunu Türkiye'nin savaşa girmesini soyut olarak değil, bütün cephelerdeki harekâtla

bağlantısı açısından görmek zorunda olduklarını belirtiyor. Kısacası, Rusların da belirttiği gibi Türkiye'nin savaşa girmesi Batı Fransa cephesinin açılışına kadar lüzumludur, ondan sonra değil,

Hugessen, bunlara rağmen mektubu yazmaktaki esas amacının daha genel bir sorun olan Türkiye'nin savaşa girmesi değil, şimdi yürütülmekte olan askeri müzakereler olduğunu belirtiyor :

"Müzakerelerin uzayıp gitmesi Türk Genelkurmayının katî politik direktiflerle bağlanmış olmasından ileri gelmektedir. Siyasi sebepler yüzünden askeri bahaneler aranmaktadır. Kahire Konferansında, askeri planlar ve politik müzakerelerin belirsiz bir süre zarfında uzayacağı anlaşıldığından, hava hazırlıklarının devam etmesi, fakat Almanları tahrik etmemek için 7.000 kişilik uzman kadrosunun 2.000'e indirilmesi kararlaşmıştı. Siz de, (Menemencioğlu) uzman seviyesinde kaldıkça, bunların girmekte devam edebileceklerini kabul etmiştiniz. Şimdi teklifim şudur : Genel planın kabul edilmesine yakın bir zamana kadar, uzmanların genel sayısı üzerindeki kararı da geri bırakalım. Fakat, dinleme cihazları ve hava savunması uzmanlarının gelişi belirli bir plana göre yürütülsün. Bunlar tamamen savunma tertipleri olduğu için Almanların tahrik sebebi olmıyacakları gibi, esasen plan üzerinde de, Genelkurmaylar arasında çok noktada anlaşma vardır. Bu teklifimin, bütün bu uzman ve malzemeyi boş yere sarfetme riskini taşıdığını bilmekle beraber, mektubunuzun son paragrafındaki zihniyet içersinde, işbirliğini sağlıyarak olumlu sonuca varabileceğimizden itimat duymaktayım."

Menemencioğlu, Huggesse'nin mektubunu 25 Ocak tarihinde cevaplandırarak; uzmanlar ve hava hazırlıkları konusunun diğer konulardan ve özellikle genel güvenlik konusundan ayrılmış kabul edildiğini, oysa kendilerine böyle bir tavizde bulunulmadığını söylemektedir.

"Hasmının yüzüne eldivenini atan bir memleket müttefikinin vermek iktidarında olduğu asgari emniyeti istemek hakkına sahiptir. Savaşın risklerine katlanmak bunun tabii bir sonucu ise de, darbelerine dayanma gücü olmadan kudretli bir hasmı tahrik etmek, tahrikçilerin için benzerleri tarihe şansız ve zafersiz geçen bir meydan okumaktan ileri gitmez. Hava savunması ile mutabıkız fakat savaşı bütün olarak bir hazırlık plânı olmadan tahrik etmeyi hiçbir zaman düşünmedik. Halbuki, Türkiye'nin istediği ve İngiliz heyetinin de aşağı yukarı kabul ettiği güvenlik gerçekleşmeden uzmanların ve personelin gelişinin artması, ya Almanya'ya Türkiye'nin savaşa gir-

mek üzere, olduğu ya da topraklarının kendisine karşı kullanılmak üzere bulunduğu inancını verecek ve bunun sonucu Türkiye'nin saldırıya uğraması olacaktır.

Türkiye'nin savaşa girmesi bizce, bazı şartların gerçekleşmesine bağlıdır. Bu şartlardan hiçbirisi müstakil olarak ele alınamaz.

Teklifim şudur Mareşal Linnell'in de teklif ettiği gibi, radarlar ve hava savunma silahları da diğer askeri hazırlıklar çerçevesinde bir öncelik planına konsun ve geldikçe yerlerine yerleştirilsin. Eğer inşaat gerekiyorsa, sizin planlarınıza göre bunları biz yaparız. Malzeme listesi tamamlanınca, uzmanlar ve personel kütle halinde gelebilirler. Bu arada Genelkurmaylar askeri plan, biz de politik plan üzerinde uyuşabiliriz.

Türk Hükümetinin politik düşünceleri askeri görüşmeleri geciktirici bir talimat verdiği de tamamen asılsızdır."

Bu yazışmadan kolayca görüleceği gibi, iki tarafın tutumları ayrı kalmakta devam etmiştir.

İngilizlerle bağlantıların gerilme noktasında olduğu Ocak 1944 de, önemli diğer unsurlar olan Sovyetlerle Amerika'nın ve Almanların tutumuna bakmak da yerinde olacaktır.

Sovyetler, bütün bu görüşmelerin tamamen dışında kalmışlar, Sovyet Büyükelçisi İngilizleri destekleyici bir teşebbüstede bulunmamıştır. İngilizlerle askeri plan meselesinde anlaşma olmadığı için, Türk Hükümeti de siyasi konuları görüşmek için bir teşebbüs almamış, sadece "konuşmanın zamanı geleceği" bildirilmekle yetinilmiştir.

Buna karşılık, dış temsilciliklerden gelen haberler Sovyetlerin düşünceleri hakkında fikir vermektedir.

Bunların umumi havası Sovyetlerin, Balkanlarda bir cephe açılmasını lüzumlu görmedikleri, Sovyet temsilcilerinin Türkiye'nin savaşa girmesine ihtiyaç olmadığı ve bunu istemediklerini söylemeye başladıkları yolundadır.

Amerika'nın tutumuna gelince, durum biraz daha farklıdır. Yukarıda, Amerikalıların, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda İngilizlerden daha farklı tutumları olduğuna değinilmişti. İngilizlerin de bunun farkında oldukları görülmektedir. Nitekim, İngilizlerin Amerikan Hariciyesine yaptıkları bir teşebbüs sonucunda Cordell Hull, Roosevelt'in de tasvibi ile, Amerika'nın Türkiye'nin savaşa gir-

mesi isteğinde olduğunu belirtmesi için Steinhardt'a talimat vermiştir. Steinhardt, cevaben bunu Kahire Konferansından bu yana birkaç defa Menemencioğlu'na sarahaten söylediğini ve bir şüphe olduğuna ihtimal vermediğini belirtiyor.

18 Ocak tarihli ikinci telgrafında da, Menemencioğlu ile konuşarak tutumların tekrar belirttiğini bildiriyor. Menemencioğlu bunu anladığını, Türkiye'nin savaşa girmesi için petrol hariç 180.000 ton malzeme vermeyi kabul etmiyen İngilizlerin tutumunu ise anlıyamadığını, Türkiye'nin savaşa girdikten sonra savunmada kalmasını isteyen İngiliz tutumundan tayin edemediği politik bir sebepten şüphe ettiğini belirttiğini kaydediyor. (*)

Şurası muhakkaktır ki, Amerikan teşebüsü İngilizlerin istedikleri kadar kuvvetli değildir ve Roosevelt'in Steinhardt'a Hugessen'in teşebbüslerini doğrudan doğruya destekleme talimatı vermemesi sadece Amerika'nın da Türkiye'nin savaşa katılmasını istediğini belirtmesi dikkati çekmektedir. Bunun görünürdeki sebebi Türkiye'ye karşı muayyen malzeme yardımı tahhüdü altına girmemek olduğu kadar, İngilizlerin Adalar harekâtında ısrarından hoşlanmamasıdır.

Almanlar, Türkiye'nin İngilizlere üs vermesinden endişelidirler ve Alman Maslahatgüzarı Yenke İngilizlerin askeri faaliyetinin arttığını ve kendilerinin de tedbir almak zorunda kalacaklarını söylemektedir. Romanya ve Bulgaristan gibi memleketler ise, Türkiye'ye karşı muhasım bir harekete geçmiyeceklerini ve buna vasıta olmıyacaklarını Türk Temsilciliklerine belirtmektedirler. Ancak her iki memleketin de fiili işgal altında oldukları unutulmamalıdır.

Bu durumlar arasında, İngiliz askeri misyonu 3 Şubat günü ansızın Ankara'yı terketmiştir. (*)

Dışişleri Bakanlığı, Dış temsilciliklere gönderdiği genelgede İngilizlerle II Kahire görüşmelerinden bu yana yapılan temaslara ve anlaşmazlık noktaların özetlendikten sonra şu sonuca varılmaktadır :

(*) F.R.of the U.S. 1943.

(*) 3 Şubat günü Hugessen, Steinhardt'a sabahleyin İngiliz askeri Misyonunun derhal Ankara'dan hareket etmesi için talimat aldığını, bunu izah için Türk makamlarına herhangi bir sebep göstermemesinin istendiğini, akşam bütün misyonun Kahireye hareket ettiğini, savaş malzemesi gönderilmesinin durdurulacağını ve Türk resmi şahsiyetleriyle, çok lüzumlu haller dışında temas etmiyeceğini, ticari mal sevkiyatının kesilmesi için henüz karar alınmadığını, zira bunun Türklerin krom ihracını kesmek şeklinde mukabelesine yol açabileceğini söylüyor.
Bak. F.R. of the U.S. Vol. V. 1944, S. 816.

"Biz esas müdafaayı ihmal suretile münhasıran üsleri hazırlamağı kabul halinde, müdafaaya hazır olmadan Almanları tahrik vaziyetine düşeceğimizi söyleyerek bu tezi kabul etmedik. Şurasını istitraten arzetmek isterim ki, zaman mefhumunun ilk münakaşasından beri tam üç ay geçmiştir, istediğimiz malzemeye ait teslimatın icrası o zaman kabul edilip tahakkuk safhasına girmiş bulunsaydı Türkiye bugün bu bakımdan hemen hemen harbe hazır vaziyete girmiş bulunurdu.

Bu suretle telhisi kabil olan karşılıklı tezlerin haftalarca çarpışması esnasında Türkiye'nin üzerine çekeceği tehlike konjonktürü üzerinde İngilizlerle aramızda lehimize bir çok takarrup noktaları müşahede edilmiş olmasına rağmen münakaşalar evvel ve ahır yine zaman mefhumu ile ifade edilen politik safhaya intikal ettirilmiş ve müzakereler bu suretle muallak bırakılarak İngiliz heyeti 4 Şubat tarihinde Türkiye'yi terketmiştir.

Bu suretle hadis olan vaziyetin muhtemel inkişaflarına gelince, Türkiye - İngiltere ittifakının çok çetin tecrübe ve imtihanlardan geçmiş sağlam bir varlık ve rabıta olduğu göz önünde tutulursa mutabık kaldığımız esasın tatbikatı sahasında çok makul ve çok muhik olan endişelerimizin ve bunları karşılayacak olan makul taleplerimizin varid görülmemesine devam suretile İngilizlerin arada bir burudet husulüne meydan vereceklerine ihtimal vermemek istiyoruz. Bizim için hayati ehemmiyeti haiz olan ve Müttefiklerimizce reddi halinde harbe girmek mesuliyeti tarafımızdan alınması gayrı kabil olan taleplerimiz üzerinde uysal davranmağa bugünkü şartlar içinde imkân mevcut değildir. İnkişafına intizar halinde bulunduğumuz vaziyetin seyri hakkında Zatı devletlerine icap ettikçe lazım gelen malumat verileceğini arzederim."

Menemencioğlu, açıkca İngiliz İttifakına olan güvenini tekrarladıktan sonra olayların gelişmesine bakılacağını söylemektedir. Diğer bir deyimle, Türkiye'nin İngilizlere müracaat ederek, tavizli bir müzakerenin teşebbüsünü almaya niyeti yoktur. (*)

(*) Steinhardt'a verilen 7 Şubat tarihli talimatta İngilizlerin isteği üzerine, münasebetleri «soğutmak» taktiğine kendisinin de katılması isteniyor. Steinhardt, Washington'a 10 Şubat tarihli telgrafında, Türkiye'nin müzakereleri yeniden başlatılmak için bir teşebbüste bulunmadığı belirtildikten sonra, Türklerin İngiliz Heyetinin ansızın ayrılmasından ciddi şekilde endişe duyduklarını emin olmakla beraber, İngilizlerin teşebbüslerinin beklenen sonucu vereceğine dair henüz bir sarahat olmadığını kaydediyor.
Steinhardt bu davranışı şöyle izah ediyor. «Bu, Türk Hükümetinin taahhüde yol açacağını pek iyi bildiği müzakerelere başlamadan önce iddiaya göre İngiltere ile Almanya arasında müzakereler yapıldığı yolundaki Pravda makalesi, Rus-Polonya anlaşmazlığında

İki taraf arasındaki temas, krom meselesinde yeni bir baskı şeklinde İngilizler tarafından başlatılacaktır.

Steinhardt 18 Şubat 1944 tarihli telgrafında, son üç ay zarfında Almanya'ya krom sevkiyatının büyük ölçüde artması ve İngiltere'ye azalması karşısında İngiliz Sefiri ile birlikte, Türkiye Dışişleri Bakanlığına sert bir teşebbüste bulunduklarını bildiriyor ve Almanya krom sevkiyatının fiilen durdurulması için, Bulgaristan'la demir yolu bağlantısının kesilmesi için Hugessen ile birlikte 1943 Ekimin'de yaptıkları teklifi tekrarlıyor. İngilizlerin de Vaşington'da krom meselesinde Amerikan işbirliği için teşebbüste bulundukları görülmektedir. Bu suretle, krom konusunda Mayıs 1944'e kadar devam edecek ve Almanya'ya krom sevkiyatının tamamen durdurulması ile sonuçlanacak diplomatik olaylar serisi başlıyacaktır. Bunun teferruatı üzerinde durulmayacak sadece politik yansımaları ile ilgilenilecektir.

Aslında mesele sadece krom meselesi değil, aynı zamanda Türkiye'nin politik tutumunu değiştirmesi için, İngilizlerin teşebbüsü ile başlatılan bir baskıdır ve bir taraftan ikinci cephenin açılması, diğer taraftan Sovyetlerin gittikçe sertleşen tutumu ile Müttefiklerin gözlerinin yeteri kadar açılmasına kadar bu baskı devam edecektir.

Önce aydınlatılması gereken mesele, Almanya'ya krom sevkiyatının durumudur. Menemencioğlu'nun 20 Nisan 1944 günü Mecliste yaptığı uzun konuşmada, krom işini ayrıntılı olarak anlatmıştır.

Buna göre, 1939'da, İttifak Antlaşmasının imzalanmasından sonra yapılan ve İngilizlere kromda inhisar hakkı veren anlaşma iki senelik olup, 1941 sonunda bitmektedir. 1941 sonunda Almanlar da müracaat ederek kromda taraflar arasında eşitlik sağlanmasını istemişlerdir. Durumdan haberdar edilen İngilizler, 1939 Anlaşmasına göre kendilerine verilen 1 senelik uzatma müddetinin kullanılmasını istemişler ve bu kabul olunmuştur. Böylece 1941'de, İngilizlere bu bir yıllık uzatma hakkı tanınırken Almanlarla da ticaret anlaşması yapılmış ve krom ihracı 1943 Ocağından itibaren kendileri için de başlamak üzere, kabul edilmiştir. Yani, Almanlarla krom anlaşması

Müttefiklerin aracılığının reddedilmesi, Rusya'daki Anayasa değişiklikleri, Almanya ile Arjantin arasında diplomatik münasebetlerin kesilmesi, İspanya üzerinde Müttefiklerin baskısı v.s. gibi son gelişmelerin aydınlanmasını beklemek arzusundan olabilir..... Müttefiklere prensip itibariyle savaşa gireceklerini kesinlikle anlattıktan sonra, Türkler en uygun zamanı seçmelerine imkân bırakacak gelişmeleri bekleyerek girişleri için bir tarih tesbit etmeyi bertaraf etmeye kararlı görünüyorlar.»
Bak. A.g.e. S. 818 - 819.

1941 de yapılmış olmasına rağmen 1943'de yürürlüğe girmiştir. Türkiyeden krom sevki yavaş yavaş artan partiler halinde tertiplenmiş ve 1943 sonları ve 1944 başları hızlanmıştır. Bunun başlıca sebebi, tarafımızdan takip edilen dış ticaret rejimine göre Almanya'dan kroma takas karşılığı peşin alınan malların Türkiye'ye 1943 yılında gelmiş olmasıdır. Şu halde, İngilizlerin son üç ay içersinde Almanya'ya krom sevkinde artış olarak gördükleri şey 1943'te birikmiş takas karşılıklarının sevkidir.

Diğer taraftan, Almanya'ya krom ihracatının azaltılması kısa bir müddet sonra Almanya'dan mal ithali'nin azalması demek olacaktır ki, Türkiye, bu azalma karşılığında Müttefiklerin mal ihraç etme taahhüdleri olmadan Almanya'ya ihracatı haklı olarak azaltmak istememektedir. Türkiyenin bu yıllardaki iktisadi durumu malûmdur.

Bununla birlikte İngilizlerin teklifi ile söz konusu, olan, Türkiye'ye tarafsızlara tatbik edilen iktisadi abluka tatbiki konusunda, Amerikalıların İngilizlerden ayrı görüşte oldukları görülmektedir. Cordell Hull, Steinhardt'a gönderdiği telgrafta, ekonomik tedbirler şimdi tatbik edilirse, bundan sonra Türkiye'ye baskı yapmak için ellerinde vasıta kalmıyacağını, zaten Türk ekonomisinin bu tedbirlerle büyük sıkıntıya düşecek derecede gelişmemiş olduğunu, ayrıca, bu tedbirlerin tatbiki için herhangi bir teşebbüsün Rusya ile birlikte yapılması gerekeceğini, aksi halde Türkiye'nin Müttefikler arasında bir görüş ayrılığı olduğuna hükmedebileceğini belirtiyor. Hull, Türkiye'nin, aynı şartlar altında Mihverin gösterebileceği davranışla Müttefiklerin davranışını mukayese ederek Müttefiklerinkini bir dereceye kadar dostane bir hareket telakki etmemesi tehlikesine ve Türkiye'nin Mihverle ticaret yapmasını resmen tanıdıklarına göre, Bulgar demir yolunu kesmeye hakları olmadığına da işaret etmektedir. Ayrıca Kurmay başkanları ile görüşülerek, Türkiye'nin potansiyel müttefik olarak değeri ile müeyyideler tatbik edildiğinde gösterebileceği tepkiden doğacak durum arasında bir mukayese ve değerlendirme yapılması gereğine de inanmaktadır.

Steinhardt, Hull'un görüşleriyle mutabık değildir ve bilhassa iktisadi tedbirlerin, Türkiye'yi büyük sıkıntıya sokacağını belirtmektedir. Demiryolunun kesilmesi konusunda ise, Türkiye'nin Almanya'ya krom sevkini durdurarak bu memlekete karşı sözleşme taahhütlerini bozmasını isteyen bir kimsenin, bunun ardından, Türkiye'nin Almanya ile ticari münasebetinin tanıdığı bahanesi ile düşman arazisindeki bir köprünün uçurulmasını yerinde olmıyacağı görü-

şünü savunmasındaki mantığı anlıyamadığını belirtiyor. Ancak, Steinhardt, Türkiye'ye herhangi bir tarafsız muamelesi yapılmasına kesinlikle karşıdır; Türkiye savaşa girmese bile, Müttefiklere yapabileceği yardımlar o kadar çoktur ki, iktisadi müeyyide tatbiki ile, kendilerini kızdırmak Müttefiklerin işini çok zorlaştırır. Bu arada Menemencioğlu, Almanya'ya sevkiyatın ayda 4.200 tona indirilmesini kabul etmiştir.

Bu yazışmadan sonra, Menemencioğlu'nun ifadesiyle, Amerikan ve İngiliz Sefirleri '....bize birer Nota tevdi ettiler. Bu Notalarda harbin bugünkü vaziyeti zikredildikten sonra İngiltere ve Amerika Hükümetleri krom başta olmak üzere bazı esaslı ihracat maddelerimizin Mihver devletlerine ihraç edilmemesi talebinde bulunuyorlardı. Ve ihraç edildiği takdirde bize de bitaraflara tatbik edilen muamelenin tatbik edilebileceğini söylüyorlardı." Menemencioğlu, bu notlara, aradaki ittifak bağları karşısında, sevkiyatın "maddi imkanlarımızın müsaadesi nisbetinde hüsnü telâkki ettiğimiz" yolunda cevap verildiğini, o gündenberi meselenin tatbikte olduğunu, ve Türkiye'nin tarafsız bir devlet olmadığı gerçeği gözönünde tutularak alınan kararda 21 Nisan 1944 akşamından itibaren Almanya'ya krom satışının durdurulduğunu ilân ediyordu.

Steinhardt, 22 Nisan 1944 tarihli raporunda, Türkiye Hükümetinin, Almanya'dan karşılığını almışken 100.000 tonluk krom taahhüdünü reddetmesinin, son iki ay zarfında Türk - İngiliz münasebetlerine bakarak Türkiye'nin savaşa girmeyeceğine inanan Almanlar üzerinde bir panik tesiri yaptığını belirtiyor.

Türkiye'nin en büyük meselesi, stratejik madde ihracının durdurulması halinde, Müttefiklerin Almanyadan yapılan ithalât yerine Türkiye'ye ihracat yapamıyacakları ve Türk ihraç mallarını da satın almamaları korkusudur. Bu yüzden, Mihver devletleri ile ticaretin, 1943 mikdarlarının % 60'ının altına düşürülmesini teklif edilmektir. Eğer Müttefikler Türkiye'nin ihtiyaçlarını temine söz verirlerse, mevcut veya müzakere edilmekte olan anlaşmalara rağmen, Mihver teslimatının geciktirilmesini ve azaltılmasını Menemencioğlu kabul etmektedir.

Almanya'ya krom teslimatının Müttefikler için tatminkâr bir yolda gelişmesinin iki tesiri olduğu görülmektedir. Birincisi Mihver devletlerine bütün stratejik madde satışının durdurulması taleplerini hazırlaması, diğeri de Türkiyenin savaşa girmek için şimdi herzamankinden daha uygun bir durumda olduğudur.

Nitekim, krom kararından sonra, İngiliz ve Amerikan Hükümetlerinin talepleri stratejik madde ihracatının tamamen durdurulmasına yönelmiştir. Menemencioğlu'nun yukarıda değinilen % 40 ve sonra 45 lik teklifi memnun edici görünmediği için, İngiliz ve Amerikan sefirleri 22 ve 23 Mayıs tarihlerinde verdikleri muhtıralarla, Mihver devletlerine sevk edilecek mikdarların, anlaşma mikdarlarının % 50 sinin üstüne çıkmamasını, ihracatın Türkiye ile Müttefikler arasında istişareden sonra yapılmasını ve Müttefiklerin Türkiyenin ihtiyaçlarını temin edebilmesi halinde sevkiyatın daha da azaltılmasını öngören teklifler yapmışlardır. Menemencioğlu, bunları bir müzakere başlangıcı olarak kabul ederek, nota teatisi yoluyla bir anlaşma teklif etmiş ve sonunda bu teklifler üzerinden bir anlaşmaya varılmıştır. Anlaşmanın başlıca özelliği, İngiltere ve Amerikanın, Mihver devletleriyle ticaret azaldıkça, Türkiye'nin esas ihtiyaçlarını karşılamak için tam bir taahhüt değil mümkün olanı yapma teahhüdü almasıdır.

SAVAŞ SONU VE TÜRKİYE — I

TÜRKİYE'NİN ALMANYA İLE BAĞLANTILARINI KESMESİ

Krom kararının siyasî tesirleri ise şöyle olmuştur.

Amerikan vesikalarına göre, Türkiye'nin Savaşa girmesi için yeni teşebbüslerin kaynağı, Hugessen ve Steinhardt'ın Hükümetlerine yaptıkları tavsiyelerdir.

26 Mayıs 1944'de Vasington'daki İngiltere Büyükelçiliği, Amerikan Hariciyesine İngiliz Hükümetinin görüşünü bildiriyordu. İngilizler, Güneydoğu Avrupa'da Almanlara tehdidin devam ettirilmesi lüzumuna işaretle, Şubatta askeri görüşmelerin kesilmesinden sonra bu tehdidin azalmış olduğu, bu arada Türkiye'den de telmihler yapılmış olduğu, ayrıca Batı'da başarılı bir çıkartmadan sonra Türkiye'nin de iki hafta içinde savaşa gireceğini Menemencioğlu'nun taahhüd ettiğini (*) unutulmaması gerektiği, Almanların korkusunu artırmak için en iyi yolun yeni bir askerî heyet göndermek olduğu belirtilmekte fakat heyet gönderilmesi iki sebepten uygun görülmemektedir :

a) Türkiye'nin savaşa girmesini sağlamak için İngiltere artık herhangi bir bedel ödememe kararındadır. Ancak Türkiye bunu kendi isteğiyle yaparsa İngiliz Hükümeti memnuniyet duyar.

b) Türkler bunu, daha önceki işbirliği yapmama siyasetlerinin başarısı olarak görürler ve bu da müttefiklerin durumlarını zayıflatır.

(*) A.g.e. S. 853. Menemencioğlu'nun kime ve ne zaman böyle bir taahhütte bulunduğuna dair arşivlerde bir kayıt yoktur.

Sayın Erkin'in kitabında ise olay, Balkanlara başarılı bir çıkartma yapılması şartına bağlı olarak verilmiştir ki, bu şartın Türkiye'nin ileri sürdüğü Balkanlarda politik ve askeri işbirliği şartına uyduğu açıktır .Türk-Sovyet ilişkileri ve Boğazlar projesi, Feridun Cemal Erkin, S. 225-226)

Diğer taraftan İngilizler, iktisadî baskı politikasının, doğrudan doğruya askeri temas yolundan daha etkili olduğunu gördükleri kanısındadırlar.

Steinhardt ise, bu teklifler üzerinde görüşlerini verirken İngilizlerin zaten Türklere ne istediklerini senelerden beri söyleyip durduklarına değinerek, bunun bir kere daha söylenmesi gibi tertipleri anlamsız buluyordu.

Tam bu sıralarda, Boğazlardan geçen silahsız Alman gemileri meselesi ortaya çıkmıştır. İngilizlerin iddiasına göre, küçük tonajlı bu gemiler, Ege'ye çıktıktan sonra silahlandıracak ve askeri maksatlarla kullanılacaktır. Montreux sözleşmesine göre, Türkiye'nin bu gemileri enine boyuna arama yetkisi yoktur. Hugessen, Menemencioğlu'nun kesin bir cevap vermemesi üzerine (*) doğrudan doğruya, meseleyi İzmir'de bulunan İnönü ile görüşmek talimatını almıştır.

Boğazları geçen gemiler sorunu, Alman Dışişleri Bakanlığına Montreux'un ihlâli sebebiyle protesto edilmesi ve Alman gemilerinin bundan böyle aranması kararı ile Haziran başında Müttefikleri tatmin edici bir şekilde halledildikten ortam daha da uygunlaşmıştır.. (*)

Bu arada, 6 Haziran 1944 günü Normandiya çıkarması başlamış ve durum askerî bakımdan en önemli gelişmeye sahne olmuştur.

23 Haziran'da İngilizler Amerikalılara, Türkiye'ye karşı olan politikalarını izah etmişlerdir. Eden artık % 50 lik Ticaret indirimini yeterli görmemektedir, Türkiye'nin Almanya ile iktisadi ve diplomatik bağlantılarını kesmesinin istenmesi zamanının geldiği kanısındadır. Eden bu talebin Türkiye'den 1939 İttifak Antlaşması gereğine yapılmaması görüşündedir. Bu istek karşısında Türkiye'nin yine malzeme yardımı istemesi ihtimaline karşılık Eden, Almanya'nın şimdi Türkiye ile savaşmayı hiç istemeyeceği tezini ileri sürmekte ve "Numan'a tesir etmeyen bu delillerin onun halefini ikna edebileceğini" söylemektedir.

Hugessen ise, Türkiye'ye askeri yardım yapılması ve hiçolmazsa bakır ve pamuklu dokumalar üzerindeki ambargonun hemen kaldırılması görüşündedir. Özellikle, Müttefik mal sevkiyatının daima geç ulaşmasının bir gerçek oluşunu belirterek, Türkiye'nin Almanya ile

---

(*) A.g.e. S. 681 - 862.

(*) Bu konuda sayın F. C. Erkin'in eserinde ayrıntılı bilgi vardır. Bak. Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi. S. 236-238.

ticaretinin kesilmesi halinde Müttefiklerce hemen tedbir alınması gerekeceği görüşündedir ve bu görüşleri Steinhardt tarafından da paylaşılmaktadır.

Müttefiklerin Türkiye'ye yeni bir teşebbüs yapmak üzere oldukları bir sırada Sovyetler de duruma müdahale etmişlerdir.

28 Mayıs akşamı Molotof, Harriman'ı çağırarak, 27 Mayıs'ta Türk Hükümetinin şifahen fakat resmen, daha yakın bir işbirliği ve Balkanları da içine alacak bir anlaşma teklif ettiğini bildirmiştir. Molotof buna cevap olarak, Balkanların Almanların elinde olduğunu, halbuki Türkiye'nin Almanya ile bağlantılarının devam ettiğini, eğer Türkiye bu bağlantılarını keser ve Müttefikler yanında savaşa girerse daha yakın işbirliği usüllerinin görüşülebileceğini bildirmiş ve bir cevap alamamış. Molotof, şimdi de, Türkiye'nin savaşa girmesi için ilk adım olarak Almanya ile diplomatik ve ticari münasebetlerini kesmesi şeklinde İngilizlerden 25 Haziran tarihinde teklif aldıklarını bildiriyordu. Molotof'a göre, İngiliz düşüncesi, Moskova Konferansında alınan karara uygun değildir. Harriman, İngiliz ve Amerikalıların Türkiye'nin istediği malzemeyi verecek durumda olmadıklarını söyleyince Molotof, malzeme isteğinin, Türklerce savaşa girmemek için ileri sürülen bir bahane olduğunu, şimdi durumun 1943 ten daha uygun olduğunu belirtmiştir. Harriman'nın Sovyetlerin İngiliz teklifini kabul edip etmedikleri sorusuna da, henüz Sovyet Hükümeti teklifi inceliyor cevabını vermiştir. (*)

Molotof'un sözünü ettiği 27 Mayıs tarihli Türk teşebbüsü 22 Mayıs 1944 günü Menemencioğlu ile Vinogradov arasındaki görüşmedir.

Menemencioğlu, görüşme proseverbalinde verdiği bilgide, Sovyet Büyükelçiliği çevrelerinin bazı açılma belirtileri göstermesi ve ırkçılık meselesinde önce resmî tebliğ, sonra İnönü'nün 19 Mayıs nutku ile durumun daha olumlu hale gelmesi, hatta ortak çıkarlardan sözedilmesi üzerine, daha önce Parti Grubundan almış olduğu müsaadeye de dayanarak, Sovyet Büyükelçisini 22 Mayısta görüşmek için çağırdığını belirtiyor.

Menemencioğlu, Vinogradov'la görüşmesinde genel işbirliği içerisinde, Balkan politikasının önemine değinerek, burada iki memlekete de faydalı işbirliği yapılabileceğini ".....Sovyet Rusya - Türkiye münasebatının, bizim de tasavur ettiğimiz gibi, sizin tarafınızdan,

(*) A.g.e. S. 864-65.

takipçi bir siyaset değil, bir müstakil siyaset olmak üzere telakki" edildiğini gösterdiğini söyledikten sonra anlaşma teklifini şöyle özetliyordu :

"Ben düşünüyorum ki Sovyet Rusya'nın Romanya'ya ve o vasıta ile Balkanlara yapmış olduğu beyanatı mütekabilen bir siyaseti umumiye ifadesi olarak muahede muhaddimesi yaptıktan sonra iki hükümetin takip etmekte oldukları Balkan İstiklâl ve Hürriyeti siyasetine halel iras edecek ve bu surette kendi emniyet ve menfaatlerine dokunacak her güna inkişafta Sovyet Rusya ve Türkiye'nin birbiriyle istişareyi taahhüt ettikleri hakkında bir madde ve bu muahede ile gösterilen siyaseti umumiye çerçevesinde iki Hükümetin politik teşriki mesaide bulunacakları ve birbirine siyaseten zahir olacakları hakkında bir diğer madde vesikayı meydana çıkarır. Balkanda teşriki mesai bütün Avrupa işlerinde teşriki mesainin bir basamağıdır."

Vinogradov, bu tekliften memnun görünmektedir. Sovyet Rusya şimdi savaşta olduğuna göre, işbirliğinin başlıyacağı zamana kadar Türkiye'nin durumu ile bu durum arasındaki farkın nasıl idare olunacağını sormuştur. Menemencioğlu, Anlaşmanın hemen imza edilerek, yürürlüğe girebileceğini söylemiştir. Vinogradov'un bilmek istediği bir nokta da, bu anlaşmanın Türk dış siyaseti için bir değişiklik anlamına gelip gelmediğidir.

Menemencioğlu, Sovyetler gibi Türkiye'nin de İngilizlerin müttefiki olduğuna işaretle "Türkiye emniyet bakımından olan Balkan siyasetini ve bununla müteradifen umumi politikasını tanıdığı, anladığı ve inandığı Sovyet politikasına uydurmuş vaziyete girecek. Bunun bir tebeddül olup olmadığını siz tayin edersiniz" şeklinde konuşmuştur.

Bu teşebbüse, Molotof'un Haziran başlarında dediği cevap 5 Haziran'da gelmiştir. Cevabın esası, Türkiye ile Almanya arasındaki bağlarda köklü bir değişiklik olmadıkça siyasi işbirliğinin anlamını kaybedeceğidir ve "bu anlaşmaya varmak için tek yol Türkiye'nin Almanya ile bağlantılarının derhal ve tam olarak keserek, Almanya'ya karşı müttefikler yanında savaşa girmesidir."

Sovyet cevabı üzerinde tekrar görüşme ancak 22 Haziran'da Açıkalın tarafından yapılacaktır. Araya zaman girmesinin sebebi, Açıkalın'ın ifadesiyle, Menemencioğlu'nun o arada Dışişleri Bakanlığı görevinden ayrılmasıdır.

T. C. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI KÜTÜPHANESİ

Açıkalın, Sovyet cevabının, Türk - Sovyet bağlantılarının iyileştirilmesi ve Balkanlar'da işbirliği ve danışma olmak üzere iki bölümlü olduğunu, ikinci bölüm için Almanya ile bağlantıların kesilmesinin şart olarak ileri sürüldüğünü belirttikten sonra, birinci kısım için bir şartları olup olmadığını sormuş, Vinogradov aslında herşeyi savaş açısından görmekle beraber, bir teklif olursa inceliyebileceklerini söylemiştir. Sonraki konuşmalar da, hakikaten en önemli noktanın bu olduğunu göstermektedir. Vinogradov arada bazı durumların varlığına işaretle suikast davası, panturanizm, basında Sovyet aleyhtarı yazıların hiç de iki memleket dostluğunun yararlı olmadığını, eğer Sovyetler Birliği savaşta olmasaydı belki önem vermeyeceklerini, Türk - Alman dostluk antlaşmasının Almanları Sovyetlere saldırmasından üç gün önce yapılmış olmasının kötü tesirini zikretmiştir. Açıkalın, bunun üzerine, Molotof'un da, Türk-Alman anlaşması ile Almanların Sovyetlere saldırması arasında bir bağlantı kurar gibi konuştuğunu, siyasî terbiyesi müsaade etmediği için kendisine Moskovada Büyükelçi iken gereği gibi cevap veremediğini ifadeden sonra, Molotof'a o zaman söyleyemediklerini bu defa Vinogradov'a şöyle söyler :

"Sizler Almanya ile yalnız bir askeri tecavüz misakı ile bağlı değil, fakat aynı zamanda nevema fiiliyatta siyaset ortağı idiniz. Biz de bir kaç ay evvel Moskova'dan dönüşümüzde size yapmış olduğumuz teşriki mesai teklifine cevaben cebimizde tarafınızdan bize tevdi edilmiş olan bir Alman rezervi ile dönmüş bulunuyorduk.... O zaman sizin bize bir Alman rezervini bizimle teşriki mesai teklifimize karşı şart koymanız günah değil de, bizim Alman ordularının hudutlarımıza dayandığı ve müttefiklerimizden hiç bir medet ummağa imkân bulunmadığı bir sırada ve buna rağmen ittifakımızı Almanlara kabul ettirerek bir ademi tecavüz misakı akdetmemiz mi günah oluyor?"

Vinogradov "canım bunlar geçmiş şeyler o zaman öyle idi. Şimdi Almanya bize taarruz etmiş bulunuyor. Biz de onunla harbediyoruz. Bizimle dost olmak isteyenler bize yardım etmelidirler" diye sözü yine suikast mahkemesi, Türk basınında Sovyet aleyhtarı yazılar konularına aktarmıştır.

Açıkalın, ilk intibaını, Türk-Sovyet münasebatının düzelmesi için asgarî şart olarak, Almanya ile bağlantılarımıza verilecek yön, işbirliği için de bağlantıları keserek savaşa girmek şeklinde özetliyor.

Açıkalın 27 Haziran 1944'de Vinogradov ile tekrar görüşmüş ve cevabımızı bildirmiştir. Cevapta, Sovyet teklifleri ve iki memleket arasındaki bağlantıların düzeltilmesine atfedilen önem belirtildikten sonra, bu bağlantılara "lâyık oldukları kuvvet ve samimiyet görüşünü vermek amacıyla, iki taraf arasında uyuşulacak bir usulle bu bağlantıların teyidi" teklif edilmekte ve bir telkin olarak da ya 7 Kasım 1925 tarihli protokolü zamanından önce uzatan bir protokol, yahut da başka bir vasıta öngörülmektedir.

Yakın bir Türk - Sovyet işbirliği safhası için yapılacaklar ise Sovyet Hükümetinin ileri sürdüğü şart sebebiyle, inceleme safhasındadır.

Diğer bir deyimle, herhangi bir karara varmadan önce, Türk hükümeti, Sovyetlerin iyi niyetlerinin alenen açıklanmasını istemektedir ve daha önemli olan savaşa girmesi konusunda ise, İngiliz ve Amerikalılardan gelmesi beklenen teşebbüse intizaren, ve İngilizlerin tutumu kesinlikle bilinmeden bir taahhüde girmeme amacı güdülmektedir. Açıkalın'la Vinogradov'un bu cevap üzerindeki görüşmeleri, Türkiye'nin savaşa girmesi için gerekli olan şartlar etrafında dönmüştür. Açıkalın'a göre "Türkiye'nin harbe girmesi Türk-Sovyet teşriki mesaisinin şartı olarak değil, fakat muhtemel bir neticesi olarak derpiş edilmelidir." Konuşmanın bu noktasında Vinogradov, en kestirme ve herşeyi düzeltecek yol olarak savaşa girmek varken bütün bunlara ne lüzum var şeklindeki ifadelerden sonra, zaten İngilizlerin bu yolda talepleri olacağını söylemiştir. Açıkalın'ın İngilizlerin kendilerine bir teşebbüs yapıp yapmadıklarının sorması üzerine de "Ben öğrendim, size haber veriyorum." demiştir.

Açıkalın'ın notuna göre, bu tarihte İngilizlerden böyle bir talep yapılmamış, fakat İngiliz Büyükelçisi tarafından bir konuşma sırasında Başbakana ihsas edilmiştir.

29 Haziran'da Molotof Müttefiklere, Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ve iktisadi bağlantılarını kesmesinin yeterli görülmediğini tekrarlıyordu. (*)

30 Haziran'da İngiliz Büyükelçisi Başbakan ve Dışişleri Bakanı Saracoğlu'nu görerek aşağıda tercümesi verilen kısa bildiriyi yapmıştır :

(*) Bak. A.g.e. S. 867.

"Garp cephesinin açılmasile durum temamile değişmiştir. Şu halde, Türk Hükümetinin, bu gelişmeden evvel, bize Almanyaya vaki krom teslimatının tamamile men'i ve askeri kıymeti haiz diğer emtia ihracatının da % 50 nisbetinde tahdidi suretile vermiş bulunduğu yardım ölçüsü, halen, değişmiş bulunan şartlar sebebile, artırılmak icab eder. İmdi, Türkiye ile Büyük Britanya ve Müttefiklerini biri birine düşürmekten ibaret Alman oyununa son vermek maksadile, Türk Hükümeti için Almanya ile iktisadî ve diplomasi münasebetleri kesmeği göze almak zamanı gelmiştir.

Ancak bu suretledir ki Türkiye, son hadiseler neticesinde karanlık ve karışık olan politikasını aydınlatabilecek ve kendisine ait olan beynelmilel rolü harp esnasında olduğu gibi sulh anında da oynayabilecektir."

Bu bildirinin ilginç tarafı, Türk İngiliz ittifakından hiç söz edilmemekte oluşu ve ayrıca Türkiye'yi bütünüyle adeta kabahatli duruma düşürmesidir. Hugessen'in Steinhardt'a söylediklerine göre, Saracoğlu bunun "serefsiz" bir teklif olduğunu, belki savaşa girmesi istenseydi bunun kararının daha kolay alınabileceğini söylemiş ve ayrılışından sonra Hugessen'i tekrar çağırarak, talebin ittifak antlaşmasına göre yapılmamış olmasının sebebini sormuştur. Hugessen, Hükümetinin, 1939 Antlaşmasının hala yaşamakta olup olmadığını denediğini söylemiştir. (*)

30 Haziran'da Eden ile R. E. Ünaydın arasında yapılan uzun görüşme, İngiliz Sefirinin tutumundan çok daha olumlu ve elastiki bir tutumu aksettirmektedir. Ünaydın'ın sıkıştırması ile Eden Malzeme yardımı yapılabileceğini kabul edebilecekleri intibaını verir bir şekilde konuşmuştur. Aynı gün Vaşington, Harriman'a İngiliz teşebbüsünü destekleyeceklerini ve bunun, icap ederse Türkiye'nin savaşa girmesi için teşebbüste bulunulmasına engel olmadığını bildiriyor, bu konudaki Sovyet görüşünü ilgi ile beklediklerini kaydediyordu.

I Temmuz günü Steinhardt da Saracoğlu'nu görerek İngiliz teklifini desteklediklerini bildirmiştir. Görüşme birçok noktalardan ilginçtir. Saracoğlu, İngilizlerin, askeri misyonlarının gidişinden beri

---

(*) 29 Haziran'da Molotof, İngiliz Büyükelçisine bir notada, Türk Hükümetinin İngiliz teklifini kabul edeceğine inandıklarını, kabul etse bile bunu bir yarım tedbir telakki ettiklerini bildiriyor. Sovyetlerce, yapılması gereken şey Türkiye'nin savaşa bilfil katılmasıdır. Molotof'a göre bu Moskova ve Tahran Konferanslarında kararlaşmıştır ve Türkye'nin hem savaş sırasında hem savaştan sonra müttefikler arsında bir yer alabilmesinin de şartıdır. A.g.e. S. 86.

takip ettikleri surat asma siyasetini anlayamadığını, Rusya'nın tutumunun sarih ve Türkiye'nin savaşa girmesini istediği yolunda olmasına karşılık, İngilizlerin sadece diplomatik bağlantıların kesilmesini istemeleri ve yine bununla ilgili davranışlarından Türkiye'nin savaşa girmesini istemedikleri şüphesini duymağa başladığını, esasen Türkiye'nin yardıma ihtiyacı bu kadar belli iken askeri misyonlarını birden çekmeleriyle de, İngilizlerin Kahire'deki savaşa girme taleplerinin samimiyetinde de şüphe yarattığını söylemiştir.

Ertesi gün Vaşingtona hareket edecek olan Steinhardt'ın edindiği kanaat Türk Hükümetinin, diplomatik bağlantıları kesmekten çon savaşa girmekle ilgilendiği yolundadır. Bunu sağlamak için de Türkiye'ye, yapacağı harekâtla orantılı askerî yardım vaadedilmesini tavsiye ediyordu.

3 Temmuz 1944 günü Saracoğlu İngiliz ve Amerikan sefirlerine İngiliz talebine şu şartlarla olumlu cevap verilebileceğini söylemiştir :

"a) Keyfiyeti tazekkür ettiğimizi, Türkiye'nin müttefiki İngilterenin istediği gibi, Almanya ile iktisadî ve diplomasi münasebatının kat'ına mütedair alacağı, karar 1939 ittifak Muahedesinden ikı memleket için doğan ittifak bağlarını kat'î surette takrir ve teyid etmiş olacağı cihetle, harbin tasfiyesi ve sulhun binası anında bütün beynelmilel meselelerin halline müsavi müttefik şerik sıfatı ile iştirak hakkı tanınması,

b) İdare ve İcare mekanizmasının yeniden harekete geçirilmesi,

c) İlk sürprizlere karşı koymağa imkân verecek harp malzemesi ve bilhassa tayyareler ve hava savunma malzemesi verilmesi,

d) Türkiye'nin Almanya ile kat'ı münasebat neticesi olarak mahreçsiz kalacak mallarını satınalmak ve ithal edemeyeceği sivil ihtiyaçlarının tatmini sadedinde mazide olduğu gibi, Büyük Britanya'nın her türlü kolaylıklar göstermesi,

e) Türkiye bu suretle ittihaz edeceği karar ve hattı hareketin neticesi olarak herhangi bir tecavüze uğrayacak olursa ona kendisini müdafaa ve tecavüze muvaffakiyetle mukavemet etmek imkânını vermek ve o zaman Erkânıharbiyeler arasında görüşme mevkuın olmak üzere Büyük-Britanyanın kendisine iktidarında olan bütün yardım ve müzahereti temin,

f) Harbin zaruret ve ilcalarını ve bundan doğacak neticeleri karşılayabilmesi için Türkiye'ye icabeden her türlü malî yardımın dahi yapılması, şartıyle ittifak Muahedesi ahkâmına tevfikan Büyük-Britanya hükümetinin serdettiği talebe Cumhuriyet Hükümetinin müsbet şeklinde cevap verilebileceğini söyledim."

Saracoğlu 4 Temmuz 1944 günü, İngiliz Sefiri ile Amerikan Maslahatgüzarına Türkiye'nin bu konuda teati edilmesini istediği notaların suretlerini vermiştir. Aşağı yukarı, Saracoğlu'nun 3 Temmuzda ileri sürdüğü şartlar, İngiliz Hükümetinin bize vermesi istenen nota taslağına konmuştur. Ancak Saracoğlu, Türk Hükümetinin şartlar ileri sürmediğini, sadece vaadler yapılmasını istediğini ve bunlar üzerinde görüşülebileceğini eklemeyi de ihmal etmemektedir.

10 Temuz günü, İngiltere Büyükelçisi, acele randevu talep ederek Saracoğlu'nu görmüş, durum Müttefiklerle görüşüleceği için cevaplarının biraz daha zaman alacağını, fakat şimdiden kararın Londra'da çok olumlu etki yaptığını belirtmesi için talimat aldığını söylemiştir.

Bu arada Sovyetler tutumlarını yeniden tekrarlamaktadırlar. Washington'daki Sovyet Büyükelçiliğinin Amerikan Hariciyesine verdiği uzun bir muhtırada (*) işin tarihçesini Vinogradov'un temaslarını da belirterek özetlendikten sonra, İngiliz teşebbüsü ve Türkiye'nin kararı eleştirilmektedir.

Muhtırada özellikle, İngiliz Hükümetinin, Türkiye'nin savaşa girmesi yolunda Moskova ve Tahran Konferansı kararlarına uygun hareket etmediği, Sovyetlerin ise buna göre hareket ettiği, Sovyet görüşlerine itiraz etmemekle beraber, önceden Sovyet Hükümetinin mutabakatını almadan Haziran sonunda Türkiye'ye yeni ve makbul olmayan teklifler yaptığı belirtilmektedir.

11 Temmuzda, muhtemelen, Sovyet tepkisi üzerine İngilizlerin Türkiye'ye cevap vermekte teredduüt ettikleri tahmini ile hareket eden Hull, İngilizlerden Türkiye'nin nota teatisi teklifinin acele cevaplandırılmasını istemiştir.

(*) Bak. A.g.e. S. 875 - 878
İngiliz teşebbüsü 30 Haziran'da yapılmış, İngilizler Sovyetlere bunun yapılacağından 25 Haziran'da bilgi vermişlerdir. Molotof bunun yarım tedbir olacağını ve Moskova ve Tahran Konferansında Türkiye'nin savaşa girmesinin kararlaştığını söylemiş ise de açıkça muhalefet beyan etmemiştir.

Hull, Askerî makamların mütaleasına değin, Amerikan Hükümetinin Sovyet teklifleriyle (yani Türkiye'nin savaşa girmesi ile) mutabık olduğunu ve ancak ara yol olarak, Saracoğlu'na açıkça Türkiye'nin diplomatik bağlantıları kesmesinin, savaşa girişinin ilk adımı olduğunun söylenmesini telkin ediyordu. Hull, eğer İngiliz cevabi gecikirse Türkiye'nin kendiliğinden diplomatik bağlantıları keserek savaşa girmesi ve böylece İngiliz ittifakının arka plana atılarak gözlerinin Doğuya çevrilmesi tehlikesine de işaret etmektedir.

12 Temmuz da İngilizler Amerikalılara yeni tekliflerini getirmişlerdir.

Londra, şu sırada Türkiye'den sadece diplomatik bağlantılarını kesmesini istemesinde, savaşa girmesinin istenmesine göre şu üstünlükler olduğu görüşündedir:

a) Gecikmeden sağlanabilir;

b) Askeri taahhütleri gerektirmez;

c) Balkanlarda, aşağı yukarı fiilen savaşa girmiş gibi tesir yapar.

İngilizlerin bu tekliflerle birlikte Türkiye'ye vermeyi tasarladığı cevap tasarısı talebin ittifak Antlaşması gereğince yapılmakta oluşu dışında Saracoğlu'nun şartlarını aşağı yukarı karşılamaktadır. (*) Ancak 23 Temmuz akşamı Hugessen'in Saracoğlu'na verdiği sözlü bildiride "(münasebetlerin) İttifak Antlaşması çerçevesinde (kesilmesi)" ibaresinin konduğu görülmektedir. Bildiri ile verilen bir muhtırada, başlangıç için gerekli radarların İstanbul ve İzmir'de bulunduğu, istendiği takdirde kısa zamanda Orta Doğudan ilâve techizat getirilebileceği ve Amerikalıların tasvibi alındığı takdirde bir gece hava filosununda gönderilebileceği belirtilmektedir.

Bildiri Bakanlar Kurulunda tetkik edildikten sonra Türk cevabı Başbakan Saracoğlu tarafından Hugessen'e verilmiştir. Bunda, halen tatilde olan T.B.M.M.nin tasvibine değin, İngiliz bildirisinin muhtevası ile mutabık olunduğu belirtildikten sonra, bildiride, Türk siyaseti için "karanlık" ve "karışık" kelimelerinin kullanılmış olması bir haksızlık olarak nitelenmekte ve İngiliz Hükümeti'nin, şimdiye kadar yapıldığı gibi bundan sonra da daha uygun kelimeler kullanması temenni edilmektedir.

(*) Metin için bak. A.g.e. S. 881.

Ertesi gün Açıkalın Amerikan Maslahatgüzarını çağırarak İngilizlere verilen cevabı okumuştur. Kellyde, Vaşington'un telgrafını cebinden çıkarıp tercüme etmiştir. Bunda, İngiliz teklifinin desteklendiği belirtildikten sonra 'Bu tutumu alırken ABD'nin Balkanlarda bir harekât için askeri, deniz veya hava yardımı taahhüdüne girmediği" yolunda bir kaydı ihtirazi konmaktadır.

Açıkalın bu kaydı intirazinin anlamını soruşturduğunda, Kelly "Amerikan Genelkurmayının kat'i bir kararı olmaksızın Balkanlarda herhangi bir sefer olacak olursa Amerika'nın daha şimdiden yardım etmeyi taahhüt ettiği mana ve zahabını sarahaten ve herhangi bir sui tefehhüme mahal vermemek için ortadan kaldırmak için olduğunu" söylemiştir. Açıkalın'ın Londra, Vaşington ve Moskova arasındaki konuşmadan da bilgisi olup olmadığını sorması üzere de Kelly şunları söylemiştir: bunu bildiğini, fakat bana ancak bir sır ifşa ederek söyleyeceği için bunu benim de sır telâkki etmemi rica ederek, Sovyet talebinin Türkiye'nin mutlak surette harbe sokulması olduğunu, İngiliz ve Amerikalıların ise Türkiye'den yalnız Almanya ile kat'ı münasebet etmesini taleb ettiklerini, Sovyetlerin hırçın ve çetince ısrar ettiklerini ve mademki Tahran'da Türkiyenin harbe sokulması kararı alındı, bu esas karardan nüküle mahal yoktur, diye fikirlerinde direndiklerini, her üç tarafın noktai nazarını telif için bize İngilizlerin verdikleri cevapta yazıldığı veçhile Türkiye'nin Almanya ile kat'ı münasebet etmesini İngiliz ve Amerikalıların Türkiye'nin fiili muharipliğe doğru attığı ilk hatve olarak telâkki ettiklerine dair formülün icad edildiğini, bunun muhalif noktai nazarları telife yarar bir formül olduğunu anlattı ve tekrar formüle Amerika'nın iştirak etmiş olmakla beraber bunun Amerika için Balkanlar'da her hangi bir (campagne) olacak olursa —(tarafımızdan müteaddi veya Almanlardan bize taarruz)— bunu desteklemek (to support) taahhüdünü şimdiden tazammun eder mahiyette olmadığını ifade ederek fikrini şu misal ile canlandırdı: "Amerika Genelkurmayı İtalya Harekâtında gerek Ruslardan gerek İngilizlerden "çok bizar olmuşlardır, herhangi bir emrivaki karşısında" kalmaktan çok muhteriz ve müçteniptir. Kendisinin kararlaştırılmış olmadığı veya muvafakat etmediği herhangi bir harekete karıştırılmasını asla istemez. Bize ne yaptıracaklar ise onu bilmeliyiz"

Kelly'nin bu açıklaması, bugün yayınlanmış bulunan ve kısmen iktibas edilen Amerikan vesikalarına uymaktadır.

Hugessen 27 Temmuz tarihinde Saracoğlu'na hitaben bir mektup şeklinde İngiliz Hükümetinin cevabını getirmiştir. Bunda Al-

manya ile bağlantıların 2 Ağustos'ta kesilmesi kararının çok büyük memnuniyetle karşılandığı belirtildikten sonra şu cümle kullanılmaktadır :

"Ayrıca, Türk Hükümetinin bu kararının İngiliz - Türk ittifakının müşahhas delili olarak karşılandığını ve bu suretle Türkiyenin İngiltere'nin Müttefiki olarak yerini tekrar aldığını Ekselânslarına bildirmeye yetkiliyim."

Diğer taraftan, Amerikan cevabı birtakım şüpheler uyandırmıştır. Bunların başında, Amerikan ihtirazi kaydının, Türkiye'nin münasebetleri kesme kararı yüzünden Balkanlarda bir tecavüze uğraması halinde bir askeri harekata karışması şıkkını açıkta bırakması gelmektedir. Kelly'ye, Ağustos'da verilen sözlü bildiride, Türk Hükümetinin görüşüne göre, yukarıdaki durum gerçekleştiğinde, Amerikan rezervinin amaçsız kalacağı, fakat Amerikan Hükümetinin Türkiye'ye imkanları dahilinde bütün yardımı yapacağı şeklinde anlaşıldığı bildirmiş, Kelly, bu hususun, Vasington dönüşünde Büyükelçi Steinhard tarafından cevaplandırılacağını söylemiştir.

Amerikan belgelerinde Kelly'nin Açıkalın'a söylediklerinden başka bazı bilgilerde mevcuttur :

Amerikan Hariciyesinin talebi üzerine, Amerikan Ortak Genelkurmay Başkanları Tahran ve Kahire Konferanslarından önce verdikleri mütaleaya benzer bir mütalea vermişlerdir. (*) Bu mütaleanın askeri meselelerdeki rezerv konusundaki ifadeleri, aynen Kelly' in bildirdiği gibidir.

Mali ve Malzeme yardımı konusunda ise, yardım prensip olarak kabul edildikten sonra şu şartlar konmaktadır.

1. Bunun mahiyeti, cinsi ve miktarı, icap ederse Ruslarla istişare edilerek, Genelkurmay Başkanlarınca tesbit edilmelidir.

2. İtalya ve Batı Akdeniz'den kaynak kaydırılmasına kesinlikle karşıdır.

7 Ağustos'ta Stettinius tarafından Hull'a, Genelkurmay Başkanlarının kanatı hakkında gösterilen bir muhtırada ise şunlar kayıtlıdır : (*)

(*) Bak. A.g.e. S. 884.

(*) Bak. A.g.e. S. 897. Belgede sözü geçen, Gen. Marshall'in iki mektubu yayınlanmamıştır.

"Rezervin sebebi, askerî kaynaklarımızın esasen Avrupa'da büyük seferler için bağlanmış olmasıdır ve müşterek Genelkurmay Başkanları, Balkanlarda bir hareket ortaya çıktığı takdirde ne gibi bir kaynak kaydırılması yapılabileceğini incelemeyi kabul etmekle beraber, ilave taahhütlere girmeye istekli değildirler."

Steinhardt hem askerî makamlar hem de Roosevlet ile görüştüğüne göre, değişik gizli talimatı olması ihtimal dışı değildir. Mevcut belgelere göre ise durum şöyle belirmektedir.

A.B.D. Müttefiklerin teşebbüsü ile bir Balkan seferi açıldığı takdirde prensip olarak bunun dışında kalmak istemekte ve sorumluluğu tamamen İngilizlere ve Ruslara bırakmaktadır. Bu tutum daha işin başından beri Amerikalıların, Balkanlarda bir sefer açılması yolundaki İngiliz tekliflerini desteklememe siyasetine uygundur. Ancak, Türkiyenin kararından dolayı bir tecavüze uğraması halinde yardım ihtimalini bertaraf etmemekle beraber, 1944'de ulaşılan askeri şartlar altında böyle bir şeyin gerçekleşeceğine de inanmamaktadırlar ki, bu noktada İngilizlerle görüşleri aynıdır. İntiba odur ki, Amerikalılar, Türkiye'nin savaşa girmesi ile stratejik planlarda bir değişiklik yapılmamasını ön planda tutmaktadırlar. Bu bakımdan, Kahire'deki fasit daire yine faaliyetdedir.

Almanya ile bağlantılarımızın kesilmesi konusundaki Sovyet tepkileri ise şöyle olmuştur :

3 Temmuz günü Açıkalın, Vinogradov'u Türk kararlarından haberdar etmiştir. Vinogradov (Molotof'un kullandığı deyimlerle) kararın bir yarım tedbir olduğunu, doğrudan doğruya savaş ilânının daha doğru olacağını söylemiştir. Açıkalın, alınan karar bir savaş kararı olmamakla beraber, Almanya'nın bize savaş ilân etmesi ihtimali sonunda aynı kapıya çıkacağını ve hatta bu takdirde müttefikimize bir collaboration şartı bile koymuş olmadığımızı" söylemiştir.

Vinogradov'un ilgilendiği nokta, kararın İngiliz talebi üzerine mi yoksa Sovyetlerle bağlantıları düzeltmek için mi alındığıdır. Açıkalın, İngiliz talebinin Sovyetlerin ileri sürdüğü şartın tetkiki sırasında geldiğini ve binaenaleyh bunun tesadüf eseri mi yoksa İngiltere ile Rusya arasında kararlaştırma sonucu mu olduğunu bilmediğini söylemiştir.

Büyükelçi "bizim iş ne olacak?" diye sorunca Açıkalın, karar alınınca Sovyetlerin istediği yola girilmiş olunacağını belirtmiştir. Vinogradov ikna olunmamıştır ve kendilerinin Türkiye'nin savaşa girmesini istediklerini tekrarlamış, Açıkalın uzun uzun, iki memle-

ket bağlantılarının düzeltilmesinin Almanya'ya karşı savaşa girilmesi şartına bağlanmasının doğru olmadığını, bağlantıların düzelmesinin sonucu olarak savaşa girilmesinin gerekeceğini söylemiştir. Açıklamasında, bu sonucu doğurmak için Türkiye ile Sovyetlerin Bulgaristan'a ortak talepte bulunabileceklerini ve Bulgaristan buna uyarsa esasen istediklerinin elde edilmiş olacağını, uymazsa bunun, mesalâ savaş açmak olabilecek müeyyidesinin Sovyetlerle müştereken kararlaştırılabileceğini ifade etmiş ve Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaş alanı Bulgaristan olduğuna göre eğer doğrudan doğruya Türkiye Bulgaristan'a savaş açarsa, Sovyetlerin istediği hareketin üstelik Bulgaristanı tamamen Almanya'ya itmek gibi makul olmayan bir sonuç vereceğini belirtmiştir. Açıkalın görüşmenin sonunda aralarındaki görüş farkını nihayet "taktik farkı" diye tavsif ettiklerini ve Vinogradov'un görüşlerimizi daha iyi anladığını, Moskova'ya da daha iyi anlatabileceğini zannettiğini kaydediyor.

Vinogradov, 6 Temmuzda Sovyet cevabını getirmiştir, bunda, Türk Hükümetinin, Sovyet Hükümetince, savaşı kısıtlamak amacıyla hemen Almanya'ya savaş ilan etmesi yolunda, Kasım 1943 denberi yapılan talebi kabul etmediği belirtilmekte, iki taraf arasında dostluğu teyid etmek için bir diplomatik vesika teatisinde bulunmak gibi yolların da, savaşı kısaltmaya tesiri olmıyacağı için lüzumlu olmadığı belirtilmektedir.

Vinogradov Temmuz ayı içersinde, Sovyetlerin Türkiye'nin savaşa girmesi isteğini azalan ısrar derecelerinde ileri sürerken, Hull, 25 Temmuzda Harriman vasıtasiyle, Molotof'a Türkiye'nin savaşa girmesinin ne şekilde fiiliyata konacağını tayin etmek için, Sovyet, Amerikan ve İngiliz temsilcilerinin toplanmalarını teklif etmiş ve Amerika'nın Moskova, Tahran Konferansı kararlarını yerine getirmeye büyük önem verdiğinin Sovyetlere anlatılmasını istemiştir. (*)

Bu arada, Amerikan Hariciyesinin, 22 Temmuzda Vaşington'daki Sovyet Büyükelçiliğine, İngilizleri destekleme kararına dair verdikleri muhtıra'nın cevabı yine Sovyet Büyükelçiliği yoluyla gelmiştir. Bunda işin uzun müzakereler ve yarım tedbirlerle geç bırakıldığı ve bu günkü şartlar altında artık gerçek bir anlamı kalmadığı ve Sovyet Hükümetinin, Türkiye üzerinde baskının kesilmesi ve onun tamamen kendi haline bırakılması görüşünde olduğu bildiriliyordu. (*)

(*) A.g.e. S. 891-892.

(*) A.g.e. S. 893.

Hull, bunun üzerine, 27 Temmuzda, üç müttefik temsilcilerinin bu meseleyi Moskova'da veya Rusların istediği herhangi bir yerde açıkça münakaşa edilmesi teklifini yenilemiştir.

Harriman, 30 Temuz tarihli cevabında, Vişinski'in, bu konuda Sovyet görüşünün değişmediğini bildirdiğini, savaşa girmenin ikinci adım olarak görüldüğü görüşüne karşı, bir ikinci adım için zaman kalmadığı ve Türkiye'nin "şimdi kendi başına bırakılmasını" (now be left to its own fate) belirttiğini bildiriyor. Vişinski bir kızgınlık göstermemiş, "İşlerin gidişatından tamamen tatmin olduğu" intibaını vermiş. Harriman intibalarını şöyle anlatıyor :

"Görünüşe göre Sovyetler şimdi Türkiye'ye yüz vermemekte ve Türkiye'nin Almanya ile bağlantılarının kesmesinin hattâ savaşa girmesinin Almanya'nın yenilgisi için yeteri kadar vakitli geldiğini kabulü reddetmekte karar kılmışlardır. Bu siyaset ile Sovyetler sulh masasında Türkiye'ye karşı herhangi bir borçları olduğunu tanımadan Türkiye'nin hareketlerinden mümkün olan faydayı sağlama imkânını elde edeceklerdir.

Böylece, Türkiye hakkında bizim ve İngilizlerin, Sovyetlerin muvafakatını almadan yaptığımız hareket, Türkiye'ye karşı tutumunda bizimle birlikte hareket edeceğine dair Moskova Konferansında aldığı taahhütten kurtulmak için kullanılmıştır. Mamafih, Sovyetlerin halen Türkiye hakkında bizim için zorluk çıkarabilecek herhangi bir özel plânları olduğuna dair belirtiler yoktur. (*)

Şu halde, Sovyet Büyükelçisinin, Açıkalın'ın müşterek protokol teklifi sırasında artık şartların değiştiğini söylemesi ve Vaşingtondaki Sovyet Sefaretinin muhtırası ve Vişinski'nin sözleri belki de çok öncesinden alınmış bir kararın tekrarıdır. Bu arada, bir protokol veya bildiri yapılması veya 1925 antlaşmasının zamanından önce uzatılması gibi teklifler de 1945 Mayıs - Haziran ayları da yeniden ele alınıncaya kadar, sonuçsuz kalacaktır. İkinci bir nokta da, Harriman'ın, İngiliz - Amerikan kararının Sovyet taleplerinden ayrılığı üzerinde durmasıdır ki, bunun doğruluğu veya yanlışlığı üzerinde ne kadar söz söylenirse söylensin Türk tutumuna tesirli olduğu şüphesizdir ve Sovyetler bizimle temaslarında böyle bir ortak kararı sonuna kadar gizlemişler, ve savaş kararımızın sırf Sovyetleri tatmin etmek için alınmasından hoşlanacaklarını belirtmişlerdir.

Yine de, Türkiye, 16 Ağustos 1944 tarihli Sovyet bildirisine verdiği cevapta dışardan yapılan saldırıları ve istismarı önlemek için

(*) Ag.e.

iki memleket bağlantılarının olumlu havasının uygun görülecek bir yolla yeniden belirlenmesi teklifini tekrarlamış ise de, Sovyetler 16 Ağustos bildirilerine eklenecek birşeyler olmadığı biçiminde kuru bir cevap vermekle yetinmişlerdir.

Aralık 1943'denberi Türkiye ile müttefikler arasındaki, savaşa girme konusunda özetlemeğe çalışılan bu temasların sonucu, Türkiye'nin Almanya ile diplomatik ve ticari bağlarının kesilmesine varmıştır. Türkiye'nin savaşa girmesi ise, İngiliz tutumunun bu defa Kahire Konferansındaki tutumundan tamamen farklı olması dolayısiyle artık kuvvetli bir ihtimal olmaktan çıkmıştır. İngilizlerdeki bu değişikliğin Türk devlet adamları üzerinde bir çeşit süpriz tesiri yaptığı görülmektedir. İngiltere ve Amerika'nın verdikleri notalarda bağlantıların kesilmesinin savaşa giriş için ilk adım olacağının kayıtlı bulunmasına karşılık bu yoldaki talebin, Saracoğlu'nun Hugesen'den soruşturmalarına rağmen bir türlü gelmemesi, üstelik Amerikan notasındaki rezerv, İngiliz ve Amerikalıların Türkiye'den savaşa girmesini istemedikleri inancını yerleştirmiştir. Böyle bir durum, bir yıl önce ortaya çıkmış olsa idi, herhalde memnuniyetle karşılanırdı, fakat 1944 yazının şartları altında endişe duyulacak bir durum mevcuttur. Bunun ilk sebebi şüphesiz, milletlerarası sorunlarda gittikçe sertleşen Sovyet davranışlarıdır. Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda İngiliz ve Amerikalılarla Sovyetler Birliği arasında görüş ayrılığının ortaya çıkması, buna karşılık Türk kararının ilk iki devletin teşebbüsleri üzerine alınmış olması kendi isteğinin kabul edilmediğini gören Sovyetlerin ansızın kırgınlıklarını belirtir bir şekilde tam ilgisizlik göstermeleri Türk - Sovyet bağlantılarının durgunluktan kötüye gittiğini göstermiştir.

Sovyetlerin bu davranışında ise, Türkiye'den istemeye hakları olduğunu zannettikleri fedakarlığın onların istediği tarihte kayıtsız şartsız yapılmamasının doğurduğu kızgınlık bir yana, savaş sonrası için Türkiye'den taviz sağlayacak bir durumu olgunlaştırma taktiğini görmemek kabil değildir.

Türkiye'nin savaşa girişini, bir taraftan Sovyetlerle anlaşmaya varmak ve diğer taraftan girişeceği harekatı İngiliz - Amerikan savaş planlarıyla birleştirmek şartlarına bağlaması, ne olursa olsun, savaştan sonra Sovyetlerle tek başına kalmamak endişesini göstermektedir. Fakat Sovyetlerin, herhangi bir anlaşmadan önce Türkiye'nin savaşa girmesini ön şart olarak ileri sürmelerine karşılık İngilizlerin ilgisizliklerini belirtmeleri durumunda, Türkiye'nin birlikte hareket prensibi gerçekleşmediğinden, savaş sonuna kadar çok tem-

kinli davranışını sürdürmek zorunda kalmış (*) ve bu defa, orta bir tutum takip eden Amerika ile yakınlaşmayı sağlamaya çalışmıştır. İngilizlerin, Türkiye'ye, samimiyetle asgari ve temini müttefiklerin kolaylıkla iktidarlarında olan malzemeyi vermekten çekinmeleri, buna karşılık Sovyetlerle birlikte savaşa girmemizde ısrarları, Türkiye'nin belirli bir savaş planı içerisinde hareketinin değil, tali bir stratejiye alet edilmek ve birbiriyle çelişen tutumlar içersinde savaşa sürüklenmek istendiği kanısını kuvvetlendirmiş ve gücünü savaş sonrasına saklama lüzumuna inancı artmıştır. Şubat 1943 başında, askeri görüşmelerin kesilmesinden sonra Mısır'a dönen General Linnel'in Ankara'daki müzakerelerden edindiği intiba olarak "Türkiye'nin davranışının saiklerini anlamak zordur, askeri gücünü savaş sonuna saklamak istiyor" sözleri de bu bakımdan dikkat çekicidir.

İngilizlerin davranışının yarattığı hayal kırıklığı, Saracoğlu'nun Steinhardt'a söylediklerinden de görülmektedir. Steinhardt, 12 Eylül tarihli raporunda Başbakan'ın kendisine, İngilizlerin ancak kendilerince bilinen bir sebepten Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesini istemediklerine kesinlikle inandığını, bağlantıların kesilmesinden kısa bir müddet sonra İngilizlerin, Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan etmesini isteyip istemediği sorulduğunda, Hugessen'in böyle bir hareketin bir değer ifade etmesi için artık çok geç olduğunu, Türkiye'den üs talebinde bulunmadıklarını söylediğini, ve Türkiye'nin ön davranış yüzünden birkaç aydanberi Dünya kamuoyunda garip bir duruma düşürüldüğünü söylediğini bildiriyor. (*)

Aynı görüşmede Saracoğlu'nun İngilizlerin Bulgaristan'a ilgisizlikleri konusunda da şunları söylediği kayıtlıdır :

(*) Türkiye'nin Lend-lease anlaşmasının imza etmeyi geciktirmesinin esas sebebinin, malzemenin savaş sonunda iade edilmesi şartı olduğu görülmektedir. Türk yetkilileri, anlaşmanın, Türkiye'nin bu malzemeyi dolarla satın almasına imkân verecek şekilde değiştirilmesi istenmiştir. Steinhardt, bunun sebebini Türkiye'nin savaştan sonra Sovyetlerle başbaşa kalmaları ihtimalini düşünnen Türk devlet adamlarının, Amerika'nın istediği bir anda silâhların elden çıkarılmasını istememeleriyle izah etmektedir.

(*) Bak. A.g.e. S. 899.
Churchill'in 1942'de bir Balkan cephesi istemesinin bazı yazarlarca (Bak. Adam Ulan, Coexistence and Expension,) Sovyetlerin Balkanlara tek başına inmesini önlemek amacını güttüğünü ileri sürülmektedir. Ancak gerek, 1943 gerek 1944'deki ısrarlarının esas itibariyle 12 ada ve Rodos'a yönelmiş olması, 1944 yazında en az fedakarlıkla Türkiye'yi Bulgaristan'a karşı savaşa sokma imkânı varken bunu istememesi, yukarıdaki farazıyeyi doğrulamaktadır.

"(Saracoğlu) Balkanlarda son zamanlarda ortaya çıkan gelişmeler Türk menfaatlerinden çok İngiliz menfaatlerine zararlı görünmektedir demekte ve durumu şöyle belirtmektedir. "Ruslarla ortak sınırlarımızda yıllardan beri komşuyuz ve onlarla nasıl geçinilebileceğini öğrendik; İngilizlerin daha bunu öğrenmeleri lazım".

Bir diğer unsur da, iki tarafın değerlendirmelerinin belirli tarihlerdeki anlamlarıdır. 1944 başında Almanya'nın saldırı gücünü tükettiği söylenebilir. Ancak, bir türlü açılamayan ikinci cephenin ne kadar yakın olduğunun Türkiye için de bir sual olduğu unutulmamalıdır. Bu cephenin her hali kârda Balkanlar olmayacağının anlaşılması üzerine, Türkiye'nin kendi bölgesinde müttefiklerinin ellerini ağır tuttukları ve gereği gibi desteklemiyeceklerini anladığı bir harekata girişmek riskini göze alamaması tabiidir.

1942-44 yıllarının bu gelişmelerine şimdi, elde olan belgeler açısından bakıldığında, esas tutumların hiç şüphesiz siyasi mülahazalardan çok stratejik mülahazalarla açıklanabildiği görülmektedir. Büyük Strateji'nin ana hatları üzerinde İngilizlerle Amerikalılar arasında anlaşma olmakla beraber, gerek bu Strateji'nin gelişme safhalarında, gerek Türkiye'nin bulunduğu bölgedeki daha çok İngilizleri ilgilendiren tatbikatında iki müttefikin görüşleri arasında fark vardır ve Türkiye bu farklılıklar sahasına düşmüştür. Bu durumda İngiltere'nin bu ikinci derecede telakki edebilecek harekât mesuliyetini üzerine alması ortadaki dilemma'yı çözebilirdi. Ancak İngiltere'nin bu sorumluluğu üzerine alması, maddi kaynakları ile orantılı olduğu ölçüde Türkiye için inandırıcı olabilirdi. İngilizlerin bu güçsüzlüğü ve önce Yunanistan ve sonra 12 adalarda başlayan başarısızlıkları, İngiliz Stratejik düşüncesini, Türkiye'den yeterli zemini olmayan fedakarlık istemesi şekline sokmuştur ki, Türkiye'nin savaşa girmemesine varan gelişmelerin nedeni olarak bu nokta, bir etki unsuru olarak Sovyet bilinmiyeni kadar önemlidir.

Türkiye tarafından istenilen yardım malzemesinin miktarındaki uyuşmazlık, sadece Askerlik açısından bir değer yargısı farkından değil, malzemenin kullanılacağı askeri ve stratejik durum, kısacası yapılacak harekat bakımından iki tarafın görüşleri arasındaki farklardan doğmuştur.

İngilizlerin, savaşın başında Balkanlarda harekete geçmemize ilişkin taleplerinin mantıksızlığında şüphe yoktur.

Müteakip yıllarda yukarıda görüldüğü gibi Churchill İngiliz talebini şu iki faraziyeye dayandırmıştır:

a) Almanya veya Bulgaristan Türkiye'ye saldırmayacaktır.

b) Türkiye bir ileri harekatta bulunmayacaktır.

Birinci değerlendirme üzerinde Türkiye ile İngiltere arasında o kadar büyük görüş ayrılığı vardır ki, Türkiye'nin baskı altında bir uzlaşma yolu araması bile, işe tavizle başlaması demektir (*).

(*) İncelemenin mümkün olduğu kadar belgelere dayandırılmasına çalışılması dolayısıyla hatırat veya özel kişiler tarafından savaştan sonra yazılan ve söylenenlere ancak mecbur kalındıkça yer verilmiştir. Buna rağmen bilhassa İngilizlerin sık sık tekrarladıkları, Almanya'nın artık saldırma gücü kalmadığı konusunda, Sayın F. C. Erkin'in «Türk-Sovyet ilişkileri ve Boğazlar meselesi» başlıklı eserinin 223'cü sayfasında yazılanları aktarmak yerinde olacaktır.

«Türk tahminleri spekülasyon mahsulü olmaktan uzak idi. Olaylar bu endişelerin ne kadar esaslı olduğunu isbat etmekte gecikmeyecekti. 1950 yılında Londra'da Moyzisch tarafından yayınlanan «Operation Cicero» adlı eser ve Herr von Papen'in hatıraları, Ankara'da Büyük Britanya Sefaretinde hademe olarak çalışan bir casusun ihbarları sayesinde, Almanların harbe girme meselesinde Türklerle İngilizler arasındaki müzakerelerden muntazaman ve günü gününe haber aldıklarını ifşa etmiştir. Almanlar vaziyetlerini tayin etmek için bu müzakerelerin sonunu ve Türk Hükümetinin nihaî kararını beklemekte imişler. Von Papen, Türk hükümeti üslerini Müttefiklere teslim ettiği gün, hatta ilk İngiliz uçağı İzmir'e inme imkânı bulamadan hava alanlarının derhal tahrip edileceğini Almanya'nın Türkiye'ye karşı taarruza geçeceğini hatırlarında açığa vurmuştur.»

SAVAŞ SONU VE TÜRKİYE—II

I AĞUSTOS 1944'DEN SONRA POTSDAM'A KADAR TÜRK - SOVYET BAĞLANTILARI

Türkiye'nin savaşa girmesi konusu istedikleri bir çözüme bağlanamayınca, Sovyetler, Türkiye'ye karşı, Vişinski'nin deyimiyle "Türkiye'yi kendi başına bırakma" siyasetini takibe başlamışlardır. Türkiye'nin Japonya ile bağlantılarını kesmesinin istenmesi ve Amerika ile, Ödünç verme, Kiralama Anlaşmasının imzalanması gibi hususlar İngiltere ve Amerika'nın aynı siyaseti takip etmediklerini göstermektedir. Türkiye'nin Almanya ile bağlantılarını kesmesi Müttefik ve Sovyet basınında genellikle geç bir hareket olarak nitelendirilmiştir. O tarihte bir kısım kamuoyunun düşünceleri ve olayların ne şekilde yansıdıklarını görmek bakımından 14 Ağustos 1944 tarihli Newsweek dergisinde çıkan bir yazı ilginçtir.

Makale, Türkiye'nin kararının asıl önemini maddi etkisi değil, "bütün memleketlerin en temkinlisinin (the most cautious of nations) Nazi rejimi'nin yakında devrileceğine inanmış olmasının Avrupa için ifade ettiği anlam" olduğunu kaydediyor. Dergiye göre hareketi sezen Von Papen Saracoğlu ve İnönü ile görüşmüşse de bir sonuç alamamıştır. Türkiye'nin bu hareketinin esas önemli kararın tamamen gönüllü olarak (Voluntarily) alınmış olmasıdır! Müttefikler bu önemli ve kesin kararın alınmasını ilgisizlikle karşılamışlardır ve genellikle Türkiye'nin savaşa girmesini istememişlerdir. Bu hareketle Türkler tam mütefik statüsünü değil, ancak kendisini ilgilendiren konularda danışma vaadi almışlardır. Türkiye'nin şimdi savaşa girmesi ise faydadan çok yük olurdu. Zira Mihver'in bombardıman edilebilmesi için Türk havaalanlarının geliştirilmesi gerekirdi. Boğazlardan Karadenize savaş gemisi geçirmek için de Ege'deki Nazi üslerinin temizlenmesi gerekir. "Türkiye'yi harekete zorlayan ana unsur Müttefiklerin daveti değildir. Esas itibariyle Türkiye'nin Rusya'dan korkusudur. Bağlantılarının kesilmesinden önce yapılan müzakerelerin sonuna kadar Ruslar soğuk bir şekilde uzakta durmuşlardır. İstanbul ve Boğazların

geleceği üzerine herhangi bir müzakereye girmeyi reddetmişlerdir. Sonunda Türkleri korkutan da bu olmuştur. Rusya bu tutumda oldukça Birleşmiş Milletlerle herhangi bir bağlantının hiç yoktan iyi olduğunu düşündüler".

Newsweek'in makalesinin özü Churchill'in 24 Mayıs 1944 tarihinde Avam kamarasında söylediklerine dayanmaktadır. Türkiye'nin savaşa girmemesinden hayal kırıklığını belirten sözleri arasında şunlar vardır: "Karar vermek hiç şüphesiz Türkiye'ye aittir. Biz, bize ve bizimle aynı saflarda çarpışan başka milletleree lüzumlu olduğunu öne sürerek bu malzemeyi vermeye devam edemiyeceğimizi bildirmekten başka Türkiye üzerinde hiçbir baskı yapmış değiliz. Ancak, Türkiye'nin aldığı ve şimdiye kadar da almakta devam ettiği durum, fikrimce, sulh takarrür ettiği sırada, Müttefiklere katılmış olması halindeki gibi kuvvetli bir durumu Türkiye'ye sağlamıyacaktır."

Bağlantılarının kesilmesinden sonra, yukarıda da görüldüğü gibi, geç kaldığı yolundaki eleştirilere rağmen karar genellikle olumlu karşılanmıştır. Fakat Sovyetler, gerek diplomatik temsilcilikleri, gerek resmî ve gayriresmî propagandaları ile, bunun artık işe yaramıyacak kadar geç bir hareket olduğunu, Türkiye'nin bu kararının savaş sonrası için bir hak istemesine yeterli sayılmıyacağını yaymışlardır. 31 Ağustos'ta Pravda'da çıkan bir yazıda, Türkiye'nin bağlantıları kesme kararını iyi uygulamadığı, halâ Alman ajan ve memurlarını barındırdığı yolunda çıkan bir yazı, bazı Amerikan yayın araçlarında, Sovyetlerin Boğazları da ele geçirmek için bahaneler veya fırsatlar aramakta olduğu yolunda tefsir edilmiştir (*).

Moskova Büyükelçimiz H. R. Baydur'un görevini devralacak olan Selim Sarper için agreman istemek ve veda etmek vesilesiyle önce Vişinski, sonra da Molotof ile yaptığı görüşme 1944 yılının sonlarına doğru Türk-Sovyet bağlantılarının durumunu yansıtması bakımından ilgi çekicidir. Baydur, 16 Eylül tarihli telgrafında, Vişinski ile ayrıntılı

(*) Türkiye'deki Alman ajanları konusunda Vinogradov 2 Mayıs 1944 günü Türk askeri istihbarat Teşkilâtının Almanlarla işbirliği halinde Kafkasya'ya Alman ajanlarını soktuğunu ve buna son verilmesi yolunda teşebbüste bulunur. Menemencioğlu gerekli tahkikatı yaptıktan sonra, bunun asla doğru olmadığını, Almanların ilki 1938'de diğeri 1942'de Rusya'dan kaçmış bazı kimseleri gerilla olarak Kafkasya'ya geçirmek için yaptıkları iki teşebbüsün öğrenilerek bunların tevkif veya hudut harici edildiklerini söylemiş ve eğer Sovyet Hükümeti tarih, yer ve isim belirtmek suretiyle bildiklerini açıklarsa en geniş şekilde araştırma yapılacağını belirtmiştir. Vinogradov'un bir ikinci teşebbüsü veya bilgileri verdiği yolunda bir kayda raslanmamıştır. Menemencioğlu bu görüşmede Almanların İstanbul'daki örgütlerinin de gayet yakından takip edilmekte olduğunu söylüyor.

görüşme teşebbüsünün amacını "Sovyet Hükümet adamlarında memleketimize dair yerleşen bazı hatalı kanaatleri dostane, fakat açık ve doğrudan doğruya sarsmak" şeklinde belirtiyor.

Baydur, Sovyet çevrelerinin Türkiye hakkında iyi ve doğru bilgi alamaması yüzünden anlaşmazlıklar olduğunu, meselâ, Almanya ile anlaşma yapmamızın Almanların sağ kanadını güven altına almak için yapıldığı yolunda yayınlarda bulunulduğunu, oysaki amacımızın "o zaman gayet kuvvetli ve mütecaviz bir devlete karşı milletimizin emniyetini muhafaza" etmek olduğunu, söylemiş ve kaldı ki, "böyle bir muahedeyi, yine böyle bir sebeple bizden evvel siz de Almanlarla imza etmiştiniz" demiştir. Vişinski karşılık olarak yavaşca, "bizimkinin sebebi malum" demekle iktifa etti ve başka noktaya geçerek "biz Almanların önünde çekildiğimiz zaman memleketinizde sevinenler oldu. Erkilet'ler ve daha başkaları yazılarile bayram ettiler." cevabını vermiştir. Baydur, bunların bir azınlık olduğunun kabul edilmesi gerektiğini, Sovyetlerde bile hükümetin fikirlerile bir olmayan pek çok kimsenin bulunduğunun, bunların mahkemelerde yargılanmasından anlaşıldığını söyleyince Vişinski "Evet, ama, biz kendi memleketimizde umumun telakkisine zıd gidilmesine müsaade etmeyiz ve zıd gidenleri de cezalandırırız" demiş, Baydur "Kanunlarımızın müsaadesi nisbetinde biz de yapıyoruz" diye cevap vermiştir.

Vişinski'nin "savaşa girip bize yardım edebilirdiniz" demesi üzerine, Baydur Türk görüşünü anlatarak, bunun bazı şartlar yerine getirilmeden yapılamayacağını belirtmişti. Vişinski sonunda "olan olmuştur. Temenni ederim ki bu anlaşmazlık ileride vuku bulmasın" demiştir.

Baydur 10 Ekim de Molotof'u ziyaret etmiş ve aynı konuları açmıştır. Molotof daha yumuşaktır ve yanlış anlama konusunda, savaş içinde bulunmaları sebebiyle iyi anlamadıkları noktalar olabileceğini söylemiştir. Fakat Türk Basını konusunda Vişinski kadar kızgınlık göstermiş, sonunda "iki memleketin havası düzeldikçe matbuat da yoluna girer" diye bağlamıştır.

Ekim başlarında Churchill ve Eden'in Moskova'da, Stalin ve Molotof'la Balkan ve Orta Avrupa hakkında (Polonya, Macaristan) yaptığı temaslar Türkiye'de dikkat ve endişe ile izlenmiştir. Türkiye'nin tamamen Sovyet işgali altına girmekte olan Balkanlarda bir söz sahibi olmasına imkân yoktur. Türkiye'yi ilgilendiren husus, Balkan devletlerinin toprak kaybına uğrasalar bile, bağımsızlıklarını devam ettirmelerinin sağlanması ve Balkanların büyük devletlerin

nüfuz bölgelerine bölünmemesidir. Stalin ve Churchill arasında (şekilen Roosevelt'in tasvibi şartına bağlı olarak) Churchill'in teklifi üzerine varılan nüfuz oranları ise şöyledir:

Romanya da :	
Rusya	% 80
Diğerleri	% 10
Yunanistan da :	
İngiltere	
(ABD ile anlaşma ile)	% 90
Rusya	% 10
Yugoslavya da :	% 50-50
Macaristan da :	% 50-50
Bulgaristan'da : (Rusya)	% 75
Diğerleri	% 25 (*)

Budan sonra, Yalta Konferansının ertesine kadar Sovyetlerle aramızda ciddi bir temas olmamıştır. Şubat 1945'den itibaren Selim Sarper'in yürüttüğü temaslar ise, Yalta (veya Kırım) Konferansından etkilendiği için, önce bu konferansta Türkiye'yi ilgilendiren görüş ve kararları kısaca gözden geçirmek yerinde olacaktır.

Konferanstan çok önce, Churchill'in, Tahran Konferansında Boğazlar sözleşmesinin değiştirilmesi yolunda Stalin'e yaptığı ve kapsamını hükümeti ile danıştıktan sonra tanımlıyacağını söylediği vaad üzerinde düşünmeye başladığı, Roosevelt'e yolladığı 22 Ekim 1944 tarihli mektubundan anlaşılmaktadır. Churchill, bu mektubunda, Boğazlar sözleşmesinin mutlaka değiştirilmesi gerektiğini belirttikten sonra, İngilizlerin hazırladığı bir muhtıraya değiniyor. Buna göre, Montreux sözleşmesi çok iyi işlemiştir ve bunun böyle olduğunu 1941 de İngiltere, Rusya ile birlikte Türkiye'ye bildirmiştir. Rejimde yapılacak bir önemli değişiklik Türkiye'nin milli egemenliğini ihlâl sonucunu verecektir. Şekil bakımından varolan güçlükleri çözümlemek için, Milletler Cemiyeti güvenlik sistemine uygun olarak yapılan sözleşme Dumbarton Oaks örneğine de uydurulabilir. "Beynelmilelleştirme" pratik bir çözüm yolu değildir ve Türkiye buna şiddetle karşı

(*) Bak. Churchill, The Second World War.

çıkacaktır. (*) Churchill 23 Ekim 1944 tarihli mesajında ise, Türkiye'nin savaşa girmek istediğini, fakat Montreux sözleşmesinin değiştirilmesini isteyen Rusya'nın buna yanaşmıyacağını söylüyor (*).

Yalta'da Stalin, Montreux sözleşmesinin değiştirilmesini başlıca şu delillerle ileri sürmekte idi:

Sözleşmenin modası geçmiştir, Japon İmparatorunun rolü Sovyetlerinkinden bile fazladır (*); Sözleşme Milletler Cemiyeti zamanından kalmadır (*) şimdi artık Cemiyet yoktur. Montreux'de Türkler yalnız bir savaş durumu mevcut olduğunda değil, fakat bir savaş tehlikesi sezdiklerinde de Boğazları kapayabilmektedirler. Nihayet Stalin meseleyi bir haksızlığın tamiri gibi göstererek, Sözleşmenin Rus-İngiliz bağlantılarının pek iyi olmadığı bir devrede imzalandığını, şimdi ise durumun değiştiğini söylüyor.

Buna karşılık Churchill ve Roosevelt, Sovyetlerden düşüncelerini bir nota ile bildirmelerini ve meselenin ondan sonra görüşülmesini teklif etmişlerdir. Alınan kararda ise (*), Londra'da yapılacak Dışişleri Bakanları toplantısında Sovyet teklifinin görüşülerek Hükümetlere rapor edilmesi ve Türk Hükümetinin de zamanında haber edilmesi için anlaşmaya varılmıştır. Bilindiği gibi, Londra Konferansında bu anlamda bir görüşme olmamıştır.

Bu arada Yalta kararlarına göre İngiltere Büyükelçisinin 20 Şubat 1945 de Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere Ortak üye (Nation Associée) olarak girebilmesi için 1 Marta kadar Almanya ve Japonya ile savaş durumunda olması gerektiğini tebliğ etmesi üzerine, 23 Şubat 1945 de savaş ilân edilmiştir.

23 Şubat günü Selim Sarper, Kızılordu'nun yıldönümü için Molotof'un verdiği kabul resmine davetlidir. Sarper, Moskova'nın o günlerdeki durumunu anlatmak için şu iki olayı anlatıyor:

"Ziyarette Vinogradov'a rastgeldim..... Vinogradov dikkati celp edecek kadar durgundu. Söz, aldığımız karara gelince, heyecansız bir tavırla

---

(*) Bak. F. R. of the U.S. The Conferance at Malta and Yalta S. 328.

(*) A.g.e. S. 804.

(*) Sözleşmenin esası bakımından önemli olmayan ve kolaylıkla değiştirilebilecek olan Japonya'nın taraf oluşu olayına Stalin'in bu kadar önem verip sık sık tekrarlamasının, Amerikalıları tahrik ve görüşlerine inandırma takdiği ile izah olunabilir.

(*) Bunun da şekli bir unsur olduğu açıktır.

(*) A.g.e. S. 940.

bu kararda biraz geciktiğimizi söylemeye yeltendi. Fakat çok ihtiyatlı idi. Anladım ki bu mesele muvacehesinde alacakları vaziyet hakkında talimatı yoktur....

Biraz sonra başka bir grupta Hariciye Komiser Muavinlerinden Dekanozof, bir bayanın sigarasını benden önce kibritle yakmasını vesile addederek "Türkiye bu sefer de geç kaldı" dedi. Cevapsız bıraktım ve gülerek yanından ayrıldım.

Bir müddet sonra Molotof İngiliz ve Amerikan Sefirleri ile oturmakta olduğu masadan kalkarak dolaşmağa başladı. Benim bulunduğum gruba gelince, bana hitap ederek "Büyükelçinin şerefine içmek istiyorum. Siz bu akşam neden içmiyorsunuz?" dedi. Cevaben "içiyorum. Zaten bu akşam içmezsem ne vakit içeceğim. İstediğiniz miktarda ve istediğiniz saate kadar içerim" dedim; muzaffer Kızılordu'nun ve Molotof'un şahsına saadet ve şereflerine içtim. Bunun üzerine Molotof'la üst üste üç dört kadeh daha içtik. Etrafımızda kolegler toplanmıştı. Bura ölçüsüne göre, bu münasebetle Molotof benimle sureti mahsusta meşgul oldu denebilir."

Ertesi gün, 24 Şubat Saat 19.00'da Sarper, daha önce aldığı randevu gereğince Molotof'a yaptığı ziyarette, önce bu arada ortaya çıkan yeni gelişmeler, yani Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilân etmesinden söz açmıştır. Molotof Sarper'i bu yeni durumdan dolayı tebrik etmiş ve 'artık yeni bir safha açıldı" demiştir. Sarper'in tevdi ettiği, İngilizlere verilen muhtırayı okuduktan sonra "biz bu mesele karşısındaki vaziyetimizi daha Moskova Konferansı sırasında Müttefiklerimize bildirmiş idik ve bu Kırım kararı da onun devamıdır" şeklinde mukabelede bulunmuştur.

Sarper'in talebi üzerine Molotof, Kırım Konferansı kararları hakkında kısa bilgi vermiş ve asıl Türkiye'yi ilgilendiren konuda şunları söylemiştir :

".....Size Türkiye'yi daha yakından alâkadar eden bir meseleden daha bahsedeceğim : Kırım Konferansında Montreux mukavelesine de temas ettik. Boğazlar işinde Japonya İmparatorunun Sovyetler kadar hatta Sovyetlerden daha fazla söz sahibi olmasını Sovyet Hükümeti doğru bulmamaktadır. Bu ciheti Sovyet Hükümeti Kırım'da müttefiklerine söylemeği muvafık bulmuş ve söylemiştir. Fakat bu noktada muayyen bir karara varılamamıştır. Çünki Sovyet Hükümeti Konferansa hazırlanmış bir proje arzetmemiştir. Ancak, Monteux mukavelesinde kendisini tatmin edilmiş addetmediğini ve bir revision talebinde bulunduğunu söylemekle iktifa etmiş ve kısa bir fikir teati-

sinden sonra diğer müttefiklerin de bir revision'a muhalif olmadıkları neticesine varılmıştır. Mevcut bir proje olmadığından meselenin atide tekrar ele alınmasına karar verilmiştir. Fakat Sovyet Hükümeti meseleyi inceden inceye tetkik etmektedir" dedi.

Ben "Sovyet Hükümetinin yaptığınız ince tetkikten sonra varılan netice hakkında dahi bir şey söylemek ister misiniz?" dedim. Molotof "mesele henüz tetkik edilmekte olduğundan elde edilmiş bir netice yoktur. Fakat Türkiye ile bu meseleyi görüşmek mecburiyeti hasıl olacaktır." dedi.

Ben "bu mesele hakkında görüşmeğe kendimi selahiyetli addetmekle beraber, sırf umumi ve şahsi bir mülâhaza olarak, şunu tebarüz etirmeği faideli buluyorum ki, Boğazlar meselesi her hangi bir devletten evvel Türkiye'nin yüksek menfaatlerini alakalandıran bir meseledir. Sovyet Hükümeti kendisini Türkiye'den sonra gelen bir alakadar olarak telakki etse bile, Boğazlar rejimini tanzim eden muahede beynelmilel bir akiddir. Binaenaleyh bu meseleyi Sovyet Hükümetile Cumhuriyet Hükümeti aralarında ne suretle görüşmeleri doğru ve mümkün olur" dedim.

Buna cevaben Molotof "Üçler arasında bir fikir teatisi daha olacağını zannediyorum. Şimdi ortada bir proje yoktur. Her şeyden evvel bir proje hazırlamak lâzımdır." dedikten sonra "Japonya İmparatorunun Boğazlarda ne işi var ve kendisinin bu iş-de bizden fazla söz sahibi olması doğru mudur?" diyerek bana bir sual tevcih etti.

Ben cevabımda "Japonya İmparatorunun hukukunu müdafaaya mütemayil değilim" dedim. Molotof bu sözden memnun göründü ve "Bu söze memnun oldum. Bu, müsbet bir adımdır." dedi. Hemen cevap vererek "müsbet adım diye tavsif ettiğiniz bu adım Montreux mukavelesi sahasında atılmış bir adım değildir. Ancak, 23 Şubat tarihinden beri Japonya'ya karşı olan durumumuzun bir ifadesinden ibarettir. Bundan daha şumullü bir manâ ile söylenmemiştir. Evvelce de arzettiğim veçhile Montreux mukavelesini bir mesele olarak görüşmeğe kendimi selâhiyetli addetmiyorum. Bu sözlerinizi bittabi hükümetime iblâğ edeceğim. Bir cevap alırsam size bildiririm" dedim. Molotof: "Evet, anladım Japonya İmparatoru hakındaki sözlerimi tefsirinizde, Japonlara karşı olan vaziyetinizin ifadesinden başka bir mana esasen çıkarmayacak idim." dedi.

Sarper 50 dakika boyunca dostane bir have içerisinde geçtiğini kaydettiği bu görüşme üzerinde şu şahsi düşüncelerini bildiriyor:

DIŞİŞL... ...TEĞİ
Kü...

"....Molotov'un dediği gibi, Roosevelt ile Churchill Montreux mukavelesinin revision'a tâbi tutulmasına esas itibarile muvafakat etmişlerse ve bilvasıta veya bilavasıta aralarında yakında bir temas daha yapacaklar ve Hükümetimizin de böyle bir revision'e muvafakat etmesi bir gün mukadder ise, gıyabımızda alınacak herhangi bir kararı tebellüğ vaziyetile karşılaşmaktan ise, bu meselenin müttefikler arasındaki tavizat ve mukabil tavizat silsilesindeki mevzulardan biri olmasına meydan vermeden ve şimdiden böyle bir görüşmeden yer ve söz sahibi olmasını temin edecek gibi hareket etmenin bize, nisbeten daha fazla inisiatif verip vermeyeceği noktasında müteredddid bulunuyorum." Sarpar.

Bilindiği gibi, Sovyetler, Türkiye'ye karşı politikalarını tesbit ettiklerinde, bunun ilk tezahürü 1925 tarihli Dostluk Antlaşmasının feshi olacaktır. İmza olayı kadar fesih olayının da Türk Sovyet Bağlantılarında bir dönüm noktası teşkil etmesi sebebiyle üzerinde, biraz geriye dönerek bilgi vermek yerinde olacaktır.

Sarper, Aralık 1944 başlarında, Moskova'da bulunan Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Vinogradov'la bir görüşmesini Ankara'ya bildirmiştir. Vinogradov Sarper'i ziyarete gelmiştir. Genel olarak Türk-Sovyet bağlantılarından konuşulurken bir ara basından söz açılır ve Sarper Türkiye'nin Sovyetlere gösterdiği iyi niyet tezahürlerine Sovyet basınında hiç yer verilmemesinden, olayların sadece tenkid açısından ele alınmasından yakınmıştır. Sarper'in bu sözleri, konuşmayı, II. Dünya savaşı sırasında iki tarafın karşılıklı tutumlarının münakaşasına götürmüş, bir ara Vinogradov'un artık bunlar geçmişte kalmıştır gibi sözleri üzerine Sarper de, herşeye rağmen havayı düzeltmek için en büyük gayreti sarfetmeye devam edeceğini söylemiştir. Vinogradov, "havayı düzeltmeye çalışmaktansa müsbet birşey yapmanın daha muvafık olacağını ve o vakit havanın kendi kendine düzeleceğini" belirtmiştir. (Sarper, Sovyetlerin eski Londra Büyükelçisi ve şimdi Komiser yardımcısı Maiski'nin de buna benzer şeyler söylediğini hatırlatıyor.) Görüşme bu minval üzerinde cereyan ederken Vinogradov "eğer şu sıralarda Türkiye Hükümetinin yapacağı bir teklif olursa, Sovyet Hükümetinin bunu almağa ve dinlemeğe hazır olacağını zannettiğini" ilave edince Sarper "Ankara'da bıraktığımız yerden başlayalım mı?" diye sormuştur. Vinogradov tereddütle "bilmem, o şekil nedense takılıyor. Zannederim başka bir istikamet vermek daha doğru olur. Fakat söylediğim gibi, bir teklif gelirse dinleriz." demiştir. Sarper, daha ileri gitmeye talimatı olmadığı için Vinogradov'un "başka istikamet" sözlerinden ne anladığını araştırmaya çalışmadığını belirtiyor ve Vinogradov'un bu görüşmeden birkaç gün önce

"temasları ve işleri bittikten sonra" kendisini arayacağını söylemiş olmasından, Büyükelçinin talimatla hareket ettiğini ve Moskova'da uzun zaman kalacak olmasının da, müzakere yapılacak olursa bunun Moskova'da olmasını arzu etmelerinden ileri geldiği sonucunu çıkarıyor.

Sarper'e gönderilen talimatta, Vinogradov'un iki memleket arasında olumlu bir şey yapmak konusundaki sözlerinin bir hayli zamandan beri işitildiği, bunun üzerine yapılan temasların da kendisince bilindiği belirtildikten sonra yaptığımız teklifler tahminimize göre Sovyetlerin istediklerine uygun düşmediği için iki taraf anlaşamamış ve fakat bu esnada Sovyetler kendi istediklerinin ne olduğunu ne zımnen ne de sarahaten ifade etmemişlerdir. Sovyet politikası realist olduğu kadar Türk politikası da realist olduğu içindir ki her şeyden evvel Sovyetlerin istediğini anlamak ve bilmek icap etmektedir." deniyor ve Vinogradov ve Kavtaradye'yi davet ederek "müsbet bir şey yapmak" ve görüşmelere "başka bir istikamet vermek"ten ne kastettiklerinin öğrenmesi isteniyordu.

Sarper bu daveti yapmış ve her ikisi ile de görüşmüştür. İntibalarını şöyle özetlemek mümkündür.

1 — "Sovyetlerin bize karşı olan durumlarını umumiyet itibarile dostane diye tavsif etmeğe imkân yoktur. Bize muameleleri, bura ölçüsünde, "correct" ve nazikane olmakla beraber çekingen ve hatta soğuktur.

2 — ".....ileride Sovyetler bizimle görüşecekleri vakit takip edecekleri hattı harekette her türlü hürriyeti mahfuz bulundurmak için, velevki zahiri ve manevi olsun, şimdiden hiçbir taahhüt altına girmek istemeyebilirler. Bu siyasi ve âtiye matuf sebepten başka hissi sebepler de yok değildir. Rusya ile Almanya arasındaki hayat memat mücadelesinde Türkiye'nin de hissen Almanya'nın yanında yer aldığını, şimdi de kendileri ile İngilizler arasında ihtilaf çıkmasını temenni ettiğimizi ve bu tahakkuk ederse bu defa da İngilizlerin tarafını iltizam edeceğimizi zannediyorlar."

3 — "Sovyetler, bizimle olan münasebetlerini yeniden tanzim maksadile, bir konuşma kapısı açmak üzere kâh cesaret verici Avance'larda bulunmak suretile, kâh hırçınlık ederek araştırmalar yaptılar, fakat asıl akıllarından geçirdiklerini ima ve ihsastan da bariz bir surette içtinap ettiler. Onlar daha ziyade tekliflerin bizim tarafımızdan yapılmasını tahrik ettikten sonra, bu tekliflerden beğendikleri

üzerinde istedikleri miktarda durmak temayülünü gösteren bir vaziyet aldılar. Neticede şu kanaata vardım ki, bizimle esaslı bir konuşmaya koyulmak için zamanı henüz müsait bulmadılar."

4 — "Sovyetlerin bizden istedikleri ne olabilir" ve "bizimle ne şart altında konuşmayı umabilirler?" sorularının cevabının ise şu olabileceğini düşünülmektedir.

Sovyetlerin Akdenize olan İlgilerine işaret eden ve bir Akdeniz filosu vücude getirmek istediklerine dair söylentiler dolaşmış olduğunu kaydeden Sarper "bu doğru ise, şimdiye kadar mevcut olagelen sebeplere ilâveten bir sebepte bizzarur Boğazlar meselesinini ortaya atılmasına müncer olabilir. Esasen Sayın Başbakan'ın 1939'da Moskova'da bulundukları sırada Ruslar, mevzubahis ettikleri Boğazlar işini pek unutmuşa benzemiyorlar."

İkinci sorunun cevabı olarak da : "Fakat gerek bizim bu mevzuyu konuşmak istemeyeceğimizi, gerek münakaşasının İngilizleri kuşkulandıracağını hesap ettiklerinden dolayı olacak, bu noktaya avdet etmekten ise, sıkıntıya düşüp bizim tarafımızdan ileri sürülmesini istiyora benziyorlar. Fakat süratle inkişaf etmekte olan askerî vaziyet ve Üçler Konferansında siyasî vaziyet tebellür eder etmez bizi sıkıştırmaya başlayacaklarını tahmin ediyorum." şeklinde mütalea vermektedir.

Sarper, bundan sonra, sonuç olarak görüşlerini şöyle toparlıyor.

...."Yukarıdan beri arzedilen vaziyet karşısında bizim için, eski hudud hadiselerinden mütevellit muallak meseleler gibi ihtilaf mevzularını hallettikten sonra, intizarda kalmaktan başka şimdilik yapılabilecek bir şey olmadığı kanaatindeyim. Ruslarla münasebetlerimizi dostane gibi telakki etmek hususundaki bir taraflı gayretlerin bir tezahürat halini almasının da netice üzerinde müsbet bir tesiri olacağına, bu günkü şartlar altında inanmamaktayım. Sovyetlerle aramızda mevcut ve halen tezekkür olunacak dostluk ve bitaraflık müahedesile mülhakı..... protokolün inkıza tarihi olan 7 Kasım tarihinden altı ay evvel, yani 7 Mayıs 1945 tarihinde fesih ihbarında bulunmaları beklenebilir. O tarihe kadar da vaziyet hayli inkişaf etmiş olacaktır. Hadiselerin seyrindeki sürat bu hesap karşısında bozulmazsa, Ruslar ile konuşmak için normal zaman feshi ihbarı sıralarında olabilir. Meğer ki, Sovyetler Ankara konuşmalarının kesilmesine sebep olan fikirlerini değiştirerek muahedeyi daha evvel temdide mütemayil olsunlar. Bu merhaleden evvel bir kere Ankara'ya celp olunarak şifahen maruzatda bulunmamadan ve talimatımın yenilenmesinden fayda gördüğümü derin saygılarımla arzederim."

Bu ifadeler de göstermektedir ki, Dostluk Antlaşmasının zamanından önce feshedilmesi bizim için bir sürpriz olmıyacaktır ve Sarper buna hazırlıklı olmak için Ankara'ya gelerek görüşmeyi teklif ediyor.

Ankara, Sarper'e verdiği cevapta Ankara'ya gelmesini uygun görmüş ve Vinogradov daha önce hareket ettiği takdirde, onun gelişinden sonra Ankara'ya varacak şekilde gelmesini, aksi halde Mart sonunda Ankara'da olacak şekilde kendini ayarlamasını istemiştir. Dostluk Antlaşmasının yeniden uzatılması konusunda ise, esasen görüşmelerin kesilmiş addedilemiyeceği, zira Sovyetler tarafından gelen "talebin bir (Condition sine qua non) olmadığı" belirtiliyordu. Diğer deyimle, Ankara, Açıkalın-Vinogradov görüşmelerinin bırakıldığı yerden tekrar alınabileceği görüşündedir.

Dışişlerinin, ikinci talimatında da, Molotof ile görüşerek, Yalta Konferansının siyasi ve bilhassa Balkanlarla ilgili safhaları hakkında bilgi rica etmesi isteniyordu.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Sarper randevu istemiş ve randevu gününden bir gün önce aldığı, Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilânı haberini de birlikte götürmüştür.

Molotof'un Boğazlar meselesinde söyledikleri, Sovyetlerin boğazları unutmadığı yolundaki tahmini böylece doğrulamıştır ve esasen meselenin Tahran Konferansında ortaya atılmış olması karşısında unutulmasına imkân da yoktu. Nitekim, Sarper'le Molotof arasında ilerde anlatılacak görüşmelerden sonra, İngiliz ve Amerikalıların tepkilerinin ağır oluşu, 3 ler Konferansından önce kesin bir tutum almış olmamak düşüncesi ve yine ilerde değinilecek olan, Ankara'da yapılan Vinogradov-Sarper görüşmelerinden haberdar edilmemiş bulunmaları yanında Yalta'da da alınmış olan Boğazlar konusunun gelecek 3 büyükler toplantısında nasıl olsa ileri sürüleceğini bilmeleri ile açıklanabilir.

Vinogadov, Sarper'e Mart başında Ankara'da olacağını bildirmiş ve Dışişleri de Sarper'den, Mart ortasında Ankara'ya gelmesini istemiştir. Sarper, düşündüğü tarihten bir müddet önce Kavtaradze'ye, kısa bir müddet için Ankara'ya gideceğinden bahsetmiştir, 19 Martta'da, Hariciye Komiserliğinden telefon edilerek Molotof'un aynı gün saat 3 te Sarper'i beklediğini bildirmiştir.

Molotof, Sarper'e, kendisi ile esasen bir görüşme yapmak niyetinde olduğunu, fakat şimdi Türkiye'ye gideceği için bunu öne almak lüzumunu hissettiğini bildirerek "Sovyet Hükümeti namına" şu bildiriyi yapar ve Rusça metnini de verir.

— "17 Aralık 1925 senesinde aktedilen Türk-Sovyet dostluk ve bitaraflık Muahedesinin meriyet müddetinin hitamının yaklaşması münasebetiyle Sovyet Hükümeti Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine aşağıdaki hususuatı beyanla şeref kesbeyler.

"Sovyet Hükümeti, Sovyet ittihadı ile Türkiye arasındaki dostane münasebetlerin idamesi işinde 17 Aralık 1925 senesinde aktedilen Türk-Sovyet Muahedesinin kıymetini takdir etmekle beraber, bahusus İkinci Dünya Harbi esnasında vukuagelen derin değişiklikler münasebetiyle işbu Muahedenin artık yeni şartlara uymadığını ve ciddi bir surette iyileştirilmeğe muhtaç olduğu lüzumunu müşahade etmektedir.

"Yukarıdaki maruzata binaen Sovyet Hükümeti, mezkür muahedenin ve merbutların feshi şeklini tesbit eden 7 Kasım 1936 Protokolu ahkâmı mucibince işbu Muahedeyi feshetmek arzusunda bulunduğunu Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine beyan eyler."

Bunun arkasından geçen kısa bir konuşma, ilerdeki diplomatik teşebbüsler bakımından önemli olduğu için, bunları Sarper'in verdiği şekliyle olduğu gibi almakta fayda vardır.

3 — Déclaration'u tebellüğ etiğimi ve Cumhuriyet Hükümetine derhal arzedeceğimi bildirdikten sonra, feshi ihbarında bulunulan bu muahedenin yerine iki memleket arasındaki münasebetlerin tanzimi bakımından ikame etmeyi düşündükleri muahedenin hududu esasiyesi hakkında beni tenvir etmek isteyip istemediğini sordum.

Molotov cevabında henüz müşahhas bir şey söyleyemeyeceğini, evvelemirde Cumhuriyet Hükümetinin fesih ihbarına muttali olduktan sonra bu muahedeyi başka bir anlaşma ile ikame etmek arzusunu izhar eylemesi gerektiğini ve umumi olarak da 20 yıl evvel aktedilmiş olan bu muahedenin, bilhassa İkinci Dünya Harbinden sonra hasıl olan vaziyete uygun olmadığının Cumhuriyet Hükümetince takdir edileceğini umduğunu söyledi.

Ben, münasebetlerimizin bir an evvel tanzim edilmesini her iki memleketin menafiine çok uygun gördüğümü ve şimdiye kadar burada olduğu gibi Ankara'da dahi bu vadide sarfı gayret edeceğimi ve bu fikrimin Cumhuriyet Hükümetinin de arzusuna mutabık olduğundan emin bulunduğumu söyledim.

Molotof bu sözlerimi memnuniyetle telakki ettiğini, temennilerime iştirak ettiğini söyledi. Veda ettim. İyi yolculuk diledi ve ayrıldım".

Tebliğden ve konuşmadan iki önemli unsur çıkmaktadır :

1 — Anlaşma artık yeni şartlara uymamaktadır ve "ciddi bir surette iyileştirilmeğe" muhtaçtır.

2 — Yeni bir Antlaşma için Türkiye Cumhuriyetinin "bu antlaşmayı başka bir antlaşma ile ikame etmek arzusunu izhar eylemesi" gerekmektedir.

Diğer bir deyimle Sovyet Hükümeti mevcut antlaşmanın şartlara uymadığını ve iyileştirilmeye muhtaç olduğunu kendisi kararlaştırmakta olmasına ve bu sebepten yerine daha iyisinin konması lüzumunu tanımış olmasına karşılık uygun olmayan veya iyileştirilmesi gereken noktaları belirtmek istememekte, antlaşma için teklifin Türkiye'den gelmesini istemekte, yani Türkiye'yi tam bir belirsizlik durumuna sokmaktadır.

Sarper, Dışişlerine gönderdiği raporda, fesih ihbarının bir sürpriz olmadığını belirttikten sonra, Sovyetlerin muhtemel niyetleri üzerinde şu tahminleri yürütmektedir :

Fikrimce, Ruslar fesholunan Muahedenin yerine yeni bir dostluk ve bitaraflık muahedesi ve belki de bir ittifak muahedesi ikame etmek isteyebilirler; fakat bunu yapar iken asıl erişmek isteyecekleri gaye, Boğazlar meselesinin arzu eyledikleri şekilde halli olacaktır. Boğazlar meselesi ise, yalnız Ruslarla bizim aramızda "bilatérale" olarak halledilecek bir mesele olmadığına göre istikbaldeki beynelmilel müzakerelerde Türkiye'nin de Sovyet noktai nazarına ilhakını şimdiden temin etmek ve bu muvafakatı, hemen tanzimini arzu eylediğimizi bildirdikleri ahdi münasebetimizin şimdiden görüşülmesinin bir şartı halinde meseleyi vaz'eylemek de isteyebilirler.

Sarper, tesadüfen aynı gün görüştüğü İngiliz ve Amerikan Büyükelçilerinin, İngiliz ve Amerikan Hükümetlerinin esas itibariyle Montreux sözleşmesinin değiştirilmesine muvafakat ettiklerinin esas söylediklerinin de gözönünde tutarak "iş böyle ise, Mütefikler arasında buna dair yapılacak bir görüşmeden evvel, Montreux Mukavelesinin tadili meselesinde Rusların, en ziyade alâkadar devlet olan Türkiye'yi kendi noktai nazarlarına imale etmek istemeleri ve bu yolda aramızdaki ahdi vaziyetin tanzimi için bir tazyik vasıtası olarak kullanmağa çalışmaları bana çok muhtemel görünüyor" sonucuna varmaktadır. (*)

(*) Fesih ihbarının Dünya Kamu oyunda nasıl karşılanacağını belirtmek bakımından örnekler ilginçtir.

22 Mart günü İngiliz Büyükelçisi Bakanlığa davet edilerek "..... kendisine Sovyetlerin aramızdaki muahedeyi fesih arzusunda oldukları resmen haber verilmiş ve Türk-Rus münasebetlerinin ıslahı öteden beri İngiliz Hükümetince de arzu edilen bir gaye olduğuna göre işbu muahedenin yerine bugünkü şartlara daha uygun yeni bir antlaşmasını ikamesi hususunda Sovyet Hükümetince yapılan telkinden kaçınmak mümkün olmadığı için Hükümetimizin bu teklif dairesinde hareket etmek düşüncesinde olduğunu bildirmiştir....." (*)

İngiliz Büyükelçisine yapılan tebligatı bildiren telgrafta, Londra'da bulunan Açıkalın'a da Büyükelçi Ünaydın'la birlikte, Eden ile temas etmesi için talimat verilmiştir.

Eden, konu üzerinde hazırlıklı değildir, feshedilen antlaşmanın mahiyetini de iyi bilmemektedir. Sovyetlerin kendilerine birşey söy-

---

Kahire Elçiliği bir telgrafında «Sovyetlerin (Muahedeyi fesih ve bunu gayrı dostane tezahüratla ilân etmeleri Yakınşarkta takip edecekleri politikanın içyüzünü göstermesi bakımından Mısırda... derin tesir uyandırmıştır... İngiltere'nin sükûtu ve Sovyet noktai nazarını iltizam eder tarzda yapılan İngiliz neşriyatı burada hayretle karşılanmıştır... Rusların bu gürültülü mümayişi muhabereye gösterilen alâkadan birkaç gün için ikinci safhada bırakmıştır.»

Vasington Büyükelçiliğinin Mart 1945 tarihli telgrafında Times Herald gazetesinde çıkan makalede «Dün gece Vasington resmi mehafili Sovyetlerin..... 20 senelik ademi tecavüz misaklarını feshetmelerini takiben Rusya ile Türkiye arasında bir harp vukubulması ihtimalinden ciddi surette endişeli idiler..... Keyfiyet Hariciye, Harbiye ve Bahriye nezaretlerinin her dairesinde Pearl Harbour'danberi en büyük heyecanı tevlit etmiştir.» denildiği, diğer gazetelerde ise harp ihtimalinden söz edilmediği bildiriliyor.

Aynı olay Fransa'da az akis uyandırmıştır. İsveç basınında ise antlaşmanın «ansızın feshi... heyecan ve endişe tevlit etmiş ve Moskova Hükümetinin tazyik ve tehdid siyasetini şimdi de Türkiye'ye tevcih etmek suretiyle Boğazlar hakkındaki emellerinin tahakkukuna Hükümetimizi ihaleye çalışacağı şeklinde tefsir olunmuştur.» Bulgaristan'da «haberler süratle yayılmış ve bu muhitte Rusya'nın Türkiye'den bilhassa Boğazlar hakkında bazı metalibatta bulunacağı tarzında tefsirlere yolaçmıştır. Haberden komünist muhitler memnun olmuş ve bunun haricindeki Bulgar menafili ise... umumiyetle hoşnutsuzluk izhar etmektedir.»

(*) Amerikan Kaynaklarına göre İngiltere B.Elçisi Peterson Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya Sovyet Hükümetinin Montreux sözleşmesini Türkiye ile ikili müzakere yolundaki arzusu konusunda İngiliz Hükümetinde bir delil olmadığını söylemiştir. (Bak. F. R. of the U.S. 1945, Vol. VIII, sayfa 1225) Steinhardt, Peterson'un söyledikleri hakkındaki müşahedelerinde, bu sözlerin «şekli delil» anlamında bullanılmadıkça «hüsnü kuruntu»dan ileri gidemiyeceğini belirterek son 5 yılda Sovyetlerin Boğazların kontrolünü sadece bir «Karadeniz işi» olarak gördüğüne ve Sözleşmeye Karadenize sahildar olmayan devletlerin taraf bulunmasından hiç hoşlanmadığına dair bol delil olduğunu belirtiyor. Steinhardt'ın bu telgrafında Sovyet politikası, emelleri uzun uzadıya tahlil edilmiştir. Metin Toker'in Amerikan kaynaklarına dayanan «Türkiye üzerinde 1945 kâbusu» isimli kitabında bu bilgiler özetlenmiştir.

lememiş olduklarını, sadece bir müddet önce, Sovyet Sefirinin Rusların Türklerden teklif beklediklerini söylediğini, Boğazlar meselesi üzerinde ise daha önce Türkiye'ye bildirilenden başka bir şey söylemediklerini ve sarih birşey söyliyecek durumda olmadığını ifade etmiştir. Eden'in söylediği müşahhas veya olumlu noktaları Açıkalın şöyle özetliyor:

"1) Ruslarla görüşmek doğru ve salim bir hareket olur.

2) Ruslarla mutabık olarak yeni muahede mevzuunu iki memleketin menafii icabına göre daha iyi bir şekilde gerçekleştimek muvafık olur.

3) Ruslar bu müzakerat esnasında Boğazlar meselesini açacak olurlarsa, bunun yalnız iki memleketi değil, daha fazla memleketleri alâkadar eden bir mesele olduğu söylenmeli.

4) İngiltere bu konuda Türkiye'ye yardım edecektir."

İngiliz Büyükelçisi, kendisine 22 Mart 1945 günü sorulan 'Müttefikiz İngiltere Hükümetinin bu hususta bize bildirmek istediği herhangi bir düşüncesi olup olmadığı" sorusuna Hükümetinin cevabını 4 Nisan günü bir sözlü bildiri olarak getiriyor. Tamamen telkin mahiyetinde düzenlenmiş bu bildiride (*) Türk cevabının şunları kapsıyabileceği belirtiliyordu:

1) Fesih ihbarının Antlaşma hükümlerine uygun olarak yapıldığının not edilmesi;

2) Daha geniş ve daha iyileştirilmiş bir Antlaşma akdi için Sovyetler tarafından belirtilen istekle mutabık bulunduğu;

3) Böyle "iyileştirilmiş" bir antlaşmanın akdi için San Fransisko taplantısından sonra belirecek uluslararası durumun daha uygun olabileceği ve Antlaşmanın San Fransisko emniyet tertibi içerisinde müzakere edilebileceği.

Son bir madde olarak da, eğer Sovyetler Montreux Sözleşmesini öne sürerlerse bunun sadece çok taraflı olarak görüşülebilecek bir konu olduğunun belirtilmesinin uygun olacağı ifade olunmaktadır.

(*) Açıkalın bu noktayı telgrafında şöyle veriyor: «Müttefikimiz İngiltere bize yardım edebilir ise etmesini ister isek tabiidir ki bunu yapmakla bahtiyarlık duyacak dediniz» değil mi diye sordum. Mr. Eden «Evet, tamamen böyledir» cevabını verdi Vedalaşmak için ayağa kalktığımız zaman Mr Eden muvaffakiyet temennilerini tekrar ederek «şimdiye kadar bütün siyasetini pek iyi idare etmiş olan Türkiye'nin bu işi de başarı ile idare edeceğinden emin bulunduğunu söyledi.» Londra B.E.nin Mart 1945 tarihli telgrafı.

Aynı gün yani 4 Nisan 1945'de Dışişleri Bakanı tarafından Sovyet Büyükelçisine verilen Nota'da, "Türkiye ile Sovyet Rusya'yı uzun zamandan beri bir birine bağlayan iyi komşuluk ve dostluk münasebetlerini idame ve tarsin arzusunu daima beslemekte olan Türkiye Hükümetinin, Türk Sovyet dostluğuna mühim hizmetler ifa etmiş olan bu Muahedeye verdiği kıymeti tebarüz ettirdikten ve 7 Kasım 1935 tarihli protokol ahkâmı mucibince izhar edilen fesh arzusunun kaydeylediğini" bildirdikten sonra, "feshedilen muahede yerine iki tarafın bugünkü menfaatlerine daha uygun ve mühim salahları muhtevi yeni bir akdin ikamesi hususundaki Sovyet telkinini kabul eylediği ve bu bapta kendisine yapılacak teklifleri en büyük dikkat ve hayırhahlıkla tetkike amade bulunduğu" ilave edilmiştir. Cevabımız 7 Nisan günü Ankara ve Moskova'da bir resmi tebliğle ilân edilmiştir.

Bu suretle, Türkiye Cumhuriyet Hükümeti, Molotof'un şart koştuğu, eski anlaşma yerine yenisini koyma isteğini şeklen ve açıkça ilân etmiştir.

Sarper 21 Nisan 1945'da Vinogradov'a öğle yemeğinde davetlidir. Vinogradov, Sovyet-Japon Antlaşmasının feshi ile Türk-Sovyet antlaşmasının feshi arasında ayırım yapmakta, birincisini mutlaka bir fesih, "ikincisini ise münasebetlerin inkişafına hadim olacak bir islâh ve tadil arzusunun ifadesi olduğunu" söylemiştir. Sovyetlerden şimdiye kadar bir cevap çıkmamasının Molotov'un Moskova'da bulunmamasından ileri geldiğini temin etmektedir. Sarper eğer Sovyetler isterlerse bir "échange de vue" ye hazır olduğumuzu şahsi kanaatı olarak belirtmiştir.

Sarper bu görüşmeyi Hükümete arzettikten sonra 21 Nisan akşamı tekrar Vinogradov'u görerek "échange de vue'ye hazır olduğumuz hakkında evvelce söylendiğini resmen de teyid etmeğe ve tarafeyni bağlamıyan bir hazırlık olmak üzere şahsen Vinogradov ile konuşmaya mezun olduğunu bildirmeye Hükümetçe memur edildiğini" bildiriyordu.

Vinogradov yapılan bu telkini müsbet karşılamış ve keyfiyeti derhal Hükümetine bildireceğini söylemiştir."

Bu son nokta önemlidir. Zira, aşağıda görüleceği gibi, Vinogradov ile Sarper, Mayıs ayı içinde önemli iki görüşme yapmışlar ve iki memleket arasında yapılabilecek bir ittifak antlaşmasının esaslarını görüşmüşlerdir. Her ne kadar görüşme zabıtlarında ortaya atılan fikirlerin şahsi olduğunun iki tarafca da belirtildiği görülmekte ise de, bu daha çok konuşulanların muhtevası ile ilgilidir ve her iki Hükümetin de bundan haberdar edilmeleri, Büyükelçilerin ve bilhassa Sarper'in görüş teatisinde bulunmak üzere yetkili kılınmış bulunduklarının bilinmesi, görüşmelere de ister istemez bir ölçüde resmi mahiyet vermiş, hiç olmazsa bu, Türk Hükümetince böyle telâkki edilmiştir. Vinogradov'un bazı sözlerinden aynı şeyin kendisi ve Sovyet tarafı için de doğru olduğu anlaşılmaktadır, ve Molotof'un daha sonra bu görüşmelerde daha çok Türk görüşünün belirlendiğini söylemesi de buna delildir.

5 Mayıs'ta, San Fransisko'da bulunan Hasan Saka Eden'le görüşmüştür. Eden Sovyetlerin tasarıları hakkında kendilerine hiçbir şey söylemediklerini, Boğazlar hakkında Ruslarla bildiklerimiz dışında bir şey görüşülmediğini ve kısa bir müddet içinde Rusların herhangi bir teklifleri olacağına ihtimal vermediğini belirtiyordu.

Saka 7 Mayıs'ta da Molotof'la görüşmüştür. Molotof, Vinogradov'la Sarper arasında görüşmeden haberdar görünmemektedir ve henüz bu meselede bir şey hazırlamadıklarını, Türk Hükümetinin de kendi telkinlerini bildirebileceğini söylemektedir. Saka'nın, Sovyet Hükümetinin yapacağı telkinleri beklemeyi tercih ettiğimizi söylemesi üzerine de 'Feshedilen muahededeki hükümlerin bugünkü şartlara uymadığı hususunda bizimle mutabıkmısınız?" diye sormuştur. Saka, raporunda, "Bu sual ile bu noktaya hususi bir ehemmiyet atfettiğini sezdim, sualini menfi karşılamadım' demektedir (*)

21 Mayıs günü Vinogradov Sarper'i Dışişleri Bakanlığında ziyaret etmiştir. Amaç, tamamen şahsi olmak üzere, iki memleket arasında yapılabilecek şeyler üzerinde fikir teatisinde bulunmaktır. Sarper, kişisel görüşüldüğüne göre kapalı sondajlar yapmaktan bir şey çıkmayacağını, açık görüşülmesini teklifle, kasdettiği şeyin Montreux sözleşmesi olup olmadığını sormuştur. Vinogradov buna "evet" deyince, bu çok taraflı sözleşmeyi faydalı bir şekilde ele almanın çok

---

(*) Molotof'un önce Sarper'e, sonra Saka'ya sözünü ettiği, «Feshedilen muahededeki hükümlerin bugünkü şartlara uymaması» nın ne anlama geldiği hususunda Sovyet tarafının hiçbirşey söylememesi dikkati çekmektedir. Montreux konusunda ise Sovyetler nisbeten daha açık konuşmakta, mübalağâ yoluylada olsa, mesela Japon İmparatorunun Sovyetler kadar söz sahibi olmasından sözetmektedirler.

zor olduğunu belirtmiştir. Vinogradov da aynı kanıda olduğunu, bunun içinden nasıl çıkacağını göremediğini ve önemli olan şeyin Sovyetlerin güvenlik sorunu, yani Sovyetlerin Karadeniz güvenliği olduğunu söylemiş, Sarper, Türkiye için de Boğazların bir güvenlik sorunu olduğunu, burasını tam olarak elde bulundurmaktan ve dilediğimiz gibi tahkim etmekten vazgeçilemiyeceğini ifade ettikten sonra "esasen bu geçidin müstahkem olarak bir dostunuzun elinde bulunması sizin de menfaatinize uygundur, zannederim" demiştir.

Boğazların bir dost elinde olması şartıyla, Vinogradov da aynı görüştedir. İngilizleri şüpheye düşürmiyecek bir hal şekli bulmanın zorluğundan bahsederken, Montreux beynelmilel bir konu olarak ele alınıncaya kadar tarafımızdan şimdiden tek taraflı bazı vaadlerde bulunma olanaklarını soruşturur şekilde konuşmuştur. Sarper'in güven uyandıran bir politikadan ayrılmamızı istemesinin yerinde olmadığını söylemesi üzerine Vinogradov, şüphelenmeye yer olmadığını, her türlü teminatı vermeye hazır olduklarını söylemiş ve "kendileri için Karadenizin emniyeti dediği şeyin Montreux'ye temas etmeden acaba başka türlü formüle etmenin mümkün olup olmıyacağını araştırır gibi bir sual" sormuştur. Sarper konuşmanın bundan sonraki kısmını şöyle naklediyor :

"— Meselâ bir ittifak muahedesi ile mi? demek istiyorsunuz" dedim.

Bu sözlerim üzerine Vinogradov beklemediğim bir alâka ile durdu ve :

"— Evet bu olabilir" dedi.

"— Kime karşı" dedim.

"— Hiçkimseye karşı" dedi.

"— Mütearrıza karşı mı" dedim.

"— Evet, isterseniz mütearrıza karşı diyelim" dedi.

"— Karadenizin emniyeti diye tavsif ettiğiniz mesele bu mudur" dedim.

"— Evet, budur. Bir de teferruat olarak Türk ve Sovyet gemilerinden başka Karadenize gidecek diğer deniz kuvvetleri meselesi vardır" dedi.

"— Bu nokta İngilizlerle aranızda olan ihtilaflar zümresine bir ihtilaf daha ilave etmez mi?" dedim.

Bu sözüme karşı Vinogradov, istical ile reaksiyon göstererek, İngilizlerle aralarında ihtilaf olmadığını ve olmayacağını, ihtilaf diye bahsedilen şeyin bir takım görüş farklarından ibaret olduğunu ve bunlara da bir hal çaresi bulunacağını söyledi. Bunun üzerine ben :

"O halde, şu anda fikrimi yukarıda bahsettiğimiz ittifak fikrine bağlayarak diyebilirim ki, ideal hal çaresi İngiltere ile Türkiye ve İngiltere ile Rusya arasındaki ittifak münasebetlerini üçlü bir ittifak haline koymak veya sizinle yapacağımız bir ittifaka İngiltere lehine bir ihtirazi hüküm koymaktan ibarettir" dedim.

Bu telkin karşısında Vinogradov fazla istekli davranmadı ve sözü karıştırdı. Münasebetlerimizin tanzimi konusunda yeni bir mevzua temas ederek ileride beynelmilel meselelerde birbirimizi takviye etmenin ne kadar faydalı olacağını söyledi". Bu nokta üzerinde karşılıklı birkaç cümle teatisinden sonra Sarper, şunları söylüyor :

"Bu tarz, konuşmaya yanlış açıdan başlamaktır. Birbirimizi alâkadar eden meseleler karşısında alacağımız vaziyeti, henüz tanzim edilmemiş olan münasebetlerimizin mahiyeti ve seviyesi tayin eder."

Görüşmenin sonunda, tamamen kişisel olduğu karşılıklı olarak tekrarlanan bu konuşmalardan İngilizlere haber verilmemesinde mutabık kalınmıştır.

Moskova'ya dönecek olan Sarper ertesi gün veda etmek maksadıyla Vinogradov'u ziyaret etmiştir. Sarper'in, bir gün önceki görüşmedeki fikirleri ve özellikle ittifak fikrini nasıl bulduğunu sorması üzerine Vinogradov, bunu çok ilginç bulduğunu ve "muhtelif imkânlar etrafında biraz daha araştırma ve görüşme yapmanın faydalı olacağını söyledikten sonra, en önemli sorun olarak, Montreux sözleşmesini karıştırmadan Sovyetlerin Karadeniz emniyetinin sağlanmasının şeklini daha iyi anlamak istediğini söylemiştir.

Sarper, bu konudaki görüşlerini söylemeden önce, sözleşmenin işe sokulmamasının faydası olarak, iki taraflı çözümlenmesinin hukuken imkânsız olduğu, İngilizlerin şüphesini yok yere çekme tehlikesi yaratabileceğini ve son olarak da, yeni Antlaşma Montrö hükümleriyle biraraya geldiğinde iki tarafın menfaatlerini daha iyi sağlayabileceğini belirtmiştir.

Sarper'in Karadeniz emniyetini sağlaması konusunda ileri sürdüğü görüşler ise şöyle özetlenebilir :

Sulh zamanı için ortada Sovyetleri rahatsız eden bir durum yoktur. Savaş zamanında ise, Sovyetlerin x devleti ile savaş duru-

munda olduğu düşünülürse, Türk-Sovyet antlaşmasına, bu devletin gemilerinin Karadenize geçirilmeyeceğini dair bir hüküm konursa Sovyetlerin sadece Karadeniz güvenliği değil, daha fazlası sağlanmış olur.

Vinogradov, tatmin olmuş gibi görünmüş ve şu soruyu sormuştur. "Ancak, Akdeniz'deki x bahri devleti ile sizin de bir ahdi münasebetiniz ve bir takım ahdi vecibeleriniz olursa, bunları derpiş ettiğimiz hükümlerle telif etmek için bir çare aklınıza geliyor mu?" Vinogradov'un isim söylememesine rağmen kasdettiği "bahri devletin" İngiltere olduğu anlaşılmaktadır ve Sarper cevabını İngiltere örneği üzerinden vererek "yapılacak ittifak antlaşması hükümlerine göre, İngiliz deniz kuvvetleri Türk ülkesinden geçmiyecek ve Karadeniz'de de sizin emniyetinizi tehdit eden bir vaziyet hasıl olmıyacak" demiştir.

Vinogradov, İngiltere'nin müsaade olmamasına rağmen geçmek istemesi durumunda ne olacağını soruşturduğunda, Sarper "Benim fikrime göre herhalde protesto etmekle iktifa etmiyeceğiz" dedikten sonra, Vinogradov'un ısrarı üzerine, "yani şu demek ki, o devlet Türkiye'nin bitaraflığına karşı mütearrız vaziyetine düşecek ve Türkiye de politikasının ve prensiplerinin sizce de malum olan seciyesi icabı olarak vazifesini yapacak ve bundan tahaddüs eden vakıanın veya vekayi silsilesinin mesuliyeti de mütearrızda kalacak" şeklinde cevap vermiştir.

Vinogradov'un ilgilendiği üçüncü nokta Sovyet Karadeniz kuvvetlerinin Akdenize çıkması konusunun nasıl görüldüğüdür. Sarper, mevcut kuvvet oran ve denge karşısında, Sovyet donanmasının, Akdeniz'e çıkmak değil, sıkı sıkıya kapanmak zorunda olmak sebebiyle bunun gerçekte ortaya çıkacak bir sorun olmadığını söylerse de, Vinogradov, bunun şimdi söz konusu olmasa bile, ilerde belirecek durumlarla bir sorun halini alabileceği görüşündedir.

Sarper bu ihtimali hiç düşünmediğini, Sözleşmeye göre çıkışta Türkiye'nin bazı takdir hakları bulunduğunu, bunları iki müttefikten birinin aleyhine olmamak suretiyle kullanarak iki tarafa da faydalı hizmetler yapabilecek durumda olduğunu söyliyerek, bu nokta üzerinde fazla durmamıştır.

Vinogradov, Sarper'e, Moskova'ya döndüğünde, bu sorunlarda konuşmayı Molotofla devam etirmenin tabii olduğunu söyleyince, Sarper, "aramızda bir kaç kere tekrar edildiği gibi, bu görüşmelerimizin tamamiyle hususi mahiyette olduğunu ve görüşmeler hakkında kendisi tarafından haberdar edilmesi tabii bulunan M. Molotof

tarafından kendisine cesaret verici bir açıklama olmadan bunları M. Molotof' resen açmaya mütemayil olmadığını ve esasen müzakereye girişmek için talimatı olması gerektiğini, halbuki şimdi bu talimatı olmadığını" belirtmiştir.

Vinogradov'un özür dileyerek öğrenmek istediği son bir nokta da, İnönü'nün de Sarper'le aynı düşüncede olup olmadığıdır. Sarper bunu şöyle cevaplandırdığını kaydediyor :

"— Maalesef bu sualinize her hangi bir cevap vermeye mezun olmadığımı zannediyorum : fakat sizin yerinizde olsaydım bu hususta müsterih olurdum".

Sarper — Vinogradov görüşmelerinin önemi ve yapıldığı tarihte de aynı önemle karşılandığı şüphesizdir. (*) Gerçi hem Sarper, hem de Vinogradov görüşmenin hükümetlerinden aldıkları talimata dayanmadığını söylemişlerdir. Buna karşılık ikinci görüşmede Sarper, Hükümetin bu konularda tarafları bağlayıcı olmasa dahi, görüş teatisi için kendisine yetki verdiğini 21 Nisan 1945'de Vinogradov'a söylemiştir ve Vinogradov da bunu Moskova'ya bildirmiştir. Şu halde, görüşmelerin tamamen resmiyetten uzak olduğunu iddia etmek ve hiç olmazsa o tarihte buna iki Büyükelçi arasında afaki bir zihin temrininden daha ileri bir mahiyet verildiğini ve bunun böyle olmasının da normal olduğunu söylemek mümkündür.

Görüşmelere atfedilen öneme gelince, birinci noktanın, Sovyetlerin Antlaşmayı yenilemeye hakikaten niyetleri olduğunu göstermesi ve yenileme şartı olarak da Boğazlar statüsünün değiştirilmesinin ileri sürüleceğinin anlaşılmasıdır. Vinogradov'un meseleyi Kara-

---

(*) Molotof'un Potsdam Konferansının 22 Temmuz 1945 tarihli toplantısında bu görüşmeler üzerinde verdiği açıklama, Amerikan zabıtlarına göre şöyledir :
«Molotof Meselenin kaynağını açıklamak istiyor. Türk Hükümeti Moskova'daki Türkiye Büyükelçisi vasıtasıyla teşebbüse geçerek bir ittifak teklif etti. Bu konu Ankara'daki Sefirlerine de (Vinogradov) açıldı ve tekrar Moskova'da, Mayıs sonunda Türkiye Büyükelçisi tarafından öne sürüldü. Haziran başlarında Türkiye Büyükelçisi ile iki konuşması olmuş. Türk tekliflerine cevap olarak, bazı şartlar yerine getirilirse, Sovyet Hükümetinin bir ittifak antlaşmasına itirazı olmadığını söylemiş.....»
Bak: F.R. of the U.S. Conference of Berlin, 1945 Vol'II S. 257 Molotof'un sözünü ettiği ilk görüşme herhalde, Dostluk antlaşmasının feshi görüşmesidir. Bu ve bundan sonraki görüşmede Türkiye'nin ittifak teklif ettiğini söylemek, Sarper'in raporları karşısında, ya çok büyük bir anlaşmazlıktan, ya da olayları olduğundan farklı göstermekten ileri gelmektedir. Molotof'un ısrarla, Türk Hükümetinin yeni görüşmeler için, eski anlaşma yerine yenisinin konması için istek izhar etmesi gerektiğini söylemesi ve tekliflerin hed bizden gelmesini sağlamaya çalışmasının amacı, Potsdam Konferansında konuları sunuş tarzından anlaşılmaktadır. Öyle görülüyorki, Molotof, isteklerini Amerika ve İngiltere'ye munis göstermek için belirli bir taktiği sadakatle takip etmektedir.

deniz emniyeti açısından ele alması ve bir itifak fikrini hiç de tuhaf karşılamaması cesaret verici unsurlardır. Mevcut durum ve şartlar altında görünüşte, Vinogradov'un da hakikaten bir hal şekli bulmaya çalışması, da şüphesiz iyimserliği arttırmıştır. Boğazlar ve Karadeniz güvenliği üzerinden bir itifak antlaşmasının, işin tarihçesi bakımından hiç de gerçek dışı bir düşünce olmadığı, 1935, 1936 ve 1939 yıllarında Sovyetlerle yapılan temaslar sırasında görülmüştü. 1939 yılında Dışişleri Bakanı olarak Moskova'ya giden Saraçoğlu, şimdi Başbakandır, fakat Türkiye Sovyetler Birliğinin karşılıklı kuvvet durumları ile savaşın sonunun geldiği 1945 yazındaki dünya durumu birbirinden çok farklıdır.

Şu halde Sovyetlerle Haziran 1945'e kadar yapılan temaslardan çıkan sonuç özellikle Molotof'un, Dostluk Antlaşmasının iyileştirilmeye muhtaç olduğu yolundaki sözlerinin ışığı altında Sovyetlerin esasta, daha ileri bir anlaşmayı olumsuz karşılamıyacaklardır.

Tabiatıyla mevcut dostluk antlaşmasının yerine aynı seviyede bir başka anlaşma konacaksa mevcudun feshine lüzumu kalmıyacağına göre, önemli sorun bu "iyileştirme" nin Sovyetlerin gözünde ne manaya gelebileceğini kestirmektedir. Sarper'in gerek Moskova'da yaptığı temaslar, gerek Vinogradov'la görüşmeleri ise Sovyetlerin Montreux ve Karadeniz emniyeti konusunda durmakta olduklarını göstermektedir. Montreux beynelmilel bir mukavele olduğuna göre prensip olarak değiştirilmesi kabul edilmiş olsa bile bu ancak beynelmilel bir konferansta yapılabilirdi. Bunun güçlükleri ve tarafları tatmin edecek bir anlaşmaya varılması olanağı bir yana, Sovyetler konuyu bir Karadeniz sorunu ve herşeyden önce Türkiye ile kendi aralarında bir sorun olarak görmektedirler. Türkiye ise, Müttefikleri ve Amerika ile arasının bozulmasını göze almadan, Ruslar yararına ikili bir taahhüt veya vaadede bulunamazdı. Zira bu, Türkiye'nin harp sonrasında tam anlamıyla tecridi demek olacaktır. Böylece karadeniz güvenliği konusunda Montreux'nün milletler arası bir konferansta veya ikili olarak değiştirilmesine girişmeksizin, sözleşmenin (Türkiye harp halinde olduğu veya harbi yakın addettiği takdirde) verdiği takdir hakkından yararlanarak Sovyetlerle Karadenize düşman harp gemisi sokulmaması ve Sovyet gemilerine giriş çıkış hakkı verilmesi esası üzerinden bir anlaşma yapılması bir alternatif olarak ortaya çıkmakta idi.

Bu anlaşmanın tek yönlü bir taviz olmaması için de, Türkiye'nin Sovyetlere tanıyacağı ilâve hakların doğuracağı savunma risklerine karşı bir denge olmak üzere anlaşmaya Boğazlar ve Karadeniz bölgesine bağlı karşılıklı yardım yükümlülüğü taşıması, yani sı-

nırlı çerçeveli bir ittifak antlaşması olmasının düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Bunun bir ek faydası da 1939'da yapılamıyan şeyin, Türk-İngiliz ve Türk-Sovyet antlaşmalarının dengeli bir biçimde birbirine bağlanmasıdır.

Feshedilen dostluk antlaşmasının yerine, bu şartlarla bir ittifak antlaşması konmasının Sovyetleri tatmin edecek bir çözüm yolu olduğuna tarafımızdan inanılmış görünülmesi bugün hayret uyandırabilirse de aslında itifak antlaşması denen şeyin mahdut çerçeve ve kapsamlı bir karşılıklı yardımlaşma teahhüdünden ibaret olması ve Sovyetlerin ötedenberi üzerinde durdukları bir bölgesel güvenlik sorununa karşılık teşkil etmesi bakımından o tarihlerde böyle bir teklifte bulunulmasını aykırı karşılamamak gerekir. Bu şekliyle sözkonusu tasarı, vaktiyle Litvinof tarafından teklif edildiğinde tarafımızdan, Türkiye'nin Akdeniz güvenliğini açıkta bıraktığı ve tek taraflı taviz olacağı düşüncesiyle kabul edilmemişti. Şimdi Akdeniz güvenliği sorunu, İtalyan tehlikesinin kalkması ve İngiliz antlaşması ile karşılandığından kabul edilebilir görünmüş, fakat bu sefer de, Türkiye'den savaşa girmemesinin karşılığını ister görünen Sovyetlerce kabul edilmemiştir.

Sarper Haziran 1945 başında Moskova'ya hareket ettiğinde "dostluk" veya "ittifak" antlaşmasının müzakere veya imzaya hazır olduğu şeklinde kesin ifadeler ise gerçek duruma aykırı düşmektedir. Nitekim, Saracoğlu'nun Sarper'e verdiği aşağıda yazılı talimatta da bu konuların görüşülmesi ihtimalinden söz edilmektedir. Bu şekilde beyanların yukarıda esaslı kısımları zikredilen Sarper-Vinogradov görüşmelerine dayandığı anlaşılmaktadır. Bir Sovyet Sefirinin kişisel görüşü olarak bile, Hükümetinden hiç olmazsa ön talimat almadan itifak gibi önemli bir konuda söz etmesinin Sovyet diplomasi ananesine uygun olmadığı kanısıyla Vinogradov'un sözlerine şahsi olmanın ötesinde bir önem atfedilmiş olması çok kuvvetle muhtemeldir.

Başbakan Saracoğlu, Sarper'e, Moskova'ya hareketinden önce 23 Mayıs 1945 tarihinde, yazılı olarak ayrıntılı talimat vermiştir. Bu önemli belgeyi olduğu gibi almak uygun olacaktır :

Selim Sarper

Moskova Büyükelçisi

Sovyet Büyükelçisi Vinogradov'la 21 Mayıs 1945 ve 22 Mayıs 1945 tarihlerinde yapmış olduğunuz iki görüşmeye ait zabıt hülasaları incelendi; bu görüşmeler esnasında söylediklerıniz ve umumiyet itibariyle de takip ettiğiniz hareket hattı tasvib olundu.

Moskova'ya avdetinizde Sovyet Hükümeti ile aynı mevzu etrafında görüşmelere devam olunması ihtimaline binaen buna dair talimatınız aşağıdadır :

1 — Aramızdaki dostluk muahedesinin feshini arzu ettiklerini ve bu muahedeyi ciddi surette iyileştirmenin lüzumunu bildiren Sovyet tebliğine cevap olarak verdiğimiz ve dünyaya ilan ettiğimiz cevapta aramızdaki muahedeyi iyileştirmeyi kabul eylediğimizi bildirmiştik. Bu iyileştirmeyi tahakkuk ettirmek için Sovyetlerle bir ittifak muahedesi akdetmeye kadar ilerlemeye prensip itibariyle Cumhuriyet Hükümeti mütemayildir.

2 — Montrö muahedesi beynelmilel bir akid olması dolayısiyle bu muahedenin tadili maksadiyle meseleyi Sovyetlerle iki taraflı olarak ele almamız hukuken mümkün olmadığı gibi, Siyaseten de İngiliz-Sovyet ve Türk-İngiliz münasebetleri üzerinde yapacağı fena tesir bakımından hatalı olur.

3 — Bununla beraber herhangi bir ihtimal muvacehesinde Sovyetlerin Karadeniz'in emniyeti meselesi üzerinde hassasiyet göstermekte olmaları dolayısiyle biz de bu hassasiyete karşı anlayışla hareket ederek onların bu endişelerini bertaraf ve bize karşı itimatlarını takviye etmek üzere, prensiplerini görüşmeye salahiyettar olduğunuz ittifak muahedesine, Karadeniz emniyeti mevzuunda bir harp halinde Türk ülkesinden Sovyetlere düşman kara ve deniz kuvvetlerinin geçmesine müsade edilmiyeceğine dair bir hüküm konmasını telkin edebilirsiniz.

4 — Yine bir harp halinde Karadeniz'den Sovyet deniz kuvvetlerinin Akdenize çıkması meselesini, Montrö, Muahedesinin bize bırakmış olduğu takdir hakkını müttefikimiz olan İngiltere'nin aleyhine kullanmamak suretiyle, Karadenize girişi menedeceğimize mukabil bir muvazene tesisinin imkânları etrafında araştırmalar yapmanız muvafık olur. Esasen Sovyetlerle bir ittifak muahedesi akdine muvafık olursak, bu muahedenin İngiltere'ye karşı tevcih edildiği şüphesini davet etmek, ne Sovyetlerin ve ne de bizim menfaatimize uygun olur.

5 — İngilizleri şüpheye düşürmenin bizim ve Rusların menfaatine uygun olmadığı noktasından hareket ederek, böyle bir ittifak muahedesine İngilizlerle olan itifakımızda Rusya'nın lehine olan hükme benzeyen ve bu kere İngiltere lehine bir hüküm ilavesi de doğrudur.

6 — Umumiyet itibariyle Sovyetlere anlatmak lazımdır ki, biz kendilerine karşı bir kombinezona girmeye mütemayil değiliz. Hüsnüniyetimizle ve samimiyetimizle kendilerini temin etmeye fırsat düştükçe çalışılmalıdır.

7 — Dikkatle üstünde durulacak noktalardan biri, İngiltere ile Sovyetler arasında bir harp zuhuru halinde bizim İngiltere'ye karşı harekete sürüklenmemizi intac edecek bağlardan ictinab etmek lâzımdır. (Akdedilecek muahedede Sovyetlere düşman kuvvetlerin memleketimizden geçmelerine mani olan hükme rağmen Boğazlar zorlanırsa tarafımızdan gösterilecek mukavemet neticesinde hadis olacak vaziyet bu kayıddan tabii müstesnadır.)

8 — Biz böyle bir ittifak akdini mümkün gördüğümüz zaman İngilizlerin muvafakatini istihsale çalışacağız ve onlarla olacak müzakere safahatından sizi ve icap ettikçe Sovyet Hükümetini haberdar edeceğiz.

9 — Moskova'daki işinizi alakalandıran malumat size Merkezden muntazaman verilecektir.

10 — Vaziyeti icabına göre, Merkezden ayrıca talimat istersiniz.

11 — Moskova'daki İngiltere ve Amerika Büyükelçilerinin sizden malumat istemeleri ihtimali karşısında Cumhuriyet Hükümetince bu memleketlere verilecek ve size de hemen bildirilecek mal!!mata göre kendileriyle görüşürsünüz.

12 — Bu talimatın bir nüshası Dışişleri Bakanlığına tevdi olunmuştur.

Başbakan
Ş. Saracoğlu

Sarper Moskova'ya döndüğünde, 7 Haziran günü saat 18.00 de Molotof tarafından kabul edilmiştir.

Alışılmış "nezaket temennileri teatisinden sonra" Molotof, Sarper'in Hükümeti ile temasından herhalde faydalı sonuçlar almış olduğunu söyleyince, Sarper, Vinogradov'la yaptığı görüşmelerden herhalde kendisinin bilgisi olduğunu ve bunlar hakkındaki görüşlerini büyük bir ilgi ile öğrenmek istediğini söylemiştir. Molotof bunları görmüş ve ilgi çekici bulmuştur. Ancak bunlarda daha çok Türk

görüşleri belirtilmiştir. Türkiye ile bir ittifak antlaşması yapılmasından önce iki memleket arasında mevcut pürüzlü sorunların çözümlenmesi gerekir. Bu sorunlar Molotof'a göre, şunlardır :

Birinci sorun "aramızda 1921 tarihli muahedenin ihdas etmiş olduğu durumdur. . . 1921 tarihli Muahede Sovyetlerin zaif oldukları bir zamanda akdedilmiş ve bir takım arazi değişiklikleri meydana getirmiştir. Evvel emir'de bu meseleyi düzeltmek lâzımdır."

Sarper bu sözlerle Türkiye'nin doğru hudutlarında bazı değişikler yapılmasını mı kasdettiğini sorunca, Molotof "evet" . . . . . haksızlıkların tamirini kastediyorum". demiştir. Sarper, 1921 Antlaşmasının Sovyetlere kuvvetle kabul ettirilmiş bir antlaşma olmadığını, tamiri gereken haksızlıklara gelince, bunları aramak için hiç bir olumlu sonuca varmadan memleketimiz arasındaki tarihi bağlantılara inilebileceğini, kaldı ki, 1921 Antlaşmasının getirdiği durumun haksızlık değil, haksızlığın tamiri olduğunu belirtmiş ve "bu haksızlığı bizzat Lenin müşahade ve tamir etmiştir." şeklinde cevap vermiştir.

Molotof, yine 1921 yılında Polonya ile Sovyetler arasında imza edilmiş olan haksız bir antlaşmanın feshi ile Sovyetlerle Polonya arasında uzun süreli bir dostluğun kurulabildiğini söyliyerek iki antlaşma ve iki durum arasındaki benzerliği belirtmek isteyince, Sarper "Ankara'dan buraya büyük ümitlerle gelmiştim. Sizi temin ederim ki Hükümetimin niyetleri gayet temiz ve samimidir. Fakat şunu da itiraf ederim ki, şu anda bu ümitlerimi kaybetmek üzereyim." dedikten sonra hiç bir Türk Hükümetinin Türk kamuoyuna böyle bir teklifi anlatamıyacağını, Sovyetlerin ne istenen küçük toprağa, ne de oradaki nüfusa ihtiyaçları olmadığını belirtmiş ve "bununla temin etmeyi düşündüğünüz menfaat, bütün Türk Efkârı umumiyesinin sempatisini feda etmekle karşılaştırıldığında konuşmaya bile değmez . . . Bu arzunuzun tahakkuku için hiç bir ihtimal yoktur. Bu itibarla konuşmaya devam etmiyerek, bu noktanın bir tarafa bırakılmasına samimiyet ve hüsnüniyetle Mr. Molotof'un müsaadelerini rica ederim." demiştir.

Bunun üzerine Molotof "(. . . . .) mevzuu görüşmiyelim; fakat aramızda bütün pürüzlü meseleleri de halletmiş olmayız. Konuşmamıza devam ederiz" şeklinde konuşmuş ve bu nokta böylece bırakılmıştır.

Molotof, ikinci pürüze geçmiştir. ". . . sıkışık zamanlarımızda Karadenizdeki emniyetimizle alakadar olmak mecburiyetinde kal-

dık. Bu endişemizde yanılmış olabiliriz ve Türkiye'nin tavır ve hareketi netice itibarile bu mevzuda bir müşkülata müncer olmadı. Fakat ne de olsa Boğazlar meselesinde 200 milyonluk bir insan kitlesi Türkiye'nin iradesine tabidir. Yalnız iradesine değil, aynı zamanda imkânlarının ihdas edebileceği vaziyetlere tabidir. Türkiye'nin hüsniniyetinden eminiz. Ve fakat Boğazları müdafaa hususunda ehliyet ve imkanlarından emin olamayız."

Bu sözlerin nereye varacağını kestiren Sarper şu müdahalede bulunmuştur. "Bu mevzuda da konuşmaya devam etmezden evvel bir noktayı derhal tavzih etmeme Mösyö Molotof'un müsaadelerini rica ederim. Eğer Türkiye'nin müdafaa imkânlarından, imkânsızlıklarından çıkardıkları netice Boğazlarda Sovyetlere üs verilmesi meselesi ise, hemen söyliyeyim ki 1921 muahedesi münasebetile arazi tadilâtı meselesi gibi Boğazlarda üs verilmesi de mevzubahis dahi olamaz; görüşmelerimizde bir neticeye varırız veya varmayız. Fakat her halde bu iki mesele şimdiden bertaraf edilmeden konuşmalarımızdan pek faide ummuyorum." —

Bu cevap üzerine Molotof bu şartlar altında Karadeniz emniyetinin nasıl sağlanabileceği üzerinde "uzun uzadıya tereddütler izhar" ettikten ve 20-30 sene sonra Almanya'nın tekrar kuvvetlenebileceği ve İtalya gibi bir müttefiki olabileceğinden sözettikten sonra "sulh zamanında Boğazlarda üs vermek istemediğimize göre, harp zamanında mı bunu nazarı dikkate almayı teemmül ettiğimizi" sormuştur.

Sarper cevaben, böyle birşey söylemediğini, fakat yapılması söz konusu ittifak antlaşması gereğince Türkiye savaşa girdiği ve Sovyetlerin yanında çarpıştığı zaman ne gibi zorunlukların ortaya çıkacağını şimdiden tesbit etmek mümkün olamıyacağını ve bunun için yetkisi ve bilgisi de olmadığını, kaldı ki böyle bir durum ortaya çıktığında Türkiye herhalde savaşı kazanmak istiyeceğine göre, bu noktanın şimdilik kendisi ile Molotof arasında değil, o zaman Genelkurmaylar arasında görüşülecek bir konu olduğunu ifade etmiştir.

Molotof sözü değiştirerek Cumhuriyet Hükümetinin iyi niyetlerinden şüphe etmemekle beraber "bu müdafaa imkânları mevzuunda ne gibi bir teminat verebileceğimizi veya emniyeti hangi şekilde ve tarzda temin edebileceğimizi öğrenmek" isteyince, Sarper şu cevabı verdiğini kaydediyor :

"Hukuken muahedeyi imza etmekle ve fiilen de icap ederse Boğazları müdafaa etmekle bunu temin edeceğiz, şayet imkânlarımızı dar görüyorsanız ve sizden talep edersek bize silah ve malzeme satınız, bu suretle mevcut imkânlarımızı o nisbette takviye ederiz."

Molotof'un değindiği üçüncü nokta ise Montreux sözleşmesinin değiştirilmesi konusudur. Molotof ittifak antlaşması görüşmeleri ile aynı zamanda sözleşmenin değiştirilmesi için de görüşülmesini teklif etmiştir. Sarper bundan hiçbir fayda beklemediğini, İngiltere'nin şüphesini çekmenin ne Türkiye'nin ne de Sovyetlerin yararına olduğunu söylemiştir. Molotof, iki dost ittifak antlaşması akteder ve bunun gereği olarak bir konuyu görüşmek isterlerse buna kim engel olabilir diye sorunca da, Sarper "ahdi vecibelerimizden başka hiç birşey" dedikten sonra, söylemek istediğinin şüpheyi davet meselesi olduğunu, karşı tarafın sesini çıkarmamasının hakikaten şüphe etmediği anlamına gelmiyeceğini tekrarlamıştır.

İttifak müzakeresinin usulü sözkonusu olduğunda Sarper, önce bir proje hazırlanarak sorunların maddelerinin teker teker görüşülmesi sırasında ele alınmasını teklif etmiştir. Motolof aynı görüşte değildir ve önce sorunların çözümlenmesi gerekeceğini ondan sonra da antlaşmanın sözkonusu olabileceğini söylemiştir. Bu suretle, Sovyetlerin 3 büyükler toplantısından önce Boğazlar meselesini olup bittiye getirmek istedikleri anlaşılmaktadır.

Görüşmelerin devamı konusunda da, Sarper, birkaç gün sonra tekrar görüşme isteyebileceğini bildirmiştir.

Raporunun sonunda Sarper, kişisel görüşlerini bildirirken özellikle Sovyetlerin görüşmeleri keseceklerini zannetmediğini, Arazi değişiklikleri üzerinde ısrarla duracaklarını tahmin etmediğini, esasen Molotof'un bunu diğer noktalarda bir taviz koparmak için ileri sürdüğü hissini edindiğini, sulh zamanı için Boğazlarda üs elde etmek için ısrar edecek gibi görünyorlarsa da, muhtemel bir savaşta Karadenizin güvenliği bakımından Boğazların ortak savunması gibi somut teminat sözleriyle tanımlamak istedikleri şekilde bir formüle tekrar döneceklerini tahmin etiğini belirterek "Mevzuları daha ilk görüşme esnasında gösterdiğimiz katiyet ve hassasiyet muvacehesinde mülâhazat silsilesinden geriye kalan noktaları, yani tahminime göre dahilî işlerimize müdahaleye benzeyen talepleri de artık serdedeceklerini tahmin etmiyorum".

Son olarak da Sarper, tasarlanan antlaşmaya göre beraberce savaşa girmek söz konusu oldukça, Karadeniz güvenliği ve Boğazların savunması bakımından "kendi ifadeleriyle yalnız hüsniniyetimizle değil, maddî ve teknik imkânlarımız bakımından da kendilerini tatmin edebilecek ne gibi bir teklifte" bulunabileceğimiz konusunda talimat istemekte ve "işin ve görüşmelerin arasını pek uzatıp soğutmamak için" talimatın acele gönderilmesi tavsiyesinde bulunmaktadır.

Dışişleri Bakanlığı, Sarper'in telgrafı üzerine, İnönü ve Saracoğlu'nun tasvibinden geçen talimatı göndermiştir. Oldukça kısa olan talimatın iki esas noktası şunlardır.

a — "Sovyetlerle aktedilecek yeni bir antlaşma münasebetile tarafımızdan arazi terki, üs verilmesi gibi taleplerin hiç bir surette müzakere mevzuu olmasını kabul edemeyiz.

b — "Milletlerarası bir muahede olan Montreux antlaşmasının sadece iki devlet arasında tadilini istihdaf edecek konuşmalar ise hiçbir önemli netice vaadedemez.

Böyle başlayan görüşmede müsbet anlaşma ümidi zayıftır."

Bundan sonra, Sarper'in raporundan, Molotof'un düşüncelerinin esas kısmını bildirerek bizden cevap bekler duruma geçtiği intibaı alındığı kaydedilerek, "yukarıdaki iki maddenin havası içinde noktai nazarımızı bildirmekle iktifa ederek, Molotof'un vereceği cevaplardan müsbet neticeye doğru bir gelişme olup olamıyacağına teşhis koymaya çalışırsınız.

Teşhisiniz müsbete doğru yürüdüğü takdirde konuşmalara devam edersiniz" denmektedir. (*)

Talimatın önemli bir noktası'da "israr etmeleri halinde vahim neticeler tahaddüs etmesi ihtimaline binaen şimdiden İngilizlerle temasa geçmiş bulunuyoruz" denmesi ve bu noktanın gizli tutulması isteğidir.

Sarper, cevabında, bir müddetten beri durmuş olan basın kampanyasının Molotof'la görüşmesinden sonra yeniden başladığını, tekrar Molotof'la görüşmediğini bildirmekte ve İngilizlerle görüşmelerden bilgi verilmesini istemektedir.

Sarper'e gönderilen talimatta her ne kadar İngilizlere durumdan bilgi verileceği kaydedilmiş ise de, Başbakan Saracoğlu'na önceden kararlaşmış bir randevu ile ilk ziyaretini yapmakta olan yeni Amerikan Sefiri Wilson'da durumdan kısaca haberdar edilmiştir. Wilson, harp sonrası durumun düzenlenmesi konusunda Amerika'nın tutumundan söz ederken Sovyetler'le olan bağlantılarımızı sormuş, Saracoğlu, bağlantılarımızın iyi olduğunu ve ikinci bir savaş çıkmaması isteğinde bulunduğumuzu söylemiştir. Wilson kendilerinin de Ruslarla anlaşmak kararında olduklarını ve bunu elde etmek

---

(*) Katibi Umumi Vekili Emin Ali Türkgeldi tarafından konan notta şunlar kayıtlıdır. «Reisicumhur Hazretlerine arz edilmiştir. Başbakan telgrafın sonuna «teşhisiniz müsbete doğru yürüdüğü takdirde konuşmalara devam edersiniz» cümlesinin ilâvesini emir etti.»

için uğraştıklarını belirtmiştir. Wilson'un sözü yine Sovyetlerle bağlantılara aktarılması üzerine Saracoğlu, fikir teatisinde bulunmak talimatiyle Moskova'ya dönen Sarper'den, malümat geldiğini, bunun bizde hiç iyi bir intiba bırakmadığını, tersine "çok fena koktuğunu", örneğin Montreux sözleşmesini bizimle konuşmak istediklerini, halbuki bu uluslararası belge üzerinde ikili görüşmenin bir sonuç veremiyeceğini söylemiştir. Wilson'un, "resmî olmadan de görüşmek istemez misiniz?" sorusuna karşılık olarak da, "eğer bize böyle bir görev verirlerse yaparız fakat iki müttefik olan Rusya ile İngiltere arasında kağıt taşımamız faydasız olmaz mı?" şeklinde cevaplandırmıştır. Wilson ayrılırken bu konuyu dikkatle takip etmesi için talimatı olduğunu belirterek müzakere ve konuşmalardan kendisinin de haberdar edilmesini rica etmiştir. (*)

Dışişleri Bakan Vekili olan N. E. Sümer de, İngiliz Büyükelçisi Sir Maurice Peterson'u İstanbul'da görerek Sarper-Molotof görüşmesini anlatmış ve kendisine bir de muhtıra vermiştir. Peterson, şahsen Sarper'in verdiği cevapları tamamen yerinde bulduğunu ve kısa zamanda da hükümetinin resmî cevabını getireceğini belirtmiştir. Türk Hükümetinin tutumu hakkında görüşlerini söylerken "tamamen tasvip ederim, Sovyetlere karşı "ferme" olmak lâzımdır. Bu daha iyi neticeler verebilir, ... Sovyetlerin tehlikeli olan (bir) tarafları şimdiye kadar düşündüklerini saklamayı ve beklemeyi bilmeleri idi." Demiştir. (*)

(*) Saracoğlu'nun 12.6.1945 tarihli görüşme proseverbali.

(*) Sümer, bu konuşma sırasında, Sarper'in, sınır düzeltmesi konusunda Molotof'un fazla ısrar etmiyeceği tahminini yürütürken şöyle demektedir :

«Müteakiben Selim Sarper'in muhatabının bu metalibatı serdederken konuşma tarzından Sovyetlerin bu gün için henüz malûm olmayan bir başka talebi tahakkuk ettirmek gayesile bu isteklerinden vaz geçmeleri intibaını edinmiş olduğunu da ifade eyledim.

Büyükelçi hemen aşikâr bir surette ilgilenerek bu yeni talebin yani 4.cü talebin ne olabileceğini pek merak ettiğini söyledi ve bu hususta benim herhangi bir tahminde bulunup bulunamıyacağımı sordu.

Cevaben bize müteallik olarak esas taleplerini ifade etmiş olduklarına göre bu yeni ve hakikaten merak edilecek isteğin belki Türkiye'nin diğer devletlerle olan münasebetlerine ve beynelmilel politikadaki vaziyetlerine taallûk edebileceğini, bir tahmin olarak, düşünmekte olduğumu söyledm.»

18 Haziran 1945 günü, Amerika'nın Londra'daki Büyükelçisi Vinant'ın Vaşington'a gönderdiği telgrafta, Sümer'in bu tahmini şu şekli alıyor :

«Türkiye hakkındaki Sovyet talepleri üzerinde müşahadelerde bulunan Foreign Office memuru, Molotof'un Moskova'daki Türkiye Büyükelçisine, diğer 3 talebi lüzumsuz kılabilecek bir dördüncü talep olduğunu söylemiş. For off. memuru bu noktada «Molotof çekingendi» dedi. Türkler bu 4. talebin Türk - İngiliz Antlaşmasının feshi (ki for.off. buna ihtimal vermiyor.) veya Türk siyasi rejiminin Romanya ve Bulgaristan gibi «yeniden yön alabilmesi»ni sağlıyacak şekilde» değiştirilmesi olduğunu tahmin ediyorlar. (Bak. Foreign Relations of the United States Vol. VIII, S. 1236)

Sarper'in telgarafına N. E. Sümer'in talimatı ile gönderilen cevapta ise "mevzubahis ettiğimiz teşebbüsler ve tesanüt tezahürleri (*) şark hudutlarımızdaki arazi meselesi hakkındaki taleplerini birinci plana almış olmaları intibaını uyandırmaktadır" demekte ve Sovyet talepleri hakkında İngiliz Büyükelçisine ayrıntılı bilgi verdiği, şahsen cevaplarımızı tasvip ettiği, konuya ilgi gösterdiği için, Amerikan Büyükelçisine de aynı bilgilerin verilmesinin kararlaştığı bildirilmektedir.

Bu arada, Sovyet basını bilhassa Türkiye ile Yunanistan arasındaki yakınlaşma havasını tenkit eder görünmekte, Türkiye'yi Balkanlardaki "Sulh Havasını" bozmaya çalışmakla itham etmektedir.

18 Haziran 1945 günü Sümer, Amerikan sefiri Wilson ile görüşerek Sarper-Molotof görüşmesi hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir.

Wilson, Molotof'a verilen cevaplar ve Hükümetin "ferme" tutumu ile tamamen mutabıktır. ve son zamanlarda Trieste ve Polonya sorunlarında uzlaşma yolu tutmuş olan Sovyetlerin bu sorunda bu kadar aşırı bir tutuma girmiş olmasının izahının güç olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, Amerikan Hükümetinin bu konu ile yakından ilgileneceğine emin bulunduğunu söylerek ve kendisine devamlı bilgi verilmesini rica etmiştir.

Aynı gün, Hükümetinin cevabını getiren İngiltere Büyükelçisiyle N. E. Sümer arasında uzun bir görüşme yapmıştır. Sir Maurice Peterson sonradan, 20 Haziran günü yazılı olarak da teyid ettiği İngiliz görüşlerini şöyle bildiriyordu :

1) İngiliz Hükümeti, Sovyet taleplerine, Türk Hükümetinin esasen vermiş olduğundan farklı bir cevap verilemiyeceği görüşündedir.

2) İngiliz hükümeti, yakında yapılacak Üç Büyükler toplantısından önce, Londra'nın Moskova nezdinde bir teşebbüste bulunmasına Türk Hükümetinin bir itirazı olup olmadığını bilmek ister. Amerika'nın da bu teşebbüse katılması muhtemeldir.

3) İngiliz Hükümeti, Türk Hükümetinden şunları rica eder.

a — Molotof'un sözünü edip mahiyetini açıklamamış olduğu 4. nokta üzerinde belirli bilgi edinmeye çalışılması;

(*) Sarper, bir telgrafında, basın kampanyası ile birlikte San Fransisko Ermeni Komitesi ile Sovyet devlet adamlarının teşanüt tezahürlerinde bulunmuş olmasına değinmektedir.

b — Yeni bir Antlaşmanın müzakeresi için Moskova'ya mümkün olduğu kadar somut tekliflerde bulunulması.

Sümer, Türk Hükümetinin, 2. ci nokta yolundaki bir teklifi esasen beklemekte olduğunu belirterek, böyle bir teşebbüsün yapılmasını derhal kabul ediyordu.

Konuşma sırasında Büyükelçi, Sovyetlere yapılabilecek somut tekliflerden ne kastettiğini bir örnek vererek belirtiyor : "Meselâ, menfi kalmamanız için Montreux'nün tadili meselesini diğer ilgili devletlerle birlikte (Romanya, Bulgaristan ve Japonya hariç, Amerika dahil) ele almak, fakat aynı zamanda bir dostluk muahedesinin müzakeresini muvazi olarak yürütmek fikrini telkin etmek istiyorum". (*)

Sümer, Molotof'un 4. cü noktası üzerinde bir bilgi gelmediğini, fakat Doğu sınırlarımız etrafında Sovyetlerin yeni askeri tedbirlerinin haber alındığını ve Hükümetin de ihtiyaten iki sınıfı askere almayı kararlaştırdığını söylemiştir. Peterson irkilmiş, durumu bu derece kesin bir karara yol açacak kadar ciddi görmediğini Ataşemiliteri ile görüştükten sonra bu konudaki fikrini verebileceğini belirtmiştir. (*)

Peterson'un bu görüşmede, Sovyet siyasetinin İngiltere ve Amerika üzerinde uyandırdığı intiba üzerinde söyledikleri ise eleştirici ve oldukça karamsardır. (*)

(*) 18 Haziran 1945 tarihli görüşme proseverbali.

(*) Amerikan kaynaklarına göre, Ateşemiliter General Arnould, Doğu hudutlarımızda eskisine nazaran yığınak olmadığı, fakat motorize edilmeler sebebiyle hareket kabiliyetinin arttığını söylemiştir. Buna karşılık İngilizler, Bulgaristan'da Sovyet tahşidatının arttığını haber vermektedirler.

(*) Sir Maurice Peterson'a verilmek üzere hazırlanan cevabımızda İngiliz hükümetinin ilgisine teşekkür edildikten ve İngiliz Hükümetinin Moskova nezdinde yapmayı tasarladığı teşebbüsün büyük faydası olacağına inanıldığı belirtildikten sonra, İngiliz muhtırasının üçüncü paragrafında geçen telkinlerle ilgili olarak, Sarper'e gerekli talimatın verildiği bildirilmektedir.

Ancak 23 Haziran günü, ikinci Sarper - Molotof görüşmesinin raporu geldiği için Peterson 21 Haziran'da verilen cevap bunun ışığı altında değiştirilmiş fakat Montreux üzerinde bir nevi ikili görüşme hazırlığı talimatı yine de Sarper'e verilmişse de bunun ikinci görüşmeyi esasen yapmış olan tarafından tatbiki için artık imkân ve Molotof'un şartlarında ısrarı karşısında yeni bir teşebbüsün anlamı da kalmamıştır.

Bu arada, Sarper'in Molotof'la yaptığı 18 Haziran tarihli görüşmenin raporu gelmiştir. (*)

Molotof, bir ittifak antlaşması söz konusu olacak ise, "Sovyet Hükümetinin bu taleplerile serdedeceği daha bazı mülahazaların Cumhuriyet Hükümetince tetkik edilmesi lâzım geldiğini" söylemiştir.

Sarper, 7 Haziran tarihli görüşmeden sonra artık arazi ve üs talepleri gibi konuların müzakere mevzuu olmaması icap ettiğini hatırlatınca, Molotof, aynı şeyleri tekrarlayarak talepler nazarı itibare alınmadıkça kendileriyle bir ittifak antlaşması yapılmasının düşünülemiyeceğini tekrarlamıştı. Bunun üzerine Sarper susarak beklemiştir. Bir süre sonra Molotof, itifak antlaşması fikri bir kenara bırakılsa bileBoğazlar meselesi etrafında görüşüleceğini söylemiştir. Sarper'in çok taraflı bir sözleşmeyi iki taraflı olarak görüşmekten ne fayda beklediklerini sorması üzerine, Molotof'un, daha önceki görüşmelerde Sovyetlerin Karadeniz güvenliği konusunda anlayışla davranırken şimdi bundan cayılıyormuş gibi bir intiba edinmekte olduğunu hissettiren sözler sarfetmesi üzerine, Sarper, Boğazlar sorununu Montreux çerçevesinde değil ittifak antlaşması çerçevesinde ele almayı derpiş ettiğimizi, halbuki, antlaşma için Sovyetlerce üs ve toprak şartı ileri sürülünce anlaşma temelinin yıkıldığını belirtmiştir.

Molotof yine, Boğazlar meselesinde ayrıca bir sözleşme yapılması imkânlarını telkine çalışarak, harp zamanında üs verip vermiyeceğimizi sormuş, Sarper üs meselesindeki cevabımızda sulh veya harp zamanı diye bir ayırım yapmadığımızı, mesele Boğazların savunması konusu olduğuna göre, yapılacak antlaşmaya dayanarak bunun gereklerinin savaş zamanında Genelkurmaylar arasında kararlaştırılabileceğini ilk görüşmede söylediğini hatırlatmıştır. Molotof "bu noktayı şimdi daha ziyade vuzuhla anladığını ifade ettikten sonra yine aynı mevzu üzerinde" durmuştur.

(*) Bu arada İngilizler, Sovyetler nezdinde ortak bir teşebbüs yapılması veya hiç olmassa kendi teşebbüslerini desteklemeleri için Amerikalıları iknaya çalışmaktadır. Ancak, 23 Haziran da Amerikan Hariciyesinden Vaşington'daki İngiliz sefaretine verilen muhtıra, protesto'nun erken olacağı ve Sarper-Molotof görüşmelerine lüzumundan fazla önem vermek anlamına geleceği, Sovyetlerin Türkiye'den resmen yapılmış talepleri olduğuna dair bilgi bulunmadığı, Amerikan Hükümetinin üç büyükler toplantısından önce bu konuda bir karara varmış gibi görünmesinin yerinde olmadığı belirtilmiştir. Wilson'a verilen talimatta da, ABD'nin tarafların birbirlerinin fikirlerine «saygılı» ve Birleşmiş Milletler prensiplerine uygun olarak müzakereler yapacakları temennisinin Türk Hükümetine bildirilmesi isteniyor.
(Bak. F.R. The U.S. 1945, Vol I. S. 1027 - 1029)

Sarper fikrini tekrar açarak, Hükümetinin Karadeniz ve Sovyetlerin emniyeti meselesini sözleşmeden ayrı olarak, ayrı bir ittifak antlaşması çercevesinde düşünülmesinin mümkün olabileceğini zannetmiş olduğunu ifade etmiş ise de, Molotof ısrarlıdır. "Sovyet talepleri yerine getirilmedikçe itifak Antlaşmasının sözkonusu olamıyacağını tekrar" ile Sarper'e, "bu vaziyete göre Ankara'dan elleriniz boş olarak döndünüz" demiştir. Sarper, Türkiye'nin Karadeniz güvenliği için Sovyetlerin yanında savaşa girmesini, kan akıtmasını öngören bir antlaşma teklifinin eli boş olarak dönmek diye nitelendiriliyorsa söylerek fazla birşey kalmadığını ifade etmiştir.

Bunun üzerine Molotof "Hakkınız var. Fakat . . ." diye başlıyarak eski delillerini tekrarlamıştır. Konuşmasının sonuna doğru temas ettiği bir noktayı Sarper şöyle veriyor :

"Söz bir aralık yine arazi terki meselesi üzerine intikal ettiği bir sırada Molotof Sovyet Cumhuriyetlerinin büyük ve kuvvetli bir memleket olduğunu, fakat küçük Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin haklarını feda hususunda bunun bir sebep teşkil edemiyeceğini söylemesi üzerine, ben, Moskova'ya büyük ümitlerle gelmiş idim. Memleketimiz arasındaki münasebetleri tanzim ve ıslah edebilmek yolunda mesai sarf etmek fırsatını şahsım için büyük bir şeref ve sevinç kaynağı bilmiş idim. Fakat bu olamıyorsa emin olunuşki hüsniniyet fıkdanından değildir. Bizi imkânsızlık karşısında bırakmış olmanızın neticesidir. Bundan dolayı şahsen derin teessür duymaktayım" dedim. Bu sözlerden sonra iki taraf da biraz bekledi ve nihayet ayağa kalktı. Molotof ayakta : "bu iş karşısında . . . bir defa daha düşünürseniz çok iyi olur" dedi. Ben : "beraberce düşünelim, siz de biraz düşünün ve bundan bir faide hasıl olacağını birlikte tetkik edelim. "dedim. Teşekkürle ayrıldık."

20. 6. 1945 günü Vinogradov Sümer'i ziyaret etmiştir. Moskova'dan yeni haber alıp almadığını sorunca, Sümer ikinci görüşmeden de olumsuz intiba alındığını ve Ankara'da iken Büyükelçinin Sarper'le konuşmalarından çıkan intiba ile, Moskova'da söylenenler arasında büyük aykırılık olduğunu "bu şartlar altında takip etmekte olduğumuz dostluk ve anlayış yerine uzaklık ve soğukluk başgöstermesinin tabii olacağını" anlatmıştır. Sümer raporunda Vinogradov'un uysal göründüğünü ve "arazi bahsindeki itirazlarımıza verdiği cevaplarda ısrarlı görünmediğini" kaydediyor. (*)

(*) Amerikan belgelerine göre Sümer, Vinogradov'un Molotof'un arazi konusunu bir kenara bıraktığı yolunda beyanda bulunduğunu söylemiş. Sümer'in raporunda böyle bir açık ifade yoktur.

Ankara'nın, ikinci Sarper-Molotof görüşmesinden çıkardığı sonuç Molotof'un tutumunun daha da sertleştiği yolundadır. Toprak isteklerini tekrarlaması bir yana ileri sürdüğü, ittifak antlaşması için Sovyet taleplerinin gözönünde tutulması şartı, sık sık Polonya ile mukayeseler yapmak suretile Sovyetlerin 1921 antlaşmasından köklü bir şikâyetleri olduğunu sezdirmesi ve nihayet itifak yapılması bir yana bırakılsa bile, Boğazlar konusunda iki taraflı görüşme ve tavzide ısrar etmesi görüşmelerin devamı için çok az hareket serbestesi bırakmıştır.

Dışişlerinin Sarper'e verdiği talimat, ortaya çıkan yeni durum karşısında olsa olsa bir dostluk antlaşması yapılabilmesinin düşünülebileceğini, bunu niçin de Sovyetlerin arazi ve üs isteklerinden açıkca caymaları gerekeceği görüşü üzerinde durmaktadır.

Dışişlerinin bir ihtimal olarak gördüğü bir yol da, Peterson'un tavsiye ettiği gibi, "dostluk Muahedesine muvazi olarak Montreux mukavelesinin akidler arasında konuşularak tediline yardım etmektir. Tabiatıyla bunun da şartı "Türkiye'nin tamamiyet, selâmet ve emniyetinin' esas olaması ve İngilizlerin de muvafakatının alınabileceği bir şekil bulunmasıdır." Sarper'den bu yolda çalışması isteniyordu.

Sarper'in telgrafı alınır alınmaz San Fransisko'da bulunan Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya temaslardan bilgi verilerek Amerikan Hükümeti ile temas araması ve dönüşünde de Londra'da İngilizlerle temasa geçmek talimatı verilmiştir. Ancak vakit darlığı dolayısiyle Saka, Vaşington nezdindeki teşebbüsü Büyükelçi Baydur'a bırakmak zorunda kalmış ve dönüşünde Londra'da Eden'le görüşmüştür.

26 Haziran günü Wilson Amerikan cevabını getirmiştir. Amerikan Hükümeti konuşmaları "dostane ve tehditsiz" bir hava içerisinde geçmiş olmasını memnunlukla kaydetmiştir ve ilerdeki görüşmelerin de iki tarafın görüşlerine "saygı" içinde, ABD'nin desteklemeyi taahhüt ettiği milletlerarası emniyet teşkilâtı (B.M.) prensiplerine uygun olarak yapılması temennisinde bulunmaktadır.

Yukarıda da değinildiği gibi, Amerikan görüşü, üç büyükler toplantısından önce kesin bir tutum almış olmamak endişesinden ileri gelmektedir. Ancak bu sebebın yanında, aslında Amerika'nın, Rusya'nın Japonya'ya karşı savaşa girmesi ile ilgilenmesi sebebiyle bu

konuda Stalin'den kesin söz alınmadan doğrudan doğruya Sovyetlerle karşı duruma girmek endişesinin büyük payı olduğu söylenebilir. (*)

Amerikan kaynaklarına göre Sümer, Wilson'a Türkiye'den, topraklarından bir parçasını ve Boğazlar üzerinde üsler vermesini ileri süren görüşlere "saygı" beslenmesinin beklenemiyeceğini söylemiş, fakat memleketinin M.G.T. ilkelerine aykırı bir harekette bulunmayacağını da temin etmiştir. Aynı görüşmede geçen ilgi çekici nokta da Wilson'un Sarper-Molotof görüşmelerinin kaynağı teşkil eden, Sarper'in yaptığı "İttifak teklifi" hakkında bilgi istemiş olmasıdır. Gerçekten, Savaş süresince birkaç defa sözü edilen "Türk - Sovyet bağlantılarının iyileştirilmesi ve birşeyler yapılması" konularındaki temaslardan ne İngilizlere n ede Amerikalılara ya hiç bilgi verilmemiş ya da çok sathi bilgi verilmiştir. Bunun sebebi şüphesiz çok alınganlık gösterdikleri ötedenberi bilinen Sovyetler nezdinde, Türkiye'nin İngilizlerin telkini veya bilgisi ile hareket ettiği intibaının verilmesinden çekinilmesidir. Tahran da Stalin artık teşebbüsü İngiltere'ye bırakmış olmasına rağmen bu durum 1945'e kadar devam etmiştir. Buna karşılık, 28 Haziran günü Vinogradov'un Wilson'a "Türkiye Sovyetler'den ittifak istedi. Biz de şartlarımızı bildirdik. Size ne oluyor?" gibi bir hava ihsas eder şekilde konuşması, Sovyetlerin Türkiye ile başbaşa kalmak taktiğinin icabında

---

(*) 1956 da yayınlanan vesikalara göre, Haziran 1945 teki Amerikan değerlendirmeleri, Boğazlar sorununu bir İngiliz-Rus rekabet alanı olarak görmektedir ve buna Amerika'nın doğrudan doğruya karışmaması öngörülmektedir. Binaenaleyh asıl ilgili üç memleket arasında bir anlaşma olursa Amerika'nın bunu kabul edeceği anlaşılmaktadır. Ancak, bu Amerika'nın Türkiye'nin emniyeti ile ilgisiz kalması anlamına gelmemektedir. ve aynı vesika'nın sonundaki ifadeler açıktır :

«Eğer M.G.T. (Milletlerarası güvenlik Teşkilâtı) başarısız kalırsa (ki Türkler bu konuda kötümserlerdir) Türkler hem Doğudan hem de Batıdan zor bir baskı devresinin geleceğini tahmin etmektedirler. Bu durumda, bu hükümetin Dünya sulhu ile ilgisi bakımından, Türkiye'nin ya her iki yönde ittifaklar olması, yada hiç ittifakları olmaması tercih edilir görünmektedir.

Bu hükümet, Hükümet başkanları toplantısında, herhangi bir memleketin M.G.T ilkelerine aykırı olarak Türkiye'nin bağımsızlığına ve bütünlüğüne karşı tehdide sessiz kalamayacağını ve kalmayacağını çok açık bir şekilde belirtmelidir. Buna ilâveten, uygun bir zamanda, yukarıdaki tutum Türk Hükümetine ve bu işle ilgili diğer devletlere açıkça anlatılmalıdır.» (Bak. F.R. Of the U.S. Conferances of Berlin, 1945 Vol. I. S. 1071). Binaenaleyh, Amerikan desteğinin çok sonra ve bir soğuk harp taktiği olarak çıktığı şeklindeki görüşlere uymamaktadır. Buna karşılık Boğazlar meselesi üzerindeki Amerikan siyasetini kolaylıkla tesbit edilemediği görülmektedir.

Dışişleri Bakanı Vekili Grew'un tesbit ettiği, Potsdam'a kadar ihtiyatlı tutum takınma politikası da yukarıdaki ilkeye uygundur.

maksatlı kullanılmaya da müsait olduğunu göstermektedir ve Potsdam'da Molotof, aynı taktiği kullanacaktır. Eğer bu kadar ileri taleplerle başlayan Türk-Sovyet müzakereleri devam etmiş olsa idi, Molotof'un bunları 3 büyükler toplantısına ne şekilde sunacağını tahmini güç değildir.

Amerikan tebliğinin bir unsuru da, İngilizlerin Moskova'da yapacağı teşebbüsü desteklememek yolundaki tutumlarıdır.

Wilson'un, Amerika nHükümetinin konu ile yakından ilgili olduğu yolunda söylediklerine rağmen Amerika'nin, İngiltere'nin aksine bu şekilde ortalama ve genel ifadelerle bir cevap vermesi, Ankara'da bölge politikasında şimdiye kadar yakından ilgisi bulunmayan bu memlekette, konunun iyi anlaşılmadığı intibaını yaratmıştır. Amerikan resmi şahsiyetlerinden dolaylı yollardan alınan haberlerden ve bazı ajans haberlerinden de, Molotof'un arazi ilhakından bahsetmediği, sadece birkaç sınır taşının yer değiştirmesini öngören lehte ve aleyhte değişikliklerin söz konusu olduğu şeklinde işin hafifletildiği görülmüştür.

Wilson, daha fazla bilgi edinmek için 2 Temmuz günü Başbakan Saracoğlu'nu görmüştür. Saracoğlu dostluk antlaşmasının feshinden beri geçen olayları ve Sarper'in raporlarını teferruatı ile anlamıştır. Wilson, Amerika'da hiçbirşeyin değişmediği kanaatında olduğunu, ancak işi üçler konferansından önce akamete uğratacak bir tutum takınmaktansa "aynı neticeyi üçler içtimaında almaya çalışmanın daha iyi olacağı kanatından ileri geldiğini" tekrarlamıştır. Wilson San Fransisko'da alınan prensip kararlarına Amerika'da, aynı zamanda Amerikan Hükümetinin "hususi malı" olarak bakıldığını ve bu prensiplere aykırı bir karar alınmasına kesinlikle karşı koyacaklarını temin etmiştir.

Wilson'un sorusu üzerine, Saracoğlu, Sovyet davranışları hakkındaki kişisel kanılarını şöyle belirtmiştir.

"Ruslar bir taraftan teklifleri yapmakla beraber, diğer taraftan sonuna kadar ricat etmek yollarını açık bırakmışlardır. Onun için bana öyle geliyor ki, eğer İngiltere ve Amerika devletleri Türkiye'nin aldığı tavrı tamamen benimserlerse Ruslar, kanaatime göre, bu taleplerini nihayete kadar geri alacaklardır. Fakat böyle olmazsa . . . . bunun neticesi Türkiye'nin akibetini çok fenalaştıracaktır. Şundan emin olunuz ki, bu akibet ne kadar fena olursa olsun bizim derhal silaha sarılmamız için bir mani teşkil etmiyecektir. Yalnız Dünya politikası bakımından bu akibet, diğer devletler ve milletler için de çok büyük felaketler tevlit edecektir."

6 Temmuz günü, İngiltere Sefiri Peterson, Cevat Açıkalın'ı görerek, 5 Temmuzda İngiliz Hükümetinin Sovyet Hükümeti nezdinde yapmış olduğu teşebbüsten bilgi vermiştir.

İngiliz teşebbüsünde, Yalta Konferansında alınan karara göre, Sovyetlerin Montreux Sözleşmesinin değiştirilmesi hakkındaki düşüncelerini önceden İngiliz Hükümetine bildirmesi gerektiği halde, bunu yapmadan ileri sürdüğü belirtildikten sonra, "bu gibi şartlar tek taraflı olarak ileri sürülemez ve İngiliz Hükümeti bu meselenin yakında yapılacak üçler toplantısı gündemine alınması gereğine inanmaktadır" denmekte, Sovyetlerin Sözleşmenin değiştirilmesinin dışında kalan talepleri üzerinde de şu ifadeler kullanılmaktadır :

"Toprak taleplerine gelince, bu sorunlar San Fransisko şartı alanına girdiklerinden bütün imza eden devletleri iligilendirirler. (*)

İngiltere'nin Moskova'daki Orta Elçisi Roberts'in Sarper'e söylediğine göre, bu teşebbüs, Sefir tarafından Molotof'a yazılan bir mektup şeklinde, bizzat Churchill'in emri ile yapılmıştır.

Bu arada Açıkalın bazı suçluların iadesi işini görüşmek üzere Vinogradov'u çağırmıştır. Söz, bilinen konuya geçmiş ve uzun bir konuşma olmuştur. Açıkalın'ın edindiği intiba, Vinogradov'un, iki mesele (yani Sözleşme'nin değiştirilmesi ve üsler) bir çözüme bağlanırsa, üçüncü konuda, yani toprak meselesinden vazgeçileceği hissini vermeye çalışmakta oluşudur. Fakat Vinogradov yine de tezini Küçük Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetlerinin toprak ihtiyaçları ile desteklenmekten geri kalmamıştır.

Londra'ya gelen Hasan Saka, 11 Temmuz günü, Eden'le uzun bir görüşme yapmıştır. Eden Montreux sözleşmesinin değiştirilmesi dışındaki konular hakkında Sovyetlerin şimdiye kadar hiçbir bilgi vermediklerini, hele 4. cü nokta üzerinde hiçbir fikri olmadığını belirtmektedir. Ve daha çok Türk Hükümetinin tutumunu öğrenmek istemektedir. Saka, 3'ler toplantısında durumu iyice anlamadan daha fazla birşeyler yapmaktan çekindiklerini, fakat feselemizi sempati ile kavradıklarını belirtiyor. Saka'nın ve Sarper'in üzerinde durdukları bir nokta da Amerika'nın desteğinin sağlanmasına çalışılmasıdır.

Sarper, Molotof'la iki görüşmesinin bir muhasebesini yapmakta ve özellikle, Sovyetlerin hakiki niyetleri üzerinde tahminlerde bulunmaktadır. Bu görüşmelerden sonra Sarper, birkaç defa Molotof'a

(*) 6 Temmuz 1945 tarihli mülakat proseverbali.

rastlamış "ihtiyatlı ve nazikâne" selâmlaşmışlar fakat "Molotof konuşmayı uzatmak ister gibi tavır" almamış ve Sarper de üzerinde durmamıştır.

Sarper, Sovyetlerin toprak isteği üzerinde bu kadar önemle durmalarının sebebini araştırırken konuya sağlam bir teşhis koyabildiğinden emin olamadığını belirterek, istihbaratına ve özel fikirlerine göre şu tahminleri yürütmektedir :

1921 Antlaşmasının haksızlığı gibi sebepler ciddi değildir. Buna karşılık, bu arazinin stratejik önemi sebebiyle istekleri genellikle Türkiye'nin Doğusunda ve Iran'daki niyetleriyle ilgili olabilir. Moskova'daki İran Ateşemiliteri de, Sovyetlerin İran'dan çıkmaya niyetli olduklarına dair bir işaret bulunmadığını, hatta Irak'a doğru kayma niyetlerinin sezildiğini, söylemiştir. Ancak, bütün bu büyük planlar arasında, bizimkinin konunun bir parçasını teşkil etmesi sebebiyle, bu düşünceler bir tarafa bırakılırsa, Sarper'e göre, Sovyetlerin amacı olarak, "bizimle daima münazaaya müncer olabilecek bir vesile elde bulundurmak memleketimizin şarkında kendilerine daha müsait bir stratejik hudut çizmek arzuları ve nihayet Boğazlar işinde bize karşı bir tehdit ve pazarlık mevzuu ihzar eylemiş olmaları ihtimali de akla gelebilir."

Boğazlarda ayrı bir mukavele imzalamak arzuları da, ilk elde, "beynelmilel alâkayı . . . . celbeden meseleyi arazi terki meselesinden ayrı olarak hallettikten sonra diğer mevzuda bizi yapayalnız kalmış bir halde ileride karşılarına almak ihtimaline" bağlanabilir.

Bir itifak antlaşması için Sovyet şartlarının bu kadarla kalacağını tahmin etmemektedir. Nitekim Molotof'un "bunlar ve serdedeceğimiz daha bazı mülâhazalar" demesi de buna delildir.

Sarper burada , şunu da ilâve ediyor :

"Evvelce de arzetmiş olduğum gibi Molotof" "bunlar ve serdedeceğimiz daha bazı mülâhazalar" demek suretile daha söyleyecekleri olduğunu ihsas etmiş ve bir kaç defada memleketimizle Polonya arasında mukayeseler yapmış idi.

Hatırlardadır ki 19 Mart 1945 tarihinde Molotof aramız'daki muahedenin feshi ihbarında bulunduktan iki gün sonra Sovyet Matbuatında bu fesih ihbarına müteallik olarak çıkan resmi tebliğin tefsirinde Sovyetlerin bizimle olan münasebetlerinden bahsolunurken misal olarak yine Polonya Çokeslovakya ile olan münasebetleri ileri sürülmüştü. Bu mukayeselerin üzerinde ısrarla durduklarına bakı-

lırsa, son zamanlarda itiyat edindikleri gibi "rejimimizin demokratlaştırılması" diye tavsif edecekleri ve dahili işlerimize müdaheleyi mutazammın bir iki taleple karşımıza çıkmak istemiş olduklarını da tahmin ediyorum."

Sarper İttifak Antlaşması için ileri sürdükleri şartlara bakarak, böyle bir antlaşmayı istemedikleri kanısına varmaktadır. Bizim teklif etiğimiz şekilde bir ittifak antlaşması, Sovyetlerin Karadeniz güvenliğini tamamen sağlamakla beraber, koymayı derpiş ettiğimiz İngiliz rezervi Sovyetlerin bir taarruz savaşına girişmesi durumunda, onlar için bir ayak bağlı olacaktır. Zira böyle bir savaş halinde, Sovyetler donanmalarını icabında İngiltere'ye karşı da istedikleri zaman Akdenize çıkartmak isteyecekler ve sıkıştıkları zaman da Boğazların arkasına çekip Türkiye ile İngiltere'yi başbaşa bırakacaklardır. Tabiatıyla bu, İngiltere ile bir ittifak antlaşması olan Türkiye'nin işine gelmemektedir. Şu halde Sarper'in deyimiyle, bu durumda "bilhassa İngiltere'nin lehine konacak bir ihtirazî hüküm dolayısıyla bizi bir peyk olarak yürütemezlerse, böyle bir muahede kendileri için faide temin etmek şöyle dursun bir engel olabilir."

Sovyet talepleri karşısında takip edilecek taktik konusunda ise Sarper şunları belirtmektedir :

". . . biz Ruslarla olan ihtilâflı meselelerimizi bir kül halinde mütalea etmiyerek parça parça halletmek yoluna gidersek, bizim hayatî menfaatlerimize müteallik bir çok meseleler üzerinde beynelmilel alâkayı toplayabilmek imkânlarından mahrum kalırız fikrindeyim."

Bu arada, 17 Temmuz 1945 tarihinde Potsdam Konferansı toplanmaktadır .

Potsdam Konferansında 24 Temmuz Tarihinde Boğazlar meselesi görüşülmüştür.

Başkan Truman, Boğazların, üç büyük devletin de katılacağı milletlerarası bir otorite tarafından kabul ve garanti edilecek serbestliği esasını savunmuştur.

Stalin, bu teklifin Boğazlarda üs talepleri yerine ikame edilemeyeceğini belirtmiş ve meselenin henüz olgunlaşmadığını beyan ederek inkıtaa uğramış olan müzakerelerin devam edeceğini söylemiştir.

Bu arada, Başkan Truman'ın Boğazlarla ilgili beyanatı dolayısıyla Türkiye, Amerika Hükümeti nezdinde teşebbüslerde bulunmuştur. Başkan Truman'ın beyanatı şöyle idi ;

"Şu yollarının bencil kontrolü, Avrupa'da son iki asrın sürüp giden harp sebeplerinden biri olmuştur. Bu sözlerimle Tuna, Karadeniz Boğazları, Ren, Kiel Kanalı ve iki veya daha fazla Devlet arazisi arasına sıkışmış diğer bütün iç su yollarını kastediyorum. Amerika Birleşik Devletleri bu iç su yollarının hiçbir takyide tabi olmadan serbest denizciliğe açılmasını teklif etmiştir. Biz bu hal tarzının barış ve dünyanın gelecekteki güveni için önemli olduğu düşüncesindeyiz. Aynı suretle, seyrüseferin uluslararası otoriteler marifetiyle düzenlenmesini de teklif ettik. Bu ajansların vazifesi su yollarının kullanılmasını geliştirmek ve bütün milletler için eşit muamele sağlamak olmalıdır. Ajanslar, Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Sovyetler Birliği ve Fransa ile su yolları üzerindeki Devletlerden kurulu olacaktır."

Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur, Amerikan hariciyesine şu hususları işaret etmiştir :

"Yaz tatilinden dönen Hariciye erkânından Mr. Allen'e dün bir nezaket ziyaretinde bulunmuştum. Bir müddet afaki görüştükten sonra, Ben bu meselede Amerika Hükümetince takip edilen hattı hareketin beni tatmin edecek mahiyette olmadığını ve bu işin başından beri gevşek davranmış olduklarını söyledim. Rus taleplerini müteakip ve Berlin Konferansından evvel İngilizlerin Moskova'da yaptıkları teşebbüse Amerika'nın iştirak etmemiş olması manasını anlayamadığımı zikrettim. Berlin Konferansında bizi kâfi derecede tutumamış olmalarından şikâyet ettim.

Boğazların serbest bir geçit olmasını isteyen Amerika'nın böyle bir faideyi istihsale çalışır iken Türkiye'ye bu yüzden gelebilecek zararı önleme tedbirleri de düşünmesi ve temin etmesi lâzım olduğunu ve bunun manevi bir borç ve mecburiyet teşkil ettiğini, Amerika Cumhurbaşkanı Truman'ın Boğazlar, Tuna nehri Ren nehri ve Kiel'den bahseden nutkunda su geçitlerinin sahipleri tarafından istimal tarzını "selfish" sözü ile ifade ettiği Boğazlara taalluk eden kısmından müteeessir olduğumu, çünki bizim Boğazları hotbin bir surette kullanmadığımızı Boğazların umuma açık bir geçit olduğunu ve harp esnasında şayet Müttefik gemileri Boğazlardan geçmemişlerse bunun bizimle bir alâkası olmayıp Boğazlara müntehi su yollarının Almanların kontrolü altında bulunmasından mümbeis bulunduğunu ve yine Cumhurbaşkanının nutkunda su geçitlerinden bahsedilir iken Boğazlarla Tuna, Ren ve Kiel'in hep bir arada zikredilmiş olduğunu, halbuki bunlardan birincisinin harbin başından beri Müttefikler safının içinde olan ve Müttefikler davasına kendilerininde itiraf ettikleri mühim hizmetlerde bulunmuş olan Birleşmiş Milletler azasından Tür-

kiye'ye, diğer geçitlerin ise Müttefiklerle harbetmiş olan Almanya'ya ve Romanya'ya ait olduğunu ve bu üç memleketin bir arada zikredilmesini de anlayamadığımızı söyledim. Bu dünya'da hadiseler çok çabuk unutuluyor. Alman ordusunun bütün Balkanları zaptettikten sonra Türk hududuna kadar gelmesi turistik bir maksada matuf değildi. Türkiye'den geçip Süveyş Kanalına ve Kafkaslara gitmek niyetinde idi, geçse idiler harbin talihi bugünkünden farklı olurdu. Almanları Trakya'da Türkler durdurdu, dedim, Amerika'nın tarzı hareketi hakkındaki sözlerime devam ederek Amerika'nın vaktile Moskova'da İngiliz teşebbüsüne iştirak etmemiş ve bir kısım meseleler için Berlin'de bizi Ruslarla müzakereye bırakmak suretile meseleyi esasından halledecek tarzda hareket eylememiş olmamalarını tenkit ederek Amerika'nın hatalı bir yolda gitmekte olduğunu, söyledim. Dostluğa, kabul ve ilân ettiği umumi prensiplere uygun olarak hareket etmesi lâzım geldiğini ve bunun için de müsellâh ihtilâflar çıktıktan sonra önlemeye değil fakat çıkmamasını temin etmeğe gayret etmesi lâzım geldiğini, siyasetin tababete benzediğini ve tababette ilk merhalenin tedavi olmayıp hastalıkların çıkmasına mani tahaffuzi tedbirleri almak olduğunu Amerika'nın işbu gevşek hareketile, Almanlar Çekoslovakya'ya göz dikdikleri zaman Müttefiklerin Münih Konferansında gösterdikleri ve ne gibi zararlı neticeler verdiği malum olan gevşekliğin aynını tekrar etmekte olduklarını söyledim. Başkan Truman'ın, Dışişleri Bakanının nutuklarından ve notalarından Amerika'nın şarki Avrupa memleketlerinde Rus nüfuzunun yerleşmesinden memnun olmadıklarını gördüğümü, bununla beraber Rusların tazyikine iki seneden beri mukavemet etmekte olan Türklere daha müsbet bir tarzda müzaheretin, Amerikan teşebbüslerinden çıkan mantıkı bir netice olmak lâzım geldiğini ilâve ettim.

Allen beyanatımı dostane ve muhabbetkârane bir tarzda ve dediklerimin bir çok noktalarını kabul ve tasvip edici ve bazı noktalarda hareketlerini justifier etmeği arzu eder tarzda dinledi. Sözlerinin başlıca noktaları aşağıdadır : Mümaileyh, anladığıma göre tarzı hareketimizden memnun değilsiniz dedi, tasdik ettim. ve Hükümetimin de hissiyatı bu yolda olduğunu anlatmak için Sayın Başbakan'ın Amerika Sefiri ile temmuz iptidasında vaki olan mükalemesini hatırlattım. Allen, evet hatırlıyorum. dedi. Mumaileyh Bogazlar haricindeki meseleleri Rusya ile Türkiye arasında doğrudan doğruya bir müzakere mevzuu addetmiş olmalarının, Rus talepleri üzerine olan görüşmelerin hepsinin de dostane bir surette vuku bulmuş olmasından ileri geldiğini söyledi. Burada sözünü keserek, bizden toprak istediler, böyle bir talep dostane müzakerelere mevzu olur mu? dedim. Allen bunun dostane bir surette vuku bulduğunu Türkiye Dışişleri Bakan Vekili

söylemiş, Biz, 26 Haziran, tarihli cevabımızda bunu yalnız tekrar ettik, dedi. Gerek Dışişleri Bakanının gerek Grew'nun gerek Allen'in ve gerekse görüştüğüm bu mesele ile alâkadar diğer Dışişleri Erkânından aldığım intibaa göre bu mesele hakkındaki hattı hareketlerini tayin ederken Amerikalıların zihniyetine şu iki nokta hakim olmuştur:

a) Türkler Ruslarla bir ittifak muahedesi yapmak için Moskova'ya müracaatta bulunmuşlar, Ruslar da bu hususta şartlarını bildirmişlerdir.

b) Türkler kendi teşebbüslerile vaki olan bu müzakereyi dostane bitaraf bir mahiyette addediyorlar.

Meseleyi bizim teşebbüsümüzle vuku bulmuş iki taraflı dostane bir görüşme addederek hareketlerini bu telakkinin icabatına uydurduklarna dair Allen'in sözlerine cevaben Başbakanın Amerika Sefirile cereyan eden yukarıda zikredilen görüşmesini ileri sürdüm.

Allen, bizim meselemiz karşısında Amerika'nın asla gevşek olmadığında ısrar etti. Amerikanın Birleşmiş Milletler Misakına iltihakının manası çok ciddi olduğunu söyledi. Türkiye'ye karşı Amerikanın alâkasızlığını kabul etmedi. Rusların arazi talebini bizim müracaatımız üzerine serdedilmiş bir tashihi hudut meselesi halinde anladıklarını söyledi. Hayır, böyle değildir, dedim.

Allen su geçitlerinin istimali hakkında kullanılan selfish tabirinin Boğazlara da teşmil edilmesinden mütevellit teessürüme iştirak etti. Başkan Truman'ın nutkunu biz de sizinle beraber okuduk. Evvelce haberimiz yoktu. Fakat sizi temin ederim ki bu Boğazlar ve Türkiye düşünülmeksizin umumî olarak ve rastgele kullanılmış bir tabirdir dedi. Boğazların düşman memleketlere ait olan diğer üç su geçiti ile beraber zikredilmiş olması hakkındaki tenkidime karşı da samimi bir anlayış gösterdi. Fakat bunun düşünerek kasden vaki olmamış, hatıra gelen su geçitlerinin hep birden zikredilmiş olmasından ileri gelmiş olacağından emin bulunduğunu beyan ve kendilerinin nutkun birinci kısmından da evvelce haberdar olmamış olduklarını tekrar eyleyen Allen, Mütefiklerin harp esnasında Boğazlardan ne için geçmemiş olduklarının sebebini çok iyi bildiklerini, Türkiye'nin bu harp esnasındaki vaziyetinin doğruluğunu gayet iyi anladıklarını ve Türkiye'nin Müttefiklere yapmış olduğu hizmetlerin kıymetli olduğunu ifade etti. .... Allen, Boğazlar hakkında kullanılmış olan 'internationalisation" tabirinden hoşlanmadığını söyledi. Montreux Mukavelesinin serbest mürura mani bulunmadığını zikretti.

Allen'e Boğazların o serbestisine mukabil bizim hakimiyet ve emniyetimizin temini hakında ne düşündüklerini sordum, daha takarrür etmiş hiç bir fikirleri olmadığını müşahade ettim. Türkiye'nin hakimiyeti tabii bir keyfiyettir dedi. Emniyetin Birleşmiş Milletler Teşkilâtından verilmesi düşünülebiliceğini söyledi. Bu teşkilât şimdi daha ziyade nazari bir şeydir.....dedim.

Benim gördüğüm manzara şudur : Amerika büyük bir kuvvetle dünyanın idaresinde birinci derecede söz söylemek vaziyetine ve zaruretine gelmiştir. Bu arada işlerinin arasında bizim Boğazlar Meselesinin de karışmasından Amerika hem bizim mesele ile meşgul olmak zaruretinde bulunmakta hem de yapacağını kendisi de pek iyi bilmemektedir.....".

Dışişleri Bakanlığına davet edilen Amerika Maslahatgüzarı Mr. Packer ile şu görüşme yapılmıştır :

Bugün Amerika Maslahatgüzarı Mr. Packer'i Bakanlığa davet ettim. Reis Truman'ın 12 tarihli ajanslarda çıkan bir matbuat konferansındaki beyanatının manası hakkında beni tenvir etmesini rica ettim.

Maslahatgüzar bu hususta Sefaretin de gazetelerde çıkandan başka bir malumata sahib olmadığını, bizim Notamızın Dışişleri Bakanı tarafından Reis Truman'a belki gösterilmemiş olduğunu veyahut da Reisin herhangi bir veçhile buna temas etmekten imtina için kasden böyle konuşmuş olabileceğini, fakat bunların hepsinin tahminden ibaret olduğunu beyan etti.

Muhatabıma bir çok zamanlardan beri çok mühim hatta hayatı mahiyette telâkki etiğimiz bize ait olan mevzu hakkında habersiz kaldığımızı, hatta Notamız da cevapsız kaldığı için Reis Truman'ın sarfettiği cümlelerin belki hakiki manalarını sezmemiş olduğumuzdan dolayı,ve yukarıda da dediğim gibi hiç bir indication'a malik olmadığımız için, açık söylemek lazım gelirse, bizde bir az inquiétude uyandırmakdan hali kalmadığını söyledim. M. Truman'ın ifadesinde biz iki mâna sezdik. Biri derpiş edildiği veçhile controle'u yapacak olan "autorité internationale" formülünün bizim telakki tarzlarımıza uymıyacağı, ikincisi ise bizimle evvela görüşme, Rusların hoşuna gitmiyeceği mülahazası ile bunun Amerikalılarca mahzurlu telakki edilmiş olmasıdır. Velhasıl uzun zamandan beri süren sükûtun içinde işittiğimiz bu cümleler zihnimizde Türkiyeyi "léser" edecek bir formül karşısında kalmak endişesini tevlid etmiştir. Bunu samimiyetle size söylüyoruz." dedim.

Muhatabım, yine kendilerinin de gazete haberlerinden başka bir şey bilmediklerini beyan ettikden sonra, hemen Wasington'a telgraf çekeceğini söyledi ve şunları ilâve eti. :

Şahsi kanaatımca ne Amerika, ne İngiltere Türkiye'nin zararına olabilecek bir şekli kabul edemiyeceklerine göre Türkiye'nin aleyhine olacak bir formülü kendilerinin teklif etmelerine hiç ihtimâl veremem. Mr. Packer'e bizim de bunu böyle bilmek istediğimizi ve hatta kani olduğumuzu, fakat Türkiye işlerinin görüşülmesine tahsis edilen 24 Temmuz tarihli Potsdam görüşmeleri hakkında bize İngilizlerin bildirdiği malümattan sonra hiç bir haber alamadığızdan dolayı böyle hayati bir meselede hassasiyet ve endişemizi anlamak lâzımgeldiğini söyledim.

Maslahatgüzar tasdik etti ve hemen Washington'a telgraf çekeceğini tekrarladı."

2 Kasım 1945 tarihinde verdiği nota'da Amerikan Hükümeti, Boğazlar rejiminin günün şartlarına uydurulması bakımından şu önerileri ileri sürüyordu :

"1 — Boğazlar her zaman bütün milletlerin ticaret gemilerine açık bulunmalıdır.

2 — Boğazlar her zaman Karadeniz'de sahil sahibi Devletlerin harp gemilerinin transit geçişine açık olmalıdır.

3 — Barış esnasında ve müşterek mutabakat yolu ile tesbit edilecek sınırlı bir tonaj dışında, Boğazlar, Karadeniz'de sahile sahip olmayan Devletlerin harp gemilerine, sahil sahibi Devletlerin muvafakatleri veya Birleşmiş Milletler otoritesi altında hareket etmeleri halleri dışında, kapalı tutulmalıdır.

4 — Sözleşmede, Milletler Cemiyeti sistemi yerine Birleşmiş Milletler Sisteminin ikamesi ve Âkit Devlet olarak Japonya'nın antlaşmadan çıkarılması gibi, Montreux rejimini günün icaplarına uydurmağa mâtuf bazı değişiklikler yer almalıdır."

Türkiye bu esaslarda mutabık bulunmamakla beraber, "Egemenlik ve güvenliğini" ihlâl etmeyecek bir görüşmeyi prensip itibariyle kabul edeceğini belirtmiştir.

Bilindiği gibi, 1945 sonlarında ve 1946 yılında, Sovyetler toprak taleplerini, Gürcü Profesörlerinin "tarihî incelemeleri" ne dayanan propagandalar ile devam ettirmişlerdir.

8 Ağustos 1946 tarihinde Sovyetler, Türkiye'den talepleriyle ilgili notayı Dışişleri Bakanlığına tevdi etmişlerdir.

Boğazlarla ilgili olarak teati edilen notaların metinleri şöyledir:

BOĞAZLAR HAKKINDA BİRİNCİ SOVYET NOTASI

Sovyet Sosyalist Şuraları İttihadı Dışişleri Bakanlığı Türkiye Hükümetine aşağıdaki hususları bildirmekle şeref kazanır :

Geçen harp esnasında vuku bulan hâdiseler Boğazlar'a müteallik olarak 1936 tarihinde Montrö'de imzalanan Montrö Anlaşmasının tesis ettiği Karadeniz Boğazları rejiminin Karadeniz Devletlerinin güvenlik menfaatlarına tekabül ve Boğazlar'ın Karadeniz Devletleri aleyhine kullanılmasına mani olabilecek şartları temin etmediğini açıkça ispat eylemiştir.

Mihver Devletlerinin bu harp esnasında harp ve muavin gemilerini Bogazlar'dan Karadeniz'e ve aksi istikamette geçirdiklerine dair birçok misal zikretmek mümkündür ki bu haller zamanında Sovyet Hükümetinin Türkiye Hükümeti nezdinde teşebbüs ve protestolarda bulunmasını mucip olmuştu.

9 Temmuz 1941 tarihinde Alman komutanlığı Boğazlar'dan Karadeniz'e "Seefalke" adlı Alman sahil muhafaza gemisini geçirmiş ve Boğazlar'a dair anlaşmanın ağır bir şekilde ihlâli demek olan bu keyfiyet Sovyet Hükümetinin Türk Hükümeti nezdinde teşebbüs bulunmasını mucip olmuştu.

Ağustos 1941 ayında Türk Makamları "Tarvisio" adlı İtalyan muavin harp gemisine Boğazlar'dan Karadeniz'e geçmek müsaadesini vermişlerdi ki bu da Sovyet Hükümetinin mezkûr muavin geminin Karadeniz'e geçmesi keyfiyetinin Boğazlar'a müteallik Anlaşmanın ihlâli demek olacağı hususunda Türk Hükümetinin nazarı dikkatini celbeden bir teşebbüs yapmasına sebep olmuştu.

4 Ekim 1942 tarihinde Sovyet Hükümeti, Almanya'nın cem'an yekûn 140.000 tona baliğ olan muavin harp gemilerini ticaret gemisi şeklinde Boğazlar'dan Karadeniz'e geçirmek niyetinde olduğuna dair Türk Hükümetinin tekrar nazarı dikkatini celbetmişti. Bu gemiler Mihver Devletlerinin silâhlı kuvvetlerinin ve harp malzemesinin Karadeniz'e nakline tahsis olunmuştu. Teşebbüsünde, Sovyet Hüküme-

ti "yukarıda mezkûr gemilerin Boğazlar'dan Karadeniz'e mürurunа müsaade keyfiyetinin, bu gemiler Alman Hükümeti emrine verilmiş bulunduğundan ve esasında muavin harp gemileri demek olduğundan, Boğazlar rejimi hakkında Montrö'de imzalanan Anlaşmanın sarih bir surette ihlâlini tazammun edeceğini" tebarüz ettirmiştir.

Haziran 1954 ayında Sovyet Hükümeti Karadeniz'de askeri harekâtı iştirak etmiş bulunan "Ems" tipi (8 tane) ve "Kriegstransport" tipi (5 tane) muhtelif tonajda alman harp ve harp muavin gemisinin Mayıs ayı sonlarında ve Haziran ayı başlarında Kardeniz'den Ege denizine Boğazlar'dan geçmeleri hâdiselerini protesto etmiştir.

Yukarıdaki hâdiselerde Almanya ve müttefiklerine karşı yapılan son harp esnasında Boğazlar'a müteallik Anlaşmanın düşman devletlerin Boğazlar'ı Sovyetler Birliği ve diğer müttefik Devletler aleyhinde harp gayeleri için kullanmalarına mani olmadığı anlaşılmaktadır ki böyle bir vaziyetten dolayı Türk Hükümeti gayrı mesul bulunamaz.

Bu sebepledir ki Temmuz ve Ağustos 1945 aylarında Berlin'de yapılan üç Devlet - Büyük Britanya, Birleşik Amerika ve Sovyetler Birliği - Konferansında, Sovyet Hükümeti Montrö Anlaşmasının tesis ettiği Boğazlar rejiminin bugünkü şartlara uymadığı ve yeni bir Boğazlar rejimi tesisi icap eylediği meselesinin münakaşasını teklif etmiştir.

Berlin'deki üç Devlet Konferansının aşağıdaki kararı aldığı malûmdur :

A) Üç Hükümet, Boğazlar'a müteallik olarak Montrö'de imzalanan Anlaşmanın, bugünkü şartlara tekabül etmemesi hasebile, tâdil edilmesi lâzım geldiğini kabul eylemiştir.

B) Üç Hükümet, müteakip merhalede, bu meselenin üç Devletin her birile Türk Hükümeti arasında doğrudan doğruya görüşmelere konu teşkil etmesini kararlaştırmıştır.

Bu hususta Britanya Hükümeti tarafından 21 Kasım 1945 tarihinde Türk Hükümetine verilen Notanın muhtevası da Sovyet Hükümetince malumdur.

Sovyet Hükümeti, de kendi namına, Boğazlar için aşağıdaki esaslara müstenid yeni bir rejim tesisini teklif etmektedir :

1 — Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

2 — Boğazlar Karadeniz Devletlerinin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

3 — Karadeniz'de sahili bulunmıyan Devletlere ait harp gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi, hususî surette derpiş edilen haller müstesna, memnudur.

4 — Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için tabii su yolu olan Boğazlar'a müteallik rejimin tesis Türkiye'nin ve Karadeniz'e Sahili bulunan diğer Devletlerin selâhiyeti dahilinde olmalıdır.

5 — Boğazlar'da ticarî seyrüsererin serbestisini ve Boğazlar'ın güvenliğini temin hususunda en fazla alâkadar ve bunu icraya en kadir olmaları sıfatiyle Türkiye ve Sovyetler Birliği, işbu Boğazlar'ın Karadeniz'de sahili bulunan Devletler aleyhine diğer Devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların müdafaasını müşterek vasıtalariyle temin ederler.

Sovyet Hükümeti bu Deklarasyondan Birleşik Amerika ve Büyük Britanya Hükümetlerini haberdar eder.

8 Ağustos 1946

BOĞAZLAR HAKKINDA TÜRK CEVABÎ NOTASI

Cumhuriyet Hükümeti Sovyet büyük elçiliğinin boğazlar meselesi hakkında Dışişleri Bakanlığına tevdi ettiği 7 Ağustos 1946 tarihli notayı en büyük ilgi ile incelemiştir. Bu nota, beynelmilel önemine ancak Türk millî bakımından arzettiği hayatî menfaat üstün gelen bir mesele hakındaki Sovyet görüşünü izah ettiğinden cumhuriyet hükümetince bir kat daha dikkatle etekik olunmuştur.

Bu notanın mütalâasından anlaşıldığına göre, İkinci Cihan harbi esnasında vuku bulan hâdiseler, Sovyet hükümetinin fikrince, Montreux sözleşmesinin tesis etmiş olduğu rejimin Karadeniz devletlerinin güvenlik menfaatlerine uymadığını ve boğazların Karadeniz devletleri aleyhine kullanılmasına mâni olabilecek şartları temin etmediğini açıkça göstermiştir. Bu tezi teyiden nota, Boğazlardan her iki istikamette "seefalke" ve "tarvisio" gibi mihverin harp ve yardımcı gemileri ile asker nakline mahsus gemilerinin geçişlerini hatırlatmaktadır ki, Sovyet hükümetinin kanaatınca bu vakıaların heyeti mecmuası boğazların Sovyetler birliğine ve diğer müttefik devletlere karşı düşman devletler tarafından kullanılabilmesi imkâ-

nına delil teşkil etmektedir. Türkiye hükümetinin bu yolda vaki istifadeden gayrı mesul olduğunu beyan edemiyeceği hususu da notada ilâve olunmaktadır.

Nota, müteakiben, Potsdam'da Temmuz ve Ağustos 1945 aylarında Boğazlar hakkında cereyan eden ve neticesinde ilgili üç devlet tarafından :

a — Montreux sözleşmesinin bugünkü şartlara uymadığı için tadil edilmesi,

b — Bu meselenin üç devletin her biri ile Türkiye hükümeti arasında doğrudan doğruya görüşmelere konu teşkil etmesi,

Kararına varılan İngiliz Amerikan - Sovyet görüşmelerinin kısa bir hülâsasından sonra, yeni bir boğazlar rejimi tesis için Sovyet tekliflerini irae etmektedir.

Bu teklifler aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir :

1 — Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

2 — Boğazlar Karadeniz devletlerinin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

3 — Karadeniz'de sahili bulunmıyan devletlere ait harp gemilerinin boğazlardan geçmesi, hususî surette derpiş edilen haller müstesna, memnudur.

4 — Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için tabiî su yolu olan boğazlara müteallik rejimin tesisi Türkiye'nin ve Karadeniz'e sahili bulunan diğer devletlerin selâhiyeti dahilinde olmalıdır.

5 — Boğazlarda ticarî seyrüseferin serbestisini ve boğazların güvenliğini temin hususunda en fazla ilgili ve bunu icraya en ziyade kadir olmaları sıfatiyle, Türkiye ve Sovyetler Birliği, işbu Boğazların Karadeniz'de sahili bulunan devletler aleyhine diğer devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların müdafaasını müşterek vasıtalariyle temin ederler.

Sovyet teşebüsünün şekil ve esası hakkında her hangi bir incelemeye girişmeden evvel Dışişleri Bakanlığı montreux sözleşmesini tesirsizliğini teyid ve bundan Türk hükümeti aleyhine söz de bir mes'uliyet çıkarmak için anılan notada zikredilen, bazı mihver gemilerinin boğazlardan geçişi keyfiyetleri üzerinde durmağı lüzumlu addetmektedir.

Harp filoları salnamesinde mukayyed bulunmıyan ve Alman ticaret bandırasını taşıyan 37 tonilâtoluk "seefalke" motörü 6 Temmuz 1941 tarihinde Çanakkale Boğazının önüne gelerek Köstence'ye gitmek üzere boğazlardan geçiş talebinde bulunmuştur. Motör silâhla mücehhez değildi ve içinde büyük bir can kurtaran simidi ile bir tahlisiye sandalından başka bir şey bulunmıyordu. Harp gayeleri yolunda kullanılacağını tahmin ettirebilecek hiç bir emareye desteres olunmamıştır. Montreux sözleşmesinin harp gemilerinin tarif, tonaj ve hususiyetlerine müteallik 2 numaralı lâhikasında zikrolunan vasıflardan hiç birini haiz bulundurmadığı cihetle işbu motörün boğazlardan geçmesine müsaade edilmiştir.

"Tarvisio" adlı İtalyan petrol gemisi meselesinde ise vakalar şu şekilde cereyan etmiştir :

"Tarviso" Haziran 1941 de ticaret gemisi olarak boğazlardan geçmiştir. Sözü edilen gemi, İtalya harp filosu muavini gemileri listesinde de kayıdlı bulunduğu cihetle, geçişinin hileli bir fiil teşkil ettiği hususunda Dışişleri Bakanlığının nazarı dikkati celbedilmişti. İtalya Büyük Elçiliğinden izahat istenilmesi üzerine mezkûr Büyük Elçilik "tarvisio" nun muavin gemiler listesinden çıkarılmış bulunduğunu ve sırf ticarî maksatlarla seferler yaptığını katiyetle ifade etmiştir. Buna rağmen Cumhuriyet Hükümeti, yetkili makamlara, bir daha geçmek teşebbüsünde bulunduğunda "tarviso" yu durdurmaları emrini vermiştir. Filhakika 9 Ağustos 1941 de "tarvisio" ikinci defa olarak Çanakkale Boğazının önüne gelmiş fakat geçmesine müsaade olunamamıştır. İtalya Büyük Elçiliğinin ısrarına rağmen Cumhuriyet Hükümeti, harp zamanında, muavin gemileri ticaret gemisine kalbetmek hakkını tanımamak hususundaki noktai nazarını değiştirmemiştir. "tarvisio" telsiz cihazları mühürlü bir halde 25 gün Çanakkale limanında kaldıktan sonra 2 Eylül tarihinde Akdenize dönmüştür.

Sovyet Büyük Elçisi 25 Ağustos 1941 tarihin de vaki ziyareti esnasında, Dışişleri Bakanına, Cumhuriyet hükümetinin bu meseledeki kararı dolayısile Sovyet Hükümetinin minnettarlığını ifade ve Türk Hükümetinin muavin gemilerin ticaret gemisine kalbinin kabul edilemiyeceği hususundaki noktai nazarına hükümetinin tamamen iştirak ettiğini teyid eylemiştir.

Sayın Büyük Elçilik, notasında, Almanya'nın Boğazlardan Karadenize doğru 140 bin tonilâto hacminde harp muavin gemilerin ticaret gemisi şeklinde geçirmek niyetinde bulunduğu hususunda Türk Hükümetinin dikkat nazarını çekmeğe matuf 4 Kasım 1942 tarihli bir teşebbüsten de bahsetmektedir.

1942 senesinin Kasım ve Aralık aylarında hiçbir Alman ticaret gemisi söylenen istikamette boğazlardan geçmemiştir. 1 Ocak 1943 ten 1 Ocak 1944'e kadar mecmu hacimleri 19.476 tonilâto olan ve ticarî mahiyetleri ilgili makamlarca şüphe götürmez bir şekilde müşahade edilen yalnız 10 adet Alman ticaret gemisi Karadeniz'e gitmek üzere Boğazlardan geçmiştir.

"Ems" ve "kriegstransport" tiplerindeki gemilerin Mayıs ve Haziran 1944 aylarında Boğazlardan geçişlerine gelince vakalar şu şekilde hülâsa edilebilir :

"Ems" tipindeki gemilerin hacmi 100 tonilâtodan aşağı idi, silâhsızdılar, ticarî emtia ambarları vardı ve geçişleri esnasında kereste, kömür ve ot yüklü bulunuyorlardı. Alman büyük elçiliği bu gemilerin özel seyrisefain şirketlerine ait olduğunu ve sırf ticarî gayelerle seyahat etmekte bulunduğu teyid eylemişti.

"Kriegstransport" tipindeki gemiler de ticaret gemisi evsafını haiz idiler ve Alman muavin gemileri listesinde kayıdları yoktu. Bunların anlaşmanın 2. inci lahikasındaki kategorilerin hiç birine idhallerine de imkân bulunmamakta idi.

Büyük Britanya Büyük Elçiliğinin, İngiltere Hükümetinin gayet mevsuk istihbarlarına göre birkaçı Boğazlardan geçmiş bulunan mezkûr gemilerin donanma emrine tahsis edilmiş, veyahut da kıtaat nakliyatı için kullanılmakta olduğunu Dışişleri Bakanlığına haber vermesi üzerine, Türk Deniz makamları, bu gruba dahil bulunup geçit isteyen Alman gemilerinden birini Boğazlar'ın medhalin'de durdurmuşlardır. Ondan itibaren bu tipteki gemilere Boğazlardan geçiş müsaadesi reddedilmiştir.

Yukarıdaki izahattan anlaşılacağı veçhile, Montreux sözleşmesine atfedilen kusur, rejimin tamamen hukukî çehresini tanzim ve olayları icapları karşısında kıymetini isbat eden öz hükümlerinden ziyade sözleşmenin sırf teknik zeylini teşkil eden harp gemilerinin tarifini, evsafını ve tonajının hesaplanmasını isetihdaf etmektedir. Muhtelif şekillerinle harp zaruretleri, taktik ve stratejik ihtiyaçlar, bazı muharipleri, savaş esnasında, evsaf ve tonaj noktai nazarından Montreux sözleşmesinin tarif ettiği harp gemileri tipinden tamamen uzaklaşan ve bu itibarla sözleşmenin tarif etiği harp gemileri tipinden tamamen uzaklaşan ve bu itibarla sözleşmenin 7. inci maddesi şumulüne giren zararsız ticaret gemileri evsafını arzeden yeni tip gemiler kabulü sevketmiştir. Montreux sözleşmesi hükümleriyle mukayyet olan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ise, Boğazlara gelen ge-

milerin harp veya ticaret gemisi vasfını elinde mevcut bu ahdi kıstaslarla tayin etmiş ve ona göre geçiş müsaadesini ya reddetmiş yahut da vermiştir. Şu halde ona bu bakımdan tevcih edilecek hiç bir tariz olamaz. Diğer taraftan Boğazlardan transit geçen gemiler üzerinde Türk makamlarının murakabesi de, sözleşme mucibince bahis mevzuu gemilerin tâbi olabileceği yegâne kontrol nevinin "gece ve gündüz ve mümkün olduğu sür'atle" yapılması lâzım gelen sıhhî kontrole inhisar etmesi dolayisiyle, bir kat daha güçleşmiş bulunuyordu. Nezaret ve kontrolün fevkalâde güç şartları içinde, bir kaç nadir gemi sözleşmenin geçişe cevaz verildiği bir şekle bürünerek boğazlardan hile ile geçilebilmiş ise de, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti daima hüsnü niyetle hareket ederek bu hususdaki taleplerden haberdar olur olmaz, hilenin tekerrürüne mâni olacak tedbirlerin alınmasına müsaraat eylemiştir. Sovyet Hükümeti, sırf özel menfaatlerine tamamen uygun düşen bir Boğazlar rejimini elde edebilmek hususundaki bütün delillerini, Montreux sözleşmesile kurulan rejimin boğazların Karadeniz Devletlerine karşı hasmane gayelerle kullanılmasını önleyen şartları temin etmediği iddiasına istinat ettirmektedir.

Gerçekte, Sovyet Büyük Elçiliğinin teşebbüslerine mevzu teşkil eden hileli birkaç geçiş vak'asından başka, İkinci Dünya Harbi sırasında Sovyet Hükümeti bir defa bile Karadeniz'de kendi emniyetini tehlikeye koyabilecek bir durum için Türkiye Cumhuriyeti Hükümetine müracaatta bulunmamıştır. Türkiye'nin dürüstlüğü hususunda esaslı bir derunî huzur hissinin mevcudiyetini gösteren bu hareket tarzı kolaylıkla anlaşılabilir, zira komşusunun asla inhiraf kaydetmeyen siyasî hareket tutumunu takip hususunda fevkalâde ilgili bir devlet sıfatile Sovyet Rusya, stratejik ve taktik hedefler için Boğazların serbestçe kullanılmasının arzettiği ölçülemiyecek derecede önemli faydalara rağmen, mihver devletlerin asla, harp gemilerini geçirmek üzere Boğazları zorlamaya cesaret edemediklerini en evvel müşahade eden memleket olmuştu. Boğazların serebestçe kullanılması imkânının mihver devletlerince azımsanmasından ileri gelmediği pek tabii aşikâr olan bu istinkâf keyfiyetini, Türkiye Cumhuriyeti, tarihin kendisine tevdi ettiği Boğazların bekçiliği vazifesinin ifasında gösterdiği iktidar ve - hatta bazan bizzat kendi menfaatleri aleyhine taassuba kadar varan - mutlak dürüstlükten mülhem genel kanaatin en parlak delili olarak tebarüz ettirmeyi lüzumlu saymaktadır. Türkiye Hükümetinin bu hususdaki dürüst durumu karşısında tarihin vereceği hükmü, hiç şüphesiz ki, ticaret vapurları şeklinde

maskelenmiş bir iki mihver gemisinin Türk makamlarının iyi niyet ve istekleri haricinde hileli bir şekilde geçişleri değiştirmeğe kâfi gelemez.

Şu halde, bugünkü şartlara uymadığı şeklinde Montreux sözleşmesine yapılan tenkidi, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ancak, bu tariz sözleşmenin harp gemilerinin tarifine, vasıflarına ve tonajına taalluk eden teknik kısmı ile transit olarak geçen gemilerin kontrolüne ait hükümlerini hedef tuttuğu nisbette kabule değer görmektedir. Türk Hükümeti vakıalar karşısında eskiyen ve tecrübelerle kusurları meydana çıkan yukarıda mezkûr tarif ve hükümlerinin bugünkü teknik mutalealara ve şartlara uygunlaştırılması gerektiğini teslim etmektedir. Ancak, münferit ve istinaî kalmaları zarurî bulunan bu vesikaların muvazeneli bir vesika olan sözleşmeyi ortadan kaldırmaya sebep teşkil etmesini ve hassaten, bunlardan kendisi aleyhine sözde bir mes'uliyet tevcih olunmasını kabul edemez. Türk Hükümeti, gayet mahdut olan ve esasen sür'atle tashih edilmiş bulunan, Boğazlardan hileli geçiş vak'alarının harp harekâtının umumî çerçevesi dahilinde Sovyetler Birliği'nin emniyetini haleldar edecek bir vüs'ati bulmuş olmasını tasavvur edemez. Türk Hükümeti, Montreux rejiminin tatbikinde, hüsnü niyetle ve milletlerarası mes'uliyetleri üstün ölçüde müdrik olarak Boğazların muhafızlığını yapmakta asla fariğ olmadığını Dünya efkârı umumiyesi muvacehesinde teyid ve icabında, bir tahkim mercii huzurunda isbat edebilecek durumda bulunduğuna kaildir.

Sovyetler Birliği Hükümetinin 7 Ağustos tarihli notasile teminini arzu ettiği amelî hedeflere gelince; Cumhuriyet Hükümeti, maksudun, montreux sözleşmesinin 29. ncu maddesinde derpiş olunan beş senede bir tadil prosedürünün tatbik mevkiine konulması olduğunu tahmin etmektedir. İntihap edilen ihbar tarihi gibi teklif edilen tadil gerekçesinin ilâvesi de böyle bir tefsiri destekler gözükmektedir. Sovyet Birliği Hükümetinin maksadı hakikaten bu ise, ileri sürülen tadil talebinin şayanı kabul olabilmesi için 29. uncu maddede musarrah bazı şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Ezcümle sözleşmenin tadili bahis mevzuu maddeleri şu veya bu olduğuna göre, talebin âkitlerden bir veya ikisi tarafından desteklenmesi lâzımdır. Bu suretle desteklenen talebin, ayrıca, carî beş senelik devrenin inkizasından üç ay evvel bütün âkid taraflara tebliğ olunması inkiza eder. Sovyetler Hükümeti tarafından ifade olunan tadil arzusunu kaydetmiş bulunan ve diğer taraftan, su yollarının kullanılması hakkında Amerikan umumî efkârının izhar ettiği temenninin tatminini arzu eden Cumhuriyet Hükümeti, Montreux sözleşmesile

muayyen her tadil talebinin sözleşmeyi imzalamış bulunan devletlerin ve Birleşik Amerika Devletlerinin muvafakatıyla bu devletlerden mürekkep olarak toplanacak olan uluslararası bir konferansta tatbik mevkiine konulmasına ve taleplerin hep birlikte incelenmesine kendi hesabına hiç bir müşkilât göstermeği düşünmemektedir.

Ortaya atılan meselenin esasına gelince, Cumhuriyet Hükûmeti, Sovyet tadil tekliflerini teşkil eden beş prensipten bilgi edinmiştir. Cumhuriyet Hükûmeti, ilk üç noktada, Amerika Birleşik Devletleri Hükûmeti tarafından, Montreux sözleşmesinin bugünkü şartlara uygunlaştırılması hakkında 2 Kasım 1945 tarihinde yapılmış olan telkinlerin aşağı yukarı aynı ifadelerle tekrarlandığını müşahade etmektedir. Amerikan telkinlerine zamanında verdiği cevapta, Türk Hükûmeti, ezcümle şunları bildirmiştir.

"Ticaret gemilerini ve harp gemilerini Boğazlardan geçiş serbestisi prensibinin, Türkiyenin egemenlik ve güvenlik haklariyle en iyi tarzda telifi, bizzat Montreux sözleşmesinin bünyesinde derpiş edilmiş bulunan, vaziülimza devletler arasında aktedilecek beynelmilel bir konferansa terettüp eder.

"Türkiye Hükûmeti, Potsdam'da temsil edilmiş olan üç devletin Boğazlar meselesi hakkında tam noktai nazarlarını öğrenince, meseleyi esaslı bir tetkike tabi tutmakta fariğ olmıyacak ve bunun neticesinde, tezini, yukarıda zikri geçen, devletlere bildirmeğe müsaraat edecektir.

"Bununla beraber Türk Hükümetinin Amerikan telkinlerini müsait surette karşılamakta olduğu ve, bu telkinlerin, bazı şartlar ve ihtirazı kayıdlar altında, müzakereye esas teşkil etmeğe lâyik bulunduğu şimdiden söylenebilir.

"Amerika Birleşik Devletlerinin mutasavver konferansa iştirakine gelince, Türk Hükümeti bunu sade hararetli bir temenninin tahakkuku olarak değil, aynı zamanda, mutlak bir milletlerarası zaruret olarak da mütalâe eder.—

Aynı cevap, bu gün Sovyet notasındaki ilk üç teklif hakkında da muteberdir.

Sözü geçen notanın 4'üncü ve 5'inci noktalarındaki, üzerinde daha derin düşünülmesi gereken teklifler için vaziyet aynı değildir.

Hassaten 4'üncü nokta Sovyet Notası, diğer bütün ilgili devletlerin hariç bırakılması suretiyle, yalnız Türkiye ile Karadeniz'de sahili bulunan devletlerin tanzimine iştirak edecekleri, yeni esaslara istinaden derpiş edilmiş yeni bir Boğazlar rejimini ileri sürer görünmektedir. Böyle bir telâkki, evvelemirde, en aşağı 1956'ya kadar sürmesi lâzımgelen Montreux sözleşmesinin müddetini ve, umumî ahenk ve çerçevesi, Montreux rejiminden ayrılan bir rejimin tesisini esas itibariyle reddeden tadil prosedürünün, tadili ancak bazı hükümlere inhisar ettiren vasfını kale almaz gibi görükmektedir. Bundan başka, Müzakerelere ve muaddel metnin imzasına iştirake eşit hakları bulunan, ve bu müzakerelere iştirak etmek arzularını en açık bir tarzda ifade etmiş olan sözleşmeyi imzalamış diğer devletlerin menfaatlerinden tegafül eder görünmektedir.

Sovyet notasında ileri sürülen 5'inci prensibe gelince, cumhuriyet hükümeti bu teklife akdeniz'den her hangi bir tecavüze karşı boğazlar'ın emniyetini müşterek bir Türk - Sovyet müdafaası tesisi suretile tanzimden başka bir mana verilemiyeceğini müşahade etmektedir.

İşbu sovyet teklifi, millî bakımdan Türkiye'nin hiç bir suretle feragat edemiyeceği ve takyidini kabul eyliyemiyeceği egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırıdır. Aynı teklif uluslararası bakımdan da çok ciddi itirazlar davet etmektedir. Bu teklifin kabulü, Türkiye'nin boğazlar'da oynadığı muvazene ve irtibat unsuru rolünün sona ermesi ve karadeniz devletlerinin sözde güvenliğinin, Türkiye'nin güvenliğinin imhası üzerine kurulması demek olacaktır. Türkiye Hükümeti, 7 Ağustos tarihli notada ileri sürülen yeni güvenlik sisteminin karşılayacağı Sovyet endişelerinin künhüne varamamaktadır. Cumhuriyet hükümeti, memleketi, nereden gelirse gelsin, her tecavüze karşı, var kuvvetile müdafaa vazifesinin kendisine ait olduğu kanaatındadır. Tarih, Türkiye'nin dahil olup Türk Milletinin Memlekete karşı vazifesini yapmadığı hiç bir harp misali kaydetmemiştir. Binaenaleyh, memleketin güvenliğini dışardan gelebilecek her hangi bir tehdide karşı sağlamak üzere bütün gerekli tedbirleri almak Türkiye'ye aittir. Şayet Türkiye, boğazlar üzerinde haiz olduğu egemenlik haklarını kendi vasıtalariyle korumak iktidarında olmasaydı, tarihin kaydettiği en büyük harpte, cümlesi tecavüze uğrayan veya askerî işgal altına giren komşularının akibetinden kurtulamazdı. Diğer taraftan, bütün dünya milletlerinin, bir barış ve emniyet devresi kurmak için hisselerine düşeni yapmak hususunda birbirleriyle yarıştıkları şu sırada, muvaffakiyetle tecrübe edilmiş bulunan bir müdafaa şeklini daha fazla takviyesini istemek, hem

Birleşmiş Milletler andlaşmasının mevcudiyetini ve amaçlarını inkâr etmek, hem de idealleri gelecek nesilleri harp musibetinden korumak olan işbu milletlere karşı Türkiye Hükümetinin sebebini anlayamadığı, bir itimatsızlık göstermek olacaktır. Sovyetler Birliği için karadeniz'de en sağlam emniyet garantisi, boğazlar'da bağımsız bir memleketin vakarı ve egemenlik haklarile telifi imkânsız, imtiyazlı bir stratejik mevki aramasında değil, fakat, kendi hesabına, dostane ve itimada müstenit münasebetlerin ihyası uğrunda bütün gücü ile çalışmağa azmetmiş olan, lâkin bu hususdaki gayretleri kuzey komşususunda gelecek, aynı iyi niyetle desteklenmeğe muhtaç bulunan, kuvvetli bir Türkiye ile kendi arasında böyle bir mesut devrenin kurulmasındadır. Bundan başka, Türkiye'nin kendisi tarafından verilen bu kuvvetli teminat haricinde dahi Türk Hükümeti, San Fransisko andlaşmasının Sovyetler Birliği gibi müşterek imzalayıcı sıfatiyle, harp hakkındaki yeni telâkki tarzına göre her devletin güvenliğinin, sovyetler Birliğinin de Türkiye misillü üyelerinden olduğu Birleşmiş Milletlerin teşkilâtı emrine verdikleri milletlerarası kuvvetlerin garantisi altında bulunduğunu düşünmekte kendisini haklı görmektedir. Şu halde, Sovyet Rusya'nın Karadeniz'deki mevkilerinin boğazlar'dan geçerek Akdeniz'den gelecek bir tecavüz neticesinde taarruza uğramasında endişe etmesi gibi tamamen gayrı muhtemel bir halde bile, Türk Hükümeti, kendisinin kuvvetle bağlı bulunduğu Birleşmiş Milletler teşkilâtının müessirliğine Sovyet Rusya'nın güvenmesi gerekeceği fikrindedir.

İşbu notanın birer sureti Montreux sözleşmesinin mumzilerine ve keza, Montreux sözleşmesinin tadili için toplanacak milletlerarası bir konferansa iştirakinden Türkiye'nin bahtiyar olacağı Amerika Birleşik Devletleri Hükümetine gönderilmiştir.

22 Ağustos 1946

(BOĞAZLAR HAKKINDAKİ İKİNCİ SOVYET NOTASI)

Sovyet Hükümetinin Karadeniz Boğazları rejimi hakkındaki 7 Ağustos tarihli notasına cevap teşkil eden Türk Hükümetinin 22 Ağustos tarihli notasının Sovyet Hükümeti dikkatle incelemiştir.

7 Ağustos tarihli notasında Sovyet Hükümeti, son harp esnasında, Sovyetler Birliği ile ve Sovyetler Birliğinin müttefikleri ile harp halinde bulunan Devletler tarafından Boğazların defaatla kullanılması hadiselerine işaret eylemişti. Bu notada yalnız 1941 - 1942

ve 1944 seneleri zarfında Sovyet Hükümetinin Türk Hükümeti nezdinde hususi teşebbüs ve protestolarına meanet teşkil etmiş bulunan vakalar mevzubahs idi ki bu, Almanya ve İtalya'nın harp gemilerini ve harp muavin gemilerini Karadeniz'e ve aksi istikamette geçirmek için Boğazlardan istifade ettikleri bütün vakaları muhtevi değildir. 1942 ve 1943 de Alman seri çıkarma layterlerinin mükerrer defalar Boğazlardan geçmelerini ve buna benzer vakaları zikretmek kâfidir.

Türk Hükümeti bu hususta izahlarda bulunmuştur. Mamafih bu izahat, 7 Ağustos tarihli Sovyet notasında belirtilen muayyen vakalar hakkındaki beyanatı yalanlamış değildir. Türk notasında, Türkiye'nin Büyük Britanya Hükümetinin talebi üzerine, Alman donanması hizmetine ve Alman kıtalarının nakline tahsis edilmiş bulunan Alman gemilerinin Boğazlardan geçmelerine mani olmak için tedbirler aldığı hususuna atıf yapılmakla beraber bu gemilerden bazılarının Büyük Britanyanın mevzuubahis protestosundan evvel Boğazlardan geçmelerine müsaade olunduğunun teslim edilmesi, Boğazlar hakkındaki sözleşmenin geçen harp esnasında düşman devletlerin Boğazları müttefik Devletler aleyhinde harp gayeleri için kullanmalarına mani olmadığı hususundaki Sovyet Beyanatının doğruluğu teyid etmektedir.

Bu münasebetle Sovyet Hükümeti, Türkiye,nin sözleşmenin 24'üncü maddesi mucibince mükellef bulunmasına rağmen, Türk hükümetinin harp esnasında, muharip Devletlere Boğazlarda gemilerin seyrüsefer gösteren raporlar tevdiini durdurduğu keyfiyetini kaydetmeği de lüzumlu telâkki eder.

22 Ağustos tarihli notada, Türk Hükümeti, kendi kanaatınca, Boğazlarda kontrolü güçleştiren bazı hallere işaret etmektedir. Bu cümleden olarak harp filolaları yıllığında, harp esnasında Boğazlardan ahdî hükümlere aykırı olarak geçen harp gemileri ile harp muavin gemilerinin isimlerinin bulunmadığı tebarüz ettiriliyor. Halbuki, Türk Hükümeti, hassatan harp devresi esnasında, harp gemilerinin ve evleviyetle muavin gemilerin tam listesini cami bulunan, resmî yıllıkların mevcut olmadığını her halde bilmez değildir. Türk hükümetinin notası, Sözleşme mucibince, Boğazlardan geçen gemilerin yagâne kontrol şeklinin sıhhiye kontrolü olduğuna da işaret etmektedir. Fakat diğer taraftan Türk makamlarının, 25 Şubat 1941, 6 Mayıs 1941 ve 27 Haziran 1942 tarihli denizci ilânlariyle, transit geçen gemilere Boğazlarda mecburî tevakkuf ve Türk klavuz gemilerine müracaat lüzumunu vazetmiş oldukları malûmdur. Gümrük makamları da transit geçen gemileri mürakabe etmekte idi.

Eğer işbu kontrol tedbirleri dahi gayri kâfi idi ise, harp esnasında Türk Hükümetinin Boğazlardan geçecek gemilerin kontrolü tedbirlerinin takviyesi gerektiği meselesini tek bir defa ortaya atmamış olduğunu müşahade etmek mecburiyeti de vardır.

Türk Hükümetinin notasında, İkinci Cihan Harbi esnasında Sovyet hükümetinin Cumhuriyet Hükümetine Sovyet Birliğinin Karadeniz mıntakasındaki güvenliğine karşı bir tehdidin mevcudiyeti hakkında her hangi bir müracaatta bulunmadığı bildirilmektedir. Anılan nota, bundan, Türkiyenin harp esnasında Boğazların muhafızı vazifesini ifa eylemiş olduğu ve Mihver Devletlerinin, Türkiye'nin durumu dolayısiyle Boğazlarda müesses rejimi ihlâli göze almadıkları neticesini çıkarmaktadır. Sovyet Hükümeti bu noktai nazarı doğru bulmamaktadır ve Sovyetler Birliğinin harp esnasında düşman gemilerinin Boğazlardan geçişi dolayısiyle Türkiye nezdinde yapmış olduğu mükerrer teşebbüslerin bunun aksini isbat ettiğine Türk Hükümetinin dikkatini celbeder. Yukarıda anılan tehditlerin vüsatine gelince, Sovyet yüksek komutasının, harp esnasında düşman harp gemilerinin ve muavin harp gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçişi hadiselerini gözönünde bulundurarak, Karadeniz havalisinin müdafaası için mühim miktarda askeri kuvvetleri harp sahnesinin başlıca bölgelerinden çıkmak mecburiyetinde kaldığını hatırlamak kâfidir.

Bütün bunlar Montreux Sözleşmesiyle tesbit edilen Boğazlar rejiminin, Karadeniz Devletlerinin güvenlik icaplarına uymadığını ve Boğazların Karadeniz Devletleri aleyhine kullanılmasına mani olabilecek şartları temin etmediğini teyid eylemektedir. Sovyet Hükümetinin fikrince, Türk Hükümetinin verdiği izahat bu neticeyi yalanlamamıştır. Bu izahat Türk hükümetinin harp esnasında Boğazlar rejiminin ihlâl edilmesi dolayısiyle üzerine düşen mesuliyetten ibra edilmesi için de kâfi değildir.

7 Ağustos tarihli notada Sovyet Hükümeti, Boğazlarda yeni rejimin tesisine temel teşkil etmek üzere teklif ettiği beş prensip hakkında fikirlerini bildirmiştir. 22 Ağustos tarihli Türk notasından anlaşıldığına göre, Türk Hükümetinin bu Sovyet tekliflerinin aşağıdaki ilk üç noktasının müzakere mevzuu olarak alınmasına hiç bir itirazı yoktur :

1 — Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

2 — Boğazlar Karadeniz Devletlerinin harp gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

3 — Karadeniz'de sahili bulunmıyan Devletlere ait harp gemilerinin Boğazlardan geçmesi, hususî surette derpiş edilen haller müstesna, memnudur. Sovyet Hükümeti, Türk Hükümetine ileride bazı ihtirazî kayıdlar yapmağı derpiş eylediğini bildirmiş olmasına rağmen, mezkür hükümetin yukarıda anılan üç prensipi esas olarak kabule hazır bulunmasından dolayı memnuniyetini beyan eyler.

Türk Hükümeti, 7 Ağustos tarihli Sovyet notasının 4 ve 5'inci noktalarında mündemiç Sovyet teklifleri hakkındaki özel görüşünü bildirmiştir.

4'üncü noktada Sovyet Hükümeti, Boğazlar rejiminin kurulmasının Türkiye ile diğer Karadeniz Devletlerinin selâhiyeti dahilinde bulunduğunun tanınmasını teklif eylemiştir. Mademki Türkiye Hükümeti bu teklife karşı nev'an'ma itimatsızlık göstermektedir, Sovyet Hükümeti bu mesele üzerinde daha ziyade durmadığı lüzumlu addetmektedir.

Bununla ilgili olarak Sovyet Hükümeti her şeyden evvel kapalı deniz olmak itibarile Karadeniz'in hususî vaziyeti üzerine Türk Hükümetinin dikkatini celbetmek ister. Bu vaziyet Karadeniz Boğazlarının ancak mahdut adette Devletlerin yani bir kaç Karadeniz Devletinin sahillerine müncer olan bir su yolu teşkil eylediğini ifade eder. Binaenaleyh Karadeniz Boğazları rejimin tesbiti işinde Sovyet Birliğinin ve diğer Karadeniz Devletlerinin en ziyade ilgili olmaları gayet tabiidir ve bu itibarla bu Devletlerin vaziyeti diğer Devletlerin vaziyetiyle mukayese edilemez. Bir kapalı deniz olan Karadeniz'e müntehi bulunan bu Boğazların rolü meselâ Cebelütarık veya Süveyş kanalı gibi adetleri mahdut Devletlere geçit vermeyip, bilindiği gibi cihanşumul mahiyette olan dünya su yollarınınkinden farklıdır. Fil hakika bu kabil beynelmilel su yolları hakkında en fazla alâkalı Devletlerin iştirakiyle milletlerarası bir kontral tesisi lâzımdır ki bu da esasen bugüne kadar henüz tahakkuk etmiş değildir. Kapalı bir deniz olan Karadeniz'e götüren Karadeniz Boğazlarına gelince, her şeyden evvel Türkiye'nin Sovyetler Birliğinin ve diğer Karadeniz Devletlerinin hususî durumlarına ve güvenliklerine tekabül edecek bir Boğazlar rejiminin tesisi doğru görülmektedir.

Esasen bu hususiaki kifayetsizliği aşikâr olan Montreux Konferansı bile Boğazlar rejiminde Karadeniz Devletlerine rüçhalı bir vaziyet temin eylemiş bulunmaktadır. Diğer taraftan Türk Hükümeti 7 Ağustos tarihli Sovyet tekliflerinin Montreux Sözleşmesinden daha katî bir şekilde Karadeniz Devletlerinin Boğazlardaki hususî vaziyetini tanımakta olan iki üç noktasını esas olarak kabul eyle-

miştir. Bu tekliflerde bir taraftan Boğazların bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine açık bulundurulacakları ve diğer taraftan yalnız Karadeniz Devletlerinin harp gemilerinin Boğazlardan geçebilecekleri, halbuki Karadeniz'de sahili olmıyan Devletlerin harp gemilerinin hususî surette derpiş edilen ahval müstesna Boğazlardan geçmesine müsaade olunmıyacağı zikredilmiştir. Bilindiği gibi, diğer Devletlere nazaran Karadeniz Devletlerinin Boğazlardaki vaziyetini belirten bu prensipler meri Montreux Sözleşmesinde gereği gibi ifadesini bulmamış ise de bütün dünyada tamamen tanınmıştır. Bu münasebetle Sovyet Hükümeti, Karadeniz Devletlerinin Boğazlardaki hususî vaziyetlerinin ayrıca 16 Mart 1921 tarihli Sovyet-Türk Muahedesi ile de tanınmış olduğunu hatırlatmağı lüzumlu telâkki eder.

Bu muahedenin 5'inci maddesinde şöyle denilmektedir :

"Boğazların açık bulundurulmasını ve bütün milletler arasında ticarî münasebetler için Boğazlardan serbest geçişi temin zımnında iki Âkid Taraf Karadeniz ile Boğazların beynelmilel statüsünün katî olarak ihzarını, konferansın alacağı kararlar Türkiyenin tam hükümranlığına ve Başkenti İstanbul halel iras etmemesi şartiyle, sahildar memleketler Murahhaslarından mürekkep özel bir Konferansa tevdi hususunda mutabıktırlar."

Böylece 1921 tarihli Türk-Sovyet Muahedesi, Karadeniz ile Boğazların milletlerarası statüsünün tanzimi vazifesinin yalnız sahildar memleketler mümessillerinden müteşekkil bir konferansa tevdii lüzumuna istinat etmektedir. Türkiye ile Güney Kafkas Sovyet Cumhuriyetleri arasında 13 Ekim 1921 de akdolunan Mushede ile Türkiye ile Ukranya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında 21 Ocak 1922 de akdolunan Muahedede de buna benzer bir madde vardır. Boğazlar rejiminin Karadenizde sahili bulunan memleketler tarafından tesisi prensipini muhtevî maddenin yukarıda anılan Muahedelere derci, bu prensipe mezkür memleketlerin, Türkiye de dahil olduğu halde, ne büyük ehemmiyet atfettiklerini göstermektedir.

Bütün bunlar Sovyet Hükümetinin 7 Ağustos tarihli notasının 4'üncü noktasında izah olunan teklifin Türkiye'nin imzalamış bulunduğu yukarıda zikri geçen Muahedelere tamamiyle uyduğunu göstermektedir. Karadeniz ve Boğazların milletlerarası statüsünün tesisi için bu Muahedelerle derpiş edilen usulün tatbik safhasına vazını daha talik haklı gösterilemez.

Diğer taraftan geçen harbin tecrübesi gerek Türkiye gerek Sovyetler Birliği tarafından bu Muahedelerde kabul edilmiş bulunan Boğazlar rejiminin tesisi prensipinin filhakika Karadeniz Devletlerinin halkı menfaatlerine tekabül etmekte olduğunu ve genel barışın istikrazı ve milletlerin güvenliği ile ilgili diğer memleketlerin menfaatleri ile de tearuz etmediğini isbat eylemiştir.

Türk hükümeti Türkiye ile Sovyetler Birliğinin Boğazlarda ticarî seyrüsefer serbestliğinin ve güvenliğin sağlanması ile en fazla alâkadar ve buna en kadir Devletler olmak sıfatiyle, Boğazların, diğer Devletler tarafından Karadeniz Devletleri aleyhinde hasmane maksatlarla kullanılmasını önlemek üzere, müşterek vasıtalarla müdafaasını temin eylemelerini derpiş eden 7 Ağustos tarihli Sovyet notasının 5'inci noktasına keza itiraz etmektedir.

Türk Hükümeti, mezkür Sovyet teklifinin Türkiyenin egemenlik haklariyle gayri kabili telif olduğunu ve güvenliğini ortadan kaldıracağını beyan etmektedir. Türk hükümeti Sovyet Hükümetinin bu konuya müsbet bazı mülâhazalarını dinlemeden çok evvel hatta Sovyetler Birliğinin bu hususiaki tekliflerini müşterek bir tetkike tabi tutmağa matuf bir teşebbüste bile bulunmadan bu neticeye varmıştır. Bir taraftan Sovyetler Birliğinin ve diğer Karadeniz Devletlerinin güvenlik menfaatlerine ayrılmaz bir şekilde bağlı bulunan bu önemli meseleyi Sovyetler Birliği ile müştereken incelemek hususunda her türlü imkânı toptan reddetmekle, diğer taraftan da hiç bir esasa dayanmayan ve üstelik Sovyetler Birliğinin vekar ve haysiyeti ile de gayri kabili telif bulunan bu nevi şübheler izharını mümkün görmek suretiyle Türk hükümeti, Sovyetler Birliği ile yeniden itimada müstenit dostane münasebetler kurulması temennisine dair olan kendi beyanatiyle tam tezat halinde bulunmaktadır.

Sovyet hükümeti, Türk notasında ifade edilen görüş tarzına rağmen, ancak Türkiye ile Sovyetler Birliğinin bir araya getirilecek vasıtalarının Boğazlarda ticarî seyrüseferin serbestisini olduğu kadar, Boğazlarda güvenliği de temin edeceği mütaleasındadır. Aynı zamanda Sovyet Hükümeti, yukarıda anılan Sovyet teklifinin tatbikinin Türkiyenin egemenliğini asla haleldar etmiyeceği ve Türkiye ile Sovyetler Birliğinin müşterek tedbirleri bu Boğazların muhafazasını Türkiyenin yalnız başına alacağı tedbirlerden çok daha geniş bir ölçüde sağlayacağından, Türkiyenin güvenlik menfaatlerine daha iyi tekabül eyliyeceği kanaatindedir.

Türkiye'nin Boğazların müdafaasını Sovyetler Birliği ile müştereken sağlamağı reddetmesi Karadeniz Devletlerinin bu mıntakada lüzumlu olan güvenliği temin imkânından mahrum etmektedir.

Son harp esnasında Mihver memleketleri Sovyetler Birliğine karşı harp hareketlerinde Karadenizden faydalandılar. Bu hususa işbu Devletlerin Karadenize bazı harp gemileri ile yardımcı harp gemileri geçirebilmek imkânına malik bulunmaları yardım etmiştir. Buna benzeyen diğer bir hadise olarak "Göben" ve "Breslua" isimli Alman kruvazörlerinin 1914 de ansızın Boğazlardan Karadenize geçerek Rus donanmasına ve Karadeniz limanlarına taarruz etmeleri de pek iyi hatırlardadır. Boğazların Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından müştereken müdafaası hakkındaki teklifte bütün bunlar gözönünde tutulmuştur ki bundan maksat hem Türkiye'nin hem diğer Karadeniz Devletlerinin menfaatine uygun olarak, yalnız Türkiye tarafından tam manasiyle sağlanamayacak olan, Boğazların esaslı bir surette müdafaasını temin etmektedir. Diğer taraftan, eğer Türkiye Sovyet teklifini reddettikten sonra Karadeniz'de sahili bulunmıyan bazı Devletlerle müştereken Boğazlarda askerî tedbirler almağa kalkacak olursa bunun Karadeniz Devletlerinin güvenlik menfaatleriyle tezat teşkil edeceği aşikârdır. Karadeniz'de uzunluğu 2100 kilometreye varan Sovyet sahillerinin memleketin en mühim mıntakalarına isal ettiğini ve bu sebeble bu sahillerin güvenliğinin Sovyetler Birliğinin Boğazların müdafaasına doğrudan doğruya iştirakiyle sağlanması lüzumunun Sovyetler Birliğinin hayatî menfaatlerinden neşet ettiğini unutmak haksızlık olur. Bütün bunlar, Sovyet hükümetinin ne için Boğazların müdafaasının Türkiye ve Sovyetler Birliğinin müşterek kuvvetleriyle sağlanmasına ve budan bütün Karadeniz Devletlerinin güvenliğinin gaye ittihaz edilmesine lüzum gösterdiğini izah eder.

Türkiye hükümetinin Birleşmiş Milletler Teşkilâtına yaptığı atfa gelince, Sovyet Hükümeti 7 Ağustos tarihli notadaki teklifinin bu teşkilâtın prensiplerine ve gayelerine tamamiyle uygun olduğunu beyan etmeği lüzumlu görmektedir. Bu teklif sade milletlerarası ticaretin genel menfaatlerini sağlamakla kalmayıp aynı zamanda Karadeniz Devletlerinin güvenliğinin idamesi için lâzım gelen şartları ihdas ve böylece genel barışın takviyesine yardım etmektedir.

Sovyet Hükümeti, Montreux Sözleşmesinin tadili usulüne mütedair olarak Türk Hükümeti tarafından serdedilen mülâhazaların, Montreux'de aktedilen Boğazlar Sözleşmesinin ,yeni şartlara uymaması dolayısiyle, tadili gerektiği yolunda Berlin'de üç Devlet konferansında verilen kararları nazarı itibara almamış bulunduğunu kaydettirmeği lüzumlu sanmaktadır. Boğazlar rejimi hakkındaki konferansa gelince, Sovyet Hükümeti bu konferansın toplanmasından evvel, aynı kararda derpiş edilmiş bulunduğu veçhile, Hükümetler

arasında doğrudan doğruya mükâlemeler yoliyle bu meselenin mümkün olduğu kadar geniş şekilde görüşülmesi gerektiği mütaleasındadır.

24 Eylül 1946

(BOĞAZLAR HAKKINDA İKİNCİ TÜRK NOTASI)

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Monreux Sözleşmesinin muhtemel tadili meselesi hakkında, geçen 22 Ağustos tarihli Türk Notasına cevap teşkil eden, Sovyet Hükümetinin 24 Eylül 1946 tarihli Notasından bilgi edinmiştir; işbu belgenin inceden inceye tetkiki neticesinde vasıl olduğu görüş ve mülâhazaları aşağıda arza müsaraat eyler.

Sovyet Notası, birinci kısmında, Boğazların Mihver memleketlerine ait gemiler tarafında sözde kullanılması konusunu yeniden ele almakta ve 22 Ağustos tarihli Türk Notasında bu hususta ileri sürülen redde karşılık olarak, Sovyet iddiasının doğruluğunu bir kere daha teyid için, 1942-43 yıllarında Alman süratli çıkarma layterlerinin geçişi olaylarını anmaktadır.

22 Ağustos tarihli cevabî Notasında Türk Hükümeti, Sovyet Hükümetine, Türkiye'nin, son derece çetin olan bütün İkinci Cihan Harbi esnasında Montreux Sözleşmesi gereğince üzerine almış bulunduğu ödevi ne kadar dürüst bir şekilde yerine getirmiş olduğu hakkında en geniş izahları vermişti .Sovyet şikâyetlerini mucip olan birkaç hileli geçiş vakasının, haddi zatında, Sözleşmenin tariflere, vasıflara ve tonajların hesabına müteallik ikinci Ekindeki eksikliklerden ileri geldiğini; bu sebepten dolayı anılan Ekin bugünkü şartlara ve mûtâlara uydurulması lüzumunu gösterdiğini; mamafih, buna rağmen Sovyet Hükümeti, Montreux Sözleşmesinin tatbikatı hakkında şikâyetler ileri sürebileceğine kani bulunuyorsa, Türk Hükümetinin, kendisine tevdi olunan Sözleşmenin tatbikatının mükemmelliğini sağlamak için, ne kadar iyi niyet ve doğrulukla gayret sarfeylemiş olduğunu, icabında bir hakem heyeti önünde isbata âmade bulunduğunu, açık bir şekilde tebarüz ettirmişti. Bu sebeple vakıaların takdir ve tefsiri hususunda iki tarafca alınan kesin durumlar dolayısile Cumhuriyet Hükümeti diplamasi alanında tartışmayı tükenmiş saymakta fayda alacağını düşünmekte ve Sovyet Hükümeti dilerlerse hakeme gitmeğe hazır bulunmaktadır. Hele, Boğazlardan geçişleri, Sözleşme hükümlerinin ihlâli diye gösterilen

Alman layterlerine gelince, bunların Tuna'da Alman kontrolü altındaki tezgâhlarda inşa edilmiş olduklarına dikkat nazarını çekmek kâfidir; bu sebeple Karadeniz'de bulunmuş olmaları Cumhuriyet Hükümetinin iradesi ile ilgili değildi. Diğer taraftan bahis mevzuu gemiler Boğazlardan geçebilmişlerse bu da yardımcı veya harp gemilerine has vasıflardan hiç birini taşımadıklarından ileri gelmiştir.

Aynı fikirler cümlesinden olarak, Sovyet Notası, Montreux Sözleşmesinin 24'üncü madesi hükümleri gereğince Boğazlarda gemilerin seyrüseferini gösteren raporlar vermek mecburiyetinde bulunan Türk Hükümetinin, harp esnasında, muharip Devletlere bu raporların tevdiiini kestiğine de işaret eylemektedir.

Bu hususta ilk önce şunu tebarüz ettirmek lâzımdır ki bahis mevzuu raporların 24'üncü madde hükümlerine göre, muharip Devletlere değil, Montreux Sözleşmesini imzalayan Devletlere ve Milletler Cemiyeti Umumî Kâtipliğine verilmesi gerekmektedir. Bunların tevdi edilmemesi keyfiyetine gelince, Türk Hükümetinin, bir taraftan, muhasımların harp gemilerinin geçiş yasağı prensibini gözönünde bulundurarak ve diğer taraftan da hiçbir tarafsız Devletin, muhasamaların devamı müddetince, Boğazlara harp gemisi göndermeyi düşünmiyeceği derpiş ederek, mumzı Devletlere ve Milletler Cemiyeti Umumî Kâtipliğine verilecek yıllık rapor muhtevasında, bu itibarla, en önemli bilgilerin eksik olacağı mütalâasında bulunmuş olduğuna işaret kâfidir. Rapora konulacak olan ticarî seyrüsafere müteallik istatistikler hususunda ise, Türk Hükümeti, muhassamalar dolaysile son derece azalmış olan bu seyrüsefere ait bilgiler yayınlandığı takdirde, bunun müttefik memleketlerin harp gayretleri üzerinde, mukabilinde herhangi bir fayda sağlanmaksızın, ancak menfi bir tesiri olacağını düşünmüştür. Bu yüzden Türk Hükümeti, raporu muntazaman hazırlamakla beraber, bunun gönderilmesini durdurmaya karar vermiştir. Üstelik, 1941 yılı raporu için Şubat 1942 tarihinde, 1942 raporu içinde Şubat 1943 tarihinde keyfiyeti Milletler Cemiyeti Umumî Kâtipliği ile Montreux Sözleşmesini imzalayan Devletlerin bilgisine arzetmiştir. Muhasamalar 1945'de sona erdiği için, 1941 - 1944 senelerine müteallik yıllık raporlar 29 Ocak 1946 tarihinde ilgili Devletlere tevdi ve tevzi edilmiştir. Burada, Montreux Sözleşmesini imzalayan Devletlerden hiçbirinin Türk Hükümetinin bu hareket tarzı hakkında asla itirazda bulunmamış olduğunu kaydetmek de faydalıdır. Türkiye Hükümeti bu yolu tutmaya sevkeden özel mahiyette diğer bir mülâhaza da, bahis mevzuu yıllar zarfında, Sovyetler Birliği de dahil olduğu halde, Karadeniz'de sahili bulunan Devletlerin, her yılın 1 Ocak ve 1 Temmuz

tarihlerinde Karadeniz'deki filolarının mecmu tonejını Türk Hükümetine bildirmeleri gerektiği hususunda Montreux Sözleşmesinin 18'inci maddesinin (b) fıkrasile konulan hükme uymak istememeleri keyfiyetidir. Halbuki bu mecburiyet dolayısile bildirilmesi gereken rakamlar Türk Hükümeti tarafından hazırlanacak yıllık rapordaki bilgilerin esasını teşkil edecekti. Moskova'nın harp devresi esnasındaki bu ihtirazı tamamen anlaşılabilir. Ve bundan dolayı Sovyet Hükümetinden şikâyetçi olmak Türkiye'nin asla hatırına gelmemiştir. Türkiye Hükümeti de, karşılık olarak, aynı devre zarfında yıllık raporların gönderilmesinin, yukarıda gösterilen sebepler dolayısile durdurulmuş keyfiyetinin, bundan böyle Sovyetler Birliği tarafından Karadeniz'deki güvenliğine zarar getirdiği şeklinde telâkki edilmiyeceğini unmaktadır.

Bundan sonra Sovyet Notası, 22 Ağustos tarihli Türk Notasında, Boğazların kontrolünü güçleştiren sebepleri açıklamak için gösterilen diğer bazı delillerin bir esasa müstenid olup olmadığının tartışmasına geçmektedir. Bilhassa, harp devresinde zarurî olarak eksik bulunan harp filoları resmî yıllıklarının isbat edici mahiyetini reddetmektedir. Diğer taraftan, transit geçen gemilerin tâbi tutulabileceği yegâne kontrol şeklinin, Sözleşmeye göre, sadece bir sıhhî kontrole inhisar ettiği keyfiyetine dayanan Türk deliline karşılık olarak Sovyet Notası, Türk Hükümetince Boğazlarda konulan mecburî durak ve kılavuzlara müracaat usulleriyle, transit geçen gemilerin Türk Gümrük Makamları tarafından murakabasını hatırlatmaktadır. Nihayet Nota, bütün bu kontrol tedbirlerinin heyeti mecmuası yetersiz sayılmış olsa bile, Türk Hükümetinin, harp esnasında, âkid Devletlere bu tedbirlerin kuvvetlendirilmesi için hiçbir müracaatta bulunmadığını ilâve eylemektedir.

Transit geçen gemilerin harp veya tictret gemisi olarak ayırd edilmesi hususunda asıl zorluğun Sözleşmenin II numaralı Ekindeki noksanlardan ileri geldiğini kuvvetle ifade etmiş bulunan Türk Hükûmeti bunu, yeniden tebarüz ettirir. 22 Ağutos tarihli Türk Notasında mevcut diğer bütün delillerin tek gayesi bu iptidaî ve açık hakikatı teyidden ve Türk Makamlarının, bu hususta az çok yetkili olabilecek her kaynağa başvurarak, Boğğazlardan geçit isteyen gemilerin hakikî mahiyetini tesbit için ne derece şuurlu ve tedbirli bir dürüstlükle gayret sarfettiklerini vaka ve misallerle göstermekten başka bir şey değildir. Resmî yıllığa müracaat, işte bu zaviyeden mütalâa edilmelidir. Mecburî durak ve kılavuzlara müracaat keyfiyetlerine gelince, bu tedbirlerin transit geçen gemilerin Boğazların giriş noktalarında bulunan ağlara düşmekten korunmalarından

başka bir maksadı bulunmadığı aşikârdır. Bunlar, ahdî hükümler karşısında, herhangi bir kontrol gayesi taşıyamazdı; o halde, bahis mevzuu mesele ile de hiçbir rabıtaları yoktur. Keza, Gümrük Makamlarının transit geçen gemileri mürekabe ettikleri iddiası da hiçbir esasa dayanmamaktadır. Zira, Montreux Sözleşmesi hükümleri gereğince, anılan murakabe hiçbir zaman bir gümrük muayenesi mahiyetini iktisap edemeyip, kaçakçılık teşebbüslerini önlemeye matuf bir ihtiyatî tedbire inhisar eylemekte idi. Nihayet, transit geçen gemilerin kontrolü tedbirlerinin kuvvetlendirilmesini âkit taraflardan istemediği hususunda Türkiye'ye yapılan târiz de kabule şayan değildir, çünkü, bu bilhassa mumzi Devletlerin iki düşman zümreye ayrılmış bulunduğu bir harp esnasında, ne Montreux Sözleşmesinin tadâli için derpiş edilmiş bulunan usulü, ne de, bugün yetersiz diye ortaya atılan kontrol meselesinin harp esnasında, bu formaliteye müteallik hükümlerin iyileştirilmesi ihtiyacını duymuş olabilecek âkit Devletlerin hiçbir isteğine mevzu teşkil eylemediği keyfiyetini hesaba katmamaktadır.

Daha evvel verilmiş bulunan izahlara katılan yukarıdaki bütün bu delili açıklama, Cumhuriyet Hükümetinin Boğazlardaki tarihî görevinin ifası hususunda göstermiş olduğu dürüstlük ve uyanıklığı teyid etmektedir; o dürütlük ve uyanıklık sayesindedir ki, Sovyetler Birliği, bütün harp süresince, Karadeniz'de, Akdeniz'den gelebilecek her türlü Mihver taarruzundan masun kalabilmiştir. Objektif olan herkesin memnunlukla teslim eylediği bu hakikat, münferit vakalar ve zahirî delillerle örtülemez. Bu hakikat, aynı zamanda, Sovyet Notasına, göre, Mihver Devletlerine ait harp gemilerinin Boğazlardan sözde serbest geçişi dolayısiyle vuku bulmuş kıtaat hareketlerine müteallik Sovyet iddiasını da ortadan kaldırmak için kâfidir. Filhakika, Nota, Mihverin Boğazlardan serbestçe faydalanmasının Sovyet Hükümetini, önemli miktarda askerî kuvvetleri harp sahnesinin başlıca bölgelerinden çekerek Karadeniz havalisinin savunmasına tahsis ettiğini beyan eylemektedir. Türk Hükümetinin kanaatınca, bu suretle vuku bulan kıtaat hareketlerinin hakiki sebebi böyle gözükmektedir. Harp olaylarının ışığında ve sırf askerî plân üzerinde geriye bakarak hüküm vermek icab ederse, Karadeniz havalisine kıtaat tahsisi, aşağıdaki sebepler dolayısiyle, Türkiye'nin Boğazlardaki tavır ve hareketleri ile hiçbir irtibat arzetmemektedir :

1 — Karadeniz'deki Sovyet sahillerinin güvenliğine karşı hakikî tehdid, bu deniz kıyılarının büyük bir kısmının Alman orduları tarafından işgal edilmesinden, Rumen ve Bulgar filolarına Alman-

ların el koymuş olmalarından ve Karadeniz limanlarına demiryolu ile veya Tuna üzerinden gönderilmiş bulunan Alman ve İtalyan gemilerinin mevcudiyetinden ileri gelmekte idi.

2 — Karadeniz havalesine kıtaat tahsisi, muhasamalar başlar başlamaz ve hele 1942 yılı ilkbaharlarından itibaren bu deniz kıyıları boyunca yapılan Alman taarruzuna karşı koymak mecburiyeti ile izah edilir. Bu taarruz, muhtemel inkişafları bakımından Türkiye'nin duyduğu endişenin ve Karadeniz kıyılarında almak zorunda kaldığı savunma tedbirlerinin de sebep ve menşeini teşkil etmiştir.

Gerek bu Notanın, gerek, bunun tamamlamakta olduğu, 22 Ağustos tarihli Notanın mutaleası, Karadeniz Devletlerini makul ve muvafık bir şekilde tatmin için Montreux Sözleşmesinde hakikaten tadili gereken şeyin ne olduğunu tayine yeter. Evvelâ, bugünkü şartlar ve teknik hâtâlar hesaba katılarak, 2 numaralı Ek tâdil edilmelidir. Sonra, Montreux Sözleşmesindeki Milletler Cemiyetinin rolüne ve müdahalesine dair olan hükümler, yerlerini, dünya barışını koruma görevinde,. Birleşmiş Milletler Teşkilâtının koyduğu usule bırakmalıdır. Nihayet, Japonya âkit Devletler listesinden çıkarılmalı ve tadili metinde Amerika Birleşik Devletleri mumzi olarak bulunmalıdır. Cumhuriyet Hükümeti Montreux Sözleşmesinin muhtemel bir tadilini işte bu çerçeve içinde tasavvur etmektedir. Ve Cumhuriyet Hükümeti, kendisine yapılan davetlere icabetle, Boğazlardan geçişe mütedair hükümlerin tâdili ile ödevli bir konferansta kendini temsil ettirmeğe muvafakatını verdi ise, onun bu hareketinde, sadece, Türkiye'nin egemenlik haklarını ve güvenlik icaplarını genel menfaat ile telif edebilecek her teşebbüs karşısında takdire değer bir milletlerarası işbirliği zihniyetinin tezahhüründen başka bir şey görmemek gerekir. Bu sebeple ve yukarıda anılan iki Notadaki izahlara ve muhakemeye dayanarak Cumhuriyet Hükümeti, Montreux Sözleşmesini akteden Devletlerin ve Amerika Birleşik Devletlerinin muvafakatı ile, Sözleşmede tasrih edilmiş bulunan tadil isteklerinin bu Devletleri toplayan bir Konferansta tatbik mevkiine konmasına herhangi bir güçlük çıkarmamak hususundaki kararını tekrarlar. Fakat, bu tadili, İkinci Cihan Harbi sırasında Boğazlar rejiminin sözde ihlâli yüzünden kendisine yükletilmek istenilen mevhum bir mesuliyete dayanarak haklı göstermeye çalışan esassız şikâyetleri kabul edemez.

Türk Hükümeti, Sovyet Notasının 4'üncü noktası hakkında verilen tamamlayıcı izahları da en büyük bir ilgi ile incelemiştir. Bu

Hükümet, ehemmiyeti dikkat gözönünden kaçmaması lâzımgelen bu noktanın tam bir surette anlaşılabilmesi için gösterilen nezaketten dolayı Sovyet Hükümetine teşekkür eder.

Bu izahlardan anlaşıldığına göre, Sovyet Hükümetinin fikrince, Boğazlar rejiminin kurulması, aşağıdaki sebepler dolayısile münhasıran Türkiye ve Karadeniz'de kıyısı bulunan diğer devletlerin yetkisi dahilinde olmalıdır :

1 — Kapalı bir deniz olmak itibarile Karadeniz'in özel bir durumu vardır. Bu sebepten Boğazlar, ancak Karadeniz'de mahdud sayıda bulunan Devletlerin kıyılarına götüren bir deniz yolu teşkil etmekte ve bu yüzden Cebelitarık ve Süveyş Kanalı gibi evrensel mahiyette olan deniz yollarından farklı bulunmaktadır. Şu Halde Boğazlar rejiminin kurulmasında sahildar Devletlerin en fazla ilgili bulunmaları tabiidir.

2 — Montreux Konferansı esasen sahildar Devletler lehine bir rüçhan rejimi kurmuştur. Üstelik, Sovyet tekliflerinin ilk üç notasını tartışma esası olarak kabul etmek suretile de, Türkiye, Karadeniz Devletleri için "çok daha kesin bir rüçhan rejimi" tanımış bulunmaktadır.

3 — 16 Mart 1921 tarihli Türk - Sovyet Sözleşmesinin, Karadeniz ve Boğazlar rejimi milletlerarası statüsünün serbest seyrüsefer esası dairesinde hazırlanmasını Karadeniz'de kıyıları bulunan memleketler temsilcilerinden müteşekkil bir Konferansa tevdi etmek hususunda iki âkit tarafın mutabakatını tesbit eden 5'inci maddesile dahi Türk Hükümeti Karadeniz'in özel durumunu tanıştır. Bu madde hükmüne dayanan Sovyet Notası, bu şekilde derpiş edilmiş bulunan ve diğer memleketlerin menfaatleriyle asla tearuz etmeksizin, Karadeniz'de sahili olan memleketlerin haklı menfaatlerini karşılayan tesviye usulünün daha fazla vakit geçirmeden, tatbik mevkiine konulması gerektiğini beyan etmektedir.

Cumhuriyet Hükümeti yukarıda hülâsa edilen noktaların gerektirdiği cevapları aşağıda açıklamağa müsaraat eyler :

1 — Sovyet Hükümetinin fikrince, kapalı bir deniz olmak itibarile, Karadenizin, ilgisini sade onun sahildarı bulunan Devletlere inhisar ettiren özel bir durumu vardır.

Bu tartışmaya, esasen Karadeniz'i açık bir deniz saymakta birleşmiş görünen dotrinin otoritesini karıştırmaksızın, Türkiye Hükümeti, Boğazlar hakkında, Rusya'nın da katılmasiyle bugüne kadar

yapılmış olan milletlerarası mahiyetteki bütün tesviye tarzlarının, sahildar olan ve olmayan Devletlerin geçiş serbestliğine az veya çok sıkı bir surette takyidler konulmasını ancak, genel menfaat gayesile, diğer ilgili Devletlerle uygunluk halinde olarak, Türkiye'nin kendi rızasiyle muvafakat ettiği, istisnalar şeklinde kabul etmiş olduğuna sadece işaretle iktifa eyler. Kapamanın istisnaî mahiyetidir ki bu aynı kaideyi Avrupa amme hukukunun genel bir prensipi haline getirmek için 19'ncu yüzyılın ortalarına doğru Çar Hükümeti tarafından yapılan gayretleri izah eder. Yukarıda açıklanan görüşü desteklemek üzere, yalnız en yeni sözleşmelerden örnek göstermiş olmak için, Milletlerarası Andlaşmaların koyduğu ve Babı Âli'inin sulh halinde buluduğu müddetçe yabancı Devletlere Boğazlara girmeği daima yasak etmiş olan eski Osmanlı İmparatorluğu kaidesinden ayrılarak, aynı zamanda Karadeniz'de de seyrüsefer serbestliğini tazammun eyleyen, Boğazlardan serbest geçiş prensipini kabul etmiş bulunan Lausanne ve Montreux Sözleşmelerine müracaat kâfidir. Yukarıda anılan Sözleşmelerin, serbestlik prensibinde Karadeniz'de kıyısı bulunan Devletler lehine yaptığı istisnalar, bugün yürürlükte bulunan rejimin bazı hükümlerinin değiştirilmesi için yapılması düşünülen görüşmelerden sahildar olmıyan Devletlerin dışarda bırakılmasını değil, fakat tâdili, meselenin makul bir surette halledilmesinde menfaati bulunan bütün Devletlerin mutabakat ve muvafakatına istinad ettirmek gerektiğini ispat eylemektedir. Bu genel yetki çerçevesinden ayrılmak, bir Devletin, ancak Âkit tarafların muvafakatiyle bir sözleşmenin taahhütlerinden kurtulabileceği veya onun bazı hükümlerini değiştirebileceği hakkındaki Devletleri Umumî Hukukunun esas prensipinin inkârından başka bir mâna ifade edemez. Bu sebepten, münakaşa edilen nokta Türk Boğazlarından geçiş rejimine müteallik olduğundan ve Montreux Sözleşmesi de mumzî Devletlere bu vesika hükümlerini ancak âkit Devletleri toplayan bir milletlerarası konferansta ve Sözleşme metninin derpiş ettiği usule uyarak değiştirebilmek mecburiyetini yüklendiğiden, Sovyet görüşünü Devletler Hukukunun prensiplerile uzlaştırmak güçtür. Hiç şüphesiz Türkiye, Boğazlarda serbest seyrüseferin, Karadeniz'de kıyısı bulunan memleketler için gösterdiği hayatî menfaatı en başta takdir ve teslim eden Devlettir. Esasen bu sebepledir ki, bir tâdil konferansında kendisini temsil ettirmeği müşkülâtsız kabul etmiş bulunmaktadır. Fakat Türkiye aynı meselenin âdilâne bir surette tesviyesi hususunda diğer Devletlerin ilgilerini de tanımamazlık edemez. Türkiye kendisinin bir Karadeniz Devleti olduğunu pek iyi bilmektedir. Ancak o, bir Akdeniz memleketi olduğunu

da unutamaz. Çok nazik bir coğrafî durum dolayısile, Boğazların dar alanının ayırdığı iki dünya arasında irtibatı sağlamakla görevlenmiş olan Türkiye, bu durumun, etrafını çeviren iki denize karşı, kendisine yüklediği ödevleri müdrik bulunmaktadır. Bu sebeplerden ötürü Türk Hükümeti, Karadeniz ve Boğazlar meselesini yalnız bu denizde kıyısı bulunan Devletleri ilgilendiren bir mesele sayamaz.

2 — Türk Hükümeti, Montreux Sözleşmesinin, Boğazlara mütedair Lausanne Sözleşmesinden de ileri giderek, Karadeniz'de kıyısı bulunan Devletler lehine sarih bir rüçhan sistemi koymuş olduğu hususunda Sovyet Hükümeti ile mutabıktır. Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti tarafından ileri sürülen ve sonradan Sovyet Hükümetince ele alınan üç prensipi Montreux Sözleşmesinin tadili için derpiş edilen milletlerarası Konferansta tartışma esası olarak kabul etmekle Türkiye, Büyük Britanya ve Amerika Hükümetleri, bir uzlaşma zihniyeti ile hareket ederek Sovyet isteklerini daha geniş şekilde tatmin imkânını nazarı itibara almağa muvakafat etmişlerdir. Bu duruma göre, Türk Hükümetince, Sovyet Notasında ileri sürülen delil, daha ziyade, Sovyet isteklerinin Boğazlar rejiminin tâdili hususunda başlıca ilgili Hükümetler tarafından tam bir iyi niyetle karşılandığını belirtmeğe yaramaktadır; fakat bu delil, aynı Devletlerin ve Montreux Sözleşmesinin diğer mumzilerinin, tâdil usul ve muamelesinin, yalnız lehlerinde yapılması düşünülen tavizlerden büyük bir kazanç elde edecek olan Karadeniz Devletlerinin değil, aynı zamanda derpiş edilmekte olan önemli toplantılar esnasında sözünü duyurmaya ve menfaatlerini korumaya yetkili bütün Devletlerin de meşru menfaatların dahilinde olarak açılıp muvaffakiyetle sona ermesini görmek hususundaki hak ve ilgilerini ortadan kaldıramaz.

3 — Sırf hukuk bakımından mütalâa edilince, 16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da imzalanan Türk - Sovyet Andlaşmasının 5' inci maddesi bir taahhüt ifade eder. Gerçekte ise, iki Âkit Taraf bunu başka türlü uygulamış ve bu hususta ki iradelerini temamile zıd bir şekilde, ilk önce çok genişlemiş milletlerarası bir çerçeve dahilinde Boğazlar rejimi hakkında Lausanne'da girişilmiş olan müzakerelere fiilen katılmak suretiyle, ifade eylemişlerdir. Gerçi, bu hususta ki görüşmeler sırasında Boğazların kapalı kalması prensipini hareret ve belâgatla müdafaat etmiş olan Sovyet Başdelegesi Mösyö Çiçerin "bu deniz kıyılarının güvenliğini müessir bir şekilde koruyacak karşılıklı şartların tesbiti içi nbir konferans toplanmasını Karadeniz Devletlerine teklif" niyetinde olduğunu bildirmekten geri kalmamıştır. Bununla beraber bu proje Konferansta hazır bulunan de-

legasyonların hemen hepsinin itirazları ile karşılaşmıştı. Bu konuda yapılan demeçlerden Sovyet görüşünün diğer sahildar Devletlerin görüşlerini hesaba katmaz gibi göründüğü anlaşılmaktadır. Hakikaten bu Devletlerin temsilcileri Sovyetler Birliğine kendi adlarına söz söylemek hakkını tanımamış, ve dünya barışının idamesi ile Karadeniz kıyılarındaki topraklarının güvenliği hususundaki fikirlerinin Sovyet Hükümetinin fikirlerinden esaslı bir şekilde farklı olduğunu ilâve etmişlerdir. Diğer taraftan, aynı demeçler Sovyet teklifinin iki deniz arasındaki geçidin milletlerarası bir yol sayılması gerektiği hakkındaki Devletler Hukuku prensibini nazarı itibare almadığını ve Konferans tarafından kabul edildiği, Sovyetler Birliğine Karadeniz'de istisnaî ve haksız olarak rüçhanlı bir mevki bağışlamış bulunacağını ve Boğazların harp gemilerine açık bulundurulmasının en kuvvetli deniz Devletinin lehine olacağı yolundaki Sovyet delilinin, Karadeniz'in kapanmasının diğer sahildar Devletleri en fazla kara kuvvetlerine malik olacak deniz Devletinin, başka bir tâbir ile, bizzat Sovyetler Birliğinin arzusuna tâbi kılacak yolundaki mukabil delil karşısında bütün kuvvet ve değerini kaybettiğini meydana çıkarmıştır.

Boğazlar rejiminin tanzimi kadrosu hususunda Türkiye ve Rusya'nın hareket hatlarındaki aynı değişiklik, ikinci olarak, gösterdiği büyük maharetle Hükümetinin görüşünü müdafaa edip haklı çıkartan seçkin Sovyet Delegesi Mösyö Maksim Litvinof'un da iştirak ettiği uzun ve yorucu tartışmaların mahsulü olan ve Montreux rejimini kuran konferansa iki memleketin yetkili temsilcilerinin katılmalarında da görünmektedir. Mösyö Litvinof, konferansın son genel oturumunda elde edilen mükemmel sonuçlardan dolayı memnunluğunu boş yere izhar etmiş değildir. Konferansın kapanış oturumunda söz alarak dinleyicilere şu heyecanlı hitapta bulunması da keza boş yere olmamıştır : "Büyük Devletlerin emperyalist savaşlarına iştirak ve yeni toprak futuhatının gerçekleşmesi için Karadeniz'i bir üs olarak kullanmağa çalışan eski emperyalist Rusya'nın yerine bugün, Karadeniz'in en büyük kısmını işgal eden, ilk hareketlerinden biri emperyalist emellerden tamamile vaz geçmek olan ve o zamandan beri değişmez ve sistemli bir şekilde bir barış politikası günden, yalnız kendi güvenliği değil fakat yakın ve uzak bütün komşuların güvenliği hakkında da kıskanç davranan yeni bir Sovyet Sosyalist Devleti vardır ..... Konferansa iştirak eden herkes buradan memnun bir halde ayrılacak ve memnun olmıyan kimse kalmayacaktır."

Doğruluğu nisbetinde realist olan, söyleyen Hükümet için şeref teşkil eden ve dinlemek fırsatına nail olanların kulaklarında halâ

çınlayan bu sözler ki Cumhuriyet Hükümeti bunları hatırlatmakla zevk duymaktadır - fazla olarak, Montreux toplantısına önayak olan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Sovyet Hükümetinin, 1936 da, artık Boğazlar meselesinin halli için yalnız Karadeniz Devletlerine münhasır bir Konferansın toplanmasını 1921 de derpiş eyledikleri sıradaki durumda bulunmadıklarını ispat etmek maziyetini de haizdir. Hiç şüphesiz, Devletler arasında bir anlaşmaya esas teşkil eden hükümler, eski taahhütlerin yerine geçecek olan ve usulü dairesinde imzalayıp tasdik edilen yeni hükümleri taşıyan daha sonraki bir Sözleşmenin akdi gününden itibaren yürürlükten kalkar. Boğazlar rejiminin tanziminde yetki çerçevesi de hassaten bu mahiyettedir. Yukarıdaki izahlar ve demeç parçaları, Moskova Andlaşmasının 5' inci madesine dayanarak Sovyet Notasının ortaya çıkardığı tartışma konusunun bugün ancak tarihî bir mahiyeti olduğunu açıkça göstermektedir. Her halde yukarıda anılan hususlar, Sovyet Hükümetinin ileri sürdüğü tarihi delilin, kendisinin müdafaa eylediği teze artık temel teşkil eder mahiyette görünmediğini ispat etmektedir.

Aynı izahlar ve demeç parçaları, yalnız Karadeniz'de kıyısı olan Devletler tarafından bir Boğazlar rejimi kurulması amacını güden Sovyet formülünün, 24 Eylül tarihli Notada açıklanan kanaatın tersine olarak, Boğazlarda menfaatleri bahis mevzuu olup kıyıları bulunmıyan Devletlerden hiç birini tatmin eder görünmediğini de keza ispat eylemektedir.

Aynı düşünceler ve aynı sonuçlar, tıpkı yukarıda anılan 5'inci madde şeklinde kaleme alınan ve Türkiye ile Güney Kafkasya Cumhuriyetleri arasında 13 Ekim 1921 tarihinde mün'akid Andlaşma ile keza Türkiye ve Ukranya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında 21 Ocak 1922 tarihinde mün'akid Andlaşmada mevcut bir madde hükmüne dayanan Sovyet iddiasını red için de muteberdir.

22 Ağustos tarihli Notasında Türkiye Hükümeti, Boğazlar rejiminin, Montreux Sözleşmesinin çerçevesine ve derpiş ettiği usule mugayir olarak yapılacak tâdiline karşı koyan ahdâ sebepleri beyan ve izaha çalışmıştı. 5'üncü nokta hakkında Sovyet Notasında verilmek nezaketi gösterilen tamamlayıcı izahlar karşısında, Türkiye Hükümeti de anılan Notadaki yeni tefsirlere mütedair kendi görüş tarzını açıklamayı vazife bilmiştir. Bunun için, Türkiye Hükümeti, bu Notadaki izahların, aynı konu üzerinde verilip bundan evvelki Notada mevcut olan izahlara ilâvesi suretile mütalâa edilmesini Sovyet Hükümetinden rica eder.

Boğazlarda bir Türk - Sovyet müşterek savunma sistemini iltizam eden Sovyet Notasının 5'inci noktasına gelince, Sovyet Hükümeti, Türkiye Hükümetinin, bu teklifin Türkiye'nin egemenlik hakları ve güvenliği ile telifi kabil olmadığı düşüncesinde bulunduğunu ve ilk önce Sovyet Hükümetinin bu hususiaki müsbet mülâhazalarının öğrenmeden bu sonuca vardığını müşahede eylemektedir. Böylece, esassız ve Sovyetler Birliğinin vakariyle telifi gayrı kabil şüpheler göstermek suretiyle Türkiye Hükümetinin, Sovyetler Birliği ile karşılıklı itimada dayanan dostane münasebetleri yeniden kurmak yolundaki kendi sözlerile tam tezad halinde bulunduğu Notada ilâve olunmaktadır. Sovyet Hükümeti, yaptığı teklifin uygulanmasını yalnız Türkiye'nin egemenliğine en ufak bir zarar vermemekle kalmayıp hatta güvenliğinin pek mahsus derecede artması suretiyle gerçekleşebileceği mütalâasında bulunmaktadır.

Türkiye Hükümeti, ilk önce Sovyet Hükümetinin müsbet telkinlerini öğrenmeden bile, egemenlik hakları ve güvenliği ile telifi kabil olmadığı mütalâasında bulunduğu 5'inci noktanın görüşülmesine muvafakat etmediği hakkındaki düşünceye iştirak edememektedir. Burada her şeyden önce, Türkiye Hükümetinin, kendileriyle münasebette bulunduğu yabancı Devletlerin teşebbüslerini ilgi ve hayırhahlıkla karşılanmaktan asla geri kalmadığını söylemek lâzımdır. Bu münasebetle Türkiye Hükümeti, ilk defa olarak 1939 yılında Saracoğlu - Molotov görüşmeleri sırasında ortaya atılan Boğazların Türkiye ve Sovyet Hükümetleri tarafından müşterek savunması meselesinin sonradan Moskova'da Türk temsilcisi ile bir görüşmede keza Sovyetler Birliği Hükümetince daha ağır bir şekilde ele alınmış olduğunu bilhassa hatırlatmak ister. Bu konu, pek doğru olarak, bir memleketin bağımsız olması ve bağımsız kalması kendilerine gösterilecek risyetten ayrılmayan haklara dokunur mahiyette sayıldığı içindir ki Türkiye'nin muhalefetiyle karşılaşmıştır. Heyeti umumiyesiyle Boğazlar meselesi, keza, son zamanlarda Ankara ve Moskova arasında yapılan etraflı muhabere ile Türkiye ve Sovyetler Birliğinin karşılıklı durumlarının esaslı bir incelenmesine konu olmakta devam eylemiştir. Bu itibarla, Türkiye'yi 5'inci noktayı aydınlatmak için Sovyetler Birliği ile dostça konuşmalar yapmaktan kaçınmak töhmeti altında bulundurmak haksızdır. Boğazlardan geçiş serbestliği prensipi herkesçe kabul edilmiş kaideler göre, güvenliğini ve ülkesinin savunmasını sağlamak hususunda sahildar Devletin haiz bulunduğu hakla sınırlanmış olup hiç bir veçhile bu Devletin varlığını koruma hak ve ödevini eksiltmez. Her hangi bir saldırıya karşı kendini koruma hakkı, şerefini bilen bağımsız bir Dev-

let için hiç şüphesiz ki egemenliğinin en esaslı vasfıdır. Türkiye tarafından Boğazların müşterek savunmasının kabulü, egemenliğinin yabancı bir devletle paylaşılmasında başka bir mâna ifade edemez. 22 Ağustos tarihli Notasında Cumhuriyet Hükümeti, Sovyet Hükümetine, Türk Topraklarını, her hangi bir saldırıya karşı, şimdiye kadar olduğu gibi, savunmak hususundaki kesin azmine dair, gereken bütün teminatı vermiş ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında samimi ve güven verici münasebetlerin kurulması isteğini açıklamıştır; aynı teminatı, yeniden teyid eylemekle bahtiyardır. Türkiye Hükümeti, Karadeniz'deki Sovyet kıyılarını 2100 kilometreyi bulan bir uzunlukta olduğunu gözden kaçırmamakta, fakat aynı denizdeki Türk kıyılarının da hemen hemen o kadar uzun olduğunu unutmamaktadır. Şayet Boğazların Karadeniz'de kıyısı olmıyan Devletlere kapalı tutulması prensipi - ki bu haddi zatında Sovyetler Birliğinin güvenliği için çok değerli bir teminat teşkil etmektedir. Sovyet endişelerini gidermeğe yetmiyorsa, bu Devlet için Karadeniz'e karşı bir saldırıs halinde yapılacak şey işi, saldırıları önleme yolunda bugüne kadar insanlığın bulduğu en mükemmel hal çaresine, yani, milli kuvvetler ile Birleşmiş Milletler Teşkilâtının nereden gelirse gelsin bütün saldırıları önlenmekle ödevli kuvvetlerinin müşterek savunmasına bırakmaktır.

Bu mülâhazalar bir tarafa bırakılsa dahi, Türkiye Hükümeti, Sovyetler Birliğinin savunma hakkının, Türkiye'de, bu memleketin egemenlik hakları hiçe sayılarak, kullanılabilmesini anlıyamamaktadır. Türk Hükümeti burada, Mösyö Çiçer'in Lausanne Konferansında nasıl şiddetli bir lisanla Boğazlardan geçiş kontrolünün Türkiye'nin elinden alınması tasavvuruna itiraz ettiğini ve nasıl haklı olarak "Türkiye'nin egemenlik ve bağımsızlığının açık bir ihlâli" diye tavsif ettiği bu fikre muhalefetini bildirdiğini hatırlatmaktan kendisini alamamaktadır. Türkiye Hükümeti, bugün Sovyetler Birliğinin kendisi için benimseyerek ileri sürdüğü aynı kontrol talebinin Türkiye tarafından reddedilişini Sovyetler Birliğinin kendi vakariyle telfi gayrı kabil saymasını idrak ve tasavvur edememektedir; halbuki, Cumhuriyet Hükümetinin kanaatınca, bahis mevzuu olan şey, bilakis, Türkiye'nin, bağımsız bir Devlet sıfatiyle şeref, haysiyet ve hatta mevcudiyetidir.

Sovyet Notası, tezini desteklemek için 1914 yılında Goeben ve Breslau Alman kruvazörlerinin Boğazlardan geçişini hatırlatmaktadır. Osmanlı Hükümeti tarafından satın alınan bu iki gemiye yapıla natıf, ne bahse konu mesele ile ne de Montreux Sözleşmesinin tat-

bikatiyle bir alâka göstermemekte ve daha ziyade, kara sularına sığınan muharip gemilerin tarafsızlarca satın alınıp alınamayacağı keyfiyeti ile ilgili bir Devletler Hukuku mevzuu olarak görünmektedir.

Keza, Karadeniz'e kıyısı olmıyan birkaç Devletle birlikte güya Boğazlarda askerî tedbirler alındığına mütedair olarak Sovyet Notasında yapılan ima da Türkiye'de anlaşılmamıştır, çünki bu telmihin taalluk etiği olaylar her türlü esastan âridir ve bu sebeple ima tartışma dışında kalmaktadır.

22 Ağustos tarihli Notasında Türkiye Hükümeti, Sovyetler Birliğinin Karadeniz'deki güvenliğinin en sağlam teminatının Boğazlarda, bağımsız bir Devletin vakar ve egemenliğiyle telifi gayrı kabil bir imtiyazlı stratejik vaziyet aranmasında olmayıp, aradaki münasebetlerde bir düzenlik eseri husulüne yardım etmeyi hararetle isteyen, fakat muvazi sahadaki gayret noksanından dolayı bu uğurdaki çalışması maalesef sektelere uğratılan kuvvetli bir Türkiye ile güven verici münasebetlerin yeniden kurulmasında bulunduğunu belirttikten sonra, Türkiye tarafından verilen bu birinci derecede önemli teminattan başka, ayrıca, Sovyetler Birliğinin Boğazlarda tamamiyle ihtimal dışı bir tehlike halinde kendisinin ve Türkiye'nin üyesi bulundukları Birleşmiş Milletler Teşkilâtının müessirliğine de güvenmesi gerektiğini ilâve eylemekte idi.

Sovyet Hükümeti, Notasında, buatfı hatırlattıktan sonra, 5 No. lu teklifin anılan teşkilâtın prensip ve amaçlarına temamile uygun olduğunu beyan eylemektedir. Türk Hükümeti, Sovyetler Birliğini, tabii olarak, pek ziyade ilgilendiren bir meselede Birleşmiş Milletler Teşkilâtının önemini belirtirken, bilhassa Andlaşmanın yeni Milletlerarası Teşkilâtın, bundan böyle emrine verilmiş olan milletlerarası kuvvetlerin teminatı altında bulunan her Devletin güvenliğinden sorumlu bulunduğu hükmünü koyan prensip ve amaçlara mütedair 1'inci maddesine işaret eylemek istemiştir. Türk Hükümeti, keza, Birleşmiş Milletler Andlaşmanın "Teşkilât üyelerinin, milletlerarası münasebetlerinde gerek her hangi bir başka Devletin toprak bütünlüğüne veya siyasî bağımsızlığına karşı gerekse Birleşmiş Milletlerin amaçlariyle telif edilemiyecek her hangi bir surette, tehdide veya kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınmaları" hususundaki, prensiplere mütedair 2'nci maddesi gereğince üye Devletler tarafından alenî ve resmî surette alınmış olan teahhüde atıfta bulunmak istemişti.

Dışardan gelecek bir saldırıya karşı her memlekete kendisini istediği gibi savunmak hakını tanımak zarureti husundaki mülâhazalar bir tarafa bırakılırsa, Cumhuriyeti Hükümeti sükûn ve barışı iştiyakla isteyen bütün milletlerin ümitlerini San Fransisko eserlerinden doğan güvenlik teminatlarına bağladıkları bir zamanda, yeni teşkilâtı ve bahşettiği müşterek güvenlik teminatlarının mevcudiyetini hesaba katmıyan bir teklifin bu teşkilâtın amaçları ve prensipleri ile nasıl telif edilebileceğini anlamakta zorluk çekmektedir. Keza, kendi ülkesinde güvenliği kurmak için komşusunun güvenlik ve egemenliğini yoketmeyi mübah sayan aynı teklifin, başkasının toprak bütünlüğüne ve siyasî egeminliğine saygı göstermek vecibesiyle nasıl telif edilebileceğini izah edememektedir. Bu itibarla Cumhuriyet Hükümeti, 7 Ağustos tarihli Sovyet Notasının 5'inci noktasının Türkiye'nin, terkine imkân bulunmayan egemenlik hakları ve hiç bir tahdide tahammülü olmayan güvenliği ile telifi gayrı kabil bulunduğunu yeniden tekrarlamak mecburiyetindedir.

Türk Hükümeti, yukarıdaki uzun izahlara dayanarak Montreux Sözleşmesinin tâdili için toplanacak bir konferansa iştirak etmeği kabul eylemekle iyi niyetinin ve uzlaşma fikrinin maddî delilini vermiş olduğuna kani bulunmaktadır. Cumhuriyet Hükümet, kendi tekliflerinin doğurduğu düşüncelerin Sovyet Hükümeti tarafından da aynı objektif görüş ve hayırhahlıkla incelenmesini talep eder.

Nihayet, Türk Hükümetine Potsdam kararlarını hesaba katmaksızın, yalnız Montreux Sözleşmesinin tâdili usulünün kabul şartlarına bağlı kaldığı hakkında yapılan Sovyet tarizine kısaca karşılık vermek için bu Hükümet ilk önce, iradesinin serbest bir tezahürü olarak gözönünde tutmayı kbul etiği bahis mevzuu kararların, anılan konferansta temsil edilmiş bulunan üç Devletin görüşlerini, Türkiye'nin egemenlik hakları çerçevesi dahilinde, tâdil konferansını toplantıya çağırmak için zemini hazırlayacak şekilde ve sadece konuşma yolu ile, telif teşebbüsünden başka bir gaye gütmediğini belirtmek ister. İşbu kararlar, bu Devletlerin Boğazlar meselesine verdikleri önemli alâmetleridir; fakat mümzi Devletleri bağlayıcı yegâne vesika olan Montreux Sözleşmesinin yerini tutamazlar. Diğer taraftan, Cumhuriyet Hükümeti, kendisince bilindiğine göre, Sovyet Notasının bahis mevzuu ettiği kararların, Montreux Sözleşmesinin muhtemel tâdili için, bir taraftan Türkiye, diğer taraftan da Potsdam'da temsil edilmiş bulunan üç Devletin her biri arasında, doğrudan doğruya konuşmalar derpiş ettiğini tasrih eylemeği faydalı sayar. İmdi, Türk Hükümetinin fikrince Potsdam Konferansının temenni ettiği hazırlayıcı çalışmalar ilk önce Amerika Birleşik Dev-

letleri ve Büyük Britanya Hükümetlerinin Ankara'ya yapmış oldukları tebliğler ve sonra da aynı konu hakkında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında vukubulan Nota teatisiyle, bugün fiilen tamamlanmış bulunmaktadır. Onun için, Cumhuriyet Hükümeti, bu suretle yapılmış olan temasların Türkiye ilə bahis mevzuu üç Devletten herbirinin Boğazlar meselesi karşısındaki durumlarının sarahatla ve yeter derecede açıklamış olduğu kanaatındadır. Bu şartlar içinde, Türk Hükümeti, gelecekte, muhabere suretile görüş teatisi usulüne devamın faydalı ve uygun olup olmadığı hususunda şüphe göstermekten kendini alamamaktadır. Bu Hükümet, tâdil usulünün verimli bir şekilde harekete getirilmesi için zeminin yeter derecede hazırlanmış bulunduğu kanaatındadır. Sovyet isteklerinin 4'üncü ve 5'inci noktaları hakkında işbu Nota ile 22 Ağustos tarihli Notada tasrih edilmiş bulunan durumunu muhafaza etmekle beraber. Türk Hükümeti, kendi hesabına, Montreux Sözleşmesinin tâdili müzakerelerine başlamak için Sovyetler Birliği, Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya, Fransa ve anılan Sözleşmenin, Japonya hariç, diğer mümzilerini toplayacak olan bir konferansa iştirake âmade bulunduğunu beyan eder.

Bu Nota' milletlerin bir barış geleceğine ait dileklerini tebellür ettiren Teşkilâta coşkun saygı duyguları izhar edilmeden bitirilecek olsaydı hiç şüphesiz ki eksik kalırdı. Cumhuriyet Hükümeti dostluk, hakkaniyet ve karşılıklı saygıya dayanan dünya düzeninin desteği, canlı bir işbirliği hizmetinde verimli müesseselerin temeli bulunan Birleşmiş Milletler Teşkilâtının istikbaline olan kuvvetli inancını bir kerre daha ifade etmek ister. Türk Hükümeti, milletler arasında işbirliği üzerine alan ve milletler topluluğunu tesanüt ve birbirine bağlılığın semereli bir gelişmesine doğru yönelten ve böylece umumî bir istikrar ve refah sağlayarak büyük bir medeniyet eseri yaratacak olan bu Devletler manzumesine en büyük ümitler bağlamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Büyük Kuzey Komşusu ile, iyi niyet sahibi bütün milletlere nimetler dağıtan milletlerarası işbirliğinin ışığı içinde, bu huzur alanında buluşmayı kuvvetle ummaktadır.

24 Eylül tarihli Sovyet Notasının bir örneği Türk Hükümeti tarafından büyük Britanya ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümetleri tevdi olunmuştur.

İşbu Notanın bir örneği, Montreux Sözleşmesini imzalayan, Devletlere - Japonya hariç - ve Amerika Birleşik Devletleri Hükümetine gönderilmiştir.

*

* *

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden, Birleşmiş Milletler ilkelerinin ilânından kısa bir zaman sonra, eski müttefikler arasındaki görüş farkları, menfaat zıtlıkları, tarihte o zamana kadar görülmemiş fedakârlık ve felâkete malolan barışın kurulmasının ve devamının kolay olmayacağını göstermiş bulunuyordu.

Bundan sonraki olaylar, Türkiye ve diğer ülkeler için günümüze kadar devam eden uluslararası siyasî düzeni ana hatlarıyla şekillendiren gelişmelerin temellerini teşkil edeceklerdir.

T. C.
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
KÜTÜPHANESİ

T. C.
DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI
KÜTÜPHANESİ